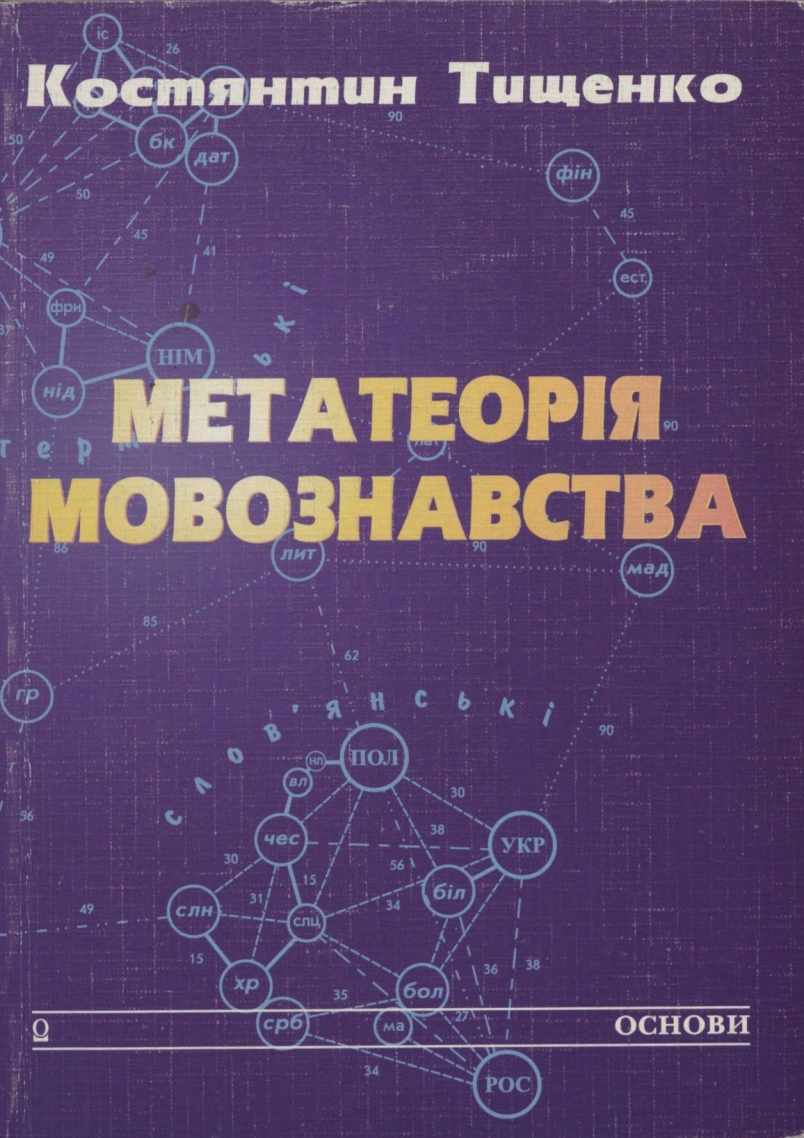

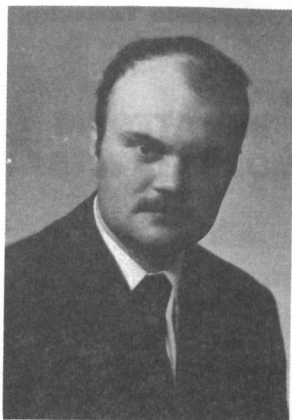
Костянтин Тищенко

МЕТАТЕОРІЯ МОВОЗНАВСТВА

Костянтин Тищенко

**МЕТАТЕОРІЯ
МОВОЗНАВСТВА**

K. Truett

Костянтин Тищенко

**МЕТАТЕОРІЯ
МОВОЗНАВСТВА**

Київ
ОСНОВИ
2000

Книга становить найповніший на сьогодні опис мета-теоретичної наукової парадигми мовознавства, впорядкований за кількома провідними параметрами системно-операційного підходу. Як теоретичний підсумок сучасного стану знань про мову, монографія містить відомості і про зміст кожної лінгвістичної дисципліни, і про ступінь опрацьованості окремих дисциплін, і про актуальність конкретної дослідної тематики, а тому може правити за довідник або навчальний посібник для студентів і дисертантів філологічного фаху,— зокрема з дисциплін «загальне мовознавство», «основи наукових досліджень» та різних спецкурсів.

Зацікавить також психологів, логіків, математиків, філософів, істориків.

Післямова Ніни Клименко

**Книжку видано за підтримки
Міжнародного фонду «Відродження»**

ЗМІСТ

ВІД АВТОРА	15
ВСТУП	18
(1) Мета книги, об'єкт, предмет, методи й наслідки дослідження — 18. (2) Специфіка проблемної ситуації при формуванні дослідної теми «Метатеорія мовознавства» — 24.	
(3) База даних і база знань — 27. (4) Проблема вибору вихідних абстракцій — 28. (5) Причини появи метатеорій — 31. (6) Евристичність і недоліки окремих фрагментів метатеоретичних побудов — 32. (7) Формати репрезентації лінгвістичних знань і термінологія — 37.	
<i>Розділ 1.</i>	
МЕТАТЕОРІЯ І СИСТЕМНО-ОПЕРАЦІЙНИЙ ПІДХІД	39
§ 1.0. Зміст і структура розділу	39
(1) Аналітичне знання і науковий синтез — 39. (2) Метатеорія і редукція знань — 40. (3) Системно-операційний методичний підхід та його складові настанови — 40.	
§ 1.1. Спадкоємність теорій	42
(1) Призначення теорії — узагальнювати відображення дійсності — 42. (2) Прирошення нових знань — 42.	
(3) Спадкоємні зв'язки теорій — 43. (4) «Стрибок» при переході від старої теорії до нової — 44. (5) Теоретичні знання у загальному мовознавстві — 45. (6) Потреба систематизації самої теоретичної сторони науки — 46.	
§ 1.2. Теоретичний синтез	48
(1) Синтез знань та вищі рівні їхньої систематизації — 48.	
(2) Категоріальна сітка як селектор фактів — 49.	

(3) Подвійна спрямованість теоретичного синтезу, його евристична і демонстраційна функції — 50.

- § 1.3. Теорія і дидактика..... 52
- (1) Логічні суперечності навчального викладу теорії — 52.
(2) Проблема дидактичного перекодування знань — 53.
(3) Суперечність між нормативністю підручника та індивідуальністю дослідження — 55. (4) Відмінність та спільні риси дидактичного і наукового мовлення — 56. (5) Синтетична концептуальна схема науки у викладанні та в метатеорії — 58.
- § 1.4. Теорія і метатеорія 59
- (1) Сутність метатеорії — 59. (2) Наукове знання як об'єкт дослідження — 60. (3) Теорія — основна одиниця наукових знань — 61. (4) Кумуляція знань — 61.
(5) Загальнонаукові категорії в мовознавстві — 61.
(6) Моделювання — 63. (7) Специфічність системи значень — 66. (8) Потужність і простота метатеорії — 66.
(9) Еволюція інтегрованих теорій — 66.
- § 1.5. Системно-операційний підхід..... 67
- (1) Складники системного підходу — 67. (2) Ізоморфізм окремих блоків лінгвістичних знань — 67. (3) Складники операційного підходу — 68. (4) Системно-операційний підхід до опрацювання концептуальної схеми метатеорії лінгвістики — 69. (5) Метатеоретична галузь та методологія мовознавства — 71.
- § 1.6. Критична настанова..... 73
- (1) Еклектика і еклектизм — 73. (2) Основні види недоліків публікацій з мовознавства — 73. (3) Специфіка логік у рамках критичної настанови — 75. (4) Обмеженість поля дослідження та розмежування дисциплін — позитивний наслідок критичної настанови — 75.
- § 1.7. Описова настанова 75
- (1) Позитивна, фіксаційна спрямованість опису — 75.
(2) Опис факту полягає у його конструюванні — 76.
(3) Припустимість впорядкування назв та їх заміни для потреб опису — 77. (4) Номенклатура і термінологія — 77. (5) Засоби обмеження понять — 78.
- § 1.8. Інтерпретативна настанова 78
- (1) Суб'єктна природа інтерпретації описів. Сутності та явища в мовному описі — 78. (2) Потреба у фундаментальних ідеях (універсалах) для впорядкування індивідуаль-

них інтерпретацій — 79. (3) Метризація простору фактів. Одиниці — 80. (4) Ізоморфізм і метод аналогій — 80.

- § 1.9. Експлікативна настанова..... 81
(1) Факти та їх пояснення — 81. (2) Експланандум і експлананс. Закони і закономірності — 82. (3) Тенденція до ускладнення теоретичних схем — 83. (4) Формалізація як засіб узагальнення — 84. (5) Пояснення одиничного, особливого і загального — 85. (6) Співвідношення кодів різного ступеня загальності при поясненні — 86.
- § 1.10. Обґрунтовальна настанова..... 87
(1) Сутність обґрунтування — 87. (2) Можливість різних обґрунтувань одного ідеального об'єкта — 87. (3) Гіпотетичні, та істинні знання — 88. (4) Обґрунтування частин і цілого — 89. (5) Різновиди обґрунтування — 89. (6) Пізнавальні настанови системно-операційного підходу як ступені розуміння — 90. (7) Причини явищ і взаємодія речей — 91. (8) Умови практичної корисності метатеорії — 92.
- § 1.11. Підсумки розділу 1..... 92
(1) Одночасна присутність у новому знанні спадкоємності з попереднім та індивідуального творчого начала — 92. (2) Теоретичний синтез як відбір такого матеріалу зі спільною сутністю, який міг би стати ключем до пояснення решти вивченого — 92. (3) Мета і засоби теоретичного й дидактичного синтезу — 93. (4) Генетичний зв'язок метатеорії лінгвістики та загального мовознавства. Відмінність їх предметів — 93. (5) Потреба в застосуванні системно-операційного методичного підходу — 93. (6) Складові настанови системно-операційного підходу: Критична — 93. (7) — Описова — 93. (8) — Інтерпретативна — 94. (9) — Експлікативна — 94. (10) — Обґрунтовальна — 94.

Розділ 2.

ІНТЕГРАНТИ ЛІНГВІСТИЧНИХ ЗНАТЬ..... 95

- § 2.0. Циклічність розбудови суб'єктних інтегрантів..... 95
(1) Тенденція до ускладнення знань — 95. (2) Регулятивні принципи наукового пізнання — 96. (3) Загальні поняття у мовознавстві — 97. (4) Ідея узагальненого впорядкованого опису лінгвістичних знань — 98. (5) Формалізація теорій — 99. (6) Необхідність розрізнення фундаментальних та вивідних загальних понять метатеорії — 99.

(7) П'ять циклів розбудови суб'єктних (загальнонаукових) інтегрантів — 101. (8) Циклічна послідовність виділення суб'єктних інтегрантів відрізняється від порядку їх викладу — 102.

- § 2.1. **Фундаментальний цикл метатеорії**.....104
(.0) Обмеження галузей дослідження — 104. (.2) Формування аксіом (постулатів) та дефініції термінів — 104.
(.4) Відбір мовних величин та одиниць їх виміру — 106.
(.6) Виявлення закономірностей мовних об'єктів — 110.
(.8) З'ясування причин та взаємодії мовних явищ — 110.
Перелік суб'єктних інтегрантів фундаментального циклу лінгвістичної метатеорії — 111.
- § 2.2. **Предметний цикл метатеорії**.....112
(.1) Обмеження предметних областей окремих теорій та гіпотез — 112. (.3) Фіксація номенклатури — 112.
(.5) Конструювання фактів та встановлення методичних прийомів — 113. (.7) Класифікації досліджуваних об'єктів — 114. Зведений перелік суб'єктних інтегрантів лінгвістичних знань — 116.
- § 2.3. **Впроваджувальний цикл метатеорії**.....116
Співвіднесеність загальнонаукових інтегрантів з емпіричним рівнем знань — 116. Ступінь відповідності мовній дійсності: (.0) — Обмежень областей дослідження та галузей мовознавства; — 117. (.1) — Обмежень областей гіпотез і теорій — 118. (.2) — Дефініцій термінів та аксіом — 118.
(.3) — Запроваджених номенів та збудованих фактів — 118.
(.4) — Обраних величин та одиниць — 119. (.5) — Застосованих методичних прийомів — 119. (.6) — Виявлених закономірностей — 119. (.7) — Опрацьованих класифікацій — 120. (.8) — Встановлених причин — 121.
- § 2.4. **Кумулятивний цикл метатеорії**.....121
Представленість у лінгвістичній літературі (.9) таких жанрів публікацій: критичних праць (рецензій, коментарів); термінологічних джерел (словників, реєстрів); дослідних праць (статей, дисертацій); енциклопедичних видань (оглядів, довідників, галузевих енциклопедій); методологічних робіт (обґрунтовувальних монографій, посібників, підручників). Жанри монографій — 121.
- § 2.5. **Симетричність розбудови об'єктних інтегрантів знань**.....123
(1) Аналіз базисних понять семіотичної концепції Пірса — Моріса — 123. (2) Паралелі з загальною структурою біо-

логії — 127. (3) Обґрунтування назв п'ятьох галузей лінгвістичної метатеорії — 127. (4) Симетричність розбудови об'єктних (конкретно-лінгвістичних) інтегрантів — 130. (5) Коментар до таблиці 2.5 — 130.

- § 2.6. Транстопологія132
Застосування заперечної настанови до конкретно-наукових категорій мовознавства. Метатеоретичне поняття транстопіки (§ 3.10) та контрастивне мовознавство, перекладознавство, описова контрастопрагматика. Їх біологічна аналогія — теорія біогеоценозів. Історична транстопіка — транстопія (§ 3.100). Єдність двох галузей — транстопологія — 132.
- § 2.7. Евлектологія.....133
Застосування описової настанови до конкретно-наукових категорій мовознавства. Метатеоретичне поняття евлектики (§ 3.20) та лінгвістика узусу, теорія аксіорівнів, діалектологія, соціолінгвістика, описова етносоціопрагматика. Їх біологічна аналогія — теорія популяцій. Історична евлектика — евлектія: генетична та еволюційна (§ 3.90). Єдність обох галузей — евлектологія — 133.
- § 2.8. Інтектологія135
Застосування інтерпретативної настанови до конкретно-наукових категорій мовознавства. Метатеоретичне поняття інтекстики (§ 3.30) та лінгвістика тексту, ідіолектика, описова ідіопрагматика. Їх біологічний аналог — теорія організму. Історична інтекстика — інтекстія: генетична та еволюційна (§ 3.80). Єдність обох галузей — інтектологія — 135.
- § 2.9. Синтактологія136
Застосування експлікативної настанови до конкретно-наукових категорій мовознавства. Метатеоретичне поняття синтактики (§ 3.40) і граматика, логіка, синтагматика, парадигматика. Їх біологічна аналогія — теорія клітин (цитологія). Історична синтактика — синтактія (§ 3.70). Єдність обох галузей — синтактологія — 136.
- § 2.10. Десигнологія137
Застосування обґрунтувальної настанови до конкретно-наукових категорій мовознавства. Метатеоретичне поняття десигніки (§ 3.50) і теорії лінгвістичного знака, семасіологія, фоніка, графіка. Їх біологічний аналог — молекулярна теорія. Історична десигніка — десигнія (§ 3.60). Єдність двох галузей — десигнологія. Метафоричний ряд фізичних аналогій одержаної послідовності об'єктних (конкретно-наукових) інтегрантів лінгвістичних знань — 137.

§ 2.11. Підсумки розділу 2.....	139
Трансформація “виснажених” абстракцій в “ущільнені” внаслідок застосування системно-операційного методичного підходу. Виділення 10 суб’єктних інтегрантів лінгвістичних знань (галузі, теорії; аксіоми, номенклатура; одиниці, методи; закономірності, класифікації; причини, джерела). Аналогічність і відмінність у виділенні 10 об’єктних (предметних) інтегрантів лінгвістичних знань (транстопіка, евлектика, інтекстика, синтактика, десигніка; десигнія, синтактія, інтекстія, евлектія, транстопія). Забезпечення вихідних умов для побудови узагальноної матриці лінгвістичних знань — 139.	

Розділ 3.

ЗМІСТ МЕТАПОЛІВ ІНТЕГРАНТІВ ЛІНГВІСТИЧНИХ ЗНАНЬ.....142

§ 3.0. Побудова матриці та назви її метаполів.....	142
Укладання картотеки об’єктів матричної класифікації. Два двовимірні параметри класифікації — об’єктний та суб’єктний ряди інтегрантів знань. Поняття п’ятого і подальших вимірів класифікації. 10 суб’єктних метаполів матриці — § 3.00/09 — та її ж 10 об’єктних метаполів — § 3.10/100 — 142.	
§ 3.00. Класифікація галузей і дисциплін мовознавства.....	146
§ 3.01. Класифікація теорій, гіпотез і проблем мовознавства	148
§ 3.02. Класифікація аксіом мовознавства	150
§ 3.03. Класифікація номенклатури мовознавства	152
§ 3.04. Класифікація одиниць мовознавства.....	154
§ 3.05. Класифікація методів мовознавства.....	156
§ 3.06. Класифікація закономірностей мовознавства (детальніше див. § 4.06).....	158
§ 3.07. Метатеоретична класифікація лінгвістичних класифікацій.....	160
§ 3.08. Класифікація причин мовознавства.....	162
§ 3.09. Класифікація використаної в книзі літератури як фрагмент загальної соціокультурної таблиці праць з мовознавства	165
§ 3.10. Галузь транстопіки.....	168

§ 3.20. Галузь евлектики.....	170
§ 3.30. Галузь інтекстики.....	172
§ 3.40. Галузь синтактики.....	174
§ 3.50. Галузь десигніки.....	176
§ 3.60. Галузь десигнії.....	178
§ 3.70. Галузь синтактії.....	180
§ 3.80. Галузь інтекстії.....	182
§ 3.90. Галузь евлектії.....	184
§ 3.100. Галузь транстоії.....	186
§ 3.110. Підсумки розділу 3.....	188
Побудова загальної матриці лінгвістичних знань. Два послідовні описи матриці: за колонками — § 3.00/09 — та за рядками — § 3.10/100. Вибір п'ятого критерію для першого опису. Можливість використання обох описів як евристично-дослідної або структуралізованої дидактичної програми мовознавства — 188.	

Розділ 4.

ЕВРИСТИЧНІ НАСЛІДКИ МЕТАТЕОРЕТИЧНОЇ КОНЦЕПЦІЇ МОВОЗНАВСТВА.....191

§ 4.0. Зміст розділу.....	191
Призначення розділу — унаочнити ефективність застосування метатеорії мовознавства до наявних лінгвістичних знань. Склад розділу — 50 оригінальних авторських робіт: 7 карт, 6 концептуальних та 12 графічних схем і 25 таблиць (двовимірних і багатовимірних). Евристична якість і системна репрезентація матеріалів — наслідки їх метатеоретичного обґрунтування — 191.	
§ 4.00. Наслідок § 3.00.....	192
Послідовність викладу змісту галузей мовознавства — 192.	
§ 4.01. Наслідок § 3.01.....	193
Конструктивні гіпотези лінгвістичної метатеорії — 193.	

§ 4.02. Наслідки § 3.02.....	195
1.1. Співвідношення мовленнєвого явища і лінгвістичних фактів — 195. 1.2. Мовленнєве явище і лінгвістичні факти (унаочнення) — 196. 2. Фрагмент логічної частини 6-вимірної класифікації аксіом мовознавства — 197.	
§ 4.03. Наслідок § 3.03.....	201
Структурні елементи термінів метатеорії мовознавства — 201.	
§ 4.04. Наслідки § 3.04.....	202
1. Темперована система величин і одиниць мовознавства — 202. 2. Приблизна кількісна оцінка лінгвістичних одиниць — 203. 3.1 Відповідність одиниць прагматики та явищ соціуму — 204. 3.2. Сутнісні характеристики вищих відношень лінгвістичних одиниць інтекстики, синтактики і десигніки — 205. 4. Стани розвитку предметів історичних галузей мовознавства — 206.	
§ 4.05. Наслідок § 3.05.....	207
Деякі методи, вживані в дослідженнях автора — 207.	
§ 4.06. Наслідок § 3.06.....	209
Коротка характеристика змісту закономірностей мовознавства — 209.	
§ 4.07. Наслідок § 3.07.....	213
1. Оптимізована таблиця синтаксичної типології — 213. 2. Метатеоретична класифікація лінгвістичних знань — 214.	
§ 4.08. Наслідок § 3.08.....	220
Психофізіологічні причини обмеження числа фонем — 220.	
§ 4.09. Наслідки § 3.09.....	221
1. Розподіл словникових статей ЛЭС (167) за полями узагальненої матриці лінгвістичних знань — 221. 2. Розподіл рубрик УДК і ББК за метаполями інтегрантів — 226. 3. Кількісна характеристика розподілу словникових статей ЛЭС за полями матриці — 230.	
§ 4.10. Наслідки § 3.10.....	231
1. Ранг мов перекладних видань — 231. 2. Динаміка світового процесу письмового переклад — 232. 3. Карта мовних ліг — 233.	
§ 4.20. Наслідки § 3.20.....	234
1. Система індексування і класифікації винаходів — 234. 2. Фрагмент карти № 62 «Північний вітер» з Лінгвістичного атласу Середземного моря — 236.	

§ 4.30. Наслідки § 3.30.	237
1. Функціонально-мовна асиметрія кори головного мозку правші — 237. 2. Топокарти активності мовленнєвих зон кори мозку — 238. 3. Карта мовних полів кори лівої півкулі головного мозку правші — 239. 4. Нейрофізіологічні механізми мовлення — 240.	
§ 4.40. Наслідки § 3.40.	241
1. Концептуальна схема складників синтагматики — 241. 2. Статистика пауз вагання в усних реченнях — 241. 3. Лінгвостатистичні закономірності — 242. 4. Співвідношення слів словника і тексту — 243.	
§ 4.50. Наслідки § 3.50.	244
1. Концептуальна схема лінгвістичного знака — 244. 2. Гносеологічні області вжитку лінгвістичних знаків — 245. 3. Оптимізована таблиця звукотипів міжнародного фонетичного алфавіту (МФА) — 246.	
§ 4.60. Наслідки § 3.60.	247
1. Еволюція голосового тракту і щелепи приматів — 247. 2. Узагальнена таблиця назофонів української мови — 248. 3. Зіставна таблиця сугестивних звертань до тварин — 248. 4. Класифікація реліктових синкретичних предикативів — 250.	
§ 4.70. Наслідки § 3.70.	253
1. Карта континентальних типів мов — 253. 2. Семантикологічна детермінанта стадій мислення — 254. 3. Стадії формування структури мов — 255. 4. Перформаційний індекс частин мови — 256. 5. Іменникові класи мови суахілі — 257.	
§ 4.80. Наслідки § 3.80.	258
1. Послідовність етапів вивчення мови — 258. 2. Зміст етапів навчання мови — 259.	
§ 4.90. Наслідок § 3.90.	261
Кореляція ареалів говірок, археологічних культур і племен — 261.	
§ 4.100. Наслідки § 3.100.	262
1. Збережуваність топонімічної основи «ки(й)в» (системне зведення) — 262. 2. Розподіл 37 іберокавказьких мов за демографічною потужністю — 263. 3. Карта мовних філ — 264. 4. Кореляція мовних філ і континентальних типів мов — 265. 5. Спільна частотна лексика української та російської мов — 265. 6. Диференційні відстані лексиконів мов Європи — 266. 7. Кореляція ареалів мовних	

родин і рас людства — 268. 8. Розподіл 1111 мов світу за демографічною потужністю між 16 родинами мов — 269. 9. Розподіл споріднених мов за демографічною потужністю — 270. 10. Співвідношення біологічної та мовної історії людства — 272.

§ 4.110. Підсумки розділу 4.....276

Авторський матеріал з різних ділянок мовознавчих досліджень до кожного з 20 метаполів узагальненої матриці лінгвістичних знань. Причини переваги метатеоретичного підходу — у можливості охопити різні аспекти об'єктів метаполя, виділеного за попередньо обґрунтованою суттєвою ознакою — 276.

ВИСНОВКИ ТА ПІДСУМКОВІ ВИЗНАЧЕННЯ.....283

Досягнення мети дослідження — 283. Здійснення дослідницьких намірів та верифікація гіпотез — 283. Резюме змісту книги з виділенням її найістотніших положень — 284. Основний результат дослідження — теоретична редукція великого масиву знань цілої науки — 286. Вихід на новий рівень розуміння мовних явищ завдяки створенню метатеоретизованої бази лінгвістичних знань — 287. Узагальнена матриця знань про мову як джерело нового формату їх презентації в лінгво-інформаційних виданнях та комп'ютерних побудовах — 287. Заключний аргумент дослідження — ряд метатеоретизованих дефініцій мови — 288.

**ДО ВЕРШИН МОВОЗНАВЧОЇ ТЕОРІЇ. (Післямова
Ніни Клименко).....297**

ЛІТЕРАТУРА.....308

**ДОДАТОК. Міжфакультетський Лінгвістичний навчальний
музей Київського університету.....342**

ВІД АВТОРА

Читач напевно зверне увагу на рясне цитування в першій третині книги і майже повну відсутність цитат, починаючи від § 2.6. Ця особливість тексту — справді данина тому часу, коли книга створювалася. Пересічний громадянин не міг тоді без спеціальної санкції пропонувати щось нове в такій серйозній ідеологізованій області, як методологія науки, а сподіватися на позитивний наслідок прилюдного захисту своїх ідей — і поготів. Тому навіть найстаранніший авторський звичайний переказ і аналіз потрібних наукознавчих і філософських положень ніяк не гарантував пропонованих на їх основі мета-теоретичній концепції мовознавства безпеки від окремих пильних функціонерів від науки. На тодішніх захистах дисертацій цілком відкрито практикувалися еристичні аргументи *ad hominem* — «до особи» замість єдино виправданих наукових аргументів *ad rem* — «до суті справи». Це змусило автора уважно вивчити всю систему вживаних в юридичній еристиці засобів (див. 504) і свідомо обрати для оборони обґрунтування своєї концепції додатковий аргумент *ad veresundiam* — посилення на авторитети, незборимі для недоброзичливого опонента. Так зброєю захисту стали численні точні цитати з негайним посиленням на першоджерело та ідеологічно визнане прізвище. З потрібних для успіху справи рясних цитат тодішніх вітчизняних філософів та ідеологів довелося у повному розумінні слова «зшити» всю першу третину книги. Проте сьогоднішній читач бачить, що ця «мозаїка» цитат цілком підпорядкована попередньому авторському задуму. Це всього лише своєрідна «аплікаційна» техніка, у якій виконано заздалегідь опрацьовану автором у деталях загальнотеоретичну схему, що мала стати методологічним підґрунтям для нової наукової ідеї.

Подальший відомий перебіг подій на передзахисному етапі в часи горбачовської перебудови та на самому захисті дисертації вже в незалежній Україні довів, що лише під прикриттям цього панцира з цитат авторитетів метатеоретична концепція мовознавства — головний здобуток книги — могла пробити собі шлях до визнання.

Більшість офіційних рецензентів роботи й чимало колег високо оцінили цю дослідну працю і тоді ж висловили пропозицію рекомен-

дувати її до друку. При підготовці тексту до видання сьогодні, коли від часу захисту минуло вже понад сім років, автор все-таки залишив ці зшиті з цитат перші параграфи тексту як свідчення доби, вирішивши в разі потреби послатися на слушну для такого випадку думку Б. Паскаля: «*Qu'on ne dise pas que je n'ai rien dit de nouveau, la disposition des matières est nouvelle*» (Нехай не кажуть, що я не сказав нічого нового: розміщення матеріалу — нове.— *B. Pascal. Pensées. II.— Paris, 1977.— P. 138*). Що ж до ступеня новизни книги в цілому, то вона говорить сама за себе.

Задум книги виник іще наприкінці 1960-х років. Тоді, не уявляючи до кінця масштабів поставленої мети, автор рік у рік впорядковував виклад окремих ділянок університетських теоретичних курсів з мовознавства. Поступово з'ясовувалися об'єктивні зв'язки між окремими блоками знань, кожна переоцінка ролі частини цілого коригувала загальну концепцію, спонукаючи до поетапного звільнення від стереотипів, аж поки у 80-і роки не з'явилася нова якість реорганізованої системи лінгвістичних знань. Все це можна простежити за публікаціями.

В міру формування концепції автор використовував результати свого дослідження, керуючи написанням кандидатських дисертацій, дипломних і курсових робіт. Протягом 35 років різні елементи метатеорії були з користю для справи впроваджені у навчання на факультетах філологічного профілю Київського університету імені Тараса Шевченка у читаних автором теоретичних курсах загального мовознавства, вступу до мовознавства, основ мовознавства, лінгвістики для сходознавців, психології мови, основ наукових досліджень, а також у численних практичних курсах іноземних мов найрізноманітнішої будови, як-от: романських, германських, слов'янських, валлійської, турецької, перської, фінської, баскійської та ін.

Викладену в книзі метатеоретичну структуру мовознавства було взято за основу проекту навчального музею мов і мовознавства. Його експозицію складає унікальний фонд наочного приладдя до названих мовознавчих курсів, який створений упродовж 30 років за авторськими ескізами на єдиній метатеоретичній основі та включає понад 300 ватманських аркушів плакатів, схем, таблиць і карт. Від 70-х років цей фонд був неодноразово експонований на тематичних виставках у Київському університеті та за його межами, він систематично оновлюється, осучаснюється і досі регулярно використовується у навчанні студентів. Від 1992 року фонд має приміщення для постійної експозиції у створеному з ініціативи автора міжфакультетському Лінгвістичному навчальному музеї Київського університету імені Тараса Шевченка (див. Додаток).

Визнання світової наукової громадськості музеєм дістав 1999 року, здобувши премію Ради вчених товариств Америки за лідерство в галузі гуманітарних наук.

Усім доброзичливим моїм колегам, які підтримували мене від захисту дисертації і до цієї пори, автор складає подяку: передусім — офіційним опонентам Н. Ф. Клименко, І. П. Білецькій, М. В. Шереметі, І. В. Бичку, І. Є. Грицютенку, Ф. С. Бацевичу; а також О. Є. Семенцю, І. І. Магушинцю, С. В. Семчинському, В. Ф. Чемесу, Ю. С. Степанову, Е. Кнеру, О. Ф. Бондаренку, А. А. Медведеву, В. Д. Радчуку, О. Й. Прицаку, керівникам університету акад. В. В. Скопенку, Л. В. Губерському, В. М. Перзі.

Публікацію книги автор сприймає з вдячністю як іще один крок до визнання суспільної цінності його наукових ідей. Її вихід у світ став можливим завдяки добрій волі видавництва «Основи» в особі його директора В. В. Кирилової, уважливості участі С. Д. Павличко, головного редактора А. М. Чердаклі, майстра комп'ютерного складання С. І. Бичка.

Усім основ'янам — моє сердечне спасибі.

Київ, травень 2000 р.
К. Тищенко.

ВСТУП

(1) МЕТА КНИГИ, ОБ'ЄКТ, ПРЕДМЕТ, МЕТОДИ Й НАСЛІДКИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою книги є систематизація лінгвістичних знань на основі єдиної метатеоретичної концепції. Аби досягти цього, було здійснено аналіз і послідовне наукознавче обґрунтування підстав окремих блоків уже сформованого теоретичного знання про мову (розділ 1). Ця робота разом з подальшим дедуктивним розгортанням на виділених підставах метатеоретичної концепції мовознавства, а також паралельний пошук компактного варіанту її викладу уможливили синтез лінгвістичної метатеорії з невеликої системи вихідних понять (розділ 2). Сама нечисленність ознак, навколо яких вдалося кінець кінцем угрупувати наявні теоретико-лінгвістичні знання, свідчить про те, що ознаки ці істотні, суттєві. За їх допомогою забезпечено чітку структуралізацію теоретичного мовознавства як об'єкта вивчення лінгвістичної метатеорії. В загальному розчленованому цілому стало можливим віднайти логічне місце для кожного блоку охоплених дослідженням знань, включаючи ескізно окреслені або нестабільні ділянки, порубіжні з сусідніми науками, а також передбачити можливість подальшого врахування нових знань про мову.

Зібраний навколо обґрунтованого метатеоретичного каркасу сукупний масив лінгвістичного знання з необхідністю обіймає досить нерівномірно опрацьовані ділянки — як всебічно вивчені науковцями, так і лише контурно окреслені. Проте всі вони, як впливає з роботи, важливі для розуміння цілого.

Кінцевим результатом побудови метатеорії мовознавства стала таблиця узагальненої структури лінгвістичних знань (розділ 3). Розміщення в її концептуальному полі численних явищ як теоретичного, так і емпіричного рівнів сучасного мовознавства відкрило широкі можливості для надання кожному з цих явищ якісно нового, збагаченого теоретичного змісту, зумовленого віднайденими метатеоретичними вимірами явищ (розділ 4).

Серед глобальних лінгвістичних концепцій, створених у рамках загального мовознавства, широковідомі теоретичні побудови В. Гумбольдта, І. О. Бодуена, Ф. де Сосюра, Е. Косеріу, Л. Єльмслева,

Дж. Пірса, Ч. Моріса, Н. Хомського; менш відомі — Т. Мілевського, О. Ф. Лосєва, А. Мартіне, Л. Блумфілда, Дж. Лайонза, Ф. Росі-Ланді та інших вчених (див. список літератури). Тією чи іншою мірою їхні визначальні теоретичні концепції чинили вплив на концепції авторів численних підручників та посібників з мовознавства — О. О. Реформатського, Р. О. Будагова, Ю. С. Маслова, Ю. С. Степанова, Ф. М. Березіна, Б. М. Головіна, В. І. Кодухова, А. О. Білецького, С. В. Семчинського, Л. Г. Скалозуб, Ю. О. Карпенка, С. І. Дорошенка, П. С. Дудика, М. П. Кочергана та інших науковців і педагогів.

До наскрізних інтегральних понять чинного **загальнолінгвістичного комплексу** ідей цих праць належать поняття знаковості, системності та ієрархічності мовної діяльності, ало-емічної структури елементів мови та мовлення, протиставлення логічного (синхронії) та історичного (діахронії), одиничного, окремого та загального (варіантів та інваріанта): мовленнєвого спілкування та пізнання, зовнішнього та внутрішнього мовлення (мовлення і мислення, мови і свідомості) та деякі інші. Функціонуючи як вільна концептуальна сукупність, ці поняття відігравали й відіграють упорядкувальну та координаційну роль щодо окремих більш або менш значних блоків знань про мову. Однак за останні десятиріччя нагромаджена маса конкретно-лінгвістичних знань досягла критичної величини. Частина цих знань почала виходити з-під нормативного впливу «простої сукупності» загальних понять, наслідком чого стала більш помітною невідповідність окремих ділянок теорії та емпірії. Водночас дедалі очевиднішою стає неможливість розв'язати для мовознавства суперечності узагальнення його теорій **на його власній основі**, — що, до речі, констатовано сучасною наукою і для інших галузей людських знань.

До певної міри цим можна пояснити випадки непослідовного ставлення теоретиків до нових відкриттів у порубіжних областях дослідження людської мови — в нейролінгвістиці, етнолінгвістиці, лінгвостратиграфії, у галузях нової риторики, еристики, герменевтики, лінгвоінформатики, у нових ділянках логіко-граматичних досліджень мови. Однак традиційний розгляд відповідних порубіжних дисциплін як неістотних для «справжнього» мовознавства в дійсності приховує зростання труднощів орієнтації в теоретичній загальній картині, що об'єктивно веде до збіднення образу сучасного стану науки про мову.

Слід гадати, що саме усвідомлення **істотності** для розуміння природи людської мови кожної нової області фактів уже дає підстави розглядати їх як об'єкти лінгвістичного дослідження. Спираючись на дані з історії науки, можна з абсолютною певністю твердити, що доти, поки не визначені крайні зовнішні межі об'єкта дослідження, наукові уявлення про його сутність завжди неповні. Або інакше: знаючи, що відома тепер множина лінгвістичних об'єктів — значно більша, ніж традиційно опрацьовувана лінгвістичною теорією, маємо підстави

очікувати, що й коло сутностей, віднайдених цією теорією, вже сьогодні могло б бути ширшим. Викладене дозволяє припустити, що — за аналогією до точних і формалізованих природничих наук — у сучасному мовознавстві назріли умови для впорядкування загальної та методологічно вагомої проблематики навколо спеціально для цього опрацьованого і обґрунтованого **метатеоретичного концептуального каркаса**.

Актуальність побудови метатеоретичної основи лінгвістичних знань зумовлена також потребами практики **викладання мовознавчих дисциплін** і курсів, для належної організації змісту яких потрібно здійснити попередній розподіл пріоритетів теоретичних конструктів мовознавства, виділити серед них наскрізні поняття різних рангів узагальнення та належним чином продемонструвати їхні об'єднувчі можливості. Нарешті, недостатня результативність стількох прикладних методик викладання іноземних мов серед перших своїх причин має, як правило, теоретичну недосконалість або необґрунтованість підстав. З досвіду інших наук відомо, що поліпшити практичні дії вдається не інакше, як внаслідок фундаментального теоретичного переосмислення відповідної області людської діяльності.

Таким чином, комплексне метатеоретичне дослідження лінгвістичних знань, розгляд їх не просто як сукупності певних відомостей, але як єдиного, пластично розчленованого інформаційного цілого постає своєчасним і актуальним для теперішнього стану науки про мову.

Запропонована в книзі єдина інтегральна метатеоретична концепція мовознавства задумана не як протиставлення всім зібраним масивам лінгвістичних знань, але як їх подолання (зняття, включення), — у тому числі це стосується й нових порубіжних областей лінгвістики. Конкретні **дослідницькі цілі** полягали в тому, щоб:

- 1) спростувати пошуки позасистемного розв'язку загальнотеоретичних проблем мовознавства;
- 2) віднайти специфічні ознаки метатеоретичного рівня дослідження мови;
- 3) проаналізувати, в чому полягає принципова відмінність лінгвістичної метатеорії від загального мовознавства;
- 4) показати, що метатеорія може бути побудована з цілком певного обмеженого числа вихідних понять;
- 5) віднайти оптимальне число цих понять і обґрунтувати цю оптимальність;
- 6) взяти до уваги при побудові метатеорії методологічні здобутки сучасного наукознавства та сусідніх з лінгвістикою наук;
- 7) пов'язавши суттєвими відношеннями досі роз'єднані або різносистемні масиви теоретичних знань про мову, звести їх до об'єднаної системи знань на єдиному метатеоретичному фундаменті;

8) показати, що в світлі побудованої метатеорії самі мовознавство постає як розчленована єдність;

9) передбачити можливість дальшого включення метатеорією нових лінгвістичних знань;

10) з'ясувати, чи може розглядатися запропонована метатеорія мовознавства як наукове відкриття.

Супутні цілі роботи полягали в тому, щоб:

— розмежувати загальнонаукові та конкретно-лінгвістичні інтегранти мовознавства, з'ясувати їхні структурні особливості;

— визначити функції та структурні взаємозв'язки кожного з традиційних великих блоків лінгвістичних знань;

— спеціально віднайти місце в системі викладу та послідовність опису генетичного компонента мовного розвитку;

— перевірити справедливність тверджень про різноспрямованість логічної послідовності дослідження елементів системи та історичної послідовності їх формування;

— визначити еталонний ряд опорних лінгвістичних одиниць (в ідеалі — темперований);

— зіставити інформаційно-логічну структуру запропонованої метатеорії мовознавства та розділу 80 (Мовознавство) Універсальної десятикової класифікації (УДК).

Об'єктом дослідження виступає сукупність лінгвістичних знань у їхніх найрізноманітніших проявах і формах — починаючи з окремих спостережень, наукових фактів, тверджень, елементарних кореляцій та кінчаючи гіпотезами, теоретичними концепціями, розвинутими класифікаціями, блоками знань і цілими теоріями.

Предмет дослідження складають сутнісні інтегративні характеристики лінгвістичних знань, — кореляції, закономірності, причинно-наслідкові зв'язки окремих фактів або станів розвитку цілої системи, — з яких, згідно з вихідною гіпотезою, можна відтворити загальну структуру знань про мову та визначити тенденції розвитку цієї структури.

Співвідношення об'єкта і предмета метатеорії мовознавства унаочнено в узагальненій матриці лінгвістичних знань (див. розділ 3, а також § 4.07.2), де назви рубрик відповідають предмету, а зміст рубрик — об'єкту дослідження.

При побудові метатеорії мовознавства враховані знання про загальні закони розвитку дійсності. Для поступального розгортання метатеорії запропоновано спеціальний системно-операційний методичний підхід.

Регулярно вживалися критичний та описовий методи дослідження, а також методичні процедури інтерпретації, пояснення та обґрунтування (детальніше див. відповідні параграфи розділу 1), меншою мірою — лінгвостатистичні, експериментальні, генетичний, каузальний методи. Для інформаційного насичення окремих положень

вживався евристично продуктивний методичний прийом «лійки» (Є. С. Жарикова), який полегшує виявлення прихованих істотних зв'язків фактів. Незмінно ефективним був **матричний метод**, сутність якого полягає у відшукуванні за виявленими у взаємодії властивостями певних об'єктів їх двох найближчих родових концептуальних рядів, причому самі ряди мисляться як координати відповідного поняттєвого простору цих об'єктів.

Для встановлення ізоморфізму досліджуваних ділянок лінгвістичних знань використано також методичний прийом кореляційних рядів (численні приклади в розділі 4). При потребі локалізувати достережені закономірності в географічному просторі вживався спрощений варіант методу картографування (див. розділ 4).

Книга являє собою перше системне різнобічне дослідження, спеціально присвячене метатеорії мовознавства. В ній визначено та обґрунтовано предмет лінгвістичної метатеорії. Осмислено ієрархічну послідовність побудови метатеорії та здійснено сам процес цієї побудови. При цьому реалізовано досліду програму, яку складають три теорії: теорія системно-операційного підходу, теорія суб'єктних (загальнонаукових) інтегрантів лінгвістичних знань і теорія першопорядкових галузей мовознавства — об'єктних (конкретно-лінгвістичних) інтегрантів.

Показано, що розгортання метатеорії мовознавства можна здійснити у найбільш економний спосіб на основі концептуально оглядної дедуктивної процедури. Доведено можливість виведення дедуктивним шляхом усієї різноманітності наявних лінгвістичних знань з кількох загальних категорій. Конкретно втілено це виведення на описовому рівні.

Визначено оптимальну кількість і співвідношення суб'єктних та об'єктних інтегрантів лінгвістичних знань. Показано внутрішній зв'язок і відтворено іманентну послідовність розгортання категорій всередині кожного з двох рядів інтегрантів — загально- і конкретно-наукового.

Запропоновано та опрацьовано в деталях еталонну темперовану систему величин і одиниць мовознавства. Вперше побудовано реально діючу узагальнену матрицю лінгвістичних знань та описано її зміст. На підставі одержаної матриці зроблено спробу ескізно окреслити контури нової концепції мовознавства як розчленованої єдності лінгвістичних знань.

Вказані пріоритетні властивості книги зумовлюють її теоретичне значення в кількох вимірах.

1. Щодо **конкретно-лінгвістичних досліджень** її можна розглядати як підсумкову класифікаційну працю, в якій синтезовано і систематизовано теоретичні сутності другого порядку, вищерозміщені щодо сутностей самих лінгвістичних теорій. Врахування цих метатеоретичних сутностей може відігравати істотну роль при початковому

виборі напряму наукових досліджень, при окресленні конкретної області дослідження та при з'ясуванні перспектив його ходу. Детальніше уявлення про цей вимір дає матеріал розділу 4. Під час роботи над темою, при розподілі лінгвістичних знань за метатеоретичними масивами на видне місце вийшли деякі теоретичні проблеми, менш помітні або й зовсім непомітні поза метатеорією. Параграфи розділу 4 містять частину авторських розв'язків таких проблем, що можна розглядати як конкретний доказ теоретичної вартості та евристичної продуктивності створеної концепції.

2. Щодо **сусідніх наук** обґрунтована метатеорія мовознавства сприятиме точнішому розмежуванню порубіжних предметів дослідження і стимулюватиме застосування аналогічного дослідницького підходу до змісту самих цих наук (зокрема, психології, історії, мистецтвознавства). Останнє міркування впливає з евристично плідного припущення про наявність в усіх названих науках такої ж системи інтегрантів, як вперше відтворена і описана нами для мовознавства.

3. Щодо **філософії та методології науки** метатеорія мовознавства підтверджує правильність і дієвість діалектичної картини світу, слушність застосованих пізнавальних настанов і стилю дослідження. Впорядкування значного за обсягом масиву теоретичних знань мовознавства може становити прецедент і виявитися плідним для наукознавства. У зв'язку з цим дальшого вивчення потребує запропонований у роботі системно-операційний підхід.

4. При **викладанні теоретичних дисциплін мовознавства** врахування наслідків побудови лінгвістичної метатеорії може сприяти як їх внутрішньому впорядкуванню, так і зовнішній інтеграції цих дисциплін у єдиний навчально-теоретичний комплекс мовознавства. Зокрема, це дозволило б передбачити в майбутньому не тільки продуману вихідну послідовність наскрізних понять, але й цілу систему «ключових» дидактичних блоків знань, що з очевидністю спонукало б до оптимізації викладання мовознавчих дисциплін та їх розвантаження від ділянок-дублів.

Результати дослідження придатні для практичного застосування в численних галузях людської професійної діяльності, пов'язаних з **мовленнєвим спілкуванням**. Насамперед, завдяки систематизації метапонять мовознавства стає очевидною необхідність свідомо й системно враховувати **різні виміри** мовної дійсності — зокрема, в перекладі, мовному будівництві та мовній політиці, при мовленнєвому спілкуванні різних рівнів, у засобах масової інформації, у суперечці, дискусії, полеміці, в педагогічному мовленні, у практичному викладанні та вивченні мов.

Іншим не меншим полем практичного застосування результатів роботи є **мовно-інформаційне** забезпечення суспільних потреб. Тут ідеться про врахування нових параметрів мовної інформації при укла-

данні словників, довідників, галузевих енциклопедій. Стає очевидною користь і потреба свідомо враховувати й системно відображати в таких джерелах раніше недооцінені характеристики мовної інформації, зокрема, її п'ятимірність, історичну змінність та семантичну нерізкість, яка проявляється в реальному співіснуванні в ній одиничного, окремого й загального, індивідуального, етномовного та універсально-логічного. На окрему згадку заслуговують можливості застосувати результати, здобуті метатеорією мовознавства, при побудові інформаційно-логічних систем та різноманітних банків даних для ЕОМ. При цьому віднайдені метатеоретичні категорії можна використовувати безпосередньо як класифікаційні параметри при індексації та впорядкуванні як завгодно складних масивів мовної інформації.

Третьою істотною областю застосування результатів роботи є вдосконалення **практики викладання та вивчення мов**. Перспективним виглядає метатеоретичний підхід до матеріалу при створенні концептуально нових описів лексичної та граматичної будови окремих мов, економних і результативних засобів відбору, планування й дозування навчального матеріалу. У вказаній галузі переваги багатовимірною охоплення предмета з перших стадій навчання інтуїтивно зрозумілі. Властиве деяким методикам прагнення «з кращик міркувань» відокремити в (початковому) навчальному матеріалі денотацію та елементарну граматику від усякої конотації та прагматики створює на подальших етапах якраз «методогенні» труднощі перенавчання. Результативнішими виявляються ті методики, де з перших кроків навчання прагматичний аспект навчального матеріалу, замість бути вилученим або препарованим, зберігається у своїй природній пропорції щодо семантичного та синтактичного аспектів. Зрозуміло, що в такому разі відпадає і потреба у пізнішому перенавчанні.

Хоча на перший погляд може здаватися, що метатеорія безпосередньо не пов'язана з мовленнєвою практикою (адже предметом її є не сама мовна дійсність, а лінгвістична теорія), проте в усіх наведених випадках ідеться саме про практичний вихід метатеорії. Вона впливає на практику у складі теорії та разом з нею, дозволяючи застосовувати теоретичні знання цілеспрямовано, ешелоновано, в обґрунтованій послідовності — а отже, на порядок ефективніше, ніж без метатеорії.

(2) СПЕЦИФІКА ПРОБЛЕМНОЇ СИТУАЦІЇ ПРИ ФОРМУВАННІ ДОСЛІДНОЇ ТЕМИ «МЕТАТЕОРІЯ МОВОЗНАВСТВА»

Проблемна ситуація, у якій сформувалася дана дослідна тема, має ряд особливостей. У сучасному наукознавстві звичайно розрізняють два типи обставин проблемних ситуацій. Це, по-перше, неможливість описати чи пояснити нові факти в рамках наявного знання і, по-друге,

опрацювання або поширення нової світоглядної програми. Проте у поняттєвому просторі між цими двома крайніми типами обставин очевидно існує тонша градація. Зокрема, — так як це, власне, і має місце в сучасному мовознавстві, — може спостерігатися зовнішня неузгодженість сусідніх теорій, всередині кожної з яких «своя» ділянка об'єктів описана цілком добре. З часом зростання обсягу й різноманітності цих зосібна добре пояснених знань неминуче сягає таких меж, які зумовлюють потребу опрацювання якщо не цілої системи координат, то принаймні певної лінії орієнтирів для взаємного узгодження окремих масивів нагромаджених знань.

Спільною за всіх обставин залишається така визначальна ознака проблемної ситуації: не вписуючись у наявну систему знань, вона несе нову інформацію про певну сутність, яка, за спостереженням С. В. Котіної, «невідомо досліднику до кінця» (151, с. 184; розрядка тут і далі в цитатах наша. — К. Т.). Маючи справу з не до кінця відомою сутністю, ми опиняємося в області категорій, яку можна розглядати як арсенал когнітивних знарядь теоретизації. Ця область характеризується насамперед тим, що «категоріальний апарат дослідника виробляє не тільки й не стільки він сам, скільки попередні покоління. ... При цьому дослідник, як правило, не усвідомлює, що в його уявленнях є справді істинним, а що — хибне» (там само).

Через очевидну втрату «монополії» мовознавства на вивчення мови дедалі потрібнішою стає «кооперація зусиль лінгвістів, семіотиків, логіків та інших фахівців як при обговоренні власне фундаментальних проблем природної мови, так і при розв'язанні прикладних задач» (233, с. 39). Не відмовляючись від кооперації, ми схильні обстоювати й інший підхід — здобутками сусідніх наук вдосконалювати програму підготовки майбутніх мовників, адже, справді, «лінгвістам далеко не байдужі ті інтенсивні дослідження, які ведуться в інших дисциплінах, що вивчають природну мову» (там само, с. 40).

Назвавши серед цих дисциплін філософію, логіку, психологію, інтелекtronіку, семіотику, культурологію та історію науки, В. В. Петров висловлює далі, як нам здається, цікаву думку, коли пише, що зусилля лінгвістів і вчених сусідніх галузей спрямовані тепер «на створення спільної теорії мови, яка стала б адекватною для вирішення проблем у кожній з названих областей. Побудова такої теорії складає основне завдання нової наукової дисципліни — когнітивної науки, яка зароджується немовби на «стику» цих наук... Людські когнітивні структури (сприйняття, мова, мислення, пам'ять, діяння) нерозривно пов'язані між собою в рамках єдиного спільного завдання — пояснення процесів засвоєння, переробки й трансформації знань, які, власне, і визначають сутність людського розуму. (...) Мова — це, справді, лише невелика частина того цілісного явища, яке ми прагнемо зрозуміти. Саме тому чисто лінгвістичні тео-

рії мови, а втім і логічні теорії, виявляються обмеженими в контексті нових завдань. Намагання створити такі теорії базується на припущенні, що мовні структури функціонують значною мірою автономно і можуть бути «безболісно» виділені з інших аспектів діяльності людського розуму. Проте ані аналіз практики обробки мовних повідомлень людиною, ані одержані теоретичні результати в суміжних з лінгвістикою дисциплінах не дають підстав для таких тверджень» (там само, с. 41). Наведені міркування дозволяють зробити принаймні такі чотири висновки:

1. По-перше, «в контексті нових завдань», тобто на цьому етапі зрілості людських знань про мову, вона визнається нерозривно пов'язаною з іншими когнітивними структурами і утворює з ними деяке більше ціле.

2. По-друге, дотеперішні «чисто» лінгвістичні теорії мови усвідомлюються як неповні, недостатньо потужні для досягнення суттєвого знання потрібного тепер рівня.

3. По-третє, тут чи не вперше йдеться не про загальну, а саме про спільну для кількох наук теорію мови, зумовлену спільністю їхніх завдань.

4. По-четверте, вчені працюють над створенням цієї спільної теорії мови,— а отже саме це завдання є актуальним.

Одним з провідних напрямків когнітивної науки вважається «вивчення природи й типів взаємодії знань, уживаних у процесі мовної комунікації... Не випадково... одне з основних питань психології — питання про детермінацію поведінки людини — одержало в когнітивній психології таку відповідь: поведінка людини детермінована її знаннями» (див. там само). Вирішальну роль відведено знанням і в системах штучного інтелекту, де саме поняття інтелекту нерідко пов'язують із здатністю використовувати необхідні знання у відповідний час.

Перспективним, хоч і не зразу визнаним, напрямком у лінгвістичному дослідженні знань стало застосування щодо них ідей феноменології та герменевтики (див. 232, с. 102—107), які розглядають відповідно сенс людських знань та їх інтерпретацію. Загальну настанову цього напрямку можна ілюструвати таким висловленням: «Ноематичний спосіб репрезентації реальності, запропонований Гусерлем ще на початку століття, багато в чому передхопив ключову концепцію когнітивної науки,— ідею ментальної репрезентації. Запровадження цієї концепції, незважаючи на значний часовий інтервал, зумовлене усвідомленням того самого факту — під час теоретичної та практичної діяльності люди мають справу не безпосередньо зі світом, а з репрезентаціями світу, когнітивними картами й моделями. Гусерль писав, що між свідомістю й реальністю

зяє прірва сенсу» (там само, с. 104). Саме тому якість «усунути» єдність об'єкта і суб'єкта виявляється принципово неможливим.

Досвід мовлення і, зокрема, перекладу свідчить про можливість підходу до вивчення мови також і з названих позицій. Так, наприклад, незбіг і протиставлення сенсу й дійсності враховані в синтетичній концепції мовного знака (див. 453, 303, 305, 325): фізичним компонентам його тут чітко протистоять психічні, одна частина яких (конкретні) також протиставлена іншій (абстрактні). На одвічність інтерпретації дійсності у людських знаннях прямо вказують етномовна форма їх репрезентації та невивігубний концептуальний компонент.

(3) БАЗА ДАНИХ І БАЗА ЗНАНЬ

«У наш час жодне дослідження в галузі сприйняття й побудови тексту не можна визнати задовільним, якщо в його основу не буде покладено ідею взаємодії лінгвістичних знань із знаннями про світ, з соціальним контекстом висловлень...» (233, с. 41).

Вихідну частку системи, заснованої на знаннях, становить, за Р. М. Фрумкіною, база даних: «Це корпус відомостей, що можуть бути в найзагальнішому вигляді охарактеризовані як сукупність об'єктів і заданих до них відношень» (349, с. 86). Проте, за спостереженням В. В. Петрова, навіть у такій розвиненій галузі дослідження мови, як логічна семантика, досі «немає єдиної вихідної та непроблематичної „бази даних“, власне яку і покликана пояснювати всяка семантична теорія. Вибір вихідних фактів, які належить систематизувати в теорії, визначається на основі загальних (суб'єктивних.— К. Т.) поглядів дослідників на мову, їхніх (суб'єктивних.— К. Т.) орієнтацій та (суб'єктивних.— К. Т.) особистих симпатій. В результаті в даний час маємо понад десять формальних семантик природної мови, практично не співвідносних і слабо пов'язаних одна з одною» (233, с. 40).

На початку 1980-х років внаслідок ускладнень у галузі машинного перекладу були остаточно визнані незадовільними для практики не лише біхевіористська теорія мови, але й пізніші моделі, які навіть враховували певні аспекти вжитку; з'явилося розуміння того, що «успішне моделювання мови можливе тільки в ширшому контексті моделювання свідомості» (див. там само, с. 45). На практиці то означало усвідомлення необхідності переходу від баз даних до баз знань.

Згідно з сучасними уявленнями, працездатна база знань (зокрема, у комп'ютері) має бути повною і несуперечливою (див. 349, с. 95). Під повнотою (термін О. І. Ларичева) розуміють співвіднесення з кожним об'єктом бази одного або кількох класів розв'язків.

Аби забезпечити саму цю можливість, перший шлях для конструктора бази знань — це дослідити обрану галузь особисто. Цей шлях незрівнянно довший від іншого, проте краще забезпечує гомогенність бази. Другий шлях — співпраця з експертом — коротший, але пов'язаний з ризиком «подвійного суб'єктивізму» одержаної в такий спосіб бази знань, що зумовлено як незбігом поглядів експерта і методолога на обрану область об'єктів, так і відсутністю гарантій адекватності їхнього взаємного (по)розуміння. Проте другий шлях, безперечно, привабливий, і для його кращої реалізації вже створено системи, які ставлять «питання експерту доти, поки всі стани не виявляться прямо або опосередковано класифікованими. При цьому здійснюється перевірка відповідей експерта на несуперечливість. Коли всі стани оцінені, виникає повна й несуперечлива база знань» (там само, с. 97).

Одначе, якими саме правилами користувався експерт у своїх рішеннях — стає можливим зрозуміти лише п і с л я доведення побудови бази знань до кінця. За О. І. Ларичевим, можливість експерта «визначаються такими параметрами задачі, як кількість класів, число ознак і кількість значень на шкалі ознак, причому існує певна область у просторі цих трьох параметрів, у межах якої люди поводять себе досить послідовно. За її межами поведінка різко змінюється» (там само). Ілюстрацію до сказаного становлять ті «нерівні» роботи з мовознавства, які, претендуючи на узагальнення, насправді віддають перевагу розділам, краще відомим їхнім авторам. Як зауважує О. Г. Почепцов, «дослідники мови нерідко самі роблять мову (а точніше, її образ) складнішою, аніж вона є насправді» — передусім, через відхід від істотних питань до периферійних та від закономірних явищ до випадкових (див. 247, с. 122). На його думку, «мова належить до тих пристроїв особливого роду, які досить прості в ужитку та навчанні, як ними користуватися, але незрівнянно складніші у плані пізнання їхнього механізму» (там само).

(4) ПРОБЛЕМА ВИБОРУ ВИХІДНИХ АБСТРАКЦІЙ

Все сказане висуває на перший план проблему «в і д б о р у релевантних знань у ході побудови відповідних семантичних висновків», який полягає у «залученні одних релевантних фактів, віроповідань, моделей і одночасному „заглушенні“ інших. Якщо цього не робити, то когнітивна система виявляється переважаною навіть у найпростіших випадках. Але як визначити необхідну кількість релевантних знань?» (232, с. 102). Згідно з висновками В. В. Петрова, ця проблема оптимально розв'язується не шляхом перебору всіх потенційно релевантних фактів, а на підставі минулого досвіду. На думку О. Г. Почепцова, всяке мовне відображення світу здійснюється шляхом фікса-

ції його інтуїтивно відчutih «шпилів»: «Іншими словами, відображення зазнає не світ в цілому, а лише... ті його складові, які видаються мовцєві найважливішими, найрелевантнішими, такими, що найповніше характеризують світ» (247, с. 111). Розвиваючи цю своєрідну «авіаштурманську» метафору мовного відображення світу, можна додати, що успішність подальшого «приземлення» теорії значною мірою залежить від адекватності стратегічних уявлень теоретика про справді найважливіші, найвищі шпилі.

Інше образне трактування цієї ж проблеми знаходимо у М. К. Мардашвілі, який пише: «Усі елементи і властивості знання пронизані системними зв'язками дійсності, яка утворює ту кристалічну решітку... узагальнених мислених змістів, проходячи через яку вихідний матеріал науки й отримує властивості також структурологічного, теоретичного знання. У вигляді „вузлів“ цієї решітки... ми знаходимо всезагальні ідеальні предметності, або історично успадковані, або заново створювані, які... закріплює мовними й матеріальними засобами та відтворює маса людей, що бере участь у науці. Це відтворення... і є основа всезагальності й необхідності конкретних людських знань, наукової вірогідності та очевидності логічних тверджень, продукованих наукою» (178, с. 77—78).

Є. Ф. Тарасов вказує на неоднозначність і складність вибору для певної теорії її вихідної абстракції: «Вона має бути максимально всезагальною та відтворюваною, має відображати основну русійську суперечність досліджуваного об'єкта, і, нарешті, ця вихідна абстракція мусить мати реальну відповідність, прообраз у реальній дійсності» (298, с. 101). Про пов'язаність абстрактних об'єктів усіх рівнів з емпіричним матеріалом говорить В. Ф. Турчин: «Всяка наукова теорія,— пише він,— має ієрархічну систему понять, у якій складніші та абстрактніші поняття виражаються через простіші й конкретніші. Таким чином, щоб зрозуміти сенс або, що те ж саме, правильно використати якесь теоретичне поняття (поняття вищих ярусів структури теорії), нам доведеться урухомити цілу піраміду понять (згадаймо „шпилі“ О. Г. Почепцова.— К. Т.), в основі якої перебувають найпростіші поняття, що зветься звичайно емпіричними, бо безпосередньо фіксують той чи інший стан справ» (331, с. 125).

Теоретичний синтез передбачає розвиток змісту наукових понять, заперечення їхніх власних попередніх форм існування — аж до докорінного зламу основних понять. Одним із важливих завдань, що при цьому виникають перед наукою, вважає М. В. Попович, «є врятування того з старого наукового фонду, що може бути врятоване і пристосоване до потреб нової теорії. Це досягається шляхом узагальнення перевірених старих засобів, надання їм такої форми, яка була б придатна для розв'язання нових завдань. (...) Тут і виявляється, що зіставлення старих і нових... теоретичних положень не може про-

вадитися... в одній площині, адже вони говорять не про те саме, перебувають на різних інформаційних рівнях» (242, с. 70—71). При цьому одержане в новій теорії узагальнення досягається не шляхом відкидання вже більше не істотних рис віддавна знаних об'єктів, але через конструювання нових об'єктів за властивостями, заданими новою теорією. Так, наприклад, відкриття кванту призвело до нової форми інтеграції знань, дозволивши об'єднати оптику, електромагнетизм і термодинаміку в єдине ціле (див. 117, с. 18).

«Цілком інші завдання постали перед Куном, який спробував виявити теоретичну навантаженість емпірії та „метафізичну“ навантаженість теорії», вказує Ю. С. Степанов (див. 290, с. 283). Аналіз становлення людських уявлень про природу привів Т. Куна до «формування деякого цілісного полікомпонентного структурно-поняттєвого утворення, яке характеризує певні рівні або етапи розвитку науки» — це і є його «парадигма» (див. там само). Головним у кунівській концепції вважається саме визнання «парадигмальності» наукових досліджень. «Якщо абстрагуватися від первинної багатозначності поняття парадигми і виділити його основний зміст, то він зводиться до певного бачення світу..., яке беззастережно приймають члени даної наукової громади. (...) У «нормальні» періоди позапарадигмальні явища взагалі не беруть до уваги, аномалії відкидають, нові теорії не створюють, адже наукова громада зайнята переважно розв'язанням логічних задач за парадигмальними канонами. Вона зайнята наведенням порядку, тобто «запиханням» природи у прокрустове ложе парадигми. (...) За уявленнями Куна, різні парадигми несумірні між собою», а перехід від однієї парадигми до іншої не зумовлений внутрішньо (див. там само, с. 284). Проте, як заперечує Т. Куну М. О. Розов, реальний вчений «дуже часто працює немовби на стику різних традицій, різних парадигм, істотно збагачуючи одну за рахунок іншої. І те, що в одній з цих традицій виглядає цілком пересічно, то в межах іншої може виступати у формі принципово нового зрушення. Практик-дослідник звичайно поліпредметний, і лише одержаний результат, вписавшись до тієї чи іншої системи знань, набуває визначеності чіткої предметної приналежності. (...) Саме особистість, її поліфункціональність є тим зарядом, який висаджує в повітря кунівську парадигму» (262, с. 147). М. О. Розов слушно вказує на те, що дослідник ніколи не пов'язаний тільки з однією системою знання: «Всяка освіта поліпредметна й іншою бути не може. Не можна собі уявити біолога, який не знав би кількох біологічних дисциплін, був би абсолютно необізнаний з фізикою та хімією. (...) Вчений Куна закріпачений, реальний вчений — це людина, яка володіє в принципі всім арсеналом культури і вільна в своєму виборі нагромаджених традицій роботи. (...) Здійснюючи «пересадки», тобто реалізуючи акти інверсії, вчений буває відносно вільним, як і пасажир досить розгалуженої за-

лізниці» (там само, с. 146). За переконливим висновком М. О. Розова, Т. Кун так і не помітив «відносної відокремленості двох різних аспектів науки: процесів одержання і процесів систематизації знань», адже, фактично, лише «у світлі навчальних курсів кожна дисципліна має своє обличчя, свій предмет, свої більш або менш чіткі межі, вона протистоїть іншим дисциплінам і вступає з ними в боротьбу за своєрідний переділ світу» (там само, с. 145, 147). Тут і може корінитися надто статичне уявлення Т. Куна про громади вчених — бранців парадигми.

(5) ПРИЧИНИ ПОЯВИ МЕТАТЕОРІЙ

На шляху свого історичного розвитку окремі науки вже не раз зазнавали переосмислення й перебудови, нагромаджуючи при цьому дедалі більший теоретичний потенціал. На певному ступені ущільнення й формалізації деякі з них дозрівали до появи метатеорій. Основні моменти цього процесу проаналізовані на матеріалі математики у спеціальному дослідженні В. Ф. Турчина (331). Цей автор пише: «Історія математики — науки, внутрішні потреби розвитку якої вже призвели до створення розвиненої метатеорії математичних наук, — знає декілька кроків від теорії до метатеорії, і кожний такий крок засвідчував закладання нового поверху в будівлі математичної науки» (там само, с. 122).

Вихідні поняття метатеорії В. Ф. Турчин характеризує у такий спосіб: «...Зробившись частиною об'єктивної реальності, формалізована мова (певної теорії. — К. Т.) стає об'єктом вивчення людини, тобто об'єктом моделювання за допомогою іншої мови. Цю нову мову називають метамовою щодо попередньої мови, а створювану на її основі теорію — метатеорією. Наприклад, арифметика, заснована на абстрактному понятті числа, — це теорія, яку ми застосовуємо до реальних вівць, карбованців, кілограмів. Щодо неї алгебра (шкільна) є метатеорією, яка знає лише одну реальність — чисел і числових рівностей, а її буквена мова — це метамова щодо мови цифр арифметики. Алгебру, в свою чергу, розглядають як об'єкт інші теорії (...) Це перетворення може повторитися скільки завгодно разів...» (там само, с. 126).

З часом прийшла потреба у виході на новий рівень узагальнення не лише в галузі математики, а і в інших науках — зокрема, в логіці, семіотиці та мовознавстві. Як зазначає В. В. Петров, «плюралізм і несумірність сучасних логіко-семантичних підходів стали чітко усвідомлювати з початку 1980-х років. Саме в цей час логіки гостро відчували брак базової семантичної моделі — метатеорії семантики, — яка забезпечила б чітке формулювання умов адекватності конкретних семантичних теорій», (233, с. 40). Щодо метатеорії нашої нау-

ки, лінгвістики, то, на думку Вяч. Вс. Іванова, її розвиток сприятиме «такому переосмисленню всієї науки про мову в цілому, яке б виявило її внутрішню єдність. Завданням метатеорії лінгвістики є дослідження структури мовознавства та його спеціальної мови... й текстів, написаних цією мовою, з метою віднайдення їхніх основних характеристик» (115, с. 23).

(6) ЕВРИСТИЧНІСТЬ І НЕДОЛІКИ ОКРЕМИХ ФРАГМЕНТІВ МЕТАТЕОРЕТИЧНИХ ПОБУДОВ

Дотеперішні пропозиції побудови лінгвістичної метатеорії являли собою певну сукупність методичних зауважень та побажань. Окремі рекомендації стосувалися бажаних характеристик майбутнього концептуального апарату метатеорії. Так, наприклад, на думку О. Ф. Лосева, при відборі списку загальнонаукових категорій, по-перше, слід враховувати різні підходи до предмета: по-друге, необхідно йти від простого до складного: по-третє, «хотілося б представити загальнонаукові категорії у вигляді строго продуманої системи» (див. 171, с. 7—8). Вяч. Вс. Іванов вважає, що в основу металінгвістичної теорії слід покласти «поняття відношення або між системами мовних знаків (і текстів, складених з них), або між системами елементів, з яких складаються ці останні» (115, с. 23).

Поширене уявлення щодо шляхів формування метамови лінгвістики відображене в такому пасажі: «І на рівні, що стосується структури словоформи..., і стосовно позицій основних елементів речення лінгвістика в даний час має в своєму розпорядженні достатньо опрацьовану і майже загальноприйнятну метамову. Ця обставина відчутно впливає на інтенсивність і плідність вивчення різних мов світу... з цього спеціального погляду. Цікаві спостереження, зроблені вже в цій сфері досліджень..., становлять приклад вдалого опрацювання фрагмента типологічної метамови лінгвістики» (там само, с. 31). Звідси випливало б, що, ідучи шляхом сполучення таких вдалих фрагментів метамови, можна прийти до завершеної, хоч, може, і «мозаїчної» метатеорії. Однак далі у тій же своїй програмній статті, слушно зазначаючи, що «всяка універсальна металінгвістична система являє собою скорочений запис наслідків взаємного порівняння багатьох мов» (там само, с. 28), Вяч. Вс. Іванов звертає увагу на те, що, наприклад, для певних мов у ролі основної одиниці опису може бути обрана не фонема і не ознака, а склад або силабема. «Отже, питання про основну фонологічну одиницю опису (як і про одиниці інших рівнів) може значною мірою визначатися класом мов і не мусить заздалегідь однаково розв'язуватися для всіх мов світу» (там само, с. 29). Власне, про цю ж позицію йдеться і там, де запропоновано:

«Почнімо з найпростішого випадку — контрастного зіставлення двох (або більше) природних мов» (там само, с. 23). Ми поділяємо цю позицію, маючи також докази того, що в ієрархії метатеоретичних категорій контрастивний складник посідає вище місце, ніж фонологічний, семантичний, синтаксичний.

У пошуках решти складників метатеоретичного фундаменту мовознавства Вяч. Вс. Іванов у своєму огляді основних розділів лінгвістики приділяє далі увагу таким її галузям, як типологія, семантика, граматики, торкається історичних аспектів мовознавства і доходить висновку, що, поряд з зіставними зв'язками досліджуваної мови, важливим її «виміром» є внутрішнє співвідношення мови з самою собою (трансформаційні правила тощо, — див. там само, с. 35). Гадаємо, що цей перелік має включити і аксіологічно зумовлені діалектологію з соціолінгвістикою.

Наступне місце після контрастивних та аксіологічних відношень має посідати в ієрархії метатеоретичних категорій індивідуальний, ідіолектний складник, яким досить часто взагалі обмежується розуміння прагматичного (суб'єктного) виміру мови: пор. міркування про координату «Я» (див. 290, с. 217; 246, с. 141). Відомо, що історія філософського усвідомлення діалектики суб'єкта пізнання мала періоди, коли суб'єкт розуміли виключно як окрему людину, потім — як клітинку суспільства, згодом — як ціле людське суспільство. Етапи цього усвідомлення подолала пізніше й біологічна наука, де «тривалий час елементом еволюційного процесу вважали організм. Після створення С. С. Четвериковим популяційної генетики елементарною одиницею еволюції стали вважати популяцію» (1, с. 291) даного виду організмів, всередині якої переважно й відбувається змагання особин та природний добір. Водночас популяція входить до складу біогеоценозу як арили первинних еволюційних змін. На своєму матеріалі рухається в аналогічному напрямі й мовознавство. Як писав свого часу Ж. Вандрієс, «кожний індивід робить свій внесок у процес оновлення мови. Отже, не таке вже й помилкове переконання, що існує стільки ж різних мов, скільки мовців. Але, з іншого боку, не буде помилковим і твердження, що існує лише одна людська мова під усіма широтами, єдина за своєю сутністю» (48, с. 216—217). До цього слід додати афоризм Ф. де Сосюра про те, що реально нам дано не мову, а мови, географічну різноманітність яких лінгвістика констатувала в першу чергу (див. 288, с. 243, 310).

Вихід на прагматичну проблематику з необхідністю примушує звернутися до вихідної семіотичної концепції, з якої бере початок традиція широкого вживання самого терміна «прагматика» в сучасному мовознавстві. У рецензії на книгу Ю. С. Степанова про тривимірний простір мови слушно відзначено, що автор книги «досягає гомогенізації зіставлюваних поглядів на мову, обравши в ролі теоре-

тичної призми для ретроспективного опису розуміння мови у цих сферах (філософії, науки, мистецтва.— К. Т.) семіотичне уявлення мови в трьох вимірах — семантики, синтактики і прагматики (дектики), у яких мова рівномірно розвивається у своєму реальному бутті» (246, с. 140). Те, що гомогенізації вдається досягти, спираючись саме на семіотичну концепцію Ч. Моріса, додає і нам впевненості в русі у знайденому напрямі. Висловлені вище міркування про контрастику — аксіолектику — ідіолектику відповідають поки що лише одному з трьох названих вимірів семіозису — прагматичному. Щодо другого виміру — синтактичного — то наявних даних достатньо, аби не зводити синтактику лише до синтаксису. «...З книги Ю. С. Степанова,— зазначають його рецензенти,— чітко видно всю надуманість суперечок про взаємовідношення логіки й лінгвістики. Ці опозиції мало принципові, адже при зміні лінгвістичної парадигми аналогічна зміна відбувається і у сфері логічних інтересів» (там само, с. 142). В цьому тексті йдеться, як бачимо, власне про науки. Але так само слухним буде і твердження про істотний зв'язок предметів цих наук — самої мови та її логічної структури, а звідси — про відповідність типів мов і типів логік (пор. 135; 172 та ін.). Згідно з задумом автора концепції Ч. Моріса синтактичні відношення включають також і віртуальні — парадигматичні (див. 461, с. 19). Таким чином, Морісова синтактика виявляється потужною загальною категорією, що охоплює всю мовленнєву синтагматику і мовну парадигматику,— іншими словами, структурний аспект мови. Складність взаємовідношень його компонентів (логіки та синтаксису) ілюструє О. Ф. Лосєв, показуючи, що речення може бути не тільки безпідметовим (безособовим) або безприсудковим (називним), але і взагалі не мати ані підмета, ані присудка («Бачили очі, що купували») — коли «справжнє» речення в контексті мовлення тільки мається на увазі (див. 171, с. 13). Питання співвідношення логічного і синтаксичного дістали принципівий розв'язок у П. В. Копніна (див. 147, с. 213—253) та Н. Д. Арутюнової (див. 219, с. 259—385), які дослідили діалектичну природу цих зв'язків. Аналогічне завдання щодо логіки й семантики розв'язав О. Ф. Лосєв (див. 172, с. 92—124 та ін.).

Нарешті, останній вимір семіозису — семантичний (сигніфікативний, знаковий) — в ієрархії семіотичних категорій підпорядкований прагматичному та синтактичному. Залишивши осторонь довгий ряд варіацій на тему «семантичного трикутника» (як з'ясувалося, відомого ще з античних часів), діалектику лінгвістичного знака по-справжньому дослідив лише А. Людсканов (див. 453, с. 51—81). Причому показово, що до усвідомлення діалектичного характеру знака та до встановлення його шістьох складників А. Людсканов прийшов завдяки теоретичному аналізу процесу перекладу (детальніше див. 303, с. 30—34). Після поновних публікацій давніших філософських та лін-

гвістичних праць О. Ф. Лосева до наукового обігу повернуто і його евристично плідне бачення проблеми лінгвістичного знака (див. 172; 173). Загальновизнаний внесок до опрацювання знакової концепції мови зробив Ф. де Сосюр (288, с. 86—101). Пріоритетне обґрунтування генезису та етапів становлення лінгвістичного знака (теорія пластів) міститься у підсумковій праці Б. Ф. Поршнєва (244, с. 380—483).

Осторонь Морісової тріади залишаються принаймні дві безперечно метатеоретичні категорії: історичне та логічне. У практиці мовознавчих досліджень їх продовжують підміняти зовні близькі, але не діалектичні категорії «діахронія/синхронія» (детальніше див. у С. М. Марєєва, — 181, с. 38). Інша дихотомія Гумбольдта — Сосюра «мова/мовлєння» в концепції Моріса безпосередньо не фігурує, проте відповідний емпіричний матеріал враховано там при виділенні синтактичного виміру (актуальне, синтагматика; віртуальне, парадигматика).

Дуже своєрідна інтегральна концепція мови наведена Ф. Росі-Ланді у його книзі «Мова як праця і ринок», де запропоновано 10-рівневу гомологічну модель на основі аналогій мови зі сферою виробництва:

1 — рівень досемантичного / довиробничого: звуки, письмо, дистинктивні ознаки, фонєми / різання, згинання, складання;

2 — рівень напівфабрикатів: монеми, семантеми, морфеми, лексеми / лезо, бік і вухо сокири;

3 — рівень повних і відокремлюваних частин: слова, синтагми, звороти / частини знаряддя, наприклад, сокира й сокирище;

4/5 — рівні знарядь та їх агрегатів: речення / знаряддя — сокира, молоток, горщик, міксер, костюм-трійка;

6/8 — рівні механізмів та їх сукупностей: силогізми, сукупності речень, статті, книжки / верстати, пристрої — велосипед, електропилка, ткацький верстат, друкарська машинка; автомобіль; автомати;

9 — рівень оригінальної продукції: література — художня, наукова / унікальні вироби;

10 — рівень глобальної (масової) продукції: мовна продукція людини, громади, культури, людства / економічна продукція людини, громади, людства (див. 480; також 435, с. 19—26).

В основі наведеної схеми безперечно лежить евристично плідний задум, хоча окремі ділянки побудови уразливі для критики. Незалежно від ідей Ф. Росі-Ланді ми опрацювали власну концепцію температурної системи опорних лінгвістичних одиниць (див. нижче та (193)), у якій вперше послідовно розбудовано повний їх ряд — від найбільшої (першої — «всесвітня багатомовна система») до найменшої (останньої, двадцять п'ятої — «диференційна ознака»).

Після розгляду цих та інших заготовок для метатеорії все ще немає впевненості, чи всі причетні до справи сутності вже названі. Однаково непереконливі як замала, так і завелика кількість вихідних сутностей, що й зумовлює потребу спеціально обґрунтувати їхню міру. Вказуючи на безсумнівний зв'язок категоріальної схеми дослідника з інтуїтивним узагальненням мовця, Вяч. Вс. Іванов зазначає, що «метамова лінгвіста може мати більше рівнів, ніж мовна інтуїція мовців (або навпаки). Значною мірою це може визначатися метою лінгвістичного опису...» (115, с. 30). У цій же статті на прикладі первісних «безморфологічних» версій породжувальної граматики англійської мови проілюстровано небезпеку надто великої залежності метамови опису від специфічних рис самого об'єкта (див. там само, с. 31).

Про те, що у проблемі майбутньої організації понять лінгвістичної метатеорії залишається багато неясного, свідчить, наприклад, і розгляд О. Ф. Лосевим своєї останньої теоретичної праці па цю тему лише як попередньої спроби побудови метатеоретичної системи (див. 171, с. 14).

Таким чином, наявні в літературі заготовки фрагментів метатеорії мовознавства в цілому не можуть претендувати на системність і поготів на вичерпність. Іноді це стосується навіть детально досліджених галузей: так, зокрема, «досі ще не існує хоча б робочої схеми основних граматичних значень, які виражаються морфологічно у відомих дотепер мовах» (115, с. 30). Не набагато кращим визнається етап опрацювання метатеорії також і в сусідніх, до певної міри залежних від мовознавства науках. За визнанням В. В. Петрова, «у даний час запропоновані варіанти семантик існують лише у формі теоретичних за с а д і деяких технічних ф р а г м е н т і в , але не як строгі дедуктивні системи» (233, с. 45).

Навіть у вже висловлених і безперечно плідних для метатеорії ідеях нерідко відкриваються якісь їх спочатку не помічені недоліки (пор. сучасну критику концепції діахронії, антименталістичних основ дескриптивного підходу та ін.). До певної міри це стосується і найвдалішої концепції Моріса (пор. закид у нерівномірності теоретичного навантаження членів його тріади). Однак це не заважає усім запропонованим концепціям виконувати свою плідну евристичну роль у розвитку теоретичної думки.

«Іноді корисним виявляється й те, що вчений просто не помічає логічних некоректностей, пов'язаних з висуненням нових наукових ідей (помітивши їх, він міг би відмовитися від формулювання нових ідей)» (365, с. 121).

(7) ФОРМАТИ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ЛІНГВІСТИЧНИХ ЗНАТЬ І ТЕРМІНОЛОГІЯ

Слідом за В. В. Петровим ми також вважаємо досить актуальним питання про нові формати репрезентації знань. «Річ у тім,— пише цей автор,— що в зв'язку з відкриттям міжпівкульної функціональної асиметрії людського мозку стала чітко усвідомлюватися спеціалізація «правопівкульного» та «лівопівкульного» мислення. Слова або образи на основі лівопівкульної стратегії організуються так, що створюється однозначний контекст і відносно проста й зручна в користуванні модель реальності. Відмінна риса правопівкульної стратегії— формування багатозначного контексту, необхідного для цілісного охоплення світу з усіма його складовими елементами та прихованими відношеннями. (...) Функціонуючи як єдине ціле, мозок якимось чином сполучає обидва способи організації контексту» (232, с. 103—104). З викладеного у статті зроблено висновок, що «функціонування ментальних процесів слід розглядати на двох рівнях — символному та образному. Відповідно, когнітивне моделювання має бути орієнтоване не лише на символний рівень, як це представлено в сучасних дослідженнях, але й на образний рівень обробки інформації. У зв'язку з цим виникають складні питання — чи можливо взагалі говорити про певний єдиний репрезентаційний формат, який об'єднував би символну і образну компоненти? Або ж необхідно вести пошук принципово нової когнітивної архітектури, що їх об'єднуватиме?» (там само, с. 104). Незалежно від цих міркувань ми тривалий час займаємося опрацюванням своєї «двоформатної» концепції лінгвістичної метатеорії на основі послідовного застосування матричних методів. Проте, на нашу думку, вжитий у книзі символно-образний формат репрезентації лінгвістичних знань не становить якоїсь особливої проблеми, адже він цілком задовільно забезпечується синтетичною концепцією знака, де враховано перехід від образів до мовних понять і навпаки (детальніше див. 303).

За висловом Р. Ю. Кобрини, «мовознавство — єдина наука, мова якої виступає в ролі метамови стосовно самої себе» (139, с. 38). Цю книгу можна віднести до числа тих, що лише частково використовують у метамовній функції ту ж мову, яка піддається дослідженню (пор. 115, с. 36) — в тому розумінні, що термін Ч. Моріса «синтактика» взято лише за вірцевий пункт метатеоретичної термінології, а решта її складена з відомих грецьких та латинських морфем — традиційних носіїв категоріальних значень мовознавства. Однак разом із тим на цей спільний з досліджуваною областю основи у книзі опрацьовано спеціальний стандарт металінгвістичної ділянки термінології з метою відчутнішого протиставлення її теоретичному апарату лінгвістики. Цей стандарт не претендує на остаточність і непорушність.

Вирішальним аргументом на його користь став системний характер створеної завдяки йому робочої термінології. При потребі теоретичні висновки роботи можна виразити і традиційною термінологією,— проте менш економно та з істотним збідненням системності формулювань. При опрацюванні міри терміносистеми ми намагалися, щоб вона якнайповніше виражала істотні характеристики сконструйованої метатеоретичної концепції і щоб водночас їй не можна було закинути «герметичність» або штучну відірваність від наявної термінології.

Як підсумовує С. В. Котіна, зародившись у процесі пізнання особистістю певних об'єктивно-реальних процесів, зазнавши на собі впливу попередніх культурних досягнень, пройшовши через особисте сприйняття дослідника і «опонентських кіл»,— проблемна ситуація кінець кінцем стає надбанням суспільства (див. 151, с. 190).

Користуючись колом понять, окреслених Вяч. Вс. Івановим у статті про дослідження структури лінгвістики та її мови (див. 115, с. 23), можна сказати, що у книзі описано можливий шлях визначення найближчого нормативного прототипу досі нагромаджених лінгвістичних знань. Приділити щонайпильнішу увагу обґрунтуванню цього прототипу нас переконав вислів П. В. Копніна (1973 р.): «Від обраних вихідних пунктів знання залежить його подальший розвиток» (147, с. 210).

Відомо, що «в лінгвістиці існує пресупозиція: у книзі, де обговорюється природа мовної діяльності, мають міститися методи, за допомогою яких сьогодні, на думку автора, слід вивчати цю діяльність, а також зразки застосування цих методів» (246, с. 139). У світлі цієї пресупозиції **системно-операційному методичному підходу**, запропонованому автором для послідовного розгортання метатеорії, присвячено розділ 1 книги. **Застосування цього підходу до області загальних понять лінгвістичних теорій** розглянуто в розділі 2. Побудова «символьної» **узагальненої матриці лінгвістичних знань** здійснена у розділі 3. **«Образному»** (конкретизаційному та ілюстраційному) **наповненню** цієї матриці присвячено розділ 4.

Розділ 1

МЕТАТЕОРІЯ

І СИСТЕМНО-ОПЕРАЦІЙНИЙ ПІДХІД

§ 1.0. Зміст і структура розділу

(1) АНАЛІТИЧНЕ ЗНАННЯ І НАУКОВИЙ СИНТЕЗ

До метатеоретичної рефлексії спонукає невпинне розростання теоретичних знань. Як складова частина загальнолюдських знань, науково-теоретичні знання являють собою продукт мовно-чуттєвого, логіко-семантичного відображення у свідомості людини властивостей речей та їхньої взаємодії. Це відображення іде двома взаємно доповнювальними, але відносно автономними шляхами — аналітичним і синтетичним.

Внаслідок аналітичного сходження від безпосереднього споглядання до побутово-поняттєвого мислення у людській свідомості формуються схематизовані абстракції явищ і процесів дійсності, які складають звичайне, розсудкове знання. Попри всю свою незаперечну важливість для пізнання, аналіз не дає знання предмета як **єдності** різноманітного, сукупності численних визначень і точок зору. Цей недолік розсудкових знань компенсує інший загальний метод пізнання, який називають науковим **синтезом**. Завдяки проспективній реконструкції узагальнених образів, вироблених попереднім аналізом, синтез здатний переформувати їх у вихідні концепти (зміст наукових термінів) для потреб наступного дедуктивного розгортання міркувань. Цим відкривається шлях до дальшого сходження від аксіом і постулатів, що ґрунтуються на одержаних вихідних концептах, до відтворення у свідомості конкретного у можливій його повноті.

Таким чином, уможливаючи розгортання вихідних концептів у дедуктивну систему знань, теоретичний синтез дозволяє зрозуміти дійсність значно глибше, ніж емпіричне розсудкове угруповання фактів, однак практичне застосування одержаних знань неминуче виявляє розбіжність певних ділянок теоретичного прогнозу і дійсності, що примушує періодично повертатися до перегляду вихідних понять теорії. У процесі такого перегляду відбувається переосмислення всього теоретичного знання, синтез самих теорій та їх впорядкування, потребу в якому викликає швидке «розбухання» тепер уже і теоретичного

знання. Каталізатором і однією з передумов цих процесів стає **дидактика** відповідних наукових дисциплін. Як виявляється, саме вона покликана узгоджувати евристичність індивідуальних досліджень, їх численність та варіантність з вимогою кодифікації та стандартизації знань, доказовістю пояснень, нормативним і прескриптивним характером викладання.

(2) МЕТАТЕОРІЯ І РЕДУКЦІЯ ЗНАНЬ

Процес оптимізації, організаційного вдосконалення знань стає предметом саморефлексії науки, що дістає назву **метатеорії** — теорії про наукові теорії. У цій специфічній галузі людського знання нагромаджуються відомості про закономірності розвитку теорій, кристалізуються базові метапоняття, універсали, унікалі, які потребують далі відповідного обґрунтування.

Усвідомлюється актуальність **редукції** теоретичних знань, тобто **науково обґрунтованого зведення великої кількості нагромаджених часткових теоретичних побудов до єдиної суттєвої першооснови**. Враховуючи власну теоретичну вартість цих теорій, редукція дозволяє проникнути на порядок глибше до їхніх об'єктів та, абстрагувавшись від специфіки вже дослідженого в них, розглянути їхні сутності. При цьому виникає небезпека перетворення редукції знань на самоціль. У своїй крайній формі ця тенденція відома як **редукціонізм**, що взагалі нехтує специфікою досліджуваних об'єктів. Проте значно частіше певні істотні знання можуть втрачатися через невинуватність, випадковість редукційних перетворень.

(3) СИСТЕМНО-ОПЕРАЦІЙНИЙ МЕТОДИЧНИЙ ПІДХІД ТА ЙОГО СКЛАДОВІ НАСТАНОВИ

Зберегти справді істотне у змісті знань при їх редукції дозволяє **системний підхід**. Саме він передбачає розгляд сутності об'єктів у єдиному комплексі з їхнім елементним складом, функцією окремих складників, їхньою структурою, інтегрантами та історією. Хоча системний підхід і є могутнім чинником впорядкування, однак сам по собі він іще не достатній для ефективної редукції знань. У процесі його застосування до мовних знань стає помітно, що кожний з його рівнів, які відповідають щойно переліченим компонентам, потребує детальнішого поділу, розчленування, конкретизації. В ролі такого заходу конкретизації системного підходу може бути використаний **операційний підхід**.

Основу пропонованого операційного підходу складають кілька впорядкованих нами відомих понять, щодо яких можна припустити,

що вони відображають послідовні генетичні ступені зменшення операційної залежності людини як діяча від свого середовища. Кожному ступеню відповідає своя операційна настанова: негативна, позитивна, інтерпретативна, експлікативна та обґрунтовальна (детальніше див. нижче, § 1.5). За нашим припущенням, на кожному з етапів системного підходу оптимально впорядковане використання засобів пізнання має відбуватися з обґрунтованим послідовним переміщенням пізнавального акценту від одного ступеня операційного підходу до іншого. У цьому в найзагальніших рисах і полягає ідея **системно-операційного методичного підходу**.

Зупинімося тепер дещо детальніше на кожному з **п'ятих операційних аспектів редукції** — критичному, описовому, інтерпретативному, експлікативному та обґрунтовальному.

Досягти певного зменшення обсягу теоретичного знання без істотних втрат можна, застосовуючи:

— насамперед, **критичну** настанову, — тобто, *відтинаючи* дургорядне, застаріле, те, що з часом виявилось менш важливим або й просто хибним в окремих теоріях, обмежуючи завелике поле дослідження, розчленовуючи його;

— потім — **позитивну** настанову, — тобто через *утвердження* тих частин різних теорій, які з часом виявилися найважливішими для розуміння тенденцій розвитку досліджуваного цілого;

— далі — **інтерпретативну** настанову, — тобто через індивідуальне, *особисте розуміння* об'єкта, зумовлене непересічним практичним досвідом інтерпретатора, його метою, а також обраними для її досягнення методикою та методологією;

— згодом — **експлікативну** настанову, — тобто через *перетворення гіпотез у теорії* завдяки їх верифікації та фальсифікації, доведення *дефініцій* понять до стадії *визначень*; через систематизацію завдяки цьому наявних фактів шляхом їх *координування* (віднайдення кореляцій, закономірностей) та *субординування* (виявлення іманентних, суттєвих класифікацій);

— нарешті, **обґрунтовальну**, *реконцептивну* настанову, — тобто, *переосмисливши* і по-новому оцінивши факти на підставі врахування їхніх причин та можливих наслідків після проникнення в діалектику їхнього розвитку.

Розгляд названих теоретичних питань організовано далі навколо наріжних проблем спадкоємності, іновацій та відносності аналітичних теорій (§ 1.1), конденсаторних властивостей теоретичного синтезу (§ 1.2), взаємодії наукової теорії та дидактики (§ 1.3), природи метатеорії (§ 1.4), сутності системно-операційного підходу (§ 1.5). Подальші параграфи присвячені характеристиці настанов цього підходу — критичної (§ 1.6), описової (§ 1.7), інтерпретативної (§ 1.8), експлікативної (§ 1.9) та обґрунтовальної (§ 1.10).

§ 1.1. Спадкоємність теорій

(1) ПРИЗНАЧЕННЯ ТЕОРІЇ — УЗАГАЛЬНЮВАТИ ВІДОБРАЖЕННЯ ДІЙНОСТІ

Приступаючи до розгляду *лінгвістичних знань як об'єкта метатеорії*, мусимо нагадати, що «одиницею знання» в роботі вважається **теорія** з усіма її висновками, наслідками й підставами (див. 117, с. 22), додамо — фактами (твердженнями), доведеннями та обґрунтуваннями. Традиційні лінгвістичні теорії переважно належать до емпіричних або описових з ґрунтовною емпіричною базою; лише окремі їхні розділи (математична і прикладна лінгвістика) вважають математизованими теоріями (див. 60, с. 88—89). Дослідження тенденцій розвитку теорій та шляхів їх удосконалення слід почати з розгляду співвідношення в них спадкоємності та іновацій.

Усяку теорію цінують виключно за її узагальнення дійсності. Це узагальнення є наслідком проекції явищ дійсності на концептуальну сітку універсальних понять, що й перетворює сприймані явища на наукові факти. Як зазначає Є. П. Нікітін (211, с. 44), кожна сфера і форма свідомості має свою сукупність таких універсальних понять, систематизованих або ні — проте завжди більш або менш пов'язаних між собою. Завдяки такій пов'язаності пам'ять утримує універсальні наукові факти у вигляді певної множини **знань**, — компактнішої, аніж це б було без участі концептуальної сітки.

(2) ПРИРОЩЕННЯ НОВИХ ЗНАНЬ

Наукові факти та механічні перегрупування їх утворюють область простих результатів спостереження, співвіднесених з попередніми станами пізнання. З активізацією наукового пошуку в свідомості дослідника (і тільки тут) формується **нове знання**. Воно спирається на інваріанти взаємозв'язку, які проявляються в активних пізнавальних операціях суб'єкта (див. 180, с. 364). Таким чином, основні процеси прирощення знань також нерозривно пов'язані з узагальненням. Узагальненіші форми знань є тим самим і більш довершеними.

Нове знання пов'язане, отже, з попереднім, але водночас відмінне від нього ступенем загальності. Спеціально досліджуючи проблему виникнення нового знання, Г. М. Єлфимов пише: «„Нове“ виникає як ефект цілісності. В цьому разі воно є новим стосовно тих властивостей („старого“), які виявляються у справді окремих (або розглядуваних як такі) частинах системи. (...) Крім того, нове являє собою результат зміни системних відношень» (95, с. 104). І далі: «Перехід від

попереднього стану до нового під впливом елементів і структури цілого, особливості збереження в ньому властивостей „старого“ (спадкоємність), перетворення цих властивостей у новому — все це прояви діалектичного заперечення», причому «поняття спадкоємності не означає просто передачу чогось безвідносно до цінності попереднього, а передачу найважливішого позитивного змісту заперечуваного стану, тобто нагромадження підсумків розвитку» (там само, с. 104, 121, 127), які водночас несуть у собі нове. Тому спадкоємність можна розглядати і як ключ до передбачення нового.

Нове формується, як правило, шляхом об'єднання елементів на рівні їхніх власних вищих, цілісних якостей, тобто «поява нового іде за вищими ознаками попередніх цілих» (там само, с. 121). При цьому «можливості включення у нижчерозміщені („старі“.— К. Т.) зв'язки (порівняно з новими, вищими) має кожний елемент цілого. Але тільки той спектр властивостей елемента, який становить його власну вищу якість, дозволяє йому включатися у... структурні відношення... вищого порядку. Цей спектр властивостей і виявляє даний елемент як функціональний вузол зв'язків», тобто дозволяє дати йому смислене функціональне визначення (див. там само, с. 120).

Якщо це так, і нове являє собою справді «цілісність (результат вищих властивостей її елементів), то чергова структурна зміна має обов'язково розвиватися на базі цієї цілісності». Таким чином, «мусить виникати й необхідність появи одного нового за іншим» (там само).

(3) СПАДКОЄМНІ ЗВ'ЯЗКИ ТЕОРІЙ

«Наукова теорія впорядковує знання, пов'язує його в єдину систему, синтезує окремі факти, дані, емпіричний матеріал на підставі єдиного принципу, що дозволяє вдосконалювати, розвивати знання» (60, с. 191). Згідно з сучасними методологічними уявленнями, необхідну умову науковості теорії становить дотримання в ній ряду евристичних принципів, а саме — причинності, відповідності, єдності знань, простоти (семантичної, синтактичної, прагматичної) та ін. (див. 191, с. 186—187). Поступальний же розвиток науки забезпечують переважно гіпотези, пов'язані з розширенням змісту. Вони являють собою синтетичні припущення, висуваючи які, вчений часто змушений не рахуватися з певним фрагментом уже сформованого знання (див. там само, с. 194). «Трансформація засобів опису досліджуваної реальності... відбувається з дотриманням вимоги спадкоємності такого опису, тоді як фундаментальні ідеалізації (об'єднанчі принципи.— К. Т.) заперечуваної теорії, в яких виражені змістові характеристики досліджуваних об'єктів, зазнають радикальних змін і заперечення» (229, с. 223).

Серед засобів збереження спадкоємності теорій чи не найпомітнішими є «наскрізні поняття». «У багатьох наукових дисциплінах можна знайти „наскрізні поняття“, які входять до всіх або до більшості теорій цих наукових дисциплін. (...) „Наскрізні поняття“ мають певні смислові інтерпретації та змістові характеристики, інваріантні щодо різних теоретичних систем. Саме ця обставина і дозволяє цим схемам виступати основою спадкоємності зв'язків між ними» (там само, с. 219). Від «наскрізних понять» слід відрізняти «наскрізні терміни», за якими може стояти зовсім не тотожний концептуальний зміст. Так, наприклад, у фізиці відомі «труднощі при перекодуванні тих самих термінів з мови класичної фізики на мову квантової фізики; терміни залишаються такими ж, але мислимий зміст їх відмінний» (22, с. 146). Поряд з наскрізними поняттями до форм спадкоємного зв'язку теорій відносять також симетрію, відповідність, простоту, стрункість, мінімізацію вихідних положень, тенденцію до єдності, уніфікованість мови нової теорії та її позначень (див. 60, с. 197—201).

(4) «СТРИБОК» ПРИ ПЕРЕХОДІ ВІД СТАРОЇ ТЕОРІЇ ДО НОВОЇ

Хоча спадкоємність і являє собою невіддільну сторону механізму розвитку знання, разом з тим відомо, що нове знання не вдається логічно дедукувати з попередньої теорії. «Процес розвитку нового знання з необхідністю містить певне самостійне незалежне начало» (там само, с. 203). Іншими словами, «загальна схема процесу розвитку (знань.— К. Т.) містить два основних складники: елементи і норми дослідження попередніх теорій та нову, незалежну від вихідних знань основу» (там само, с. 204).

Цілком очевидно, що незалежна від вихідних знань основа нових знань — це не що інше, як індивідуальний, особистий внесок дослідника до їхнього розвитку: «Усякий (майбутній.— К. Т.) елемент загальнолюдського знання первинно виникає в системі знань індивіда, він співвідносний з ними» (117, с. 14). Як зазначає Г. Сельє (272, с. 126), для того, щоб пов'язати разом численні факти і прийти до якогось їх розуміння, ці факти треба спочатку зібрати в голові однієї людини.

Розглядаючи співвідношення соціального та індивідуального компонентів знання, В. С. Стьюпін також дійшов висновку, що «фундаментальна теоретична система та її похідні утворення являють собою своєрідний внутрішній каркас теоретичного знання, що визначає як змістову характеристику теорії, так і процедури її розгортання. (...) Однак... виявляється, що теоретичні схеми не можуть бути виведені з досвіду чисто індуктивним шляхом. Їх спочатку конструюють немов-

би «згори» стосовно емпірії, а потім накладають на дані досвіду, яким їх перевіряють» (296, с. 168).

В. Г. Іванов і М. Л. Лезгіна виділяють п'ять основних типів наукових відкриттів (117, с. 16), а саме:

- виявлення нових фрагментів, властивостей і зв'язків;
- узагальнення;
- розкриття внутрішньої структури (у тому числі — причинно-наслідкової);
- пояснення через систему законів;
- з'ясування реальної або потенційної практичної важливості.

Розкриваючи першорядну роль у науковому відкритті індивідуального переосмислення сукупності знань, ці автори пишуть: «Відкриття як перехід до більш адекватного образу переформує вихідний описовий образ. Однак об'єкти відображення мають різний ступінь досяжності для пізнання, а самі образи — різний ступінь загальності та абстрактності. Через взаємну обумовленість знань і в той же час нерівноцінність їх за ступенем зрілості, а також внаслідок загальної неповноти знань за кожної даної історичної доби виникає певна нестабільність усєї системи. Перетворення одного образу змінює умови й засоби розпізнавання та віднайдення для множини інших образів. Що істотнішим є перетворюване знання, то більшою мірою його перетворення здатне викликати ланцюгову реакцію змін в інших знаннях. Змінюється не лише склад окремих знань, але й структура їхніх взаємозв'язків» (там само, с. 17).

За словами Г. С. Кличкова, поступальний розвиток науки відбувається не тільки незважаючи на його власні суперечності, але й завдяки їм (137, с. 93). Він пише: «Різні теоретичні системи або „парадигми“... не є несумірними, як гадає Т. Кун. Взаємодія „парадигм“ іде не через створення понять-аналогів і „примирених“ моделей, як вважає Г. Розенберг..., а через суперечності та боротьбу суперечливих теорій», що має своїм окремим моментом «зведення до купи позитивних досягнень, одержаних різними дослідниками, які виходять з різних лінгвістичних настанов і постулатів» (там само).

(5) ТЕОРЕТИЧНІ ЗНАННЯ У ЗАГАЛЬНОМУ МОВОЗНАВСТВІ

Відомо, що нагромадження таких позитивних теоретичних досягнень окремих напрямків і розділів мовознавства тривалий час здійснюється в рамках загального мовознавства як звичайної мовознавчої дисципліни. «Загальне мовознавство є в даний час твердо встановленою дисципліною нарівні з такими окремими різновидами мовознавства як класичне, слов'янське, романське, германське, східне і взагалі ви-

вчення неіндоевропейських систем» (171, с. 5). На думку О. Ф. Лосева, «за останнє сторіччя в цій науці загального мовознавства нагромаджено величезний матеріал і сформульовано десятки й сотні різного роду тонких і вельми глибоких проблем. У даний час стає вже неважко кваліфікувати багато таких тонкощів як наслідок однобоких захоплень, що мали свого часу прогресивну спрямованість, але в очах сучасного дослідника вже втратили свою універсальність. Проте відкидати всі ці однобічності без усякого їх позитивного використання було б справою, негідною наукового дослідника. Кожна така однобічність при побудові загального мовознавства переважно зберігає досить повний зміст і для нас, вимагаючи від нас, однак, вміння суміщати всяку таку однобічність з усіма іншими однобічностями» (там само).

(6) ПОТРЕБА СИСТЕМАТИЗАЦІЇ САМОЇ ТЕОРЕТИЧНОЇ СТОРОНИ НАУКИ

Пізнавані наукою матеріальні об'єкти безмежно складні, а тому «процес проникнення в сутність явищ... ніколи не може бути завершений, досягнувши абсолютної повноти» (113, с. 143),— адже, по суті, він є спробою «зібрати» безмежно складний об'єкт з кінцевої кількості його абстрагованих «простих» сторін. Враховуючи ж те, що не існує межі для віднайдення щоразу нових загальних зв'язків між фактами, мусимо згодитися з думкою А. Ф. Зотова, що, власне, вся наука може бути визначена всього тільки як «засіб дедалі глибшого відображення істотних характеристик об'єктивного світу» (там само, с. 130). Саме тому наукове пояснення й «не може бути остаточним, оскільки фундаментальні поняття певної теорії рано чи пізно можуть бути розгорнуті в іншу теоретичну систему» (там само, с. 155—156). Навіть науковий закон, як відомо, виражає знання про об'єктивні зв'язки, досягнуте всього лише на певний історичний момент (див. там само, с. 106). Проте, хоча наука в цілому й не може бути ніколи остаточно завершеною, це, втім, не заважає її окремим фрагментам набувати довшої та викінченої форми (255, с. 195).

Відносний характер наукової теорії обумовлює і таку парадоксальну її ознаку, як здатність бути спростованою, тобто перестати бути (єдиною) істинною теорією (див. 180, с. 375). Такої верифікації (перевірки істинності) теорії досягають через випробовування основних її тез глобальними контрприкладми, а допоміжних тез — локальними (280, с. 487). При цьому позбавлені внаслідок критики свого первісного значення, окремі терміни спростованих теорій можуть «надовго пережити ті позамовні явища, відображення яких вони були» (59, с. 94). Щодо конкурентних теоретичних пояснень, то

вони можуть виявитися і «однаково задовільними, якщо йдеться про формально відмінні, але еквівалентні теоретичні системи» (113, с. 155).

Як зазначають В. Г. Іванов і М. Л. Лезгіна, «вихідним і досить тривалим станом для багатьох наук про природу був період збирання, опису, класифікації та систематизації фактів. На цьому етапі теоретична надбудова над емпірією має вельми довільний і випадковий характер, скоріше пристосовуючися до нагромадженого матеріалу, аніж підпорядковуючи його собі. За такого стану науки... єдиним заняттям ученого, яке заслуговує на повагу, вважають збір і систематизацію матеріалу та виявлення окремих кореляцій, а науковим знанням — встановлення нового факту...» (117, с. 23). Багато чого в наведеному описі нагадує ситуацію в мовознавстві — аж до таких подробиць: «До пори до часу паралельно вживані прототеорії можуть давати однаково повне і водночас довільне пояснення певним фактам, але практично позбавлені жодного іншого критерію, який би їх виправдовував» (там само, с. 24). Проте, за твердженням Г. Сельє, в галузі біології, «навіть теорія, що відповідає не всім відомим фактам, становить певну цінність, якщо вона відповідає їм краще, ніж усяка інша» (272, с. 268).

Сучасна наука все менше вдовольняється процедурою «стихійного віднайдіння продуктивних методів перебудови теоретичного знання і починає вимагати конкретних рекомендацій, які б полегшували процес наукового пошуку» (296, с. 158). А для того, щоб їх дати, потрібно спочатку «знайти принципи, яким підлягає розвиток теоретичних знань, і на цій основі відшукати типові прийоми та способи створення наукової теорії» (там само). Доведено, що не логіка і не психологія творчості, а стратегія пізнання, обґрунтована послідовність і супідрядність операцій на основі врахування всіх детермінант мають стати метою методології наукового пошуку. Формою такої стратегії може стати системний аналіз як методологія організації досліджень в галузі пошуку (див. 117, с. 191). Саме запроваджуване завдяки поясненню загальніше знання і перетворює довільний пошук на цілеспрямований. Воно акумулює нагромаджене знання. «Претендуючи на розкриття сутності множини явищ певного роду, пояснення намагається представити їх як закономірно обумовлені модифікації єдиної основи». Тим самим «воно робить зайвими... без ліку повторювані акти пізнання однопорядкових явищ, належних до того самого об'єкта» (там само, с. 25).

§ 1.2. Теоретичний синтез

(1) СИНТЕЗ ЗНАТЬ ТА ВИЩІ РІВНІ ЇХНЬОЇ СИСТЕМАТИЗАЦІЇ

Всупереч досить поширеній думці, згідно з якою основне призначення науки полягає, що б там не було, в аналізі об'єктів дослідження, не можна не пересвідчитися в тому, що необмежене нагромадження аналітичного матеріалу поступово втрачає сенс. «Теорія завжди створюється для впорядкування величезної маси емпіричного матеріалу, виступає як синтез цього матеріалу. Теорія, яка була б такою ж складною, як сам емпіричний матеріал, була б позбавлена всякого об'єктивного сенсу і евристичної цінності. Впорядковуючи емпіричний матеріал, теорія конденсує інформацію, що міститься в ньому, дозволяє виявити її внутрішню єдність» (19, с. 418). Тому можна твердити, що навіть самé існування теорій пов'язане з їхньою синтетичною функцією. «Властива науковій теорії тенденція до принципової простоти знаходить передусім свій вираз у поясненні якомога ширшого кола явищ з можливо меншого числа незалежних припущень без запровадження довільних гіпотез *ad hoc*, а це і є не що інше, як прояв синтетичної функції теорії» (там само, с. 419).

Інший важливий прояв цієї ж функції Л. Б. Баженов вбачає у схильності теорії до експансії, втручання до сусідніх галузей знань, наслідком чого стає їх перебудова. Всередині самої теорії формування нових фундаментальних ідей, необхідних для побудови теорії, впливає переважно на вищі рівні систематизації знань. У часовій послідовності окремі теорії утворюють ряд, пов'язаний принципом відповідності, де кожна наступна теорія є певним узагальненням попередньої. У наявності таких рядів та у вимозі спадкоємності їхніх членів також виявляється тенденція до синтезу наукового знання. Крім цього «вертикального» ряду узагальнень, Л. Б. Баженов розрізняє «горизонтальний» синтез, який полягає в об'єднанні раніше незалежних теорій або в такій їх «зустрічі», коли вони не зливаються, а немовби «кільцюються», надалі взаємно передбачаючи одна одну (див. там само, с. 419; також: 197, с. 587; 268, с. 427).

Як зазначають С. С. Гусев і Г. Л. Тульчинський, «істина є відповідність наших уявлень (в даний момент часу.— К. Т.) дійсному стану справ, і ця правильність розуміння випробовують на практиці». Тому для всякої науки «істотною проблемою стає необхідність постійного переосмислення як теоретичних систем минулого, так і тих, які діють на даному етапі» (див. 87, с. 105, 106).

До ситуації в сучасному мовознавстві цілком застосовна оцінка становища в біології, дана М. П. Дубиніним та І. К. Лісєєвим, які пи-

шуть, що просте **нагромадження** наукових даних, вичленування і подальше підсумування пізнаних властивостей об'єктів може приводити до механіцизму. «Воно не дає і не може в принципі дати (незважаючи на подальше значне поліпшення методик дослідження та його поглиблення) повної картини існування і функціонування даного об'єкта, явища як цілого» (93, с. 607). Принагідно варто звернути увагу на незмінну актуальність проблеми впродовж півтора століть: справді, філософи XIX ст. так само закликали біологів впорядкувати матеріал «систематично і відповідно до його внутрішнього зв'язку» та «привести в правильний зв'язок між собою окремі галузі знання. Але... тут емпіричні методи стають безсильними, тут може допомогти тільки теоретичне мислення» (98, с. 28).

На початкових етапах розвитку наукової рефлексії у певних областях знань може взагалі бракувати системи, тобто може спостерігатися те, що Б. М. Кедров називає «хаотичною, безсистемною цілісністю предмета» (128, с. 11). «Після досягнення системою певного етапу розвитку (ті) універсали, що складають її, починають ст р а т и ф і к у в а т и с я , розподілятися за розміщеними в ієрархічному порядку рівнями загальності та абстрактності, тобто за рангами універсальності... Впорядкування за рангом універсальності, які складають певну систему, є далеко не тривіальною справою, зауважує Є. П. Нікітін, воно виконується не строго алгоритмічно і завжди передбачає якісний підхід» (211, с. 42, 43).

(2) КАТЕГОРІАЛЬНА СІТКА ЯК СЕЛЕКТОР ФАКТІВ

Проникнення у глибинну сутність об'єктів дослідження, теоретичне відтворення об'єктів з кількома рівнями внутрішньої організації та детермінації призводить до змін у логічній природі понять. У рамках єдиної теорії поняття немов «розпадаються» на класи за ступенем їхньої загальності, й особлива увага починає приділятися питанням їх внутрішньої субординації (див. 268, с. 430). «Завершена наукова теорія звичайно являє собою відображення глибинних зв'язків, віднайдення глибшої сутності, сутності другого і більшого порядку» (60, с. 69—70). Не ставлячи перед собою спеціального завдання дослідити сутності, дослідник стихійно може прийти лише до відкриття о к р е м и х внутрішніх зв'язків (законів предмета). До усвідомлення ж цих зв'язків як методу організації самого знання можна прийти лише внаслідок **свідомого відбору методологічних регулятивів** та їх реалізації (див. 229, с. 264).

Досліджуючи такий регулятивний процес, П. В. Копнін зазначає, що для осмислення нових фундаментальних теорій в науці потрібна логічна сітка іншої структури, з новими категоріями і новим змістом

колишніх категорій. «Звідси завдання невпинного опрацювання і збагачення категоріальної сітки мислення новими поняттями», що й дозволяє впливати на дальший розвиток самих знань (147, с. 203).

Теоретичний синтез належить до складного, а тому рідкісного і цінованого жанру наукових праць, адже людей, які координують широку тематику — небагато. Г. Сельє пояснює таке становище специфікою самої широкої тематики, яка вимагає від свого дослідника витримувати певну дистанцію щодо цілої картини, не заглиблюючися в деталі, збирати нечисленні, але важливі відомості про численні явища. Тому вчений, який бажає виконати синтетичну працю, мусить постійно бути в курсі максимально можливої кількості предметів — хоча б на рівні основ (272, с. 122—123), що передбачає тривалу селективну роботу і *постійне вольове зусилля*. При спробах розібратися в цілому «над усе заважає та обставина, що найбільшче розташовані речі здаються нам і найбільшими» (там само). Розгляд численних ситуацій і прикладів теоретичного синтезу приводить Г. Сельє до висновку, що, як правило, потрібні для теоретичних узагальнень основи опиняються кінець кінцем у підручниках, оскільки «найважливіші закони водночас і найпростіші» (там само, с. 123, 126).

Аналізуючи невпорядковані «прототеорії» як вихідний матеріал для теоретичного синтезу, В. Г. Іванов і М. Л. Лезгіна зазначають: «Той факт, що справжня сутність цієї єдності ще не досягнута (тут ідеться про системну єдність знань у прототеорії.— К. Т.), не змінює того, що така єдність уже існує, хоча ще й не визначена. Вона... вже проглядає крізь призму численних прототеоретичних пояснень, кожен з яких, правильне воно чи ні, вловлює регулярності вищого порядку, аніж ті, що представлені у систематиці. Відкриття закону природи в хаосі емпіричних залежностей і являє собою той необхідний крок, який веде від прототеорій до створення справжньої наукової теорії. (...) Протонауковий стан науки відрізняє від зрілого не брак... повноти і єдності знань, а лише ступінь обґрунтованості її положень у тому й іншому відношенні» (117, с. 25). У світлі сказаного автори спеціально застерігають від змішування понять повноти наукового знання і ступеня завершеності та істинності останнього (див. там само, с. 27).

(3) ПОДВІЙНА СПРЯМОВАНІСТЬ ТЕОРЕТИЧНОГО СИНТЕЗУ, ЙОГО ЕВРИСТИЧНА І ДЕМОНСТРАЦІЙНА ФУНКЦІЇ

Слід розрізняти також конкретний зміст знання і категоріальний склад певної науки, через який відбувається узагальнення цього змісту. За образним висловом С. А. Шапоринського, «на ці категорії не-

мовби на низується вся маса емпірично спостережуваних властивостей і зв'язків» (369, с. 14). Ці ж категорії правлять за своєрідний фільтр для потоку фактів: «З усіх досяжних відомостей наука відбирає такі, у яких, по-перше, найвиразніше проглядає котримись своїми рисами спільна сутність багатьох явищ і які, по-друге, у своїй сукупності можуть бути необхідною і достатньою підставою для визначення цієї сутності» (117, с. 29). Таку подвійну спрямованість теоретичного синтезу пояснюють тим, що «відбір матеріалу передбачає одночасне... впізнавання у тих чи інших емпіричних знаннях прообразу майбутньої моделі, а також виявлення в них ознак, визначальних щодо характеру аналогії. (...) Завдання полягає в тому, аби відібрати різнорідний матеріал, пов'язаний з різними напрямками наукового пошуку, на підставі віднайдення в ньому того, що веде до єдності в рамках теоретичного пояснення і водночас обіцяє дати ключ до пояснення решти матеріалу» (там само, с. 118). Так впізнавання прообразу моделі виявляється підпорядкованим загальному завданню синтезу.

Було б перебільшенням сказати, що без теоретичного синтезу наука взагалі неможлива. Однак виглядає слушною думка Г. С. Кличкова про те, що нерозв'язаність загальнонаукових питань веде в конкретній науці до роз'єднання «на окремі напрямки і школи вчених, які приймають або не приймають ту чи іншу концепцію або „парадигму“ інтуїтивно, тобто на тих, хто „вірить“, і тих, хто „не вірить“, наприклад, у ларингалістику чи ностратіку, флективний або ізолятивний характер правови тощо (...) В доведеннях можна зустріти „аргументум ад гомінем“, а іноді аргументи типу „обскурум пер обскуріус“¹» (137, с. 93). Висновком з усього сказаного стає усвідомлення потреби у критичному доопрацюванні наукового знання. Таке доопрацювання має розглядатися як один з аспектів нормального стану науки. Конкретно процедура доопрацювання «передбачає створення всезагальних визначень і категорій даної науки, опрацювання такого поняттєвого апарату, який був би адекватний своєму призначенню — теоретичному вираженню діалектичної сутності пізнаваного предмета» (229, с. 264—265), додамо,— на рівні сучасного наукового розуміння цієї сутності.

У синтезі наукового знання складним чином переплітаються різні способи міркування, що включають як евристичну, так і демонстраційну функції. Кожна з них взаємно передбачає і доповнює іншу: якщо евристична функція збагачує наукове знання новими, раніше не знаними істинами (відкриття; див. § 1.1), то демонстраційна функція полягає в обґрунтуванні цих уже відкритих положень науки (доведен-

¹ «Аргументи до людини» (а не до справи.— К. Т.); «темне через ще темніше» (лат.)

ня; див. 280, с. 475—476), що дозволяє інтегрувати ці нові положення до вже наявного корпусу «нормалізованого» наукового знання.

Процес формування демонстраційних аналогій з дослідницьких включає й відповідне теоретичне опрацювання — з побудовою необхідної терміносистеми та подальшим наповненням її логічними та референційними зв'язками. При цьому нова терміносистема не мусить бути «герметичною» або ізольованою, що, втім, трапляється через відносну самостійність теоретичного знання. В сучасному мовознавстві відомі класичні приклади відірваних від реальності, хоч і логічно досконалих термінологічних систем (глосематики, певних напрямків дескриптивізму тощо). Виявляється, лише ті з них здатні витримати випробовування практикою, які «будуються не заради „гри“, а для конкретних наукових цілей» (149, с. 80). Знаменно, що й Ч. Морісу не вдалося на засадах позитивізму та біхевіоризму «побудувати прийнятний поняттєвий апарат, придатний для створення загальної теорії знаків і мов» (там само, с. 197, 116). А отже, опрацювання такого апарату продовжує залишатися й надалі актуальним завданням теоретичного мовознавства.

Процес теоретичного синтезу, спрямований до інтеграції та нормалізації знань, значною мірою дістає заохочення від викладання відповідних дисциплін, надто в галузі гуманітарних наук,— що й визначає потребу в окремому розгляді цього аспекту досліджуваної проблеми.

§ 1.3. Теорія і дидактика

(1) ЛОГІЧНІ СУПЕРЕЧНОСТІ НАВЧАЛЬНОГО ВИКЛАДУ ТЕОРІЇ

У житті суспільства існує важлива область, яка безпосередньо не пов'язана (принаймні у виробничих масштабах) ані з науковим дослідженням, ані з практикою,— але в якій нове наукове знання очікують, вивчають, засвоюють. Ця область — викладання і навчання. А однак нові знання переднього краю науки саме через їхній новаторський, а отже *ненормативний* характер не можуть викладатися в системному курсі цілої науки безпосередньо в оригінальній, авторській версії. Дидактична функція системного курсу лекцій, підручника, довідника, тезауруса термінів якраз і полягає в тому, щоб заповнити інформаційний розрив між знаннями учня (студента, слухача, читача) і колективу фахівців, уособленого вчителем (викладачем, укладачем

довідника) (див. 414, с.7). Через це і нове наукове знання зазнає для потреб викладання необхідної *трансформації*.

Відомо, що новаторські ідеї, які далеко не безболісно сприймають поважні вчені зі сформованою настановою, та ще й закріпленою успіхами її застосування, легко засвоюють студенти — через брак дослідницької настанови і, як наслідок, — опору новаціям (див. 117, с. 167). Тому при навчанні сам вихідний інформаційний запас можна робити незрівнянно меншим і певною мірою поляризувати його стосовно певної навчальної проблеми (див. 369, с. 97). Зрозуміло, що завдяки цьому пізнавальний «перепад» між фактами й теорією виявляється в навчальному предметі відчутно зменшеним порівняно з дослідницькою сферою науки (там само, с. 115). Однак при цьому на сам відбір і систематизацію вже відомих фактів впливає в першу чергу рівень наукових знань, досягнутий у сфері дослідження (див. там само, с. 16).

З іншого боку, при всій стислості поляризованого і відібраного для навчання матеріалу «наукове пізнання має бути представленим у навчанні не лише своїми результатами й методами, але й знаннями про структуру знань і самого процесу наукового пізнання» (там само, с. 131). Вважають, що навчальна сутність дисципліни має пов'язувати особливості власне об'єкта вивчення з особливостями процесу його вивчення. Що ж до об'єктів вивчення, то в них рекомендують виділяти параметри, важливі з погляду навчального пізнання, найважливішим з яких визнано співвідношення між об'єктом та знанням про нього.

(2) ПРОБЛЕМА ДИДАКТИЧНОГО ПЕРЕКОДУВАННЯ ЗНАТЬ

У галузі дидактики існують свої аналогії до процесів теоретичного синтезу, як-от: міжрівневе перекодування. На думку Дж. Мілера, коли у викладанні вдається створити певну систему для запам'ятовування знань певного роду, то учневі стає потрібним менше число вправ, і вправи ці — іншого роду, ніж спроби запам'ятати щось чисто механічно. Коли всі зміни можна перекодувати в формі простого правила, то, «маючи в пам'яті цю просту формулу, ми зберігаємо тим самим усі результати вимірів» (див. 41, с. 231). «Відколи вироблена система перекодування, що дозволяє стиснути інформацію в загальніші коди, проблема оволодіння навичками швидше зводиться до оволодіння системою перекодування, аніж до запам'ятовування вихідної сукупності фактів» (там само, с. 232). Щодо ефективності окремих різновидів цих правил перекодування, то тут відомо, що, наприклад, змістовне узагальнення цінніше й повніше «утримує окремі випадки і має незрівнянно більші потенційні можливості, ніж формально-логіч-

не узагальнення» (369, с. 74). Дж. Брунер пропонує такий критерій адекватності всякого набору дидактичних висловлень, вживаних для компактнішого подання знань: цей набір має забезпечити після свого засвоєння максимум реконструкції матеріалу, ще невідомого учневі (див. 41, с. 238).

Нове в науці, для того щоб стати «банальним», мусить шоразу знайти адекватну форму методики викладання як навчальної дисципліни (див. 117, с. 167). Відомо, що спосіб викладу не може не відрізнятися від способу дослідження. Проте у викладанні не варто, наприклад, зводити просто до дедукції сходження від абстрактного до конкретного (див. 369, с. 80). «Виклад уже одержаних і в цьому розумінні готових результатів наукового пізнання, дозволяючи в цілому вести рух в одному напрямку (від загального до окремого), для свого засвоєння потребує водночас руху на окремих етапах, ланках, циклах у зворотному напрямку (від окремого до загального), оскільки виклад — це вираження пізнаного м о в о ю , при якому набирають чинності закономірності мовного вираження. Л. С. Виготський давно відзначив відмінність смислової та формальної сторін мовлення: перша йде у своєму розвитку від цілого до частини, тоді як друга — від частини до цілого. Такою є діалектика взаємовідношень викладу й засвоєння, мислення, мови і мовлення, які накладають відбиток на співвідношення загального й окремого при навчанні» (там само, с. 63).

Спинаючись на аналізі особливостей узагальнення в процесі дослідження й навчання, С. А. Шапоринський слушно зазначає, що тоді як при теоретичному узагальненні дослідник має у своєму розпорядженні всі наявні в науці засоби (теорії, закони, факти тощо), — у навчанні саме засвоєння предмета (і відповідна аргументація) відбувається частинами, а узагальнене ціле — знання всього предмета — стає можливим лише наприкінці його вивчення. Звідси — такі дидактичні прийоми, як свідоме повернення до вже пройденого і включення його до шоразу нових зв'язків (див. там само, с. 68—69).

У дидактиці також існують свої «наскрізні поняття» — це основні поняття дисципліни, які проходять через увесь курс (там само, с. 69). Оскільки сфера дидактичного пояснення ширша від наукового, то і область застосування «наскрізних понять» у навчальному курсі ширша, ніж у сфері дослідження. Це пов'язано з тим, що «пояснювати при навчанні доводиться не лише те, що стосується предмета (об'єкта), але й самі засоби опису та пояснення — логічну сітку» (там само, с. 141). Справді, навчальне пояснення покликане розкрити і систему позначень, і систему основних понять, відібравши ті з них, які конче необхідні для навчальних потреб. Запровадити їх частинами значно важче, ніж це можна робити з фактологічним і теоретичним складом науки. Через це і субмову науки доводиться запроваджувати також з самого початку навчання (див. там само).

Передбачається, що процес навчання має бути забезпечений адекватним підручником, який включає навчальну програму та відповідні інструкції до освоєння знань. Звернувшись до підручника по науковій відомості, учень зіставляє їх зі своїм розумінням важливих для себе питань. Одержана відповідь включається в його культуру, тим самим змінюючи її (див 414, с. 54). Тут слід спеціально зауважити, що ані дослідження, ані викладання не здатні самі по собі створити первинний, вихідний масив індивідуальної культури. Природний потяг до певної галузі знань — суб'єктивний: «Потреба в інформації визначається лише в другу чергу зовнішніми умовами. Вона виробляється насамперед особистістю в процесі діяльності» (196, с. 4). Принагідно варто нагадати й думку Г. Г. Нейгауза про те, що педагоги не можуть створювати таланти: вони можуть створювати умови, за яких таланту легше себе розкрити.

Одну з таких умов складають знання автора, укладача підручника або лектора. За висловом Ж. Дюбуа, він виступає гарантом адекватного відтворення наявного стану наукових знань певної галузі та її норми, виразником знань громади вчених, її вповноваженим законодавцем. За французькою традицією вважається, що через це ідеальний «корпус інформації підручника, з якого черпають знання студенти, не може мати відхилень чи пробілів у засвоєній науковій нормі. Ця норма визначена термінологією відповідної науки» (414, с. 50). Щодо множини термінів сучасного мовознавства, то вона справляє враження не стільки єдиної системи, скільки агрегату або конгломерату багатьох більш або менш замкнених термінологічних масивів, які ще й частково взаємно накладаються. На жаль, таку оцінку можна обстоювати і після недавньої появи нового фундаментального Лінгвістичного енциклопедичного словника (167).

(3) СУПЕРЕЧНІСТЬ МІЖ НОРМАТИВНІСТЮ ПІДРУЧНИКА ТА ІНДИВІДУАЛЬНІСТЮ ДОСЛІДЖЕННЯ

У процесі навчання забезпечуються дві дидактичні функції або умови його результативності. Так, завдяки вивченню відповідної термінології відбувається згадане вище перекодування інформації зі спеціальних субмов дослідження на загальноєтнічну мову учнів. У такій формі знання стають досяжнішими для засвоєння. Інша функція навчання — енциклопедична — передбачає супокладання перекодованої інформації про різні дослідження в рамках єдиного теоретичного курсу, що породжує проблему співвідношення наукового та дидактичного мовлення.

Від авторів підручників чекають тривалого і внутрішньо пов'язаного (когерентного) дидактичного мовлення про низку проблем, об'єднаних обмеженою сіткою відношень. Тому до курсу заводять звичайно систематизований масив питань. При організації змісту підручника за семантичною сіткою (галузей, функцій, центрів інтересу тощо) для забезпечення замкненості повідомлення доводиться терпіти логічні розриви й додавати алфавітний покажчик. Серед закидів цьому підходу згадують і про його непристосованість для передачі розвитку об'єкта (див. 414, с. 57). На це можна заперечити, що значно більші логічні розриви є і при алфавітному поданні інформації в довіднику чи галузевому енциклопедичному словнику, а розвиток не може передати взагалі жодна систематизаційна модель (пор. 98, с. 206—207).

За самою своєю природою наукове дослідження є більш або менш індивідуальним, воно являє собою вихід за межі усталеної наукової норми. Дидактична ж праця, навпаки, нормативна й редуکتивна (обмежувальна). Об'єктивно наявна відмінність між дослідженням і викладанням зумовлює відставання змісту підручників від переднього краю науки. Цей розрив менший у точних та природничих науках і зростає в гуманітарних, сягаючи в мовознавстві чи не критичних меж. Так, наприклад, жоден з теперішніх підручників мовознавства не містить не лише узагальнень, а взагалі майже ніяких відомостей про давно відкриті лінгвістичні закони (хоча наука без відомих законів у наш час просто не може претендувати на статус науки); практично повністю відсутня в підручниках інформація про сучасні досягнення концентрисної типології, бореальної та інших теорій віддаленої спорідненості мов; лише спорадично трапляються окремі відомості про мовленнєві зони кори мозку, про закономірності становлення мови у дитини та ін. Це означає, що всі ці безперечні здобутки сучасних досліджень мови досі трактуються як «позанормативні»,— а це збіднює і архаїзує зміст дисципліни. Було б зайвим доводити потребу в регулярному оновленні нормативного масиву знань у підручниках з мовознавства даними про найновіші наукові відкриття. Тому укладання нових переосмислених загальних курсів дисципліни слід розглядати як необхідний складник наукового прогресу: досить згадати класичні обставини створення «Курсу загальної лінгвістики» Ф. де Сосюра.

(4) ВІДМІННІСТЬ ТА СПІЛЬНІ РИСИ ДИДАКТИЧНОГО І НАУКОВОГО МОВЛЕННЯ

У спеціальному дослідженні Ж. Дюбуа перелічені аксіоми наукового мовлення, які включають тези про тимчасове припинення вимоги обов'язковості чинних класифікацій, плинність і гнучкість понять

дослідження, позірну суперечність нових знань щодо відомих, полемічність та індивідуальність дискурсу (414, с. 55). Натомість аксіоми дидактичного мовлення включають тези про обов'язковість дихотомічної класифікації, боротьбу з двозначністю, стабільність понять і неперетин відомостей (там само). Доводиться також рахуватися з тим, що дослідження досі робиться все-таки переважно аналітичними засобами, а виклад у підручнику — переважно синтетичними (Б. М. Кедров: 128, с. 48). Опинившись у контексті педагогічного мовлення, нове наукове знання з необхідністю деперсоналізується, про що формально свідчить відсутність посилань у наукових працях на тези підручників або дефініції словників. Така традиція впливає з педагогічного принципу універсальності об'єкта навчання (але не вивчення). Педагогічне нормування означає також, що в нормативному курсі зовсім або майже не залишається місця для варіантів. Прийнято вважати, що в тих випадках, де є вагання в науковому вжитку, укладач має сам зробити аргументований вибір на користь нормативних тенденцій.

Проте від певного часу в деяких вітчизняних підручниках з мовознавства замість системного деперсоналізованого викладу ми знаходимо переказ окремих авторських концепцій (тут не йдеться про посібники, спеціально присвячені історії лінгвістичних течій). При спробі взаємно узгодити їх укладач не може уникнути суб'єктивності, адже має власні лінгвістичні уподобання та аргументацію, що й зумовлює його дослідницьку позицію щодо викладеного матеріалу.

Наукове мовлення вносить у дидактичне також і інші елементи критичного дискурсу. Це знаходить свій прояв, зокрема, у попередньому створенні правил формування дидактичного повідомлення. Справді, для того, щоб надати йому цільності, доводиться переформульовувати фрагменти тексту, що походять з різних дослідницьких джерел. Крім того, стандартизують визначення, а текст редагують стилістично як єдине ціле (пор. 414, с. 10). Внутрішню організацію кожного параграфа підручника (статті довідника) часто роблять також однотипною для швидшого, економнішого й однозначного доступу до інформації. Така організація передбачає попереднє опрацювання ієрархії таксонів терміносистем, стандартного порядку подання інформації та умовних позначень. Крім усього, автор підручника може визначити навчальні параметри змісту кожного параграфа (статті): його інформаційну різноманітність (число навчальних питань, на які слід дати відповідь), обсяг (розміри відповіді на кожне питання і, отже, розміри цілого параграфа) та інформаційну насиченість (число фактів і понять для використання у кожній відповіді) (див. там само).

Однак, попри всю відмінність науково-полемічного та нормативно-педагогічного мовлення, існують три логічні вимоги, спільні для

них обох. Це — когерентність, точність і вичерпність викладу (див. там само, с. 56). Вимога **когерентності**, зокрема, означає, що корпус підручника мусить являти собою завершений текст, окремі частини якого органічно пов'язані, а не просто зібрані під одним заголовком. Запорукою **точності** навчальних відомостей має бути компетентність автора плюс використання дослідницьких першоджерел, а не вторинних інтерпретацій у формуванні навчального повідомлення. **Вичерпність** курсу слід розуміти як забезпечення ним відповідей на всі поставлені питання. Так само, як тлумачний словник є мірою всякого свого елемента, так і кожне навчальне положення даної наукової дисципліни має вимірюватися її підручником.

(5) СИНТЕТИЧНА КОНЦЕПТУАЛЬНА СХЕМА НАУКИ У ВИКЛАДАННІ ТА В МЕТАТЕОРІЇ

Згідно з основним принципом теорії систем **лише за оптимальних розмірів система стає ефективно керованою** (див. 14, с. 43). В умовах навчального процесу це означає орієнтацію на освоєння такого масиву знань, який дозволяв би на кожному етапі викладу апелювати до будь-якого фрагменту оглядної, оптимально доступної для утримання в пам'яті, науково обґрунтованої базисної теоретичної схеми. З практики викладання відомо, що коли така схема спирається на низку несистематизованих універсальних положень, то відповідна наука може бути описана лише у вигляді ряду *нарисів*. Коли опору базисної теоретичної схеми науки складає **декілька** конкурентних сукупностей універсальностей, стає можливим створення її *предметного курсу*. І лише якщо певна сфера знань спирається на **єдину** сукупність універсальностей, то науку можна описати у вигляді системного курсу.

Єдина сукупність універсальностей в основі базисної теоретичної схеми означає наявність у науці загальної теорії, — найефективнішої з форм, у яких може втілюватися єдина підстава певної галузі дослідження. Відомо, що навіть у розвинених наукових дисциплінах з дуже давніми традиціями далеко не завжди вдається згрупувати окремі дослідження навколо єдиного теоретичного ядра (див. 32, с. 62). Донедавна мовознавців також задовольняла лише предметна єдність їхньої дисциплін, механізми забезпечення якої лежать «не на передньому краю досліджень, а на певній віддалі від нього, там, де йде робота над створенням довідників, навчальних програм і посібників, хрестоматій, порадників та інших так званих вторинних наукових джерел... Така робота на формування єдиного корпусу знань, зрозуміло, відрізняється за своїм характером від діяльності по створенню загальної теорії відповідної області» (там само, с. 62). Як сказано, єдність дидактичного корпусу знань, їхній *інтегративний опис*

досягаються за рахунок конвенційних поступок, логічних розривів та паралельного викладу конкурентних поглядів. Натомість значно складнішим завданням є створення *інтегративної концепції знань*, яка має спиратися на принципово нове їх пояснення і, звідси, на нову організацію їх. У такій надзвичайно складній формі пояснення, якою є редукція теорій, зазначає Є. П. Нікітін, — як їх логічне обґрунтування, так і підставу (сукупність змістовних наукових положень) пов'язують між собою певними правилами у деяку надтеорію (див. 211, с. 28).

Пропонована в дальших розділах надтеорія або метатеорія мовознавства є наслідком переважно внутрішньо-дисциплінарного синтезу і аж ніяк не прагне підпорядкувати собі сусідні науки. У плані міждисциплінарного синтезу вона лише включає до свого поля інтеграції деякі порубіжні ділянки сусідніх наук, які, за традицією, попри свою безперечно мовну предметну сутність, нерідко розглядають поза лінгвістикою (логіка, психолінгвістика, нейролінгвістика та ін.) (пор. 394, пересилання з розділу 80). Першорядне ж завдання створеної метатеорії полягає в тому, «щоб встановити справжні функціональні та структурні взаємозв'язки між різними підсистемами науки, з'ясувати реальне пізнавальне навантаження, яке припадає на кожну з них» (54, с. 123—124).

§ 1.4. Теорія і метатеорія

(1) СУТНІСТЬ МЕТАТЕОРІЇ

Методологія синтезу знань кількох теорій — так можна коротко характеризувати сутність метатеорії. Співіснування численних конкурентних і неосяжних мовних теорій робить завдання її розбудови дедалі актуальнішим.

Вихідною передумовою побудови метатеорії мала б стати формально-семантична інвентаризація знань, наявних у теоретичних дослідженнях, та подальша їх класифікація. Як вважає Є. П. Нікітін, типологія і класифікація досліджень являють собою велику самостійну область гносеології та логіки науки, причому таку, яка на сьогодні практично є terra incognita, тобто велетенська біла пляма на «гносеологічній карті» (див. 211, с. 11). До цього вихідного об'єкта метатеорії після досягнення ним певної кількісної межі цілком застосовна процедура редукції звичайних наукових об'єктів, у складі якої Г. Р. Іваницький розрізняє логіко-інтуїтивний аналіз матеріалу для

виділення істотних змінних і їх наступної інтеграції та формально-логічний синтез теоретичної моделі з одночасним усуненням неістотного (див. 114, с. 76).

Роль метатеорії у синтезі знань можна порівняти ще з роллю допоміжних побудов у геометричному доведенні. Розрізняючи доказ істинності речі й доказ істинності розв'язку, Г. В. Лейбніц писав про це так: «Геометри у своїх доведеннях спочатку формулюють те, що дано. (...) Після цього вони переходять до підготовки і проводять нові лінії, яких потребують для своїх міркувань, і часто найбільше мистецтво — знайти цю підготовку» (165, с. 490).

(2) НАУКОВЕ ЗНАННЯ ЯК ОБ'ЄКТ ДОСЛІДЖЕННЯ

Що ж являє собою предмет метатеорії, наукове знання? З філософського погляду, «знання — необхідний елемент і передумова практичної діяльності людини. Праця людини передбачає наявність знання» (147, с. 193). «Знання акумулює в собі відомості про засвоєваний предмет і дозволяє досягти його адекватного розуміння» (117, с. 14). Визнається, що знання не є дзеркальним відображенням речі в собі, її механічною копією. Водночас знання — це суб'єктивна діяльність, завдяки якій створюється предмет або образ, схема речі. Хоча світ знань, безперечно, відрізняється від світу речей, знання оволодіває об'єктивною реальністю, має її своїм змістом, тобто відображає властивості й закономірності явищ, процесів, що існували поза самим знанням (див. 147, с. 197, 195). Підсумком цих міркувань П. В. Копніна може служити така його дефініція: «Знання — це сукупність ідей людини, в яких виражене теоретичне оволодіння нею предметом» (там само, с. 194).

Вихідна система знань відіграє роль своєрідного акумулятора інформації. «Перетворення в ній відбуваються у такий спосіб, що вони раз у раз інтегрують різнорідні знання в єдине ціле, місткіше за змістом, аніж сума вихідних відомостей. Знання узагальнюється так, що може бути екстрапольоване на ширше коло явищ, ніж ті, відомості про які були акумульовані в цій системі» (117, с. 17).

П. В. Копнін прийшов до однозначного висновку про те, що мова є формою існування знання у вигляді системи знаків. «Звідси й самі знання завжди виступає у вигляді якоїсь мови. (...) Якби знання не було мовою, ним не можна було б оперувати в суспільстві. (...) Оскільки знання є мовною системою, воно утворює власний своєрідний світ з певною структурою... Ця система має свої закони побудови й функціонування, вона невпинно збагачується новими елементами, змінює свою структуру тощо» (147, с. 192).

(3) ТЕОРІЯ — ОСНОВНА ОДИНИЦЯ НАУКОВИХ ЗНАТЬ

Основною структурною одиницею наукового знання звичайно вважають теорію. Її розглядають як зрілу синтетичну форму знання, яка дає цілісне відображення предмета в системі всіх його взаємозв'язків. Важлива відмінність теорії від інших форм раціонального пізнання полягає в тому, що вона є відносно завершеною ланкою циклу наукового пізнання, певним його результатом (див. 60, с. 68, 92, 79). «У процесі розгортання теорії, поряд з дедуктивно-аксіоматичними прийомами міркування, велику роль відіграє генетично-конструктивний метод побудови знань...» (296, с. 164). Він «робить очевидним факт існування теоретичних схем» (креслень з поясненнями або систем висловлень про прийоми конструювання абстрактних об'єктів), — такі теоретичні схеми і складають реальну основу, що забезпечує розгортання теоретичних знань (див. там само).

(4) КУМУЛЯЦІЯ ЗНАТЬ

«Формалізація наукової теорії веде до вичленування і уточнення логічної структури теорії, дозволяє простежити відношення логічної залежності між різними положеннями теорії, виділити ту мінімальну кількість засновків, з якої може бути розгорнута наукова теорія, віднайти й зафіксувати різні типи і класи наукових теорій, згрупувавши теорії за якимись властивостями їхньої логічної структури» (161, с. 93). За спостереженням Г. Сельє, об'єднавча теорія вибирає однотипні елементи з випадкового розподілу розрізнених фактів і об'єднує їх «в один зручний пакунок», аби краще їх використовувати, передавати в процесі навчання чи зберігати в пам'яті. **Доброю теорією вчений вважає ту, яка об'єднує найбільшу кількість фактів у найпростіший з можливих спосіб:** «Першорядна мета науки — упорядкування і спрощення» (див. 272, с. 276, 275, 284). А. Айнштайн також вважав, що головна мета всякої теорії — це зробити «основні моменти максимально простими й нечисленними, не проминувши при цьому адекватного викладу будь-чого з дослідів» (386, с. 63).

(5) ЗАГАЛЬНОНАУКОВІ КАТЕГОРІЇ В МОВОЗНАВСТВІ

Дослідженням шляхів і закономірностей розвитку лінгвістичного знання, способів його побудови та переосмислення займається методологія мовознавства, у якій, за О. С. Мельничуком, існує три рівні: загальнофілософський, загальнонауковий та конкретно-науковий. «Як аспект лінгвістичної теорії методологія мовознавства розвивається і в рамках науки про мову. При цьому в методологічних цілях викорис-

товуються результати теоретичного опрацювання самого мовознавства» (167, с. 299).

Як зазначає О. Ф. Лосев, «у кожній науці вже давно прийшли до висновку про необхідність опрацювання таких загальних категорій, які допомагали б освоювати всі безмежно різноманітні, випадкові й часто суперечливі один щодо іншого факти та створити з них єдину і цільну систему» (171, с. 5). Висловивши далі цілу низку міркувань щодо використання загальнонаукових категорій у мовознавстві, О. Ф. Лосев робить висновок, що саме тепер надійшла пора скласти їх більш-менш повний список і не використовувати їх випадково, а вивчити у системі. «Яким би не був остаточний список загальнонаукових понять, вони, безперечно, мають знайти своє місце також і в мовознавстві, якщо воно хоче бути справжньою наукою в сучасному сенсі слова» (там само, с. 8; також с. 10—14).

Навівши факти для побудови такого списку загальних понять науки про мову, вчений зауважує, що «цілком стихійно і навіть у великих масштабах теорію загальнонаукових понять уже давно застосовують у мовознавстві, так що є навіть і достатньою мірою детальні опрацювання цієї проблематики» — і далі перелічує загальні праці, присвячені категоріям системи, структури, елементів, моделей, полів, валентності, сполучуваності, знака (див. там само, с. 7—9). «Весь цей наведений нами список сучасних праць з загальнонаукових понять у мові,— резюмує О. Ф. Лосев,— ... доводить одну істину: загальнонаукові поняття в науці про мову — це давня, досить велика і в даний час чергова й невідкладна область. Чимало тут уже близького до розв'язання. Чимало тут досить суперечливого. Чимало чого тут тільки ще починається. Це — чергова і вельми гостра проблематика» (там само, с. 10).

Проте виявляється, що запропонований О. Ф. Лосевим склад загальнонаукових понять має альтернативи. Зокрема, інший список узагальнених понять методології науки, запропонований В. П. Ворожцовим, О. Т. Москаленком і М. П. Шубіною роком пізніше, включає цілком відмінні категорії, а саме:

— «структурні одиниці наукового пізнання» — закони науки, класифікації, типології, первинні пояснювальні схеми;

— «основні елементи системи наукового знання» — проблеми, питання, ідеї, принципи, закони, теорії, гіпотези, моделі;

— «структурні елементи наукової теорії» — гіпотези, закони, поняття, методи, причини, закономірності розвитку, а також абстрактні об'єкти, аксіоми, наслідки (див. 60, с. 68, 82—87, 193).

Крім того, деякі зарубіжні дослідники (Поппер, Кун, Лакатос та ін.) вважають загальнонауковими поняттями також і проблему, популяцію понять і пояснювальних процедур, парадигму, тему, наукову область і дослідницьку програму (див. там само, с. 68).

Вже перше ознайомлення з обома списками виявляє їхню докорінну відмінність, унаочнену нами в табл. 1.4. Уважніший аналіз дозволяє припустити, що в першому списку йдеться про загальні поняття наукової теорії, тоді як у другому — про загальні поняття метатеорії. При всій важливості понять першого ряду, вживаних у наукових теоріях, слід визнати, що в досвіді метатеоретичних зіставлень і узагальнень самих цих теорій доводиться спиратися саме на другий, «наукознавчий» ряд категорій. Тож не дивно, що з останнім списком значною мірою збігається і запропонований далі ряд загальнонаукових інтегрантів метатеорії мовознавства.

Детальній аргументації відбору загальних понять метатеорії присвячено розділ 2 роботи, а тим часом слід розглянути ще деякі аспекти співвідношення теорії та метатеорії.

За слушним спостереженням Г. Сельє, в науці «для виділення важливих моментів з загальної картини потрібна перспектива» (272, с. 121). «Вузкий фахівець втрачає загальну перспективу... Мусить залишатися хтось, хто буде навчати людей вдосконалювати засоби для оглядання об'єкту, а не для ще пильнішого вдивляння в безмежно мале» (там само, с. 13). До аналогічних висновків прийшов і Б. Ф. Поршнев: «Повнота знань досягається безмежним скороченням поля. Можна все життя плідно працювати над деталлю. Але діє і зворотний закон: потрібний загальний проєкт, загальне креслення, нехай згодом у детальному опрацюванні все тою чи іншою мірою зміниться. (...) Хтось мусить, усвідомлюючи всю відповідальність загального креслення нової конструкції, все ж його пропонувати. Інакше окремі дисципліни при відставанні загальної схеми стають схожими на коліщатка механізму, що розбігаються за інерцією на всі боки» (244, с. 18).

Нові факти й докази закономірно ведуть до «переоцінки всього того, що обґрунтовувало старі, неадекватні образи. Переглядаються при цьому також і всі висновки, засновками для яких служили старі знання. Таким чином, розвиток пізнання передбачає періодичну переоцінку нагромаджених відомостей про світ» (117, с. 19—20).

(6) МОДЕЛЮВАННЯ

Досліджуючи значні масиви наукових знань, метатеорія впорядковує їх за допомогою **моделей**. «Моделлю є та частина теорії,— пише К. Б. Батороев,— яка утворює її емпіричний початок; в гносеологічному плані — це експлікація образу тієї реальності, яку описує і пояснює теорія, в логічному — це структура теорії» (22, с. 156). «Модель — це створена або обрана суб'єктом система, яка відтворює істотні для даної мети пізнання сторони (елементи, властивості, відно-

ТАБЛ. 1.4. Загальні поняття теорії та метатеорії

Загальні поняття наукової теорії	Гопл, Урсул	Свідерський	Бірюков	Лосєв	Загальні поняття метатеорії	Ворожцов	Поппер, Кун	Шапоринський	§ 2.0.
Модель	*	*	*	*	Наукова область	*	*	*	*
Система	*	*	*	*	Тема (факти)	*	*	*	*
Ізоморфізм	*	*	*		Проблема	*	*		*
Інформація	*	*	*		Питання	*			
Надійність	*	*	*		Ідея	*			
Організація	*	*	*		Принципи	*			*
Симетрія/асиметрія	*	*	*		Аксиоми	*			*
Структура	*	*		*	Концептуальна схема	*			
Елемент	*	*		*	Дослідницька програма	*	*		
Імовірність	*	*			Поняття	*	*		*
Інваріант	*	*			Абстрактні об'єкти	*			*
Визначеність	*	*			Гіпотеза	*		*	*
Оптимальність	*	*			Теорія	*		*	*
Простота	*	*			Пояснення	*	*		*
Стан	*	*			Моделювання	*			
Впорядкованість	*	*			«Парадигма»	*	*		
Функція	*	*			Методи	*			*
Алгоритм	*		*		Закономірності	*			*
Інтерпретація	*		*		Законо-	*			*
Управління	*		*		мірності	*			*
Знак, значення	*			*	Закони науки	*		*	*
Прогноз	*					*		*	*

Загальні поняття наукової теорії	Гот. Урсул	Свідерський	Бірюков	Лосев	Загальні поняття метатеорії	Ворожцов	Поппер, Кун	Шапоринський	§ 2.0.
Різноманітність	*				Класифікації	*			*
Формалізація	*				Типологія	*			*
Тривалість		*			Причини	*			*
Статистичність		*			Наслідки	*			
Множина		*			Засоби фіксації			*	*
Зворотний зв'язок			*		Категорії науки			*	*
Числення			*						
Поле				*					
Валентність				*					

шення, параметри) досліджуваного об'єкта і завдяки цьому перебуває з ним у такому відношенні заміщення й подібності (зокрема, ізоморфізму), що дослідження її служить опосередкованим способом одержання знань про цей об'єкт... Модель служить засобом упорядкування та ущільнення інформації» (там само, с. 28, 136). Для того, щоб модель, узятя за основу теоретичних знань, постала як обґрунтований зміст теорії, потрібно кожний її абстрактний об'єкт вибудувати в думках «з опорою на той експериментальний матеріал, асиміляція якого передбачена в рамках створюваної системи знання» (див. 296, с. 184—185). Розглядаючи причини застосування методу моделей, К. Б. Батороев цілком слушно зазначає, що дослідник звертається до нього, «коли виявляється, що об'єкт неможливо практично охопити безпосереднім дослідженням, або предмет настільки складний, що пряме експериментування не вигідне, або коли зручніше працювати з моделлю, аніж оперувати тільки поняттями» (22, с. 29). Для нас важливо, що поряд з можливістю зупинитися на якомусь предметі-заступникові явища або побудувати технічний агрегат дослідник може обрати для моделі форму «особливої, відмінної від теорії абстрактної поняттєво-знакової системи», що має відносно закінчений та незалежний характер і на відміну від окремо взятих наукових понять відтворює предмет-оригінал цілісно (див. там само).

(7) СПЕЦИФІЧНІСТЬ СИСТЕМИ ПОЗНАЧЕНЬ

Зрозуміло, що при побудові такої поняттєво-знакової системи необхідно опрацювати й відповідні засоби фіксації всіх її компонентів. «Системи позначення обираються. В цьому їхня докорінна відмінність від фактів і законів. Але система позначень не є довільною. В науці утримуються лише ті засоби вираження, які так чи інакше виявляються «співзвучними» фактам і законам. Проміжне положення посідає категоріальний склад науки... У вираженні цих понять буває важко відділити обране (система позначень) від онтологічного (об'єктивно наявного)» (369, с. 141).

(8) ПОТУЖНІСТЬ І ПРОСТОТА МЕТАТЕОРІЇ

Вважають, що метатеорія може повністю, у вичерпний спосіб представити пояснення даних досвіду у виразах формальної дедуктивної системи,— що неможливо для теорії (див. 22, с. 156). Зрозуміло, що для цього її виражальні можливості мають бути семантично багатшими, ніж засоби розглянутої об'єктної системи (див. 161, с. 122). Водночас це зовсім не означає, що метатеорія мусить бути обов'язково складніша від своїх предметних теорій: «Метатеорію будують зовсім інакше, ніж формальні системи,— пише В. І. Кураєв,— у ній використовують звичайні змістовно-інтуїтивні міркування, її висновки мають бути інтуїтивно ясними. Метатеоретичні міркування виражають звичайною мовою» (там само, с. 91—92). Вказані методичні настанови поширені нами і на метатеорію мовознавства.

(9) ЕВОЛЮЦІЯ ІНТЕГРОВАНИХ ТЕОРІЙ

Залишається простежити долю інтегрованих теорій всередині метатеорії. «Зрозуміло, що всяке глибоке перетворення знань, пов'язане з їхньою новою інтеграцією, може істотно змінити відбір визначальних характеристик і для впізнавання, і для виявлення», пишуть В. Г. Іванов і М. Л. Лезгіна. Проте «знання, що базується на відомостях про феноменальне, у згорнутому вигляді присутнє (і) в науковому звіті, де систематично викладено відомості про сутнісний рівень тих самих процесів. Що універсальнішим є одержане в акті інтеграції нове знання, то більше послідовних „сходинок“ таких знань воно передбачає» (117, с. 30—31). При цьому всяка інтеграція, викликаючи перегляд «списків» визначальних подібностей і відмінностей, переорієнтує спосіб інтеграції та старого уявлення про рівень граничної загальності знань, «не зачіпає порядку „сходинок“ у сходженні знань від явища до сутності» (там само). Інтеграція змінює лад, а іноді й мову

досить значних шарів старого знання. Проте «жодний акт інтеграції, яким би істотним він не був..., ніколи не стає настільки універсальним, аби змінити всю систему наявних знань» (там само).

Важливим критерієм придатності метатеорії для систематизації та впорядкування знань завжди залишається її більша або менша інтегративна потужність порівняно з конкурентними метатеоріями. Ця потужність може бути виміряна за комплексом об'єктивних ознак — таких, як повнота метатеорії, її простота, послідовність, однорідність, формалізованість, відкритість і, нарешті, термінологічна та структурна досконалість.

§ 1.5. Системно-операційний підхід

(1) СКЛАДНИКИ СИСТЕМНОГО ПІДХОДУ

Приступаючи до конкретного етапу опрацювання оптимальної метатеорії мовознавства, ми маємо на меті звести за її допомогою до єдиної системи суттєвих відношень досі різносистемні масиви теоретичних знань про мову. Актуальність цього завдання впливає з сучасних потреб синтезу наукових знань і є альтернативою до емпіричних тенденцій у мовознавстві. Відомо, що інтеграції знань про мову істотно сприяє системний підхід. Він вимагає розглядати в комплексі всі ті характеристики об'єктів, які, звичайно, до цього вже вивчені нарізно, а саме — їхні елементи, структуру, функції, різноманітні зовнішні зв'язки (інтегранти), сутність та історію (див. 14, с. 29—30). Запропонована далі дослідницька програма включає такі три теорії:

1. Теорію системно-операційного методичного підходу (§ 1.5—1.10).
2. Теорію суб'єктних (загальнонаукових) інтегрантів лінгвістичних знань (§ 2.0—2.4).
3. Теорію об'єктних (конкретно-наукових) інтегрантів лінгвістичних знань (§ 2.5—2.10).

(2) ІЗОМОРФІЗМ ОКРЕМИХ БЛОКІВ ЛІНГВІСТИЧНИХ ЗНАНЬ

У процесі послідовного застосування системного підходу до мовних знань стає помітною аналогічність будови окремих блоків цих знань. Особливо наочна вона в найзагальніших рядах теоретичних категорій. Так, наприклад, з праць О. Ф. Лосева і Г. А. Климова випливає, що відомі типи логік людського мислення відповідають конденсивним типам етномов, у яких мислення здійснюється. Зокрема, ці до-

слідники показали, що мови доморфологічної будови забезпечують функціонування найдавнішої логіки абсурду («все в усьому» — формула О. Ф. Лосева), мови класно-особової будови — логіки міфу («сутність є окрема істота»), мови органічно-активної будови — логіки спонтанної дії («демонічна безпринципність»), мови ергативної будови — логіки епосу або фатальної дії («приреченість на свободу»), мови номінативної будови — найпоширенішої та історично найпізнішої суб'єкт-об'єктної логіки («взаємодія є кінцевою причиною речей») (див. 172, с. 246—407; 132—136). Знаменно, що, розглядаючи з відмінних, внутрішньо-логічних позицій еволюцію логіки людського мислення, А. В. Гулига намічає так само п'ять «сходино думки»: міф, художній образ, розсудкові форми, розум, вища форма думки (див. 84, с. 276).

Іншим прикладом аналогій, дозрілих для переосмислення, є відповідність якісних етапів становлення рідної мови дитини та пізнішого освоєння нерідної, зокрема, іноземної мови. Так, з одного боку, згідно з концепцією Ж. Піаже є підстави розрізняти такі стадії формування мови у дитини: до двох років життя — сенсомоторну, до чотирьох — доопераційну, до семи — інтуїтивну (пов'язану з освоєнням понять оберненості та збережуваності), до одинадцяти — системно-операційну і, нарешті, від одинадцяти-чотирнадцяти років — формально-логічну (див. 479, с. 1414).

З іншого боку, Л. Сухожєвський виділяє такі істотні стадії вивчення іноземної мови: фіксація мовних елементів, їх імітація, комбінування, систематизація та спонтанне вживання набутих навичок (див. 489, с. 92—137). Як бачимо, за зовні нетотожними термінологічними рядами видно дуже близькі або паралельні поняттєві ряди (див. 316). Подальші кроки полягали в послідовній координації поміченої гіпотетичної аналогії з відповідно перегрупованим нами рядом жанрів мислення, досліджених Е. де Боно (404): критичним, позитивним, емотивним, системним, перспективним. Для пояснення причин можливої ізоморфності всіх рядів ми звернулися до відомого біогенетичного закону Мюлера — Гекеля, згідно з яким онтогенез являє собою рекапітуляцію (скорочене повторення) філогенезу.

(3) СКЛАДНИКИ ОПЕРАЦІЙНОГО ПІДХОДУ

Справді, всі п'ять наведених категоріальних рядів виявляють подібність будови, яку можна пояснити на підставі метапоняття операційності — гранично узагальненого відображення послідовних генетичних ступенів зменшення залежності людини (діяча) від середовища. Підсумком сказаного може бути такий розподіл ознак цих ступенів:

(1) ступінь заперечення — сенсомоторний, знаковий (дипластичний), «дологічний» (абсурдний), доморфологічний;

(2) ступінь фіксації — доопераційно-позитивний, імітативний, анімістично-міфологічний, класно-особовий;

(3) ступінь суб'єктивізації — егоцентричний, імпульсивний, спонтанний, інтуїтивний, комбінаторний, органічно-активний;

(4) ступінь систематизації — ергативний, біактивний, фатально-операційний, субсистемно-операційний;

(5) ступінь усвідомлення — номінативний, суб'єкт-об'єктний, зумовлено-операційний, евристично відкритий, саморегульований (див. 316, с. 6).

До сказаного варто додати, що на основі циклічно-історичної концепції О. Шпенглера (пор. його книгу «Занепад Заходу» (1916—1920): див. 479, с. 1697) його послідовник Л. М. Гумільов продемонстрував аналогічне членування також і в етногенезі, показавши, зокрема, «необхідний і достатній поділ етногенезів на п'ять фаз: піднесення, перегрів, надлам, інерцію та обскурацію» (86, с. 759).

(4) СИСТЕМНО-ОПЕРАЦІЙНИЙ ПІДХІД ДО ОПРАЦЮВАННЯ КОНЦЕПТУАЛЬНОЇ СХЕМИ МЕТАТЕОРІЇ ЛІНГВІСТИКИ

Показана вище інваріантність рядів п'ятиступеневих відношень уже на стадії гіпотези стає корисною теоретичною опорою у практиці навчання мов (див. 252, 326, с. 109—114). Однак іще результативнішим виявляється застосування її для побудови загальної лінгвістичної метатеорії. Шлях до здійснення такого задуму було знайдено завдяки перетину названих у § 1.5.1 складників системного підходу зі щойно описаною послідовністю операційних ступенів (нижче посилення на них даються світлими цифрами в дужках). Внаслідок цього системно-операційного підходу вдалося істотно конкретизувати і впорядкувати уявлення про зміст та складові частини метатеорії мовознавства. У практичному плані одержана схема довела свою ефективність як дійова основа дедуктивного курсу мовознавства, який автор удосконалює багато років.

Як відомо, спосіб розкриття сутності наукових знань змінюється в часі, його визначають основні типи законів, властивих для певної історичної доби. «Формулювання цих законів і складає генеральну мету пізнання на даному етапі розвитку науки. Кожний зі способів пояснення спирається на певний підхід, даючи теоретичне зображення досліджуваного об'єкта під певним кутом зору згідно з усталеною системою настанов і цінностей» (60, с. 71). До визначення масиву настанов системно-операційного підходу ми тепер і переходимо.

I. На рівні елементарного ознайомлення з лінгвістичними знаннями першим кроком є (1) критичний огляд наявних відомостей про мову, що уможливило логічний перехід до (2) називання, позначання і визначення реальних мовних об'єктів. Нагромадивши певну кількість лінгвістичних понять і термінів, кожний фахівець з мовознавства так чи інакше звертається до своїх (3) інтуїтивних уявлень про ступінь гармонійності зібраних знань та (4) синтезує їх у свою систему, яка включає окремі мовні факти, наукові теорії та загальну наукову картину мови у світі. Цей перший синтез дає змогу відчуті (5) перебіг процесу розвитку лінгвістичних знань та усвідомити його діалектичний характер.

II. Попереднє елементарне ознайомлення з лінгвістичними знаннями відкриває шлях до глибшого аналітичного проникнення в них через розгляд, зокрема, такого різновиду їхніх інтегрантів, як змінна теоретична позиція дослідника. Першою виявляється його (1) негативна, критична позиція щодо свого об'єкта (конструктивна критика), яка закономірно передбачає подальшу (2) позитивну, описову позицію, зумовлену потребою адекватної фіксації властивостей мовного об'єкта. Особистий внесок дослідника найпомітніший у його (3) інтерпретативній позиції, націленій на гармонізацію нагромаджених знань, а далі — в (4) експлікативній, пояснювальній, що передбачає опрацювання засобів систематизації матеріалу. Новий вимір досліджуваного масиву знань розкривається завдяки (5) обґрунтовальній позиції, яка дозволяє, врахувавши причинно-наслідкові зв'язки мовних явищ та їхню діалектичність, переосмислити нагромаджені досі лінгвістичні знання, досягти якісно нового рівня їх розуміння.

III. Наступний цикл аналізу — дослідження функцій окремих наукових теорій (щодо сукупності останніх ці функції відіграють роль структури). Проводячи аналогію з вивченими Е. де Боно жанрами мислення або типами мисленнєвих стратегій, можна показати, що вихідною є, знову ж таки, (1) критична функція теорій, яка полягає у запереченні, спростуванні, скасуванні певних положень попередників, що й виправдовує другу, (2) функцію фіксації теорії — ствердження досконаліших положень. Далі стає помітною (3) естетична функція теорії (пор. думку Пуанкаре про те, що змістовно багаті теорії мають бути досконалішими також і за формою — навіть вишуканими). Щодо (4) системної функції теорії, пов'язаної з структуралізацією знань, то тут можна виділити два аспекти — координативний (з «горизонтальним» упорядкуванням знань) та субординативний (пояснення фактів через їх «вертикальну» прив'язку до понять). Названі функції становлять основу для (5) гностичної функції теорії, яка знаменує досягнення такого рівня теоретичного осмислення дійсності, коли починають справджуватися теоретичні передбачення та прогнозування.

IV. Останній цикл власне аналізу полягає у виявленні метапонять (придатних для подальшої побудови метатеорії), що тільки й до-

зволяє розкрити сутність нагромаджених наукових теорій. Виходячи з того, що (1) окремі теорії заперечують одна одну (інакше вони не були б різними теоріями), метатеорія прокладає собі шлях завдяки потребам дидактики. Справді, саме у процесі навчання вперше виникає необхідність (2) фіксації та спочатку механічного супокладання окремих теорій у кожному теоретичному курсі науки. Такий виклад зібраних до єдиного курсу теорій веде до (3) їх суб'єктивної оцінки та до усвідомлення ізоморфізму окремих теоретичних концепцій (пор. 480). У міру переходу від нарисних курсів певної дисципліни до предметних — і далі до системних відбувається (4) інтеграція теоретичних знань. Саме на цьому етапі стає помітною доповнювальність окремих теорій, а звідси виникає низка дидактично орієнтованих потреб: узагальнити метатеорію, доопрацювати метапоняття, сформулювати метатеоретичні принципи, дати обґрунтування як метатеоретичному підходу в цілому, так і його об'єктам — окремим лінгвістичним теоріям (але ще не конкретним знанням про мову). Нарешті, аналіз закономірностей розвитку інтегрованих теорій веде до (5) переформулювання постулатів науки та розкриття евристичної ролі гомологічних або ізоморфних рядів метатеоретичних категорій.

При незначних розбіжностях у деталях усі чотири розглянуті аналітичні цикли системно-операційного дослідження справді виявляють в цілому інваріантність будови, що й покликано відіграти в подальшому викладі вирішальну роль. Конструктивна спрямованість розділу зумовлює групування подальшого опису відповідних інваріантних проявів об'єктів інтеграції навколо визначальних характеристик метатеоретичних настанов системно-операційного підходу: критичної (§ 1.6), описової (§ 1.7), інтерпретативної (§ 1.8), експлікативної (§ 1.9) та обґрунтовальної (§ 1.10).

(5) МЕТАТЕОРЕТИЧНА ГАЛУЗЬ ТА МЕТОДОЛОГІЯ МОВОЗНАВСТВА

Перш ніж перейти до розгляду вказаних настанов, повернімося ще раз до ідеї О. С. Мельничука про три рівні методології в мовознавстві та до метафори В. Г. Іванова і М. Л. Лезгіної про «сходинки» теоретичного освоєння дійсності. В ряду цих «сходинок» знання об'єктивно послідовне, і «ця вихідна історична послідовність узагальнень та інтеграцій у процесі... заміни одних теоретичних схем іншими переходить у логічну послідовність рівнів знання, кожний з яких узагальнює наступний і водночас тлумачиться в його термінах» (117, с. 31). У запропонованій далі концептуальній схемі метатеорії лінгвістики (табл. 1.5) найвищу, п'яту «сходинку» становить загальнофілософський рівень методології (за О. С. Мельничуком), що лежить за межами

філологічних досліджень. Далі йде «сходинка» системно-операційного підходу (§ 1.6—1.10), потім — ряд загально- та конкретно-наукових інтегрантів (§ 2.0—2.10) і, нарешті, — узагальнена матриця лінгвістичних знань (§ 3.00—3.100), що спирається на інтегровані знання про мову (частково представлені в § 4.00—4.100). До загальнонаукового рівня методології можна віднести сходинку IV і частково — III і II, до конкретно-наукового — сходинку I і частково — знову III і II. Таким чином, з концептуальної схеми випливає, що метатеорія мовознавства як предмет дослідження цієї роботи належить до загальнонаукового та конкретно-наукового рівнів методології мовознавства.

ТАБЛ. 1.5. Концептуальна схема співвідношення областей метатеорії та методології мовознавства

«Сходинки» теоретичного узагальнення	Рівні методології мовознавства		
	I. Конкретно- науковий	II. Загально- науковий	III. Загально- філософський
V.			Система філософських категорій.
IV.	Системно-операційний підхід (§ 1.6—1.10).		
III.	Конкретно-наукові та загальнонаукові інтегранти (§ 2.0—2.10).		
II.	Узагальнена матриця лінгвістичних знань (§ 3.00—3.100).		
I.	Інтегровані знання про мову (§ 4.00—4.100).	 Область метатеорії мовознавства	

§ 1.6. Критична настанова

(1) ЕКЛЕКТИКА І ЕКЛЕКТИЗМ

За оцінкою О. Ф. Лосева, «сучасна лінгвістика відрізняється як своїми величезними досягненнями, так і своїми вельми численними недоліками» (172, с. 145). На відсів недоліків лінгвістичних праць і спрямований **перший крок теоретизації** — критична настанова. Лише у підручнику все має бути розкладеним по полицях і предмет науки має набути довершеного вигляду. «У реальному дослідженні ситуація інша. Численні неопрацьовані або... напівопрацьовані емпіричні дані постають перед очима дослідника. Які пункти варто розглядати як вузлові, аби відкрився внутрішній зв'язок явищ — ось завдання, яке стоїть перед науковцем» (113, с. 26). До браку єдності в теоретичній основі мовознавства дослідники звикли. Як зазначає О. Ф. Зотов, і в інших наукових дисциплінах також нерідко доводиться замість строгої теоретичної бази вдовольнитися конгломератом евристичних прийомів, малопритатних для виходу за межі відомого. Прагнучи якось впорядкувати емпіричний матеріал, філолог нерідко використовує одночасно фрагменти декількох теоретичних конструкцій. Це й визначає еkleктичний характер одержаної наукової продукції. Не утруднюючи себе розкриттям єдності протилежностей, еkleктик просто ставить протилежності поруч, доповнює одну іншою. Створюючи «облудну позірність врахування різних і суперечливих сторін» об'єкта, еkleктика виявляється антиподом діалектики (див. 128, с. 51, 45). На відміну від еkleктики **еклектизм** розглядають як закономірний момент у розвитку пізнання. Типовий для періодів докорінного зламу й перебудови науки, він знаменує собою початок диференціації раніше єдиної теоретичної системи або передує синтезу різнорідного пізнавального матеріалу в єдину систему (див. 347, с. 125).

(2) ОСНОВНІ ВИДИ НЕДОЛІКІВ ПУБЛІКАЦІЙ З МОВОЗНАВСТВА

Коли наявне збайдужіння до основ теорії, зазначає В. П. Кузьмін, то годі шукати у висновках дослідження те, що не було закладене на початку як обов'язковий методологічний параметр (160, с. 71). При інтегруванні строкатого, «мозаїчного» масиву різноманітних лінгвістичних знань для одержання єдиної наукової картини критична настанова дозволяє виділити у їхньому складі такі типові недоліки:

1) недоопрацьованість емпірії — її громіздкість, неосаяжність; надмірна кількість праць в активному обігу, погана вивченість об'єк-

та; невідповідність або непродуманість позначень і метамови; переваженість прикладами «для більшого обсягу»;

2) недостатність методологізації — недосконалість вихідних положень (147, с. 135; — тут і далі до кінця параграфа в дужках вказуються не критиковані твори, а критичні джерела.— К. Т.); однобічність, апіоризм, формальні суперечності в гіпотезах, брак визначень вихідних принципів, логічних підстав у методиці, неправильність вибору методу (220, с. 269—300); забуття практики; підміна історизму еволюціонізмом з синхронією / діахронією (181, с. 36, 38);

3) неправомірні або хибні узагальнення — апокрифічність заключної фрази «Курсу загальної лінгвістики» Ф. де Сосюра (458, с. 476); неправильне розуміння суті об'єкта (244, с. 53); приписування об'єкту чужорідних властивостей; кібернетизація методів (220, с. 308, 297); нехтування правилом «бритви Окама» про зайві сутності;

4) негативні наслідки спеціалізації — подрібнення творчого процесу, втрата цілісності творчих потенцій (надмети), втрата єдності загальнонаукової мови, зростання втрат інформації: зациклювання, паралельна проблематика (216, с. 308—309);

5) неконкретність завдань — пропонування моделей, надто чутливих до помилок виміру; неможливість розв'язку через брак інформації; однаковий розв'язок з різного набору фрагментів теорії (114, с. 74); псевдопроблеми дослідження (99; 257);

6) несумлінність публікацій — логічна неузгодженість, мовна кострубатість, недбалі формулювання, брак точних формулювань, незнання вже встановлених законів, змішування різних часових площин, свідоме усунення «незручних» властивостей об'єкта, недостатня компетентність (220, с. 269—300); помилки в перекладі першоджерел (166, с. 139); прогалини в мовній та загальній культурі дослідника; відверта навколонуаукова халтура;

7) неврахування відмінностей світогляду — ідеалістичні тези Штейнтала, визначення речення у Буслаєва, Фортунатова, Шахматова (147, с. 230—243); нерозрізнення семантики, синтаксису й логіки у Пешковського, Попова, Мещанінова (там само, с. 237, 246—249);

8) некритичне комбінування фрагментів різних теорій (113, с. 92—93; 128, с. 45); брак конструктивної критики першоджерел; різне розуміння термінів фундаментальних понять — слово, речення, знак, значення, зміст, смисл, модель, система мають десятки і навіть сотні визначень (див. 172, с. 183, 476; 177, с. 30; 202, с. 9—32, 272—295); численні омонімічні терміни (див. 15); синкретизм понять, суб'єктивна плутанина понять (177, с. 30); логомахії (504).

Перелічені недоліки помітної частини публікацій неминуче зменшують пієтет читача і беззастережну довіру до наявних в обігу філологічних праць. Від другосортності в науковій продукції здатна захистити лише конструктивна критика.

(3) СПЕЦИФІКА ЛОГІК У РАМКАХ КРИТИЧНОЇ НАСТАНОВИ

Критична настанова передбачає вживання специфічних видів логіки: інтерогативної (еротетичної), еристичної (П. Лоренцен) та діалогічної логіки мислення («таблиці Бета») (див. 27, с. 466—468). Формальним позначенням логічного заперечення є символ \neg .

(4) ОБМЕЖЕННЯ ПОЛЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА РОЗМЕЖУВАННЯ ДИСЦИПЛІН — ПОЗИТИВНИЙ НАСЛІДОК КРИТИЧНОЇ НАСТАНОВИ

Окрім перелічених аспектів переважно на рівні розгляду явищ, критична настанова має і сутнісний аспект, пов'язаний із самим змістом теорій, що підлягають інтегруванню: кожна з цих теорій несе потенційний заряд критичності проти всіх інших, насамперед — сусідніх теорій як відмінних від неї і, отже, невідповідних їй. Проте в самій змістовій розбіжності теорій приховано і певний позитивний імпульс. Як зазначає Г. П. Щедровицький, при сутнісних відмінностях знань про об'єкт вже немає сенсу питати, якому ж з наявних знань він відповідає. «Він не відповідає жодному з них, він відмінний від обох. Так, завдяки зіставленню двох взаємно несумісних знань, співвіднесених з одним об'єктом, сам об'єкт відокремлюється від знань про нього і протиставляється їм як дещо третє, поки що не пізнане. За висловом Гегеля, спочатку в понятті ви бачили сам об'єкт, тепер поняття як форма відокремлюється від об'єкта. Це перший і, напевно, основний крок у формуванні теоретико-пізнавального погляду на світ» (383, с. 11).

Для нас важливо, що цей перший і основний крок теоретизації вдається зробити завдяки саме негативній, заперечній, критичній настанові. Власне завдяки їй виникає змога переконатися, що «об'єкт існує незалежно від знання, він існував і до його появи. Предмет знання, навпаки, формується самим знанням» (там само, с. 13).

§ 1.7. Описова настанова

(1) ПОЗИТИВНА, ФІКСАЦІЙНА СПРЯМОВАНІСТЬ ОПИСУ

Другим, позитивним кроком теоретизації стає науковий опис (дескрипція) чуттєвих даних. Саме в такий спосіб і виникає позитивне знання про об'єкт: «Розсудок нічого не може споглядати, а почуття

нічого не можуть мислити. (...) Ці дві здатності не можуть виконувати функції одна одної. (...) Тільки з їхнього об'єднання може виникнути знання»,— писав І. Кант (123, с. 155). Такий підхід до свідомості як фундаментально гетерогенної, тобто з принципово різноякісними ідеальними об'єктами, на думку Є. П. Нікітіна, становить найбільш важливий і цікавий з теоретичних підходів до неї (211, с. 29).

Дослідивши контексти вживання самого слова «о п и с» у наукових публікаціях, Є. П. Нікітін вичленував такі чотири основних його значення: 1) опис як фіксація наслідків досвіду; 2) опис як член певної системи висловлень; 3) опис як констатація всякого окремого наукового положення (у тому числі й закону); 4) опис як мовне відображення будь-яких результатів пізнання взагалі (209 с. 109—201). З цих значень, на його думку, лише перше відповідає науковому (гносеологічному) терміну, а інші три — словам повсякденної мови.

Згідно з сучасними теоретичними уявленнями, **науковим описом** називається «спосіб визначення об'єктів пізнання через перелік їхніх характерних ознак чи властивостей», який полягає у «фіксації даних експерименту чи спостереження за допомогою (знаків мови та.— К. Т.) певної системи позначень, прийнятих у науці» (347, с. 361). При цьому чуттєві дані неминуче зазнають певного узагальнення «через те, що знаки мови можуть бути „приписані“ елементам чуттєвих даних не прямо, а лише завдяки попередньому зіставленню та уподібненню, ототожненню цих елементів з (буденними.— К. Т.) поняттями, тобто універсальями, позначеними цими знаками мови» (211, с. 101). Як зазначав ще Гегель,— к а ж у ч и про свої спостереження, дослідники кажуть не тільки про те, що бачать, вони несвідомо перетворюють безпосередньо бачене з допомогою поняття, яке є в словах (див. 70).

(2) ОПИС ФАКТУ ПОЛЯГАЄ У ЙОГО КОНСТРУЮВАННІ

Вже на ранніх етапах розвитку «емпіричної» науки опис з необхідністю містить у собі момент узагальнення «почасти через те, що досвідні дані підводять під універсали буденної свідомості, части ж завдяки тому, що „мова спостереження“... пов'язана з „теоретичною мовою“ і, отже, в процесі самого опису досвід уже опосередковано теоретизується» (211, с. 102—103). Крім того, «у своїй реальній дослідницькій практиці вчений уже в момент опису, тобто к о н с т р у ю в а н н я ф а к т у, враховує, що потім перед ним постане проблема його пояснення. Тому він, зокрема, вибирає з-поміж існуючих мов мову тієї галузі знань (теорії), якою (як він на цьому етапі може лише припускати) факт може бути пояснений» (там само, с. 109).

(3) ПРИПУСТИМІСТЬ ВПОРЯДКУВАННЯ НАЗВ ТА ЇХ ЗАМІНИ ДЛЯ ПОТРЕБ ОПИСУ

Проте функція опису не обмежується підготовкою подальших етапів теоретичного освоєння об'єкта. Пізніше ці етапи починають зворотно впливати на обрану мову опису, сприяючи їй вдосконаленню та набуттю нею нових якостей. Так, до мови опису можуть бути згодом включені впорядковані термінологічні ряди; замість стихійно пристосованих термінів починають вживати с у б о р д и н о в а н і терміносистеми з вищою пояснювальною спроможністю та наочнішою проєктивністю. Свого часу це було показано на прикладі термінології органічної хімії: «...Коли ми знаходимо, що яке-небудь тіло належить до якого-небудь подібного ряду, то його стара назва стає перешкодою для розуміння і повинна бути з а м і н е н а *назвою, яка вказує цей ряд*, (парафіни і т. д.)» (98, с. 273). Саму можливість заміни назв пояснюють їхньою відносністю: наприклад, «позитивне й негативне... мають смисл тільки у своєму взаємовідношенні, а не кожне саме по собі» (там само, с. 192). А тому «можна називати і навпаки... Можна обернути назву, змінити відповідно всю решту термінології, і все залишиться правильним... Більше того, у фізиці ми називаємо північним полюсом власне південний полюс магніту — полюс, який притягується північним полюсом земного магнетизму,— і це нічому не заважає» (там само, с. 195).

(4) НОМЕНКЛАТУРА І ТЕРМІНОЛОГІЯ

У своїй сукупності назви утворюють н о м е н к л а т у р у даної галузі діяльності. Класичним прикладом є номенклатура автомобіля із взаємно однозначним відношенням деталей та їхніх назв. Цим номенклатура докорінно відрізняється від термінології, хоча номени як назви спостережуваних явищ можна визначати через термінологічно окреслені концепти (теоретичні поняття) (див. 19, с. 403) і навпаки (див. 211, с. 33).

Терміни співвідносяться з відповідними концептами через операцію позначання, відмінну від називання. Під час позначання мовний знак не пов'язаний з дійсністю однозначною відповідністю. Через свій зміст (побутове поняття) він пов'язується при позначанні з певними г р у п а м и елементів чуттєвих даних, чому передує їх попереднє зіставлення (пор. там само, с. 72—73). Аналізуючи зазначену Гегелем трудність «з приводу того, що ми можемо, звичайно, їсти вишні й сливи, але не можемо їсти плоду, бо ніхто ще не їв плоду як такого», Ф. Енгельс приходять до висновку, що слова, які позначають абстрактні поняття, «є не більше як *скорочення*, в яких ми охоплю-

смо, відповідно до їхніх загальних властивостей, багато різних чуттєво сприйманих речей» (98, с. 215).

(5) ЗАСОБИ ОБМЕЖЕННЯ ПОНЯТЬ

На основі позначання може здійснюватися індивідуалізація знака шляхом обмеження позначеного ним поняття. Для того, щоб обмежити поняття, треба до його ознак додати нові ознаки, властиві лише якійсь частині низки предметів, відображених у цьому понятті. Обмеження поняття протилежне узагальненню: воно збагачує зміст поняття, але водночас зужує його обсяг (див. 347, с. 356—357). До звичайних засобів обмеження поняття належать: дейксис (вказівка на часо-просторові координати об'єкта), вживання імен власних або означень. Застосування цих засобів дозволяє зосередитися на відповідних поставленій меті (тобто потрібних досліднику) елементах чуттєвих даних, водночас абстрагуючись від решти ознак (див. 211, с. 73). Цим і забезпечують позитивний пізнавальний перехід від площини об'єкта до площини предмета дослідження. У граничному випадку шляхом послідовного мовного обмеження понять можна прийти до унікалій — ідеальних образів, які відповідають одиничним, унікальним зовнішнім об'єктам.

В тому разі, коли певні явища не вдається далі ані систематизувати, ані пояснити, в їх теоретичному дослідженні доводиться тимчасово обмежитись тільки позитивним описом.

Наявність номенів і термінів (та їхнього змісту — уявлень і наукових понять) уможливорює застосування в межах описової настанови системи аксіом, формальної логіки, логіки предикатів, логіки істинного / хибного в міркуваннях. Для описових суджень властива переважна констатація існування явищ (у логічних висловленнях — через квантор існування \exists), опис їхніх властивостей (Q) та відношень (R) (див. 27, с. 465—466).

§ 1.8. Інтерпретативна настанова

(1) СУБ'ЄКТНА ПРИРОДА ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ОПИСІВ. СУТНОСТІ ТА ЯВИЩА В МОВНОМУ ОПИСІ

Третій крок теоретизації полягає в суб'єктивній інтерпретації низки описів чуттєвих даних та їх впорядкуванні з метою виявити певні внутрішні суттєві зв'язки. На цьому етапі пізнання дослідник не зупи-

няється на описах безпосередньо даного у відчуттях, але намагається проникнути через них у сутність. Як відомо, сутність прихована від споглядання, це **внутрішня єдність** явищ. Суперечливу природу об'єкта відтворюють в описі через пари словесно виражених полярних понять. Саме серед них і вдається виділити суттєві полярні властивості об'єкта (див. 347, с. 513, 393, 394). Внаслідок того, що людські знання завжди мають мовну форму, відповіді на питання, що являє собою кожна конкретна система знань, «можна шляхом т л у м а ч е н н я ... окремих речень та термінів теорії і всієї мови в цілому» (147, с. 206).

Індивідуально-досвідна спрямованість інтерпретативної настанови дає підстави використовувати в ній модальну логіку: оцінкову (аксіологічну), прескриптивну (деонтичну), допустову (алетичну) (див 27, с. 465—466). Для інтерпретаційних суджень звичайними є імплікації (→ «якщо..., то...»), оператори деонтичності (□ «необхідно, щоб...») та алетичності (◇ «можливо, що...»).

В міру нагромадження мовних описів об'єкта він — у системі загальних значень слів мови — необхідно одержує численні визначення змісту. З плином часу традиційні поняття — внаслідок шоразу нової інтерпретації — стають настільки багатозначними, що будь-який дослідник (коли він зацікавлений, щоб його розуміли правильно) мусив би давати своїй термінології визначення, які розкривали б авторську систему її вживання.

(2) ПОТРЕБА У ФУНДАМЕНТАЛЬНИХ ІДЕЯХ (УНІВЕРСАЛЯХ) ДЛЯ ВПОРЯДКУВАННЯ ІНДИВІДУАЛЬНИХ ІНТЕРПРЕТАЦІЙ

Як і в багатьох сучасних науках, у мовознавстві відчувається брак «не експериментальних даних, а об'єднавчої, фундаментальної ідеї, яка дозволила б побачити порядок у вже наявному нагромадженому матеріалі» (113, с. 93). З історії науки відомо, що такі об'єднавчі, універсальні ідеї не зразу стають прийнятними для багатьох людей. Натомість «існують універсали, прийнятні в рамках обмежених соціальних груп...: від цілих націй або навіть їх великих сукупностей до порівняно маленьких груп, наприклад, нових наукових товариств» (211, с. 34). Універсали можна не лише приймати в готовому вигляді: їх можуть виробляти й окремі індивіди. Тобто вони можуть бути не лише соціально інституціоналізованими продуктами, які «нав'язують» індивіду ззовні, а й наслідками власної творчості індивіда, які він потім якоюсь мірою теж «нав'язує» суспільству — або залишає своїм особистим надбанням (див. там само, с. 34—35). У мовному плані такі індивідуально вироблені універсали фіксуються не лише за допомогою вперше запроваджуваних термінів, а й шляхом надання нових

визначень уже наявним термінам. Для того, щоб таке індивідуальне бачення певної теоретичної галузі здобуло визнання, у нього повинні існувати вагомі практичні й логічні переваги перед визнаними концепціями.

Про те, наскільки важко при цьому дотримуватись міри, пише К. Пайк: «Перед лінгвістом стоїть надзвичайно складне завдання... Він увесь час прагне відшукати якісь виправдані спрощення, шляхи для скорочення обсягу вихідних даних, але завжди мусить стежитися, аби не внести довільних спрощень» (цит. за 362, с. 122). Найвідчутнішою потребою, яка зумовлює пошук узагальнювальної ідеї при наявності численних і розвинених описів об'єкта, стає прагнення віднайти їх компактне розміщення. Вдалими спробами компактизації описів, наприклад, у галузі біологічних наук, вважається класифікація Лінея та опрацьована на тому ж матеріалі еволюційна теорія Дарвіна (див. 202, с. 9—10). Методичною основою для створення компактної принципової схеми певної галузі науки стають пошуки аналогій, подібності в структурі описів, які підлягають класифікації.

(3) МЕТРИЗАЦІЯ ПРОСТОРУ ФАКТІВ. ОДИНИЦІ

Уявлення про дійсність, чуттєві дані, назви фрагментів дійсності — це ще не думка, не мислення. Це — тільки можливість і передумова мислення, матеріал для міркування. Мислити, міркувати — це значить поєднувати, зіставляти відображене в пошуках зв'язків між явищами (див. 238, с. 123). Які не важливі логічні визначення понять — дефініції, але й вони (наприклад, у математиці) становлять лише передумову для доведень. Іншу необхідну передумову складає метризація об'єктів, тобто застосування щодо вивченого простору фактів певних координат і категоріально обгрунтованої вимірної сітки одиниць. Спираючись на можливості метризації, дослідник може (спочатку інтуїтивно) оцінити ступінь гармонійності кінцевого масиву знань після їхньої запланованої редуцції. Зосереджуючись на пошуках засобів інтеграції цілого, він мусить виділити з числа розглянутих знань вузлові, визначальні для нового розуміння цілого.

(4) ІЗОМОРФІЗМ І МЕТОД АНАЛОГІЙ

Між найрізноманітнішими системами різної природи спостерігаються аналогії в структурі, тобто в характері зв'язків між елементами. Аналогічні відношення існують, наприклад, між додатними та від'ємними числами, між географічною картою і точками на земній поверхні

(280, с. 495), між графічним або фотографічним зображенням і дійсністю, між моделлю чи макетом і реальним об'єктом тощо. Такі структурні аналогії поділяють на ізоморфні та гомоморфні. «Дві системи... називають ізоморфними, якщо їх елементи попарно взаємно однозначно відповідають один одному» (299, с. 236). При гомоморфізмі зберігається поелементна відповідність, але різним елементам першої системи не обов'язково відповідають різні елементи другої. За образним висловом А. Л. Тахтаджяна, гомоморфізм можна порівняти з рефератом, а ізоморфізм — з перекладом.

Основним логічним механізмом, який забезпечує пошук ізоморфних пар явищ, виступає предикація. Як показав ще Гегель, завдяки предикації кожне речення виражає відмінність у тотожності: у присудку є щось таке, що не покривається підметом, і навпаки (див. 98, с. 194). З логічного погляду предикати — це зафіксовані в словах властивості й відношення речей. Завдяки використанню комбінаторики та «мудрості мови», в якій акумульовано історичний досвід вироблення понять, дослідник має можливість «приміряти» стандартний набір властивостей, прагнучи встановити, за якою саме ознакою два зіставлені описи ізоморфні (пор. 280, с. 495). (Згодом ця властивість мови дала підстави О. Ф. Лосеву назвати мову всезагальною предикацією).

Нарешті, метод аналогій лежить, за В. С. Стьопіним, також в основі переносу абстрактних об'єктів з інших галузей знань. Спираючись на відому йому картину світу, науковець виявляє завдяки аналогії наукові області з подібними предметами дослідження і саме з них транслює абстрактні теоретичні об'єкти для своєї концептуальної схеми (див. 296; 297).

§ 1.9. Експлікативна настанова

(1) ФАКТИ ТА ЇХ ПОЯСНЕННЯ

Четвертий крок теоретизації полягає в поясненні фактів. Для того, щоб відшукати певну єдність у низці відомих фактів, їх потрібно спочатку якимось впорядкувати. Найпростіше (наприклад, хронологічно) організована фактуальна система в мовно-логічному відношенні являє собою кон'юнкцію фактів і тому вважається тільки складним фактом (без узагальнень). Впорядкованість складніших систем фактів (у тому числі їх класифікація) виходить за межі емпірії, адже спирається на дані відповідної теорії (див. 211, с. 74—75).

Визнаючи певний порядок фактів більш «природним», ніж інший, ми тим самим визнаємо, що «одні наукові факти глибше розкривають істотні характеристики буття, ніж інші» (113, с. 64—65), тобто ці факти виявляються придатнішими для пояснення сутності буття. Це й не дивно, оскільки «науковий факт є не що інше, як виявлені за допомогою теорії та зафіксовані за допомогою експерименту (окремі, деякі, певні.— К. Т.) характеристики об'єктивної дійсності. І тому спадкоємність наукових фактів сильніша, ніж спадкоємність теоретичних положень. Якщо останні часом зазнають докорінних, буквально революційних змін, то наукові факти звичайно лише „шикуються“ один за одним, а їхні зміни виражаються в появі нових компонентів у змісті... факту порівняно з його історичним „попередником“... тієї ж предметної області» (там само, с. 75).

Відібрані й навіть упорядковані факти не є самоціллю науки. Більше того, факт, узятий ізольовано від теоретичних побудов, ще не вважається науковим знанням. Переконавання в тому, що факти нібито самі по собі без вільної теоретичної побудови можуть і повинні приводити до наукового пізнання, А. Айнштайн називав передсудом. А англійський фізик Н. Кемпбелл навіть дав своїй книзі «Фізика. Елементи» епіграф: «Не факти мають значення, а їх пояснення» (див. 211, с. 109).

Прийнято вважати, що «описова (феноменологічна) теорія абстрагується від розкриття внутрішніх причин, внутрішнього механізму, внутрішньої сутності та обмежується вивченням зовнішніх сторін явищ, їхньої поведінки. Пояснювальна (теорія) якраз робить усе те, від чого абстрагується феноменологічна» (19, с. 414).

(2) ЕКСПЛАНАНДУМ І ЕКСПЛАНАНС. ЗАКОНИ Й ЗАКОНОМІРНОСТІ

«В сучасній науці пояснити те чи інше явище означає підвести його під положення певної теоретичної системи, що має... властивості евристичності (інакше кажучи — „реконструювати“ його засобами цієї системи)» (113, с. 155). Під науковим поясненням факту розуміють «включення пояснюваного явища (факту) до структури теорії, тобто... до множини висловлювань, що складають теорію» (19, с. 409). При цьому розрізняють **експланандум** (пояснюване; входить до числа похідних висловлень теорії) та **експлананс** (пояснювальне; первинні висловлення теорії або вторинні, вже виведені з первинних). Оскільки всякий експлананс є фактично з а к о н о м науки, то пояснення в кінцевому рахунку є посиленням на закон,— такий висновок робить Л. Б. Баженов.

На відміну від законів мовознавства, пов'язаних з субординацією понять, координовані залежності (кореляції) називають закономірностями. У мовознавстві під кореляцією розуміють протиставленість або зближення одиниць мови за певними якостями. Істотно, що зв'язки цього типу виявляються між **однопорядковими** елементами. Так, наприклад, в англійському тексті після літери **t** найімовірніша літера **h**, **a**, скажімо, не **n**. Проте коли ми зустрічаємо графічну послідовність **tio**, то ймовірність появи далі літери **n** стає дуже високою (див. 146, с. 267). У математичній статистиці кореляцією називають імовірнісну залежність, яка не має строго функціонального характеру. Кореляційний аналіз спрямований на виявлення не однозначної функціональної залежності, а залежності різних змін двох і більше ознак від зміни однієї ознаки, що взаємодіє з ними. При відсутності кореляції кажуть, що її коефіцієнт дорівнює 0. При коефіцієнті кореляції $0,3 \div 0,5$ прийнято говорити, що зв'язок виражений помірно, при $0,5 \div 0,7$ — значно, при $0,7 \div 0,9$ — сильно. Найвищий ступінь кореляції позначається одиницею і рівнозначний факту встановлення функціональної залежності (там само).

Потреба в поясненні постає перед дослідником не лише при зіткненні з фактами, але й при наявності універсальних положень, що одержали тільки конкретизаційне обґрунтування (див 211, с. 109). Всупереч поширеній думці, пояснення універсального положення складніше, ніж пояснення факту. Його компоненти: **експланандум** — мовне універсальне положення (закономірне або закономірне) і **експлананс** — інші універсальні положення, з яких принаймні одне — вищого рангу, а одне — того ж рангу, що й експланандум. Цей тип універсалізаційних обґрунтувань поширений в усіх галузях науки (там само, с. 53).

(3) ТЕНДЕНЦІЯ ДО УСКЛАДНЕННЯ ТЕОРЕТИЧНИХ СХЕМ

Як правило, ідеальний об'єкт одержує не одне пояснення, а декілька, причому, за спостереженням Є. П. Нікітіна, — цілком сумісних, однаково істинних і взаємно доповнювальних, наприклад, причинне, структурне, функціональне та ін. (там само, с. 55). Як відомо з історії науки, біологи тривалий час брали за основу своїх теоретичних побудов організм, звідки походить організоцентричний стиль мислення. З утворенням популяційної генетики ця концепція була доповнена популяціоністським підходом, згідно з яким первинною одиницею еволюції є популяція (див. 93, с. 622—633).

Розвиток пізнання — і на екстенсивному, і на інтенсивному шляхах — спирається на опрацювання дедалі більш узагальнених форм свого вираження (268, с. 424). Потреба в узагальненні знань зростає в

міру їх ускладнення. **Більший обсяг інформації примушує ускладнюватися і теоретичні системи** (180, с. 385).

Експлікативна настанова теоретизації передбачає не лише максимальне узагальнення, але й досягнення при цьому достатньої простоти викладу. Простоти досягають шляхом запровадження «інваріантів як обмежувачів різноманітності» (там само, с. 387). Інваріантні, абстрактні форми є менші за своїм змістом, для них властиве багатство внутрішніх можливостей. «На їх основі досліджується широкий клас завдань. Процеси узагальнення не збіднюють, а навпаки, збагачують відповідні форми вираження знань... Це пов'язано з природою загального: загальні поняття опрацьовують не на основі об'єднання різних класів поодиноких явищ шляхом виділення в них певної спільної ознаки, а головним чином на підставі розкриття тієї структурної організації, через яку кожне окреме співвідноситься з іншими окремими»; інакше кажучи, «загальне не є якимось механічним об'єднанням поодиноких явищ. Загальні поняття дають ті підстави, які ведуть до синтезу знань у цілісну систему» (див. 268, с. 426, 432).

(4) ФОРМАЛІЗАЦІЯ ЯК ЗАСІБ УЗАГАЛЬНЕННЯ

Одним із засобів узагальнення виступає формалізація — уточнення змісту шляхом виявлення його форми. Як зазначає Б. Ф. Бірюков, **першим способом доне наукової фіксації змісту** шляхом уточнення його форми була мова, а другим — писемність. Власне наукова формалізація починається з появою окремих наук і здійснюється через терміни з фіксованим змістом (відмінним від поточного), креслення, буквені та інші символічні позначення, а на вищому ступені — через спеціально створену формалізовану мову з відповідною логікою (див. 27, с. 449, 451).

У процесі формалізації Б. Ф. Бірюков розрізняє декілька етапів:

1. Запис вихідних даних певною загальнозрозумілою мовою, у тому числі — природною.

2. Переробка вихідного запису на основі точних правил — своєрідний «переклад» мовою, придатнішою для фіксації саме таких даних. Тут відбувається і опрацювання останніх: математичне, статистичне, класифікаційне, логічне. Дослідник застосовує певні алгоритми, прийоми, оперує записами певного виду.

3. Останній етап — порівняння одержаного результату з реальністю. Власне, це етап визначення ефективності формалізації, оцінок якості її вихідних гіпотез (див. 27, с. 451).

Формалізація — це не лише наукові субмови. Це ще й коло ідей, які дозволяють з єдиних позицій побачити різні завдання (див. там са-

мо, с. 453) даної та сусідніх наук. Вона спирається на загальнонаукові поняття. Усюди, де такі загальні поняття застосовують, вони вносять нове, сила якого якраз і полягає у спільності, абстрагованості цих узагальнених ідей від фахових понять хіміка або біолога. Наприклад, в основу так званої гіпотетико-дедуктивної моделі наукового пізнання покладено сполучення індуктивного та дедуктивного методів, яке придатне для застосування у будь-якій конкретній науці. Ця модель «передбачає пов'язування фактів шляхом внесення певної інтегративної ідеї» (373, с. 208) різного ступеня загальності.

(5) ПОЯСНЕННЯ ОДИНИЧНОГО, ОСОБЛИВОГО І ЗАГАЛЬНОГО

Проблеми запровадження та усунення абстракцій вищих, ніж першій, порядків були об'єктом дослідження однойменної праці С. О. Яновської (див. 395), вони розглянуті також Є. П. Нікітіним та Ю. В. Сачковим. У ході цих досліджень показано, що залежно від рівня кодування інформації той самий об'єкт може позначатися як: (оця) антонівка → (сорт) антонівка → яблуко → плід → органічне тіло → матеріальний об'єкт (пор. 268, с. 432). Цим шляхом свідомість приходить до ідеальних об'єктів такого високоабстрактного рівня, на якому вони вже не можуть одержати жодного універсалізаційного обґрунтування (211, с. 55).

«„По суті ми можемо пізнавати тільки безконечне“. І справді, усяке дійсне, вичерпне пізнання полягає лише в тому, що ми в думках піднімаємо одиничне з одиничності в особливість, а з цієї особливості у загальність; ми знаходимо і констатуємо безконечне в конкретному, вічне в минушому... Усяке істинне пізнання природи є пізнання вічного, безконечного, і тому воно по суті абсолютне» (98, с. 213). На прикладі історичного формування уявлень, а потім понять про теплоту й енергію Ф. Енгельс показує, як, дійшовши до свого найзагальнішого формулювання, закон перетворення енергії досягає водночас і «свого останнього вираження. За допомогою нових відкриттів ми можемо дати йому нові підтвердження, дати йому новий, багатший зміст. Але до самого закону... ми не можемо додати більше нічого..., він не здатний ні до якого подальшого розширення: він є абсолютний закон природи» ... «Так природознавство підтверджує те, що говорить Гегель... Раз ми пізнали форми руху матерії..., то ми пізнали саму матерію, і цим вичерпується пізнання» (там само, с. 204, 210—211).

(6) СПІВВІДНОШЕННЯ КОДІВ РІЗНОГО СТУПЕНЯ ЗАГАЛЬНОСТІ ПРИ ПОЯСНЕННІ

Проблеми співвідношення кодів, різних за здатністю абстрагування, та особливості переходу від нижчого коду до вищого конкретно досліджував М. М. Амосов. Основні його висновки такі:

1. Вищий (загальніший) код одержують при «інтегруванні» інформації, переданої нижчим (конкретнішим) кодом. Іншими словами, знаки вищого коду являють собою характеристики цілих систем, утворених знаннями нижчого коду.

2. Знаки вищого, абстрактнішого коду мають більшу ємність. При переході до вищого коду більші «порції» інформації замінюються одним знаком вищого коду.

3. Виділення знаків вищого коду з «порції» інформації, переданої нижчим кодом, здійснюється не жорстко детермінованим способом.

4. Тому з одної «порції» інформації, переданої нижчим кодом, можна вивести багато повідомлень вищим кодом, якщо відомі способи перекодування.

5. Зворотна процедура пов'язана зі значною втратою інформації, тобто не є реверсивною (слід зауважити, що в останній час вдалося досягти реверсивності в ЕОМ при розгортанні вісімкових цифрових систем у двійкові.— К. Т.).

6. Тому повнота інформації про систему досягається лише в тому разі, коли охоплено повідомлення мовою нижчого коду.

7. Що складніша система, то більшу кількість рівнів і способів кодування вона в себе включає (див. 7).

Експлікативна настанова і потреби переходу між кодами передбачають використання логіки класів (див. 27, с. 465). Для експлікативних логічних суджень властивий квантор загальності \forall «всякий».

За умов, коли стає дедалі важче знаходити «спільні знаменники» окремих (нерідко лише механічно або інтуїтивно пов'язаних) фрагментів загальної сукупності універсальї даної науки, «використовують такий прийом аналізу, коли замість менш розвинених та експлікованих фрагментів вживають, як моделі, більш розвинені та експліковані фрагменти. Такий прийом може давати добрі наслідки, хоча вимагає граничної уваги та обережності, адже часом здатний приводити до невинуватної модернізації одних фрагментів і настільки ж невинуватної архаїзації інших» (211, с. 44).

Логіка розгортання послідовних настанов теоретизації веде до однозначного висновку про потребу спеціальної експлікації тієї всезагальної концептуальної схеми, яка могла б інтегрувати максимально великий масив досі нагромаджених лінгвістичних знань.

§ 1.10. Обґрунтувальна настанова

(1) СУТНІСТЬ ОБҐРУНТУВАННЯ

Заключний, п'ятий крок теоретизації полягає в обґрунтуванні вже впорядкованої та поясненої системи фактів. При всій своїй унікальності «кожний об'єкт зовнішнього світу виступає як представник певного універсуму... подібних об'єктів. Зрозуміло, що ідеальний об'єкт може бути надійним засобом орієнтації в зовнішньому світі лише за умови, що він відображає зовнішній об'єкт і як унікальне утворення, і як представника універсуму. А ці завдання й розв'язують конкретизаційне та універсалізаційне обґрунтування» (211, с. 135).

Згідно з гегелівською діалектичною концепцією обґрунтування, спочатку розум спирається на емпірично знайдені визначення буденної свідомості. Згодом, зміцнивши на здобутому розсудком загальному, маючи опору в мовних назвах та діалектичній логіці, наукове пізнання рухається далі від змісту до змісту, від простих абстрактних визначеностей до чимдалі багатших і конкретніших, де загальне становить лише основу. Потім, внаслідок свого діалектичного поступального руху, воно, за висловом Гегеля, нічого не залишаючи позад себе, несе з собою все набуте, і збагачується і ущільнюється всередині себе. І хоча з кожним своїм кроком, з кожним дальшим визначенням пізнання віддаляється від невизначеного начала, воно є водночас зворотним наближенням до нього, обґрунтуванням його,— в разі коли при цьому вдається утримати зміст засновку в його результаті (див. 70).

Для обґрунтування фактів істотним етапом є пізнання їхньої причини. «Форма причини, яка реалізується через взаємодію певної множини чинників, визначає спрямованість даної взаємодії та зберігається в ході її процесу у вигляді внутрішнього зв'язку сутності і звичайно позначається як «підстава» (рос. основание, нім. der Grund, фр. la raison)» (177, с. 144). Теоретичне дослідження цієї підстави як внутрішнього зв'язку сутності і стає обґрунтуванням (нім. die Be-gründ-ung, рос. об-основ-ание, фр. l'analyse des raisons).

(2) МОЖЛИВІСТЬ РІЗНИХ ОБҐРУНТУВАНЬ ОДНОГО ІДЕАЛЬНОГО ОБ'ЄКТА

До здобутків сучасної наукової думки належить усвідомлення того, що «не лише у прямому, але і в опосередкованому конкретизаційному обґрунтуванні кінцевою підставою, граничною інстанцією виявляються унікалі (реальні явища.— К. Т.),— які, до того ж, самі не по-

требують такого обґрунтування», причому «той самий ідеальний об'єкт, як правило, може одержати не одне, а багато конкретизаційних обґрунтувань, і при тому не взаємно суперечливих, а цілком сумісних» (211, с. 87, 88). «Існують галузі духовної діяльності, які спеціалізуються переважно на конкретизаційних обґрунтуваннях (історія, традиційна географія). В інших наголос роблять на універсалізаційних обґрунтуваннях (теоретичне природознавство)» (там само, с. 136). Є. П. Нікітін доводить необхідність повноцінного синтезу обох субстратних типів обґрунтування. Посилаючись на Канта, він показує, що «конкретизаційна і універсалізаційна підстави надають ідеальному об'єкту якісно різних, тобто незвідних одна до одної і незамінних одна одною характеристик, кожна з яких, до того ж, необхідна цілому об'єктові» (там само, с. 133—134).

(3) ГІПОТЕТИЧНІ ТА ІСТИННІ ЗНАННЯ

Наявність в ідеального об'єкта лише одного виду обґрунтування — тільки конкретизаційного (емпіричного) або тільки універсалізаційного (теоретичного) — дає підстави вважати такий об'єкт гіпотетичним до завершення його обґрунтування. Процес обґрунтування включає, зокрема, усвідомлення «підстав, що зумовлюють впевненість у правильності розуміння» (87, с. 128). «Якщо в ролі підстав (як основи дедуктивних передбачень.— К. Т.) виступають виключно теоретичні положення (закони науки), то й результат виявляється теоретичним — універсальним — положенням» (211, с. 110), — що в нашому випадку означало б побудову матриці лише взаємно обумовлених дефініцій. «Якщо ж поряд з цим у підставах використано емпіричні положення, факти, то прогноз за своєю формою буде фактуальним положенням...», яке ще «потребує конкретизаційного обґрунтування — підтвердження. Доти ж, поки така процедура не виконана, його вважають гіпотетичним» (там само). У дальших параграфах цей вид обґрунтування в міру потреби здійснюється через Ostenсивні дефініції та приклади.

Не можна заперечувати, що вже при початковому контакті з фактами вчений має серед своїх інструментів дослідження абстрактну теоретичну схему. На думку Є. П. Нікітіна, «взята сама по собі, вона є ще не знанням, а системою, що „вільно плаває“, сіткою вихідних теоретичних понять (символів), які пов'язані одне з одним через аксіоми та визначають усі інші — похідні поняття (символи). Знанням така система стає лише в тому разі, коли вдається її „заякорити за твердий ґрунт спостережуваних фактів“... Після цього необхідно піддати її... верифікації. В разі вдалого завершення також і цієї операції система стає істинним знанням» (там само, с. 89—90).

Співвідношення теоретичного та емпіричного знання в мовознавстві К. Чері ілюструє на прикладі поняття розрізняльних ознак. Як відомо, це «незалежні (автономні) ознаки, вибрані для однозначного опису фонем мови» (Р. Якобсон). Значення цієї концепції полягає, на думку К. Чері, в тому, що вона, з одного боку, позбавлена емпіризму, а з іншого — встановлює зв'язок між фонемою та її артикуляційним походженням. Розрізняльні ознаки — суто теоретичне поняття мовознавства. «Воно утворене з метою опису мови, а не висловлень якоїсь однієї особи. Користь і цінність цієї концепції залежатиме від вибору самих ознак і... від можливостей їх обґрунтування фізичними вимірами» (362, с. 123, 127, 130).

(4) ОБҐРУНТУВАННЯ ЧАСТИН І ЦІЛОГО

Коли йдеться про обґрунтування цілої теоретичної концепції або науки в цілому, то доводиться визнати, що «обґрунтувати елементи — ще не означає обґрунтувати ціле, яке з них складається» (211, с. 137), адже спеціального обґрунтування потребують, зокрема, структурні зв'язки, що об'єднують ці елементи в систему.

Як показано Є. П. Нікітіним, потік обґрунтування може йти в усіх напрямках — не лише знизу вгору (абстракційне), але і вбік, між одноранговими універсалами (координативне) і згори вниз, від універсалей вищих рангів до нижчих рангів (конкретизаційне). При побудові матриці лінгвістичних знань (див. нижче, розділ 3) вертикальні обґрунтування включені до самої структури матриці, а горизонтальні здійснюються у перехресних посиланнях. Всі три типи обґрунтувань попередньо були послідовно випробувані нами у спеціальному дослідженні, присвяченому вивченню меж можливостей систематизації основної термінології мовознавства (див. 193). На конкретному прикладі одиниць мовознавства у названій роботі розкрито механізм обґрунтування, який забезпечує взаємне «заякорення» фрагментів знання, його зчеплення, стягання, взаємозв'язок, зміцнення. Так досягається поставлена мета обґрунтування — встановити чіткі правила взаємної відповідності однорівневих координацій та взаємного переходу між субординованими рівнями абстрактності.

(5) РІЗНОВИДИ ОБҐРУНТУВАННЯ

Є. П. Нікітін присвятив спеціальну працю обґрунтуванню спільності різних дослідницьких «двокомпонентних процедур», які фактично є опорними судженнями не лише науки, але й моралі та естетики. Слушно вказуючи, що при подібності субстратних складників (суб'єкт, предикат) прості судження включають такий структурний ком-

понент, як предикацію, а, наприклад, складні умовні судження — імплікацію, цей автор розглядає **закон, визначення** та інші процедури — як **різновиди умовних суджень** (див. 211, с. 13).

Евристично перспективним є підведення Є. П. Нікітіним під нове родове поняття «двокомпонентних процедур» цілої групи добре відомих з практики пізнання, але досі трактованих нарізно мовно-логічних засобів теорії. Подальший аналіз приводить Є. П. Нікітіна до висновку, що всі ці процедури є **різновидами обґрунтування**. До них належать: **визначення** (його структура — дефінієндум, дефінієнс), **пояснення** (експланандум, експланат), **експлікація** (експлікандум, експлікат), **завбачення** (предицендум, предицент), **ретробачення** (ретродицендум, ретродицент), **доведення** (підстава або засновок, висновок), **оцінка** (підстава оцінки, предмет оцінки), **інтерпретація** (словесне значення, термінологічне поняття або символ), **підтвердження** (емпіричні дані, теоретична схема), **художня інтерпретація** (інтерпретаційні дані — інтерпретований твір). Загальна формула всіх процедур — «**Обґрунтування** (підстава — обґрунтовуване)».

На нашу думку, цілком особливе місце серед двокомпонентних процедур свідомості — саме з лінгвістичного погляду — посідають найменування та позначання. Справді, всі названі вище «двокомпонентні» процедури фактично є чотирикомпонентними (якщо врахувати вираження і зміст лівого та правого складника). Це означає, що вони аналогічні тетраплагіям Б. Ф. Поршнева, тоді як найменування і позначання являють собою всього лише диплагії (див. 244, с. 475, 450, 470).

Визначальною для нашої теми можна вважати підсумкову дефініцію Є. П. Нікітіна: «Обґрунтування є така процедура свідомості, в ході якої шляхом встановлення того чи іншого зв'язку між двома ідеальними об'єктами — підставою та обґрунтовуваним — надають другому певних характеристик першого» (211, с. 27).

(6) ПІЗНАВАЛЬНІ НАСТАНОВИ СИСТЕМНО-ОПЕРАЦІЙНОГО ПІДХОДУ ЯК СТУПЕНІ РОЗУМІННЯ

На завершення опису послідовності кроків теоретизації окремого розгляду заслуговує аналіз співвідношення описаних досі пізнавальних настанов та розуміння. Не викликає заперечень, що вже початковий опис явища містить певний рівень його розуміння. У процесі інтерпретації фактів та нагромадження їх пояснень розуміння цієї групи фактів поглиблюється. Воно досягає нової якості після проникнення у причини явищ. Іншими словами, розуміння являє собою процес, який має ряд ступенів. С. С. Гусев і Г. Л. Тульчинський (87, с. 127) вказують на такі його стадії, що відповідають рівням глибини розуміння:

- 1) впізнавання — ототожнення, ідентифікація сприйманого явища;
- 2) пояснення — генералізація, підведення під певний рід;
- 3) специфікація — виявлення його специфічних та індивідуальних рис;
- 4) (каузація.— К. Т.) — усвідомлення джерел, цілей, мотивів та причин явища.

«Розуміння передбачає не лише виявлення змісту пізнаваного об'єкта, самé це виявлення можливе лише за умови, що суб'єкт пізнання володіє цілісним баченням, єдиною системою уявлень і понять» (там само, с.112). І навпаки, «розуміння узгоджує нове знання, що міститься в даній теоретичній системі, з усією сукупністю вже наявних відомостей» (там само, с. 108). Так розуміння певної групи фактів виявляється одним із засобів упорядкування системи знань в цілому. Завдяки розумінню стає можливим виробити **визначення**, які потім використовуються на поновному витку логічного аналізу об'єкта (див. там само, с. 117, 119).

Як з'ясував Гегель, в абстрактних поняттях та їх системі (даних в історично сформованій мові) не можна виразити розуміння того, що є, інакше, як діалектичним охопленням розмаїття визначень у їх єдності, наприклад, принцип руху — через принцип тотожності протилежностей. Суперечність між явищем і сутністю виявляється зрештою не суперечністю, а логічною операцією (див. 70).

(7) ПРИЧИНИ ЯВИЩ І ВЗАЄМОДІЯ РЕЧЕЙ

Суперечливість відношень речі до інших речей — ось основна причина того, що річ як конкретне явище справді буває сама собою і потенційно або й водночас іншою. Через невичерпність зв'язків між речами і одвічну незакінченість досвіду одержана аналітичним, індуктивним шляхом істина завжди неповна, вона є процесом (див. 70). «Знання не є істинним або хибним саме по собі. Істиннісна оцінка знань завжди співвідноситься з проблемою, відповіддю на яку вони є» (87, с. 112).

Пізнати завдяки мисленню сутність явищ якраз і означає зрозуміти їх причинний зв'язок у загальній взаємодії явищ світу: «Ми не можемо піти далі пізнання цієї взаємодії саме тому, що позад неї нічого більше пізнавати, цим вичерпується пізнання ... Взаємодія є істинною *causa finalis* (кінцевою причиною) речей» (98, с. 210—211). «Сукупність взаємно пов'язаних... каузальних рядів складає причинну сітку тієї чи іншої області. Розгляд причинності як моменту загального взаємозв'язку розкриває ієрархію причин у структурі каузальних сіток, дає ключ до розуміння їхньої різної ролі в процесі

розвитку. Він же пов'язує причинне пояснення з принципом історизму» (177, с. 140).

(8) УМОВИ ПРАКТИЧНОЇ КОРИСНОСТІ МЕТАТЕОРІЇ

Після того, як факти описані, впорядковані, інтерпретовані, пояснені та обгрунтовані, відкривається можливість їх завбачення й передбачення. На цьому етапі теорія стає ще і практично корисною (див. 19, с. 416).

Нарешті, саме тут слід зауважити, що це встановлення міцних зв'язків між раніше відомим і досі невідомим знанням (у завбаченні й передбаченні) та практична корисність теорії характеризують таку теорію як **наукове відкриття** (див. 272, с. 114—115, 118), визначальними ознаками якого вважають наявні водночас:

— істинність (зокрема, відсутність хибних інтерпретацій у підтексті),

— несподіваність (невідність тривіальним формально-логічним способом з попереднього знання),

— узагальнення нового рівня (у тому числі й встановлення дедалі ширших закономірностей — див. там само, с. 127—131).

Варто додати, що на обгрунтовальному етапі теоретизації до попередніх логічних засобів долучається імовірнісна логіка (див. 27, с. 466) та в повній мірі — логіка діалектична. Для обгрунтовальних суджень властива імплікація та засоби переформулювання значення власних елементів.

§ 1.11. Підсумки розділу 1

1. Вихідною тезою розділу є констатація *прироцнення нових знань* як закономірного наслідку наукового пізнання. Стосовно попереднього знання нове виявляє спадкоємність і водночас містить індивідуальне творче начало. Потреба систематизації теоретичної надбудови старого й нового знання визначає необхідність пошуку в них істотних зв'язків.

2. Ці істотні зв'язки вдається віднайти вже на початкових етапах селекції наукових фактів: їх відбір здійснюється щоразу за допомогою категоріальної сітки. Повторне узагальнення дає вихід до вищих рівнів систематизації знань і становить ступінь *теоретичного синтезу*. Цей синтез має подвійну спрямованість — відбір достатньо різно-

манітного матеріалу зі спільною теоретичною сутністю, який обіцяє дати ключ до пояснення решти матеріалу.

3. При певній подібності до теоретичного синтезу *дидактичний синтез* здійснюється іншими засобами і має інші завдання, а саме: створити обґрунтоване навчальне узагальнення знань, зручне для засвоєння. Мета ж теоретичного синтезу — одержати теоретичне узагальнення, яке б сприяло подальшим науковим дослідженням. Крім того, синтетична концептуальна схема даної науки наявна в метатеорії у кожний момент часу, тоді як інтегральна дидактична схема відкривається цілком лише наприкінці навчання.

4. *Метатеорія* виникає в області перетину і взаємодії ряду чинників: конкретно-наукових узагальнень, методології та логіки науки. Об'єктом дослідження метатеорії стають самі **наукові знання**. Лінгвістична метатеорія виростає з загального мовознавства, проте її предмет (істотні зв'язки цілої системи лінгвістичних знань) відмінний від предмета загального мовознавства (властивості, притаманні усім мовам світу). Однак це не означає, що метатеорія мовознавства не залежить від мовних явищ. Щодо загальнонаукових категорій, вживаних у метатеорії, то вони також відрізняються від загальнонаукових категорій наукової теорії: вони немовби надбудовані над останніми.

5. В пошуках методичних засобів, здатних забезпечити опрацювання концептуальної схеми метатеорії лінгвістики, видається перспективним сполучити переваги *системного* та *операційного* підходів. Провідні категорії першого добре досліджені. Це — сутність, елементи, структура, функції, інтегранти, історія об'єктів вивчення. Щодо настанов другого — критичної, описової, інтерпретативної, експлікативної, обґрунтовальної, — то вони потребують детальнішого розгляду.

6. Перша, *критична настанова* системно-операційного підходу полягає у критичному, заперечному, скептичному ставленні до об'єкта дослідження. Це передбачає вживання специфічних видів логіки: інтерогативної (еротетичної), еристичної та діалогічної логіки мислення. У світлі цієї настанови об'єкти дослідження — лінгвістичні знання, нагромаджені в публікаціях, — виявляють ряд типових недоліків, а саме: недоопрацьованість емпірії, недостатність методологізації, неправомірність узагальнень, негативні наслідки спеціалізації, некоректність завдань, некритичність авторів. Позитивним наслідком критичної (негативної) настанови стає наочне відокремлення самого об'єкта науки від різномірних і суперечливих знань про нього.

7. Друга, *описова настанова* несе в собі позитивний, конструктивний імпульс. Опис (deskрипція) чуттєвих даних стає початком позитивних знань про об'єкт. Його сутність полягає у фіксації певних попередніх теоретичних уявлень про спостережувані явища, яку здійснюють шляхом конструювання фактів. Через цю початкову прису-

тність теорії для потреб опису вважають припустимими впорядкування назв і термінів та їх заміни. Відношення між термінами й номенами регулюють засобами обмеження понять.

8. Третя, *інтерпретативна настанова* покликана врахувати суб'єктивні чинники процесу дослідження. Сама інтерпретація знань завжди суб'єктивна, індивідуально-суб'єктивним є також розуміння співвідношень сутностей і явищ, зафіксованих у мовному описі. Для впорядкування ряду інтерпретацій виникає потреба в фундаментальній ідеї як підставі для теоретичної редукції знань. Технічна сторона редукції має включати попередню метризацію простору лінгвістичних фактів. Для встановлення кореляції фактів та ізоморфізму систем при їх інтерпретації вживають метод аналогій.

9. Четверта, *експлікативна настанова* дозволяє зосередитись на поясненні описаних та інтерпретованих фактів, чим долається суб'єктивність попередньої настанови. Гіпотетичне і нове знання, які потребують пояснення, розглядаються як експлікандум, а раніше обґрунтоване вірогідне знання — як експлікандс. Тенденція до ускладнення теоретичних схем зумовлює потребу в ефективних засобах формалізації. Одиничне, особливе і загальне мають свою специфіку пояснення, а вживані для цього коди також виявляють власний (різний) ступінь загальності.

10. П'ята і остання настанова системно-операційного методичного підходу є *обґрунтувальною*. Виявляються можливими різні і навіть різноманітні обґрунтування того самого ідеального об'єкта (матеріальні об'єкти обґрунтування не потребують). Різновидами обґрунтування виступають численні двокомпонентні логічні процедури, а саме: визначення, пояснення, доведення, оцінка, інтерпретація, підтвердження, завбачення, ретробачення та деякі інші. Їх можна розглядати як ступені або рівні глибини розуміння знань. При досягненні ступенів завбачення й передбачення теорію вважають практично корисною.

Розглянуті настанови системно-операційного підходу, запропоновані в розділі 1, уможливають перехід до усталення метаструктури лінгвістичних знань, тобто — до визначення їх інтегрантів.

Розділ 2

ІНТЕГРАНТИ ЛІНГВІСТИЧНИХ ЗНАНЬ

§ 2.0. Циклічність розбудови суб'єктних інтегрантів

(1) ТЕНДЕНЦІЯ ДО УСКЛАДНЕННЯ ЗНАНЬ

Наступне завдання полягає у визначенні параметрів майбутнього узагальненого опису лінгвістичних знань (див. розділ 3). Для досягнення цієї мети необхідно перегрупувати відомі генералізаційні поняття, відібрати найефективніші з них та обґрунтувати їх послідовність.

Оскільки така перебудова та інтегрування абстракцій, власне, і складає істотну частину змісту метатеорії, остання постає не як стороння або необов'язкова при розвиненій теорії, а як доповнювальна щодо неї,— адже забезпечує необхідний перед теоретичним синтезом етап перетворення її поняттєвих першооснов. Таким чином, конкретне, відтворене в мисленні без участі метатеорії, відтепер уже не може вважатися гранично повним.

Як зазначалося, для науки властива тенденція до ускладнення знань. У кінцевому рахунку з нею виявляється пов'язаним прогрес. У міру зростання інформації росте не лише складність теоретичних систем, але й рівень їхнього гомеостазу. Під цим поняттям розуміють прагнення системи пізнання до відносної замкненості та впорядкованості. Одну з причин зростання ступеня гомеостазу становить нагромадження знань про саме пізнання (див. 146, с. 123). Причому в перспективі очікується дедалі інтенсивніше переливання до цієї галузі науки дослідницьких зусиль зі сфери пізнання «просто явищ» світу (див. 216, с. 297). Не слід при цьому забувати, що сама ця «тенденція до граничної узагальненості в науці не тільки не заперечує наявної різноманітності теоретичного знання, але і стає можливою лише на її підставі» (60, с. 205).

Істотним моментом при впорядкуванні інформації постає розуміння дослідником того, як саме співвідноситься в рамках його роботи вивчення частин і цілого. Річ у тім, що не тільки аналіз частин виявляється недостатнім для пояснення системних властивостей цілого, але й не всякий одержаний через аналіз складник може відобража-

ти і представляти специфіку системи (див. 1, с. 287, 293). З'ясувалося, що **залежно від рівня знань науковця** про структуру цілого ті самі компоненти можуть розглядатися ним то в ролі «будівельних деталей», то як «елементи складної конструкції» (там само, с. 292). Певні загальні принципи, використовувані при цьому інтуїтивно, опиняються в полі методологічного розгляду лише тоді, коли їхня евристичність стає незаперечною (див. 180, с. 388). Зрозуміло, наскільки важливо сформулювати в межах метатеорії якомога повніший список **евристично плідних принципів** мовознавства та оптимізувати сам процес обґрунтування їх як сукупності.

Свого часу до афоризму Лока «Nihil est in intellectu, quod non prius fuerit in sensu» Лейбніц додав: «nisi intellectus ipse»¹. Звичайно, це не слід розуміти в дусі абсолютного протиставлення інтелектуального та чуттєвого складників пізнання. Незважаючи на абстрактність фундаментальних понять метатеорії, їх не додають звідкись збоку, а теж виробляють з повсякденних, в основі своїй чуттєвих уявлень (див. 225, с. 350).

Визначення адекватних для розуміння сутності об'єкта фундаментальних упорядкувальних понять цінне ще й тим, що «веде до уточнення і розвитку самих вихідних понять» впорядковуваних теорій (268, с. 432). Так, наприклад, завдяки запровадженню тільки одного нового інтегрального поняття кількості інформації «стало можливим визначати залежності між множиною сигналів для передачі повідомлення, типом передавального пристрою (пропускна здатність каналу) і класом повідомлень, які передаватимуться» (там само, с. 435).

(2) РЕГУЛЯТИВНІ ПРИНЦИПИ НАУКОВОГО ПІЗНАННЯ

Велику роль у розвитку наукового пізнання відіграють його регулятивні принципи — відповідності, інваріантності, простоти, причинності та ін. Ці методологічні регулятиви посідають проміжне становище між загальнофілософськими принципами та принципами самих наукових теорій. Вони у тісний спосіб пов'язані з теоретико-пізнавальною концепцією, прийнятою тим чи іншим ученим. Причому, на нашу думку, тут надзвичайно важливо те, що, «не визначаючи з м і с т у наукових ідей і не стаючи формально-логічним обґрунтуванням здобутого теоретичного знання, регулятивні принципи є тою системою координат, яка істотно обмежує довільність у виборі основних положень створюваної концептуальної системи» (180, с. 357).

¹ «Нічого немає в розумі, чого спершу не було в чуттях»...«окрім самого розуму» (лат.).

Найпотужнішим обмежувачем різноманітності виступає інваріант. Згідно з висновками Ж. Піаже, саме набуття знань засноване на тому, що під час порівняльних операцій з речами люди віднаходять інваріанти їхніх зв'язків. З погляду М. Борна, теорія інваріантів дозволяє виділити у наукових знаннях те, що не залежить від умов експерименту, від властивостей суб'єкта пізнання, а також від властивостей вживаного ним приладу. Відома думка Е. Вігнера про те, що в певному розумінні принцип інваріантності навіть відіграє щодо законів ту ж роль, яку самі закони відіграють щодо подій (див. там само, с. 364—365).

Окремим проявом принципу інваріантності виступає принцип відповідності. Цей принцип виражає кумулятивний характер наукового знання: чимраз адекватніші теорії включають в себе зміст попередніх теорій як окремий або граничний випадок. Іншим регулятивним принципом є принцип доповняльності, який полягає в тому, що при теоретичному вивченні об'єкта прийнято користуватися парами доповняльних понять — тобто таких, які взаємно заперечують одне одне (там само, с. 365, 369, 373).

Згідно з регулятивним принципом простоти теорія має бути доступною для розуміння і засвоєння. Це робить її привабливішою в очах не лише дослідників (там само, с. 379), але й студентів. Теорія вважається і досконалішою, і загальнішою, і простішою для засвоєння, якщо для викладу нових і нових її розділів не виникає потреби запроваджувати щоразу нові вихідні константи або перевизначати вже розглянуті об'єкти. «Пошуки простоти, трактованої як можливо більша інформативність теоретичного змісту системи знання не раз були внутрішнім стимулом синтезу в науці. Прагнення пояснити окремі явища з єдиного погляду визначає вибір вихідних підстав з якомога більшою потенційною загальністю, здатних пояснити всі відомі факти вивченої галузі досвіду, стати справжньою основою єдності багатоманітного. Прагнення до простоти — це прагнення до оптимальності в організації теоретичних систем» (там само, с. 384).

(3) ЗАГАЛЬНІ ПОНЯТТЯ У МОВОЗНАВСТВІ

Про те, наскільки активно загальнонаукову проблематику вже опрацьовують в інших науках, свідчить, зокрема, бібліографічний показник спеціальної праці Е. П. Семенюка (див. 276, с. 163—174). Аналізуючи традиції застосування загальнонаукових категорій у загальному мовознавстві, О. Ф. Лосев неодноразово підкреслював, що такі категорії вживані практично в усіх сучасних науках. «Неважко помітити, що ці загальні категорії є загальними не лише в розумінні узагальнення поодиноких фактів у кожній окремій науці, а й у розумінні узагальнен-

ня окремих наук між собою. Виявилось, що існує величезна наукова область, яку доводиться так і називати, а саме: областю загальнонаукових категорій» (171, с. 6). Важливо, що для О. Ф. Лосева тут, отже, йдеться не про загальне мовознавство, а саме про загальну, об'єднану частину, спільну для всіх наук — а це якраз і є метатеоретична область (у філософській площині тут питання не ставиться). «Для узагальнення, як з'ясовується, необхідний один і той самий процес мислення, який за своїм змістом усюди різний, але за своєю логічною структурою той самий. А це означає, — робить висновок О. Ф. Лосев, — що такі ж загальнонаукові категорії мають вивчатися і в мовознавстві» (там само).

(4) ІДЕЯ УЗАГАЛЬНЕНОГО ВПОРЯДКОВАНОГО ОПИСУ ЛІНГВІСТИЧНИХ ЗНАТЬ

У своїй останній мовознавчій праці «В пошуках побудови загального мовознавства як діалектичної системи» О. Ф. Лосев спочатку розглядає найзагальніші питання про області вжитку загальнонаукових категорій у мовознавстві, потім ескізно формулює власне мовознавчі загальні категорії — і, нарешті, показує застосування їх на прикладі вивчення фонології. При цьому він прагне довести, що «питання про роль загальнонаукових понять (у мовознавстві. — К. Т.) є не лише своєчасним, але і в повному розумінні слова гострим, якщо не прямо сказати пекучим» (там само, с. 6) «Стало зрозумілим, що сам підбір фактів уже вимагає для себе певного роду загального принципу», тому і «методи позитивізму, повзучого емпіризму і вульгарного плазування перед фактами вже давно пішли в незворотне минуле. Зараз усім стало видно, що без спеціальної культури загальних понять неможлива жодна обґрунтована наука. (...) Це не означає, — додає О. Ф. Лосев, — що ми не мусимо писати всю історію загального мовознавства; однак це означає, що ми все ж мусимо врахувати найголовніші моменти цієї історії» (там само, с. 6, 5). І далі: «Без встановлення узагальнень немає науки. Проте ці узагальнення мають будуватися так, щоб вони не розглядалися у своїй ізоляції, але розглядалися б як закони і методи одержання усіх окремих і одиничних явищ. Одиничне явище для сучасної науки є наслідок уточнення й диференціації тих чи інших узагальнень, а всяке наукове узагальнення є закон і метод для виникнення індивідуального. Узагальнення є не абстрактно-ізолювана ідея, але керівництво до дії» (там само). Обов'язковими умовами прийнятності загальнонаукових понять для мовознавства О. Ф. Лосев вважає, по-перше, неприпустимість кожен логічну структуру в мовознавстві трактувати як ненаукову і, по-друге, обов'язковість врахування відповідності загальних

понять науки щодо специфіки мовознавства, яка полягає у «змісторозрізняльній комунікації» (див. там само, с. 10—11).

(5) ФОРМАЛІЗАЦІЯ ТЕОРІЙ

Наукові теорії як відносно замкнені концептуальні системи дозволяють у найдовершеніший спосіб виразити й систематизувати знання про певну область дійсності (див. 268, с. 421; 347, с. 520). Необхідний складник розвитку теорій становить їх формалізація. «Перший етап формалізації...— це завжди запис вихідних даних певною загальнозрозумілою мовою. ... Засобом формалізації на першому її етапі цілком може бути і природна мова» (27, с. 451). Чіткіше узагальнення забезпечується точною мовою даної галузі (там само, с. 454). Вживані для цього теоретичні терміни здатні відігравати як синтетичну, так і евристичну роль, тому що завжди мають «залишок», що не заповнюється при їх емпіричній проекції на попередній неформалізований матеріал (див. 19, с. 407).

(6) НЕОБХІДНІСТЬ РОЗРІЗНЕННЯ ФУНДАМЕНТАЛЬНИХ ТА ВИВІДНИХ ЗАГАЛЬНИХ ПОНЬЯТЬ МЕТАТЕОРІЇ

Вже на феноменологічному або емпіричному рівні має місце свідомий вибір кращих виражальних засобів для досягнення в майбутньому гранично адекватного опису фактів. Проте головні теоретичні настанови впроваджують на другому, «модельному» етапі дослідження, коли певні об'єкти оголошують фундаментальними, первинними, а інші — вивідними з цих перших (див. 3, с. 204). «Після того, як з'ясовані певні фундаментальні основні принципи, починають новий етап — етап спроб створити об'єднану науку, побудовану дедуктивно на основі загальних вихідних принципів» (1, с. 284). Н. Г. Абрамова пише далі, що «згідно з сучасними даними про ієрархію складних систем, усі рівні їх пов'язані між собою, і водночас кожний... має певну специфічність», звідки випливає вимога особливо ретельної аргументації при дослідженні таких складних систем (див. там само, с. 285—287).

Завдяки проникненню науки на нові структурні рівні дійсності в сучасних теоретичних побудовах почали з'являтися інтегральні параметри — узагальнені характеристики понять, що виражають вихідні уявлення про сутність. «Ці нові параметри (поняття) не просто додаються до раніше опрацьованих, а характеризують наявність певної впорядкованості параметрів вихідного рівня» і завдяки цьому, власне, й запроваджуються до теорії (див. 268, с. 430). Вище (§ 1.4) було показано існування двох якісно різних множин інтегративних

категорій. Припустивши, що евристично ефективні загальні поняття фігурують саме серед вказаних у табл. 1.4, ми переконалися в ході дослідження, що це стосується тільки загальнонаукових інтегрантів лінгвістичних знань. Справді, у своїй більшості вони виявилися врахованими у правій колонці таблиці, серед метатеоретичних понять, відібраних свого часу В. П. Ворожцовим, О. Т. Москаленком, М. П. Шубіною, С. А. Шапоринським.

Щодо конкретно-наукових інтегрантів, то, всупереч сподіванням, нам не вдалося використати в цій ролі загальні поняття наукової теорії з-поміж названих В. С. Готом, А. Д. Урсулом, В. І. Свідерським, Б. Ф. Бірюковим, О. Ф. Лосевим (і зібраних у лівій колонці тієї ж таблиці). Причина цього, на нашу думку — в неспецифічно мовознавчому характері їхнього змісту. З протилежних міркувань (через завузьку спеціалізацію) довелося відхилити інший відомий поняттєвий ряд «регіональних» загальних дисциплін мовознавства: класичне, слов'янське, східне тощо — і це незважаючи на визнання їхньої інтегративної здатності, наприклад, в УДК (див. 394, рубрики 802/809).

За час тривалої практики відбору й використання «специфічно загальних» понять мовознавства у дослідній роботі й викладанні нам також не вдалося привести *весь* фактичний матеріал науки про мову у відповідність до якоїсь з існуючих концепцій мовознавства. Зате такого роду спроби довели, що жодна з цих концепцій не спирається на вичерпну систему аксіом. Зрозуміло, що вже з цієї причини, наприклад, концепція Ф. де Сосюра не може задовільно «стикуватися» з концепціями Л. Ельмслева або Н. Хомського при спробі пов'язати ці безперечно важливі фрагменти лінгвістичних знань у єдиний континуум. Тому розв'язати цю суперечність вдається не шляхом компромісів на власній основі цих концепцій, а лише в межах ширшого завдання — після «розчистки» на порядок глибшого шару теоретичного фундаменту знань, придатного водночас і для метатеоретичного обґрунтування названих концепцій.

Як з'ясувалося згодом (див. § 2.5), найпридатнішою для ролі конкретно-наукових інтегрантів лінгвістичних знань є малопримітна серед інших претендентів на це група понять, яка включає тріаду Пірса — Моріса (*семантика/синтактика/прагматика*) та другу діаду Ф. де Сосюра (*синхронія/діахронія*). Однак тепер наше чергове завдання має полягати не у відновленні досить заплутаного ходу реального евристичного процесу, а у доведенні того, що до обох груп інтегральних категорій (загально- і конкретно-наукової) можна прийти через однотипне стандартизоване застосування послідовних кроків запропонованого вище системно-операційного підходу.

Прагнучи надати майбутньому впорядкованому узагальненню лінгвістичних знань оптимального і компактного вигляду, ми при-

йшли до вибору матричної форми подання цих знань. Слідом за Б. М. Кедровим, який розглядав зведені типологічні таблиці такого типу (див. 128, с. 38—40), ми пішли шляхом організації змісту матриці навколо двох незалежних параметрів теоретичного синтезу. Так, у ролі вертикального параметра матриці (смуги 1.—10.) обрано впорядковані загальні галузі сучасного мовознавства з відповідними (відмінними за сутністю та взаємно доповнювальними) областями знань про дослідження й вивчення мовних явищ. Для горизонтального параметра (колонки 0.—9) взято, знову ж таки, впорядковані загальнотеоретичні різновиди або риси знання про мову, які раніше не розглядалися в мовознавстві як члени одного категоріального ряду, а тим більше як ступені єдиної, теоретично обґрунтованої послідовності. Інтегративну сутність параметрів перевірено і стверджено у процесі побудови матриці.

Через те що загальнотеоретичні інтегранти знань наявні в будь-якій науці (тобто центровані на суб'єкт наукового пізнання), є сенс розглянути спочатку формування з них горизонтального параметра матриці (див. § 2.1—2.4). Після цього можна буде перейти до розгляду її вертикального параметра (див. § 2.5—2.10), який складається з об'єктно спрямованих загальномовознавчих категорій. (З композиційних міркувань принципи впорядкування понять вертикального параметра матриці розглянуті в § 2.5).

(7) П'ЯТЬ ЦИКЛІВ РОЗБУДОВИ СУБ'ЄКТНИХ (ЗАГАЛЬНОНАУКОВИХ) ІНТЕГРАНТІВ

Беручися до розв'язання шойно поставленого завдання, мусимо взяти до уваги, що при побудові наукової теорії (за допомогою гіпотетико-дедуктивного методу) спочатку формують *дедуктивну* частину її, а потім — *гіпотетико-емпіричну*. Перша практично не відрізняється від власне дедуктивних теорій і включає вихідні терміни, аксіоми (постулати), одиниці й закони. Друга виступає немовби *конкретнішою проєкцією першої* і містить знання про номенклатуру об'єктів, методи, правила виміру, класифікації досліджуваних явищ (дещо інакше див. у Л. Б. Баженова — 19, с. 402, 404). На наш погляд, є підстави розвинути попередні уявлення про дві генетичні частини теорії у розгорнуту концепцію ряду послідовних циклів дедуктивного становлення теорії, найістотніші з яких — вже описані **фундаментальний** та **предметний**. За логікою дослідження їм має передувати вихідний — **настановчий** цикл. За ними має йти **впроваджувальний** цикл (випробовування теорій на практиці), конструктивні наслідки якого нагромаджуються на останньому — **кумулятивному** циклі у вигляді публікацій.

За попередніми спостереженнями видається евристично перспективним пов'язати ступені розгортання кожного з п'яти вказаних циклів з описаними вище настановами системно-операційного методичного підходу (§ 1.6.— 1.10). Загальну концепцію циклічного розгортання суб'єктних (загальнонаукових) інтегрантів лінгвістичних знань можна тоді зобразити у вигляді зведеної таблиці 2.0.

Як видно з таблиці, ступені розгортання кожного циклу теорії добре корелюють з дослідженими настановами системно-операційного підходу. В композиційному плані таблиці спостерігається також певна структурна відповідність принципам генералізаційних та конкретизаційних обґрунтувань Є. П. Нікітіна (див. 211) і, до деякої міри, пентадним категоріальним послідовностям О. Ф. Лосева (див. 173, с. 159—161).

(8) ЦИКЛІЧНА ПОСЛІДОВНІСТЬ ВИДІЛЕННЯ СУБ'ЄКТНИХ ІНТЕГРАНТІВ ВІДРІЗНЯЄТЬСЯ ВІД ПОРЯДКУ ЇХ ВИКЛАДУ

Для використання в ролі параметрів майбутньої узагальненої матриці лінгвістичних знань окремі поняття таблиці 2.0 виявляються все ще нерівноцінними. Так, настановчий цикл (А), вже описаний у § 1.6—1.10, за своєю сутністю є фактично попередником власне метатеоретичних циклів. Інший полюс представлено впроваджувальним циклом теорії (Г), де вона вже активно взаємодіє з практикою. Він становить інтерес швидше при навчанні практики наукових досліджень, а це — суміжна щодо нашої область. Проте його загальна характеристика міститься далі у § 2.3. Кумулятивний цикл (Г) передбачає критичний аналіз нагромаджених публікацій з мовознавства, коментар до них, рецензії, пояснення та обґрунтування самої лінгвістичної літератури. Наше завдання набагато скромніше, і для його потреб досить лише врахувати саму наявність публікацій (інтегрант 9), релевантних щодо виділених галузей мовознавства (див. § 2.4).

Найбільшу евристичну цінність становлять категорії фундаментального (§ 2.1) і предметного (§ 2.2) циклів. Вони використані у розділі 3 при формуванні матриці в логічному порядку, вказаному на таблиці стрілками (.0—9). Цей порядок викладу закономірно відрізняється від послідовності їх відбору, що цілком відповідає висновкам інших досліджень (див. 173, с. 159—161).

Після всіх цих попередніх побудов можна, нарешті, перейти до опису фундаментального циклу метатеорії мовознавства.

ТАБЛ. 2.0. Циклічність розбудови суб'єктних інтегрантів знань

Ступені розгортання циклу (§ 1.5)	Цикли розбудови ряду суб'єктних (загальнонаукових) інтегрантів знань				
	А. (§ 1.6—1.10) Настановчий	Б. (§ 2.1) Фундаментальний	В. (§ 2.2) Предметний	Г. (§ 2.3) Впроваджувальний	Г. (§ 2.4) Кумулятивний
а. Заперечення	Критична настанова (§ 1.6)	.0 Обмеження галузі	.1 Теорії, обмеження області їхніх об'єктів, метод	Окремі явища підтверджують або спростовують: – прийняте обмеження галузі або теорію;	.9 Література галузей: – критична література, рецензії;
б. Ствердження	Описова настанова (§ 1.7)	.2 Аксиоми (постулати), проблеми, поняття	.3 Номенклатура, факти ₁	– існування фактів, аксіом, проблем; – відповідність дефініцій;	– термінологічні джерела: словники, реєстри, довідники;
в. Інтерпретація	Інтерпретативна настанова (§ 1.8)	.4 Одиниці виміру, міри, величини	.5 Методичні прийоми, способи, факти ₂	– правильність вибору одиниць, величин, методів, прийомів;	– дослідна література: наукові статті, дисертації, переважно інтерпретативні монографії;
г. Пояснення	Експлікативна настанова (§ 1.9)	.6 Закони, закономірності	.7 Класифікації, типологія	– відповідність закономірностей і класифікацій істотним зв'язкам у дійсності;	– енциклопедична література: галузеві довідники та енциклопедії, експлікативні монографії;
г. Обґрунтування	Обґрунтовальна настанова (§ 1.10)	.8 Причини, підстави	Детермінація, наслідки, прогнози	– відповідність уявлень про причинні зв'язки об'єктів.	– методологічна література: посібники, підручники, обґрунтовальні монографії.

§ 2.1. Фундаментальний цикл метатеорії

Приступаючи до розгляду фундаментального циклу метатеорії, слід спочатку спинитися на вироблених досі уявленнях про його склад. Вважають, що вихідна, *дедуктивна* частина гіпотетико-дедуктивної теорії за своєю структурою в цілому «не відрізняється від структури власне дедуктивної теорії: первинні та похідні терміни, постулати і теореми» (19, с. 408), які, додамо, уможлиблюють пізнання загальних закономірностей. Ця дедуктивна частина теорії спирається на дедуктивний метод побудови з його найважливішим аксіоматичним складником, який дозволяє пізнавати окреме на основі знання загальної закономірності. Метод повинен скеровувати наукову думку «відповідно до природи самого предмета. Тому передумовою методу є наукова теорія, хоч генетично метод базується на чуттєво-предметній діяльності» (347, с. 93, 287).

Послідовно застосовуючи до вказаної у табл. 1.4 множини загальних понять метатеорії першу, критичну настанову (§ 1.6) системно-операційного підходу, приходимо до висновку, що для ролі ініціального, вихідного і водночас негативного за своєю сутністю інтегранта лінгвістичних знань найбільш відповідає

(.0) **обмеження галузей дослідження** та відповідних їм предметних областей. Сутність цього першого кроку фундаментального циклу розгортання метатеорії полягає у розмежуванні першопорядкових великих галузей лінгвістичних знань, тобто у відмежуванні кожної з них від сусідніх. Для цього кожній галузі надається своя *назва* і вказується найзагальніша ознака *предмета* її дослідження, наприклад — певна суттєва функція мовного об'єкта, яка надалі служитиме критерієм віднесення певних явищ мови до розгляду саме в межах даної галузі. Очевидно, що для реальних складних мовних об'єктів доводиться розрізняти провідний та другорядні критерії.

Наступна, описова настанова (§ 1.7) дає підстави зупинити вибір (в межах понять того ж списку табл. 1.4) на

(.2) **формуванні аксіом (постулатів) та дефініції термінів**
Під аксіомою розуміють «істинне судження, яке при дедуктивній розбудові якої-небудь теорії... приймають без доведення як вихідне положення і яке беруть за основу доведень усіх інших положень цієї теорії» (146, с. 18). В Аристотелевому розумінні аксіома була істинним реченням, яке не потребує доведення завдяки своїй фактичній ясності або методологічній простоті. Проте вже через 100 років Евклід визначальною рисою аксіом геометрії почав уважати не інтуїтивну ясність і простоту, але очевидність або наочність. Однак згодом ці ознаки виявили свою залежність від суб'єкта і відтак непридатність для ролі об'єктивного критерію. Справді, «очевидність» неминуче

опосередкована суб'єктивним вибором понять: де для одного дослідника очевидна наявність єдиної — наприклад, прагматичної — області мовних явищ, там для іншого так само очевидні три різні області мовних явищ — індивідуальних, діалектних, етномовних.

У нові часи математики XIX століття вважали аксіомою універсальне твердження, яке є правильним **завжди**. У XX ст. вони змушені були погоджуватися на вимогу правильності аксіом **хоча б у межах даної теорії**. Сучасна ж логіка визнає аксіомою таке положення, яке дозволяє побудованій на ньому теорії ефективно застосовуватися на практиці (див. там само, с. 19). Таким чином, як це не парадоксально виглядає, в тому, чи використані у книзі вихідні положення теорії справді були аксіомами, чи ні, можна переконатися, лише побудувавши теорію до кінця і перевіривши ефективність її практичного застосування. Слід додати, що в дедуктивній теорії система аксіом має відповідати вимогам достатності, несуперечливості, повноти й незалежності (347, с. 14).

Як відомо, в аксіомах (що виступають у дедуктивних побудовах як постулати, принципи) фіксують визначальні відношення між *термінами* та *поняттями* (див. 225, с. 324). Самі ж терміни являють собою позначення необхідних теоретичних понять. Зміст поняття розкривається у процесі його визначення (дефініції), головною вимогою щодо якого є «вказівка на істотне»: «Визначити певне поняття — це означає встановити істотні ознаки предмета» (146, с. 409).

Існує сім логічних правил визначення понять (там само, с. 467—468):

1. Поняття визначають через найближчий рід і видову відмінність (*genus proximum et differentia specifica*).
2. Визначення має бути сумірним (обсяги дефінієнса і дефінієндума мусять збігатися).
3. Видовою відмінністю має бути ознака (чи група ознак), властива лише даному поняттю і відсутня в інших понять того ж роду.
4. У визначенні не має бути кола, для чого слід дотримуватися таких трьох умов: дефінієндум повинен відрізнятися від решти термінів, уже прийнятих у системі; дефінієнсом не може бути ані дефінієндум, ані терміни, що визначаються через нього; дефінієнсом можуть бути лише вихідні терміни або перед цим конкретно визначені терміни.
5. Визначення не має бути лише негативним.
6. Визначення не повинно бути логічно суперечливим.
7. Визначення мусить бути ясним і чітким.

Коли істотні ознаки ще не досить вивчені (а в мовознавстві таке зустрічається нерідко), тоді вдаються до засобів доповнення визначень. Сюди належать: вказівка, пояснення, опис, характеристика, порівняння, розрізнення (там само, с. 409). Крім того, «для пізнання відображених у понятті предметів необхідно розкрити не лише *зміст*

поняття..., що досягається шляхом... визначення поняття, але і встановити *обсяг поняття*, тобто коло предметів, яке відображене в даному понятті» (там само, с. 137). Справді, не може вважатися повноцінним, наприклад, таке поняття як «лінза», якщо нам відомі лише його істотні ознаки, але не види лінз (опукла, двоопукла, увігнута, двоувігнута та ін.). Відповідну розумову операцію, продовжує М. І. Кондаков, «називають поділом обсягу поняття. Те поняття, обсяг якого зазнає поділу, називається діленням..., а ті поняття, які утворюються внаслідок поділу, називаються членами поділу... Поняття, обсяг якого поділяється, є родом, а нові поняття — це види по відношенню до даного роду» (там само).

Відомі чотири правила поділу обсягу поняття (там само, с. 464—465), а саме:

1. Під час того самого поділу слід дотримуватися тієї самої підстави (порушення правила називають «поділом за різними підставами»).

2. Поділ має бути сумірним, тобто сума обсягів понять — членів поділу має збігатися з обсягом поділеного поняття (помилки: «неповний поділ», «надмірний поділ»).

3. Члени поділу повинні взаємно виключати один одного (порушення — «частковий перетин членів поділу»).

4. Поділ має бути безперервним, тобто члени поділу повинні бути поняттями супідлеглими і безпосередньо нижчими щодо родового поняття (порушення називають «стрибком у поділі»).

Завершити короткий огляд особливостей процесу дефініції та поділу обсягу поняття варто слухним застереженням М. І. Кондакова: «Зрозуміло, що самі тільки правила не забезпечують безумовної правильності поділу понять. Потрібне знання тої науки, якої стосується поняття» (там само, с. 465).

Інтерпретативна настанова (§ 1.8) в застосуванні до фундаментального циклу розгортання ряду суб'єктних інтегрантів знань дає підстави перейти до розгляду

(4) величин та одиниць їх виміру. Великою називають абстракцію від числових характеристик фізичних властивостей, що узагальнює такі емпіричні поняття, як довжина, площа, вага, об'єм, швидкість, сила та ін. У математиці розрізняють скалярні величини (лат. «ступеневі»), значення яких характеризуються одним числом (напр., довжина, площа, об'єм тощо), і векторні, для яких суттєвий і напрям (напр., швидкість, сила). Термін «величини» вживають також і в природознавстві (див. 347, с. 49—50; 146, с. 81). В межах системи всіх однорідних величин (тобто всіх довжин або всіх площ тощо) встановлюють відношення нерівності: або дві величини одного роду збігаються, або одна з них більша іншої (146, с. 81). Тоді під вимірюванням певної величини розуміють встановлення того, скільки разів

вміщується у більшій величині менша величина того ж роду, яка і служить одиницею виміру або мірою (див. 285, с. 744).

Термін «одиниці мови» має в мовознавстві метафоричне походження, як і чимало інших. Однак ця метафора входить у дедалі гострішу суперечність з поняттям «одиниця», усталеним у переважній більшості наук. По-перше, мова є **об'єктом** дослідження мовознавства — так само як природа є об'єктом дослідження природознавства (фізики, хімії, біології), — і тому словосполучення «одиниці мови» викликає такі ж логічні заперечення, які викликали б вирази «одиниці природи», «одиниці речовини», «одиниці життя». Насправді ж прийнятими є сполучення «одиниці фізики, хімії, біології» — тобто, йдеться про науки, а не їхні об'єкти. Висновок — коректно буде говорити не про «одиниці мови», а про одиниці мовознавства. По-друге, термінологічна специфіка поняття «одиниця» охоплює і таку диференційну семантичну ознаку, як «еталонність, зразковість». Проте саме вона і втрачена у мовознавчій інтерпретації терміна — адже тут під одиницями розуміють просто «елементи», «широке коло неоднорідних явищ, які складають об'єкт вивчення лінгвістики» (167, с. 149). Становище заплутується ще більше тим, що серед цих так званих «одиниць» (тобто численних і різноманітних об'єктів мовознавства) справді є окремі класи явищ, яким надаються в дослідженнях додаткові критеріальні або вимірвальні функції, що й перетворює їх на справжні одиниці в загальноприйнятому розумінні терміна. Ми орієнтуватимемося далі на поняття «одиниця», усталене в усіх інших науках, крім мовознавства, — залишаючи для традиційно мовознавчої інтерпретації цього поняття такі загальнозрозумілі терміни, як «(мовний) елемент», «(мовний) об'єкт». (Детальніше це питання автор висвітлив у спеціальній доповіді «Одиниці мови та одиниці мовознавства», виголошеній на пленарному засіданні Всесоюзної конференції «Функціональні та семантичні кореляції мовних одиниць» 17 квітня 1990 р. у Києві).

Повертаючись до розгляду одиниці як загальнонаукового поняття, слід нагадати, що прийняті в певній науці одиниці виміру походять від деяких вихідних величин. Разом з похідними величинами останні утворюють систему мір (див. 466, с. 118). У чинних метричних системах мір (фізичній CGS, технічній MKS та ін.) для вимірювання довжини, маси, часу за вихідні універсальні міри прийнято такі одиниці, як метр, грам, секунду. З ними співвідносяться спеціалізовані міри — напр., літр, дина, калорія, атмосфера, ват, герц тощо. Похідні міри впорядковані за десятковою системою числення. Їхні назви утворюють шляхом використання назв *вихідних мір* у ролі *кореня*, до якого додають *префікси* зі *стандартним значенням*, напр., деци-, санти-, мілі-, мікро-, або дека-, гекто-, кіло-, мега-. Як кореневі морфемі назв мір, так і префікси мають стандартне *скорочене позначення* (від-

повідно: m, g, sec; l, dyn, cal, atm, W, Hz; d-, c-, m-, μ -; D-, h-, k-, M-). Паралельно з метричною міжнародною системою мір зберігаються традиційні національні, а у валютно-фінансовій галузі система грошових одиниць ще дуже далека від універсальної.

Нагромаджений дотепер дослідний матеріал мовознавства також придатний для угруповання навколо невеликої кількості вихідних *універсальних мір мови (одиниць мовознавства)*, які відповідають розглянутим далі галузям мовознавства (див. § 2.6—2.10). Це — (лінгвістичний) знак, (синтактичний) такт, (індивідуальний) текст, (аксіомовний) лект і (контрастомовний) топ. Кожна така вихідна одиниця фактично являє собою *ізоморф* своєї області лінгвістичних знань і тому дозволяє провадити *первинну метризацію* (стандартне розчленування) відповідного об'єктного поля. Похідні одиниці виміру стало можливим стандартизувати завдяки спеціально опрацьованій нами категорії *циклічності масштабу одиниць*, яка спирається на аналогію зі щойно згаданою «десятьковою» системою префіксів, але включає лише п'ять компонентів: елемент (префікс *моно-*), фасет (*мікро-*), сектор (*месо-*), регіон (*макро-*) і ціле (*уні-*). Між похідними одиницями різних галузей були виявлені вже описані відношення *ізо-* або *гоморфізму* (§ 1.8), що стало одним із чинників їх інтеграції у єдину систему одиниць мовознавства. Іншим чинником стала *темперація* за їх допомогою вихідної групи основних одиниць, що надало всій системі рівномірно ступеневого характеру. Ключова проблема оптимальних дефініцій кожного ступеня темперованої системи лінгвістичних одиниць була розв'язана завдяки концепції *вищого відношення* кожної одиниці (див. нижче § 4.04.1—4.).

Інтегрант «одиниці» (.4) як центральний щодо всієї підсистеми суб'єктно орієнтованих інтегрантів виявився найбільш формалізованим у наявній літературі з мовознавства, що й дозволило опрацювати на його основі темперовану (рівномірно поділену) «вимірювальну рейку» вертикального параметра матриці лінгвістичних знань. До цієї темперованої «лінійки» надійно прив'язуються щонайстрокатіші відомості й факти з числа охоплених матрицею (див. нижче § 4.04.1—2.).

У зв'язку з принциповою важливістю цього інтегранта для організації та впорядкування цілої матриці лінгвістичних знань слід спититися детальніше на основних положеннях *темперації* лінгвістичних одиниць, опрацьованої автором у спеціальному дослідженні (див. 193).

При конкретній розбудові метамови системи одиниць мовознавства як найбільш формалізованої частини його теорії ми орієнтувалися на ряд методологічних вимог, сформульованих для такого випадку Є. Д. Смирновою і П. В. Таванцем (див. 287, с. 12), намагаючись, зокрема:

— передбачити в метамові засоби для опису синтаксичних властивостей мови-об'єкта;

— завбачити можливість створення для кожної формули мови-об'єкта еквівалентної метамовної формули;

— подбати про те, щоб логічні засоби метамови були не менш багаті, ніж у мові-об'єкті;

— включити до метамови додаткові змінні вищого логічного типу порівняно з змінними мови-об'єкта.

Дотримання цих вимог мало такі наслідки.

1. З інтуїтивно усвідомлюваної *континуальності мовного об'єкта* було зроблено висновок, що правильно побудована метамова системи лінгвістичних одиниць (СЛЮ) також має цю континуальність відображати. У запропонованій темперованій СЛЮ зроблено спробу наблизити розв'язок цього завдання, для чого запроваджено принцип інваріантності вищої (граничної) одиниці кожної даної галузі та нижчої (оперативної) одиниці вищеприлеглої галузі мовознавства.

2. Досягнення конкретної та *сумарної еквівалентності* метамовних формул лінгвістичних одиниць і відповідних їм мовних елементарних об'єктів з їхніми дефініціями забезпечено попереднім індуктивним аналізом останніх та послідовним експериментальним розподілом їх за виділеними галузями мовознавства — при паралельному конструюванні метатеоретичної сітки темперованих лінгвістичних одиниць.

3. Логічні засоби темперованої СЛЮ не менш багаті, ніж в «одиниць мови», адже *редукцію надлишкових ознак* останніх було здійснено за рахунок не логічних, а семантичних компонентів традиційних дефініцій, а також шляхом усунення з них неістотних ознак, тобто таких, які виявили себе як другорядні в світлі цілісного розуміння самої темперованої СЛЮ.

4. До метамови темперованої СЛЮ включено також додаткові інтегративні поняття і змінні вищого логічного типу порівняно зі змінними мови-об'єкта, а саме:

— поняття *вищого (суттєвого) структурного відношення* кожної одиниці (що дозволяє відчутно розвантажити традиційні дефініції від безліку посилань на безперечно наявні, але нижчі, тобто вже включені, враховані на попередніх ступенях СЛЮ відношення);

— поняття *системного цілого* всієї множини одиниць мовознавства (наслідком якого стало і формулювання згаданого принципу інваріантності крайніх одиниць суміжних галузей);

— поняття *послідовної монотонності* взаємних відношень усіх сусідніх одиниць (монотонна спадна або монотонно прибувна змінна; вирішальним наслідком запровадження цього поняття стає *субординація масштабів* одиниць: топи — лекти — тексти — такти — знаки);

— поняття *темперованості* і темперованої зміни (рівномірності масштабних інтервалів між одиницями як членами єдиної темперованої цілої СЛО).

Вичерпна система дефініцій запропонованої системи наведена в окремій праці (193), загальну систему темперованої СЛО подано тут нижче в § 4.04.1; можливості кількісної оцінки кожної з одиниць відображені в § 4.04.2.

Експлікативна настанова (§ 1.9) на фундаментальному циклі розбудови ряду суб'єктних інтегрантів лінгвістичних знань дозволяє зосередитися на розгляді

(6) **закономірностей мовних об'єктів**, які фіксуються у різноманітних константах, правилах, кореляціях, законах та інших формах вираження об'єктивних залежностей. Закон «відображає необхідне, істотне, стійке, повторюване, загальне для даної галузі відношення між явищами об'єктивної дійсності... Закон виражає тенденцію розвитку певної системи, межі її сталості, а отже, принципи її організації та функціонування. Закони є об'єктивними відношеннями, вони діють з необхідністю і незалежно від свідомості й бажання людей. (...) Об'єктивні закони відображаються на теоретичному рівні пізнання у формі законів науки. Ступінь повноти й точності відображення законів у законах науки зумовлений ступенем розвинутої практики й пізнання» (347, с.155).

Вважається, що саме закони науки становлять основний зміст теорії (див. 19, с. 404). Тому прикра відсутність у ЛЭС (167) статей про десятки давно відкритих законів синхронічного мовознавства фактично означає деформацію таким авторитетним словником дійсного стану сучасних лінгвістичних знань. Брак законів унеможливує обґрунтування засобами інформації словника навіть самого статусу мовознавства як науки. Слід визнати, що у ЛЭС все-таки представлено статті про 24 лінгвістичні закони,— проте всі вони, крім одного, стосуються виключно галузі історичної фонетики. Це веде до хибного висновку про якесь привілейоване, якщо не абсолютно виняткове становище її в колі лінгвістичних дисциплін. А однак у спеціальній літературі описані щонайменше **вісім десятків** лінгвістичних законів і закономірностей, і немає такої дисципліни сучасного мовознавства, де б уже не були відкриті закономірності «свої» ділянки лінгвістичного об'єкта (пор. нижче § 3.06; 3.16—3.106; 4.06).

Нарешті, застосування на фундаментальному циклі розбудови ряду суб'єктних інтегрантів знань обґрунтовальної настанови системно-операційного підходу (§ 1.10) дає змогу зосередитися на

(8) **причинах та взаємодії досліджуваних явищ**. Об'єктивне існування причинності полягає в наявності просторових і часових кореляцій, різноманітних асоціацій, функціональних залежностей, відношень симетрії, імовірнісних співвідношеннях тощо (див. 347,

с. 100). Відомо, що категорія причинності відіграє важливу роль, зокрема, при опрацюванні гіпотез і теорій: «Гіпотетико-дедуктивний метод полягає у висуванні гіпотез про причини досліджуваних явищ і виведенні висновків з цих гіпотез шляхом дедукції. Якщо одержані наслідки відповідають усім фактам, даним у гіпотезі, то ця гіпотеза виявляється вірогідним знанням» (там само, с. 83). При цьому гіпотези й висновки переростають в одержаній аксіоматичній системі відповідно у аксіоми й теореми (там само). Картина каузальних відношень ускладнюється ще й тим, що «причина і наслідок — це... сторони в з а є м о д і ї, у якій наслідок, зумовлений причиною, чинить зворотний вплив на причину» (146, с. 241). Однак і ця ділянка лінгвістичних знань також має бути врахована в загальній матриці, «скільки наукове дослідження зрештою ставить своїм завданням розкриття основних п р и ч и н н и х залежностей» (там само, с. 242), а «взаємодія є істинною *causa finalis* (кінцевою причиною) речей... Тільки виходячи з цієї універсальної взаємодії, ми приходимо до дійсного каузального відношення» (98, с. 210—211).

З технічних міркувань (бажаність розмістити під цифрою .9 інтегрант «література галузі») було визнано за можливе включити до змісту інтегранта «причини» (.8) поняття не лише фундаментального, але й наступного предметного циклу, а саме — різновиди причин (повна і специфічні або часткові), підставу і привід явища, пов'язаність каузальності з історичним розвитком об'єкта, прогностичні перспективи використання знань про причини для передбачення наслідків тощо.

Таким чином, спроектувавши до кінця ступені системно-операційного підходу на множину загальних метатеоретичних понять з метою віднайти серед останніх придатні для об'єднавчої ролі загальнонаукових інтегрантів лінгвістичних знань, ми прийшли до відбору п'ятьох ініціальних (вихідних) груп дедуктивних суб'єктних інтегрантів фундаментального циклу лінгвістичної метатеорії, якими виявилися:

- обмеження галузей та відповідних об'єктних полів;
- аксіоми (постулати) і проблеми;
- одиниці, міри, величини;
- закони, закономірності;
- причини, підстави.

§ 2.2. Предметний цикл метатеорії

Спробуємо показати пов'язаність теоретичних категорій предметного циклу розбудови метатеоретичного ряду інтегрантів знань з категоріями попереднього фундаментального циклу. На *гіпотетико-емпіричному* рівні теорії, якому у пропонованій метатеорії мовознавства відповідає предметний цикл, «наявність зв'язку з емпіричним матеріалом веде до того, що *дедуктивні* аналоги гіпотетико-дедуктивної теорії (пор. попередній фундаментальний цикл.— К. Т.) немовби „вбираються в новий одяг“... Постулати й теореми перестають бути пов'язаними тільки з абстрактними об'єктами, а завдяки емпіричній інтерпретації стають висловленнями про реальний світ» (19, с. 404).

Перший, заперечний ступінь системно-операційного підходу (§ 1.6) у предметному циклі представлений етапом.

(1) обмеження предметних областей **окремих теорій та гіпотез** на основі відповідного загального методу. За сучасного стану опрацювання лінгвістичної теорії нерідко доводиться мати справу не з надійно обґрунтованими і доведеними теоремами, а з їх попередницями — гіпотезами, що являють собою тимчасові, імовірні, допустові відповіді на певні проблеми. Поряд з розглядуваними категоріями в цій групі вживається також поняття теоретичної концепції. Це — «система поглядів на те чи інше явище, процес, спосіб розуміння, тлумачення якихось явищ, подій» (347, с. 241), їх опрацювання (інтерпретація) дослідником (див. 146, с. 263), причому погляди, з яких складається концепція, — взаємно пов'язані і впливають один з одного (347, с. 241).

У дедуктивному розгортанні ряду суб'єктних інтегрантів лінгвістичних знань логічним попередником цього етапу виступає обмеження об'єктного поля цілої галузі (.0), до якої входить дана теорія, а наступником — формування аксіом (.2), без яких у дедуктивних теоріях неможливо довести істинність їхніх тверджень.

Черговий, описовий настанові системно-операційного підходу (§ 1.7) відповідають на конкретнішому порівняно з фундаментальним предметному циклі

(3) **фіксація номенклатури** і частково — конструювання фактів (у їх об'єктно зумовленій сфері). На відміну від термінів, які позначають необхідні поняття теорії, номенклатура називає об'єкти дослідження. Тут відмінність у тому, що відношення позначання вдається розкрити у дефініції, тоді як називання може бути здійснене простою фіксацією назви при описі або зображенні відповідного об'єкта.

В загальному контексті дедуктивної розбудови ряду суб'єктних інтегрантів знань процедурі фіксації номенклатури передують дефініція понять та формування аксіом (.2), а сформований масив тер-

мінів і номенів є передумовою для постановки проблеми величин та одиниць (.4).

Щодо факту, то він, як відомо, має подвійну природу. Відображаючи, з одного боку, певні об'єктивні властивості предмета, він водночас не може бути вільним від суб'єктивного складника. Без цього складника факт не став би фактом, а залишився б, несприйнятий, нерозрізнений, у складі об'єктивної події або явища (пор. нижче § 4.02.1.1—2). Як елементарне судження, факт спирається на вихідні об'єктивні компоненти, що звичайно вже мають свою назву, тобто охоплені номенклатурою мови, і певні термінологічно оформлені поняття. Факти можуть бути як початком, так і наслідком теоретичних міркувань (347, с. 536). Натрапляючи на ще невідомі факти, які не вдається пояснити з наявних знань, дослідник одержує вихідні дані для формулювання проблеми — теоретичного або практичного завдання, шляхи розв'язання якого і можливий розв'язок до часу невідомі (див. там само, с. 416).

Подальша, інтерпретативна настанова (§ 1.8) дозволяє приступити на предметному циклі метатеорії до

(.5) суб'єктивної сторони **конструювання фактів та до встановлення методичних прийомів** даної галузі знань. «Факти виражаються у словесній, графічній та інших формах, які пов'язують їх з усією системою набутих людиною знань. Отже, факт — не тільки відображення об'єктивних, незалежних від людини властивостей предмета...» (там само, с. 536). Суб'єктивний момент є другим невіддільним складником факту, адже кажучи про свої спостереження, дослідники кажуть не тільки про те, що бачать, вони несвідомо впливають на безпосередньо бачене ними, через зумовлені даною етномовою поняття, які є в словах (див. 70).

Як випливає з самого розуміння сутності конкретно-наукових методів, вони також зумовлені, з одного боку, особливостями предмета дослідження, а з іншого — законами його розвитку, схопленими у свідомості. Вибір методів та їх застосування теж залежать як від специфіки об'єкта, так і від цілей дослідника та його можливостей (там само, с. 287—288). Конкретно-наукові методи являють собою реальні шляхи, способи взаємодії суб'єкта та об'єкта пізнання, прийоми освоєння відповідної області мовної дійсності. Іншими словами, конкретні методи формуються на основі та в процесі діяльності (146, с. 348). «Іноді метод ототожнюють з пізнаними закономірностями (пор. 347, с. 287.— К. Т.), але це не можна вважати правильним, адже метод і закономірності — це не одне й те саме; метод — це шлях, спосіб дослідження й перетворення дійсності на підставі знань закономірностей розвитку цієї дійсності, а закономірності — те, що існує поза людиною, яка пізнає, і незалежно від неї» (146, с. 349).

Якраз внаслідок застосування методів (.5), що спираються на системи одиниць (.4), наука і пізнає певні закономірності (.6).

Фундаментальними рисами наукового методу вважають його спадкоємність, єдність і мінімізацію знань (158, с. 322). Поділяють методи на дві групи: методи відбору, фіксації та перевірки фактів (критичні, описові, експериментальні) і методи аналізу, систематизації вихідних даних та їх синтезу (статистичні, системні, генетичні, історичні, каузальні та ін.) (347, с. 288). Таким чином, серед методів є такі, що відповідають у логічному плані кожній з настанов системно-операційного підходу; проте у генетичному плані метод безперечно пов'язаний з категорією суб'єкта в першу чергу.

Застосовуючи на предметному циклі розгортання ряду суб'єктивних інтегрантів знань чергову настанову системно-операційного підходу — експлікативну (§ 1.9), ми приходимо до розгляду

(.7) **класифікацій досліджуваних об'єктів**. Наукове пояснення полягає, як відомо, в розкритті сутності предметів і явищ об'єктивного світу через з'ясування законів їхнього розвитку чи функціонування, виявлення механізму дії тощо (там само, с. 398). Названі операції передбачають необхідну систематизацію мовного матеріалу. Остання являє собою «процес зведення окремих знань про предмети (явища) об'єктивної дійсності до єдиної наукової системи, встановлення їхньої єдності... Систематизація завжди однобічна, бо логічні системи неспроможні вичерпно відобразити закономірності об'єктивних систем» (там само, с. 477—478). З останнього положення випливає, що категорія «класифікація» вужча від попередньо розглянутої фундаментальної категорії «закономірність» (.6), проте спільно з нею вона уможливує розуміння причин явищ, тобто логічний перехід до наступного поняття (.8) в ряду суб'єктно орієнтованих загальнонаукових інтегрантів лінгвістичних знань.

Двома способами систематизації понять виступають їх координація та субординація. При першому способі йдеться лише про однопорядкові знання, які розташовуються «просто» у певній послідовності. Співвідношення між кількома поняттями, рівною мірою підпорядкованими тому самому родовому поняттю, і буде називатися координацією (146, с. 266). Кожен елемент такого ряду зберігає своє самостійне значення. При другому способі систематизації «більшість елементів системи не є самостійними, а визначаються іншими її елементами, підпорядковуються їм. (...) Розкриття субординації категорій дає можливість глибше і точніше встановити і координацію їх» (347, с. 241).

Якщо на початкових етапах пізнання систематизація об'єктів дослідження часом спирається і на неістотні, але *зручні* за даних обставин ознаки (напр., алфавітний, тематичний, гніздовий принципи розміщення слів у словниках), то на предметному циклі розбудови ряду суб'єктивних інтегрантів експлікативна настанова спонукає до

відшукування найістотнішої підстави для впорядкування. Цією підставою може бути родове поняття розглядуваних явищ. Тоді самі явища виявлятимуть щодо нього видові ознаки. Саме у такий спосіб і формується класифікація — «поділ предметів на класи на основі їхніх спільних ознак з утворенням певної системи класів даної сукупності предметів» (там само, с. 220). У логічному плані класифікація являє собою окремий випадок застосування операції поділу обсягу понять (див. там само і § 2.1.2).

Сукупність принципів і правил класифікації лінгвістичних об'єктів (мов та «мовних одиниць») розглядає таксономія. Послідовний вертикальний рух при побудові класифікації формально забезпечується в таксономії наявністю спеціально опрацьованих ієрархічних рангів (категорій), «пов'язаних відношенням послідовного включення від нижчого рангу до вищого; кожному рангу в таксономії відповідає клас об'єктів (таксон), характеризований певним ступенем спільності» (58, с. 504). Класифікації поділяють на природні та штучні. «У природній класифікації поділ предметів на класи й підкласи відбувається за найістотнішою ознакою (підставою). Така класифікація має пізнавальне значення. Прикладами природної класифікації є періодична система елементів Д. І. Менделєєва» (347, с. 220), генеалогічна класифікація мов. Приклад штучної класифікації — лінгвістична типологія (див. 58, с. 504).

З'ясувавши далі причинні залежності та взаємозв'язок досліджуваних явищ (див. § 2.1.8), наукове пізнання розв'язує тим самим і своє головне завдання. Загальнонауковими поняттями § 2.1 та 2.2 вичерпується, таким чином, і список суб'єктно спрямованих категоріальних інтегрантів, здатних об'єднати всю мислиму область вивчених мовних об'єктів.

На завершення розгляду цієї ділянки побудови лінгвістичної метатеорії вкажемо на її відповідність вимогам аксіоматичного методу (див. 347, с. 15), згідно з якими при конструюванні формалізованих мовних систем слід дотримуватися чіткого розрізнення штучної формалізованої мови (в нашому випадку — це система суб'єктних інтегрантів лінгвістичних знань) і тієї змістовної предметної області, яка в ній відображена (в даному разі — це самі лінгвістичні знання). Виділені у двох попередніх циклах побудови категорії тепер можуть бути використані в функції загальнонаукових інтегрантів загальної матриці лінгвістичних знань як її горизонтальний параметр. Для подальших потреб побудови (див. розділ 3) наводимо пояснення у § 2.0—2.2 **порядок розгляду цих інтегрантів** у наведеній в розділі 3 матриці, їхні формалізовані позначення та повні назви:

- .0 (Г) — обмеження галузей та їхніх об'єктних областей;
- .1 (Т) — обмеження теорій та їхніх об'єктних областей;
- .2 (А) — аксіоми, проблеми, поняття;
- .3 (Н) — номенклатура, факти₁;
- .4 (О) — одиниці виміру, величини;
- .5 (М) — методичні прийоми, способи, факти₂;
- .6 (З) — закони, закономірності;
- .7 (К) — класифікації;
- .8 (П) — причини, підстави, наслідки;
- .9 (Л) — література галузі (див. далі, § 2.4).

§ 2.3. Впроваджувальний цикл метатеорії

Теоретичні системи — відкриті, вони розвиваються, і вдосконалення їхньої структури досягають завдяки співвіднесенню з емпіричним рівнем знань та розширенню експериментальної ситуації (див. 180, с. 358). Переважна більшість відомих лінгвістичних фактів, у яких фіксовані мовні явища, опиняється в рамках відомих теоретичних схем, тим самим підтверджуючи їх. Певні факти суперечать окремим теоретичним побудовам, тобто їх спростовують. Цим вони дають позитивні імпульси для усвідомлення та формулювання нових наукових проблем.

Говорячи про точні науки, Л. де Бройль писав, що «викладання, за самою суттю своєю, має схильність до догматизму, ... прагне надати остаточної, застиглої форми стану наших знань, насправді завжди тимчасовому» (40, с. 343). На нашу думку, становище з викладанням мовознавства — відмінне: з одного боку, тут досі триває первісне нагромадження описів та дидактичних коментарів до нових і нових побудов теоретиків; з іншого боку — помітно спроби обмежитися у викладанні певною поняттєвою серцевиною науки. В результаті відбувається «синтезування в одну картину... різних, часто взаємно протилежних або взаємно доповняльних теорій, понять чи концепцій» (197, с. 587). Ситуація ускладнена ще й тим, що ряд теоретичних понять і концепцій мовознавства запозичені з сусідніх наук, як-от: цілком метафоричні поняття генеалогії мов (спорідненість, сім'я), ряд понять лінгвостратиграфії, семасіології (поле, інформація), структуральної граматики (трансформація, валентність, ізоморфізм) тощо

(пор. 22, с. 206). Звичайно, аналогічний характер цих понять корисний тим, що спонукає до міркувань, проте аналогія дає імовірнісне знання, відображає дійсність лише приблизно (див. 146, с. 361), а тому зробити здобуте за аналогією знання цілком вірогідним можна тільки шляхом його дедуктивного обґрунтування (див. 280, с. 495), що принципово важливо для нашої теми.

Розгляньмо тепер, які саме лінгвістичні факти підтверджують або спростовують виправданість виділення кожного з окреслених вище метатеоретичних інтегрантів лінгвістичних знань.

(.0) При наявному стані **обмеження об'єктних областей мовознавства в цілому та його окремих галузей** лінгвістичними об'єктами беззастережно визнають такі масиви знань: лексика мов, їхня граматики (але не логіка), діалектне розшарування етномов, багатомовність людства, мовні контакти, переклад. Статус порубіжних або проміжних дисциплін (з відповідними предметними областями) мають нейро- та психолінгвістика, еристика, риторика, стилістика, топо́німіка, такі прикладні науки, як лінгводидактика або логопедія. Нездозначність їхнього наукового статусу видно, зокрема, в тому, що відомості про ці дисципліни подають лише окремі підручники з мовознавства, та й то хіба у найзагальніших рисах. Вище вже згадано, що здобутки лінгвостатистики практично відсутні в ЛЭС (167). Чинна УДК відносить проблеми стилістики прози до галузі «Теорія і вивчення літератури» (див. 394, рубрика УДК 82.0), тоді як усі проблеми поезії (у тому числі й стилістичні) — до розділу мовознавства «Віршування» (УДК 801.6), який, до речі, розміщено між розділами «Граматики» (УДК 801.5) та «Допоміжні філологічні дисципліни» (УДК 801.7). До позалінгвістичних областей УДК відносить «Діалектні, лінгвістичні атласи» (УДК 084.4), «Системи письма й писемності» (УДК 003), «Голос. Мовлення (Фізіологія людини)» (УДК 612.78). Цілоком поза полем дослідження лінгвістики опиняються в УДК такі області, як «Мислення. Формування ідей і понять. Абстрагування. Рефлексія. Судження. Умовиводи. Індукція. Дедукція» (УДК 159.955). Вся ця тематика віднесена чомусь до психології. Щоправда, область «Поняття. Судження. Висловлення. Умовиводи. Дедукція. Індукція. Аналогія» може досліджувати й логіка (УДК 161/162), — але не мовознавство. Нарешті, мовлення, читання, письмо можна розглядати також як «Окремі рухові функції» (УДК 159.946) — знову ж таки в межах психології. А от дослідження в рамках мовознавства психологічних механізмів мовлення передбачено тільки опосередковано, через операції приєднання дескрипторів.

Традиція «відбирати» потрібні іншим наукам ділянки мовних явищ настільки вкоренилася, що нерідко про мову просто забувають у серйозних і солідних класифікаціях наук. Зокрема, промовистим є брак згадки про мовознавство у прогностичних переліках наук. Так,

серед постульованих І. Б. Новиком (216, с. 319) «фізикоподібних, екологічних і гуманітарних» наук мовознавству місця немає, так само, як і в схемі Б. М. Кедрова (128, с. 30), де, проте, розрізнені науки про природу, суспільство і мислення. Становище трохи поліпшилося в останніх енциклопедичних виданнях (347; 167 тощо).

(1) Щодо відповідності мовної дійсності лінгвістичним *теоріям*, то зрозуміло, що кожна з теорій так чи інакше спирається на аналіз певної, «своєї» групи фактів, які й притягаються в разі потреби для доказу істинності теорії. Окремі наукові теорії відмінні за обсягом пояснюваних ними явищ та за ступенем опрацювання. Серед детальніше опрацьованих можна назвати, наприклад, теорію подвійної артикуляції А. Мартіне, теорію актуального членування висловлень Ш. Балі, теорію мовленнєвих актів Дж. Остіна — Дж. Серля та ін. Менш опрацьованими можна вважати, наприклад, теорію поля Й. Тріра, теорію тексту, гіпотезу глибини В. Інґве, гіпотезу лінгвістичної відносності Гумбольдта — Сепіра — Уорфа та ін. Як спроби принаймні хронологічного впорядкування численних теорій сучасної лінгвістики слід розглядати їх навчальні деталізовані огляди та хрестоматії (див. 110, 140, 220—222, 430, 431, 436 і под.).

(2) Як слушно вважає М. Е. Омеляновський (225, с. 324), *наявність у теорії системи аксіом* (постулатів) — це ознака її логічної завершеності. Такої загально визнаної системи аксіом у мовознавстві ще немає. Наш негативний досвід розгляду властивостей мовних явищ, наприклад, у світлі аксіом арифметики свідчить, що жодна з останніх не може бути застосована до мови, а отже, за сутністю своєю арифметичний рух думки є повною протилежністю щодо мовного. Конкретно йдеться про аксіоми рівності третьому, рефлексивності, симетричності, транзитивності й комутативності (пор. 146, с. 23). З іншого боку, відомі спроби виділити й характеризувати постулати, що реально діють у мовознавстві (див. 292, с. 301—304).

Говорячи про ступінь відповідності мовної дійсності наявним у науковому обігу *дефініціям лінгвістичних термінів*, слід погодитися, що, оскільки передумовою відтворення конкретного в мисленні є абстракція (див. 347, с. 10), то всі розбіжності дефініцій впираються в перевірку обґрунтованих використаних у них абстрактних (загальних) понять. «Нескінченної дискусії про поняття можна уникнути не тим, щоб намагатися якомога швидше її перервати, а тим, аби здійснити прояснення понять» (177, с. 73). Такому проясненню певною мірою має сприяти і ця праця, у якій в ролі дефінієнсів використовуємо, як правило, найзагальніші наукові категорії.

(3) Знайомі специфічні явища мов підводяться під уже наявні номени, для нових явищ *запроваджують нові номенклатурні назви*. Як зазначалося, те саме явище дійсності може відповідати кільком

нетотожним фактам і навпаки, за одним фактичним описом можуть стояти різні явища.

Так, почувши в чужому мовленні ненормативну послідовність «**прецедентом**», ми можемо вбачати в ній принаймні 6 різних фактів, а саме: 1) факт позначення, 2) факт синтактики, 3) факт ідіомовлення та індивідуальної культури, 4) факт аксіомовлення та групової культури, 5) факт міжмовних контактів (запозичення), 6) факт історичного розвитку мов (див. § 4.02.1.1—2). З іншого боку, тотожні явища можуть приховуватися за формально різними синонімами, трансформами, перекладами, міжрівневими переказами однією етновою, ідіолектними інтерпретаціями.

(4) Розв'язок проблеми дефініції похідних лінгвістичних понять залежить від ступеня впорядкованості нечисленної групи фундаментальних понять, визнаних за **величини**, і не меншою мірою — від рівня стандартизації відповідних лінгвістичних **одиниць**. До складу сигніфікативних одиниць входять такі види лінгвістичних знаків: слова, основи, морфеми, — а також артикуляти й диференти. Синтактичні одиниці включають п'ять видів тактів: словоформи, синтагми, речення, НФЄ (абзаци), уривки. Ідіомовні одиниці — це різні види текстів: пасажи, частини, твори, цикли творів (ансамблі), доробки. Аксіомовні одиниці являють собою кілька видів лектів: ідіолекти, вернакули, говірки, діалекти, цілоетнічні мови. Нарешті, трансмовні (контрастивні) одиниці — різні види топів (багатомовних систем): локальні, парціальні, домініальні, регіональні, глобальні. З усієї множини лінгвістичних фактів нам не трапилося жодного, який не міг би бути пояснений у своєму визначенні через одне з названих тут загальних понять (тимчасово залишаємо осторонь історичну область явищ).

(5) Відомості про конкретні лінгвістичні **методи дослідження** мовних явищ представлені в синтетичних зведеннях досить повно (див., наприклад, 110, 140, 220, 292, 294 та ін.). Проте, з огляду на свою практичну спрямованість, методи синхронічного мовознавства деталізовані в цілому більше, ніж історичні. Появу нових методів здатні викликати як нові факти, так і нові цілі дослідників. Ці ж причини можуть сприяти переміщенню спеціальних методів до предметної області загальнолінгвістичної теорії, переосмисленню та адаптації їх для нових потреб. У галузі лінгвопедагогіки усвідомлено необхідність пошуків нових методів для оволодіння конгруентністю, конективністю, когерентністю іноземного мовлення, етноспецифіки його лексики та граматики. Потрібними, а отже несторонніми для лінгвопедагогіки стають і деякі методи психології засвоєння мови, зокрема, методи ефективного запам'ятовування мовного матеріалу, боротьби з його забуванням (див. 286, с.121—124).

(6) Говорячи про численні мовні явища, які уможливають **виявлення закономірностей**, не можна не вказати на парадоксальне

становище з інформацією в галузі лінгвостатистики. Складається враження, що автори довідників і підручників з якихось причин виявляють недовіру, ігнорування або байдужість до безперечно важливих лінгвостатистичних закономірностей, безліч разів випробуваних практикою. Фрагменти знань про ці закономірності розкидані по важкодоступних джерелах (переважно іноземними мовами) і лише побіжно й суперечливо переказані у деяких оглядових працях. Конкретно тут ідеться про відкриті за ХХ століття залежності між обсягом засвоєної учнем частини лексики та кількістю впізнаних слів пересічного тексту (Есту, Зіпф) або розумінням тексту (Гіро); між частотою слова та його рангом (Есту, Зіпф), числом значень (Зіпф, Юл), валентностей (Зіпф, Гердан), довжиною у фонемах (Зіпф, Флеш), віком (Зіпф, Арапов, Герц) та ін. Всі ці закономірності важливі як для теорії, так і для практики навчання та вивчення мов, дешифрування текстів, укладання словників та граматик. До цих безперечно лінгвістичних закономірностей тяжіє ще низка лінгвопсихологічних, а саме: константи Мілера — Інґве, Караулова, Сводеша, Мілевського, Кожевникова — Чистович, Бумера; індекс читаності Флеша, правила Йоста; закони Єркса — Додсона, Ебінгауза — Джонза, Вебера — Фехнера, Бугера — Вебера у їхній фонетико-фонологічній інтерпретації (див. 6, 119, 124, 198, 269, 286, 301, 306, 312, 315, 316, 318, 320, 321, 366, 459).

До цього переліку варто додати ще декілька кореляцій, відкритих у діалектології та лінгвогеографії: правило Асколі, правило периферійних архаїзмів, інтерпретація типів ізоглос А. Вейнена (501) та ін. Важливо наголосити на потребі кращого, новішого висвітлення, — зокрема, в нормативних курсах мовознавства, — вже нагромаджених знань про лінгвістичні закони, беручи до уваги їхню першорядну роль для формування дослідницької позиції майбутнього фахівця, адже «всякий закон науки, правильно відображаючи дійсність, разом з тим показує, як треба вести дослідження у відповідній сфері буття; будучи пізнаним, він у певному розумінні стає також методом пізнання» (347, с. 287).

(.7) Переходячи до лінгвістичних явищ, які підтверджують уже **опрацьовані класифікації**, слід визнати, що в їхньому світлі заслуговує на значно більшу увагу контенсивна класифікація мов (яку досі вважають типологією, тобто штучною класифікацією, — всупереч її переконливій історичній інтерпретації, опрацьованій Г. А. Климовим та О. Ф. Лосевим). Нагромаджено достатню кількість даних для створення узагальнених карт мовних ліг, світової карти діалектів, карти мовних філ (що їх реконструювали Х. Педерсен, В. М. Ілліч-Світич, С. О. Старостін, С. Л. Ніколаєв, О. С. Мудрак, П. Бенедикт, М. Рулен та інші вчені). Численні мовні факти однієї лише лінгвопедагогіки переконливо вказують на зв'язок її мовних проблем з нейролінгвістикою (класифікація афазій, карта мовленнєвих полів мозку за О. Р. Лу-

рія та К. Бродманом). Про поширеність нехтування навіть звичайних і повсюдно визнаних засобів узагальнення знань говорить, наприклад, те, що вже згаданий ЛЭС не має жодної лінгвістичної або діалектної карти (!), не кажучи про графічні ілюстрації до решти згаданих тут класифікацій (за винятком кількох фрагментів генеалогічних побудов,— див. 167, с. 95—98).

Частіше зустрічаються посилання на генеалогічну класифікацію мов, морфологічну та синтаксичну типології, на класифікації звукотипів (зокрема, на міжнародний фонетичний алфавіт), на класифікацію диференційних ознак фонем (Якобсона — Фанта — Гале) та деякі інші, що свідчить про порівняно глибоке проникнення інтегральних теоретичних ідей до названих ділянок лінгвістичних знань.

(.8) Нарешті, в галузі дослідження взаємодії та детермінації мовних явищ теоретичні узагальнення мовознавства дають певний рівень **розуміння причин** таких мовних феноменів, як мовні пластії, формування й розвиток другої сигнальної системи, диференціація прамов, розвиток лексики та граматики, позиційних та історичних чергувань звуків, формування семантико-логічної детермінанти контенсивного розвитку мов, існування деяких констант, появи й розвитку письма та ін. Проте пізнання самих лише причинних зв'язків дослідження взаємодії речей не вичерпується. Звичайно, об'єктивні характеристики будь-якої складної багаторівневої системи не можна одержати без попереднього дослідження її елементів та їхнього взаємного впливу. Однак і дослідження взаємодії — не самоціль, а лише сходинка до пізнання цілісних властивостей системи (в даному разі — системи лінгвістичних знань). Взаємодія елементів якраз і є механізмом виникнення інтегральних (цілісних) властивостей системи (див. 332, с. 283, 276), виявлення структури якої стає можливим внаслідок виконання цілої описаної дослідницької програми.

Випробовування у практиці всіх виділених раніше суб'єктних інтегрантів вичерпує зміст четвертого, впроваджувального циклу розгортання ряду загальнотеоретичних інтегрантів лінгвістичних знань.

§ 2.4. Кумулятивний цикл метатеорії

Застосування настанов системно-операційного підходу до останнього, кумулятивного циклу розвитку метатеорії полягає у класифікації за щойно описаними загальнонауковими інтегрантами.

(.9) літератури галузей, яка сама становить завершальний суб'єктний інтегрант узагальнювальної матриці лінгвістичних знань.

Критична настанова, уможлививши на попередніх циклах обмеження об'єктних областей окремих галузей (.0) та конкретних теорій (.1), після добору відповідних фактів знаходить на кумулятивному етапі своє логічне завершення у спеціальній науково-критичній літературі, зокрема, у рецензіях, критичних розділах або тезах статей, дисертацій, монографій (див. 110, 147, 172, 219, 220, 222, 244, 458, 502; критичні статті до окремих розділів у томах «Нового в (зарубежній) лінгвістике» та ін.).

Описова настанова, дозволяючи зосередитись на (.2) формулюванні дефініцій лінгвістичних термінів та сполучних аксіомах, а потім — на фіксації номенів та (частково) конструюванні фактів (.3), після відповідного збагачення цих конструктів у практиці дає плідний матеріал для термінологічних словників (див. 15, 31, 65, 153, 185, 213, 253, 254, 261, 347, 471, 474 та ін.). Про уточнення дефініцій і фактів ідеться, звичайно, і в наукових статтях, дисертаціях, монографіях.

Інтерпретативна настанова дає змогу на попередніх циклах побудови метатеорії (.4) виявити обмежену кількість вихідних мовних величин, опрацювати систему одиниць для їх виміру, (.5) згрупувати конкретні лінгвістичні методи, доконструювати факти. Інтерпретація фактів і перевірка практикою методів складають помітну частку в сучасних публікаціях з мовознавства. Їхні матеріали показують, зокрема, «неухильний розвиток ідеї розчленування досліджуваних об'єктів на вихідні окремі елементи («кванти»)». Це має місце і в теорії інформації, і в генетиці, і в психології... (біти, гени, елементарні психічні акти...)» (216, с. 304). У мовознавстві такими вихідними елементами вважають, залежно від обраної області дослідження, диференційні ознаки, артикуляти (фонеми або графеми), мінімальні лінгвістичні знаки (морфеми), мінімальні автономні (цільнооформлені) одиниці — слова (словоформи), мінімальні предикативні блоки, мовленнєві акти, мінімальні соціолекти (ідіолекти), окремі етномови (див. 51, 110, 146, 167, 356, 413, 430, 431, 438, 455 тощо).

Експлікативна настанова, забезпечуючи впорядкування знань шляхом (.6) встановлення закономірностей та (.7) класифікацій, після збагачення їх фактами дійсності на практиці веде до створення праць енциклопедичного характеру — галузевих довідників, енциклопедій, а також переважно експлікативних монографій (див., наприклад, 9, 64, 103, 112, 132, 146, 167, 172, 174, 204, 288, 289, 392, 428, 437, 443 та ін.).

Нарешті, обґрунтовальна настанова на (.8) з'ясування причинних зв'язків та взаємодії мовних об'єктів з середовищем і між собою приводить до створення переважно обґрунтовальних монографій

та іншої методологічної літератури (див. 33, 146, 219, 220, 222, 226, 231, 293 та ін.).

Дидактичні жанри публікацій (посібники, підручники, лекційні курси) покликані відобразити всі аспекти нагромаджуваних лінгвістичних знань. Вони наближають дослідницьку інформацію до рівня розуміння студентів або уможливають орієнтацію в ній фахівців сусідніх галузей знань (див. 25, 72, 74, 92, 126, 141, 142, 258, 277, 281, 293, 459 та ін.). До цих жанрів близькі також реферативні збірники та науково-популярна література.

§ 2.5. Симетричність розбудови об'єктних інтегрантів знань

(1) АНАЛІЗ БАЗИСНИХ ПОНЯТЬ СЕМІОТИЧНОЇ КОНЦЕПЦІЇ ПІРСА — МОРИСА

Як було сказано вище (§ 2.0), для *вертикального* параметра узагальненої матриці лінгвістичних знань в ролі її об'єктно орієнтованих, конкретно-наукових інтегрантів використано впорядкований ряд галузей сучасного мовознавства з відповідними предметними областями. Найзагальнішою підставою для виділення цих областей визнано ряд найсуттєвіших спеціальних ознак мовних явищ, якими де факто вважаються:

- контрастомовні ознаки (іншомовні, контактні, соціостатусні);
- аксіорівневі ознаки (діалектні, вернакулярні, комунікативні);
- ідіолектні ознаки (індивідуальні, текстові, перформативні);
- дистрибутивні ознаки (синтактичні, синтагматичні, парадигматичні);
- знакові ознаки (семантичні, артикуляторні, позначальні).

Попри всю складність реальної мовної дійсності можна твердити, що «виснажені абстракції», до яких тяжіють відповідні галузі, в цілому відповідають постульованим Пірсом і Морісом (див. 235, 461, с. 19) вихідним категоріям семіотики: *прагматиці* (перші три ознаки), *синтактиці* (четверта ознака) та *семантиці* або *сигніфіці* (п'ята ознака). Для того, щоб у цьому переконатися, розгляньмо детальніше вихідну теоретичну концепцію семіотики.

Шукаючи ще півстоліття тому шляхів узагальнення лінгвістичних знань, Ч. Моріс чітко усвідомлював, чого саме для цього бракує: «Бракує теоретичної побудови, досить простої, але водночас достатньо широкої, аби охопити і сполучити у єдине впорядковане ціле ре-

зультати різних напрямів дослідження» (461, с. 15). Слід визнати, що створена ним концепція сполучає в собі саме ці якості.

У параграфі третьому з промовистою назвою «Виміри та рівні семіозису» своєї праці «Основи теорії знаків» Ч. Моріс так визначає славетну тріаду: «Виходячи з трьох пов'язаних сторін (носії знака, десигнат, інтерпретатор) тричленного знакового відношення, можемо виділити для вивчення кілька двочленних відношень. Можна вивчати відношення знаків до позначуваних об'єктів. Це відношення зветься семантичним виміром семіозису: воно символізується знаком V_{sem} , а дослідження його буде називатися семантикою. Предметом дослідження може бути також відношення знаків до інтерпретаторів. Це відношення назвемо прагматичним виміром семіозису: воно позначається V_p , а дослідження його зветься прагматикою. (...) Існує ще одне важливе відношення...: відношення знаків між собою. (...) Оскільки... всі знаки взаємно пов'язані хоча б віртуально, варто додати третій вимір семіозису, узгоджений з двома згаданими. Цей третій вимір — синтактичний вимір семіозису, символізований V_{syn} і досліджуваний синтактикою» (там само, с. 19). «Три дисципліни, підпорядковані семіотиці — синтактика, семантика і прагматика, — вивчають відповідно синтактичний, семантичний і прагматичний виміри семіозису» (там само, с. 20) — так завершує Ч. Моріс впровадження фундаментальних понять своєї концепції.

Згадуючи далі як ілюстрацію до сказаного саму «Енциклопедію мов науки», де **вперше** було опубліковано його працю, Ч. Моріс пише: «Енциклопедія є прикладом описової семіотики: дослідження структури цієї мови входить до описової синтактики, вивчення відношення цієї мови до життєвих ситуацій — до описової семантики, а міркування про зв'язок цієї мови з її авторами та читачами є прикладом описової прагматики» (там само, с. 21). При безперечній слухності прикладу, в ньому, однак, іше не враховано, що, по-перше, читачі з різних суспільних груп розуміють авторів не однаково, а по-друге, що існують іноземці, які не розуміють англійської мови енциклопедії, а отже, потребують перекладу.

Серед сучасних філософів П. В. Копнін припускав можливість і такої інтерпретації прагматики, за якої можна розглядати ставлення до знакової системи не окремого індивіда, а людства (див. 147, с. 200). Повертаючись до своєї думки в іншому місці, він пише: «В даний час дедалі більшу увагу привертає так звана прагматична інтерпретація мови, під якою розуміють з'ясування відношення людини (або людського колективу) до знакової, зокрема мовної, системи» (там само, с. 209). Наскільки зацікавила П. В. Копніна концепція Пірса — Моріса видно з того, що він навіть робив спроби інтегрувати її до власних методологічних побудов. Так, вказуючи на те, що

формальна логіка чимало зробила для з'ясування пізнавального значення термінів і висловлень наукової теорії, вчений зазначає, що вона створила «апарат для синтаксичної, семантичної, емпіричної та прагматичної інтерпретації мови науки» (там само, с. 205), причому, на думку П. В. Копніна, цей апарат можна і потрібно вдосконалювати.

Цікаво, що, окрім тричленного поділу семіозису, Ч. Моріс намагався опрацювати також його чотири- та п'ятичленний поділ (див. 149, с. 138—139). Проте слід констатувати, що, виділивши при цьому чотири класи знаків (десигнатори, апрейзори, прескриптори, форматори), він фактично залишив без змін концепцію семантичного відношення (десигнатори), але водночас звузив синтактику лише до одного її складника (класифікаційного) та поділив прагматичну область на сугестивну (прескриптори) і аксіологічну (апрейзори). Даючи в іншому місці п'ятичленний поділ семіозису, Ч. Моріс вишиковує в один ряд логічно різнопорядкові явища: знак, інтерпретатор, інтерпретант, десигнат, умови функціонування знака (там само). Виникає враження, що саме ця п'ятичленна версія концепції Пірса — Моріса була розвинута далі у не менш відомих побудовах Шенона, Вівера, Якобсона (див. 401, с. 38—39).

Істотно, що в обох «ширших» версіях поза полем дослідження Ч. Моріса залишилися як безсумнівна диференційованість одномовного соціального оточення інтерпретатора, так і його позаетномовний, іншомовний контраст. Можна припустити, що ці недогляди до певної міри зумовлені англomовністю Ч. Моріса і, як наслідок, його меншою чутливістю до ненормативних і неанглomовних сторін мовної дійсності (відомі аналогічні пояснення однобічності пізніших генеративних побудов Н. Хомського).

Цілком погоджуючись з Ч. Морісом у тому, що мовна природа об'єктів сусідніх наук стає помітною при уважному і неупередженому розгляді полів дослідження логіки, риторики, естетики мовлення (див. 461, с. 16), можемо ще додати до цього списку мовні сторони об'єктів таких наук, як етика, психологія, анатомія, фізіологія. Без особливих ускладнень вдається аргументувати, що вони або безпосередньо пов'язані з лінгвістикою, або навіть є її тимчасово відторгнутими областями. З таким же успіхом можна не лише применшувати важливість мовних компонентів в об'єктах сусідніх наук, але й акцентувати їх, як це й робить, наприклад, Б. Ф. Поршнев, пишучи: «Генеральна лінія розвитку сучасної психологічної науки полягає в дедалі вищій оцінці ролі мовлення (зовнішнього, внутрішнього, інтеріоризованого) у психічній мотивації буквально всіх видів поведінки людини. (...) Мова є корінним механізмом спілкування людей і водночас їх відокремлення від інших спільностей („нерозуміння“»)» (245, с. 103—104).

Для аргументації неелементарного характеру прагматичного відношення (на відміну від синтактичного та семантичного) варто нагадати, що неминучий суб'єктивний компонент при виборі дослідником певних категорій для ролі фундаментальних понять (мета)теоретичної побудови не мусить затьмарювати істинності та незаперечності тих масових фактів, на яких ґрунтується та чи інша категорія. «Жодна наука не складається з самих лише доведень. Будь-яка наука спирається на цілу низку понять і суджень, які є очевидними і жодних доведень не потребують. (...) Тут можна лише вказувати чи показувати, але ніяк не доводити»,— пише О. Ф. Лосєв (171, с. 12). На його думку, звуки, морфеми, слова (лексеми) та різноманітні їхні комбінації — «все це є безпосередня очевидність елементів мови, яка не тільки не одержує доведення, але й не потребує жодних доведень. Тому елемент мови є те, що існує аксіоматично; і не його існування потрібно доводити, але всяке твердження мовознавчої науки вже передбачає елемент мови як дещо відоме і цілком зрозуміле без усяких доведень» (там само, с. 11—12).

«Інша річ,— продовжує О. Ф. Лосєв,— **будова** мовного елемента і взагалі **аналіз** цього елемента. Логічний аналіз самоочевидного елемента сам по собі зовсім не такий очевидний. (...) Отже, ані існування мовних елементів, ані їхня розумово-життєва змісторозрізняльна комунікативна функція не потребують ніякого доведення для свого існування. Вони цілком аксіоматичні і, навпаки, самі лежать в основі будь-якого мовознавчого доведення» (там само, с. 12). Погоджуючись із такою дослідницькою позицією, ми мусимо визнати так само цілком аксіоматичним існування *мов окремих народів* (етномов), наявність *соціолектів, діалектів* і власного *ідіолекту* у кожного мовця, а також існування людства всупереч мовним відмінностям народів, які його складають (пор. відтінок думки Ф. де Сосюра про те, що реально нам дано не мову, а мови).

Після цих зауважень можна подати перелік пропонованих найширших галузей мовознавства (тимчасово зберігши посилання на прагматику) в такий спосіб:

1. «Контрастивна прагматика» (вивчає реально наявні багатомовні системи лінгвосфери та міжмовні зв'язки).
2. «Аксіопрагматика» (вивчає групову «ціннісну» орієнтацію мовлення та групове соціальне розшарування етномови).
3. «Ідіолектна прагматика» (вивчає мовлення індивіда).
4. Синтактика (вивчає такти — блоки елементів мовлення).
5. Сигніфіка (вивчає лінгвістичні знаки як елементи мовлення).

(2) ПАРАЛЕЛІ З ЗАГАЛЬНОЮ СТРУКТУРОЮ БІОЛОГІЇ

У § 2. 0 зазначено, що загальномовознавчі категорії менш загальні, аніж загальнонаукові (представлені в усіх науках). Проте виявляється, що і ці конкретно-наукові категорії також не є виключним надбанням мовознавства. Зокрема, проглядає виразна їх аналогія з галузевою будовою біології, до певної міри — психології (див. 332, с. 261; також 268, с. 433; 93, с. 623; 347, с. 476; 272, с. 275).

Так, В. С. Тюхтін зазначає, що «згідно з сучасними уявленнями, генетична система, необхідна для запису, передачі, реалізації та перетворення генетичної інформації, має чотири рівні:

- (1) молекулярний рівень (молекули ДНК, РНК, деякі білки);
- (2) рівень органел (хромосоми, епісоми, рибосоми, пластиди та інші утворення, пов'язані з передачею спадкових властивостей);
- (3) рівень організму (сукупність клітинних генетичних систем і агентів, що здійснюють їх взаємодію...);
- (4) генетична система популяції, яка складається з генетичних систем індивідів та утворень для їх взаємодії.

Кожен рівень має свої механізми» (332, с. 261). До сказаного В. С. Тюхтін додає думку І. І. Шмальгаузена про те, що сама популяція виявляється регульованим об'єктом, регулятором якої виступає біогеоценоз, до складу якого вона входить (там само).

Розмістивши названі п'ять рівнів генетичної системи у зворотній послідовності, ми одержуємо ряд, логічна структура якого становить повну аналогію до наведеного вище ряду галузей мовознавства:

1. Рівень біогеоценозу.
2. Рівень популяцій.
3. Рівень організмів (особин).
4. Рівень клітин, органел.
5. Молекулярний рівень.

Існують і більш віддалені аналогії, про які далі.

(3) ОБҐРУНТУВАННЯ НАЗВ П'ЯТЬОХ ГАЛУЗЕЙ ЛІНГВІСТИЧНОЇ МЕТАТЕОРІЇ

Тепер постає проблема вибору та обґрунтування назв вказаних вище п'ятьох галузей мовознавства і організації прилегло до них термінологічного поля. Сприятимуть її розв'язанню такі три аргументи: 1) аргумент термінологічної опозиції де- і конотації; 2) аргумент структури терміну «синтактика» як можливого зразка решти назв; 3) аргумент «бритви Окама».

1. Мовну функцію позначання, провідну в дослідженнях сигніфіки (семантики), звичайно розглядають у двох аспектах: денотації та

конотації. Визначаючи: 1) що предметом сигніфіки є саме денотація; 2) що конотація охоплює всі інші складники значення («відтінки»), крім прямого, денотативного («предметного»); 3) що серед останніх мусять бути такі, які обумовлені сутністю решти галузей (двох або чотирьох), — слід чекати, що в межах конотації можна буде виділити компоненти, аксіоматично співвідносні з кожною галуззю. У випадково почутій репліці «Теж мені музичку придумали!» сукупний зміст словоформи «музичку» складають такі компоненти:

— *денотація* (або семантичне позначення): одне з кількох значень слова «музика»; його пряме значення «інструментальний або вокальний жанр мистецтва; виконання певного твору цього жанру»;

— *синнотація* (або синтактичне позначення): значення закінчення -у (форма знахідного відмінка однини — для іменників жіночого роду; функція прямого додатка в реченні);

— *іннотація* (або індивідуальне, ідіомовне позначення): значення, виражене іронічністю інтонації та можливого контексту; оцінкове значення суфікса -(и)чк-;

— *евнотація* (або аксіорівневе позначення): приналежність цього слова до маркованого (ненейтрального) регістру мовлення, чомусь «ціннішого» для певної групи мовців;

— *транснаотація* (або контрастивне позначення, тобто — питоме чи іншомовне слово?): в даному разі, приналежність слова до запозичень, а не до споконвічної лексики.

Поняття конотації охоплює, таким чином, останні чотири компоненти значення і в межах логічного (синхронічного) підходу не містить інших суттєвих складників, які не можна було б підвести під вказані чотири категорії.

2. На відміну від безпрефіксних термінів «прагматика», «семантика», термін «синтактика» включає префікс, який дублює значення кореня (пор. таксис, тагмема, таксон). Виходячи з припущення про евристичну перспективність такої структури для всіх однопорядкових понять і застосовуючи її як зразок при оптимізації всієї цієї групи термінів, робимо висновок, що за такою логікою галузь сигніфіки або семантики мала б одержати метатеоретично обґрунтовану назву «де-сигн-ика». За такої умови одночасне врахування в окремих дослідженнях двох істотних сторін мовного об'єкта може бути без ускладнень відображене такими семантично прозорими похідними термінами як де-тактика, ін-тактика, син-сигніка, транс-сигніка тощо.

Оскільки предметом «ідіолектної прагматики» є, як уже згадано, мовлення індивіда, щось к а з а н е індивідом, створені або відтворені індивідом тексти, то метатеоретично мотивована назва цієї галузі має звучати як «ін-текст-ика». «Аксіо-прагматика», яка вивчає групу «ціннісну» варіантність етномови (діалекти, говірки, вернакули), отримує мотивовану назву «ев-лект-ика» (в функції префікса вжито

морфему грецького походження *ев-* із значенням «добрий»). Нарешті, для «контрастивної прагматики», яка досліджує міжмовні, «транстопічні» контакти, переклад (пор. translation, traduction) і просторовий взаємовплив етномов, мотивованою назвою з двокомпонентною основою була б «транс-топ-іка».

Доцільність запропонованих метатеоретичних термінів можна аргументувати: 1) потребою реального наповнення змістом переходу від «виснажених» до «щільних» абстракцій при побудові лінгвістичної метатеорії; 2) припустимістю заміни старих назв, коли вони стають перешкодою для глибшого, системного розуміння позначених понять (пор. 98, 273),— безумовно, що в тому, наскільки назви метатеорії досконаліші від назв теорії, належить іще пересвідчитися (див. розділ 3); 3) тим, що вже цей перший крок формування термінології об'єктно спрямованих конкретно-наукових інтегрантів лінгвістичних знань забезпечує достатнє прояснення понять (пор. 177, с. 73) шляхом добору відповідних елементів плану вираження; 4) тим, що весь ряд запропонованих позначень тепер так само «семантично заряджений», як і взятий за зразок окремих термін «синтактика». Це дає можливість при потребі створювати на цій основі гнучкий похідний ряд добре мотивованих і пов'язаних у систему вторинних позначень.

3. Нарешті, аргумент «бритви Окама» полягає, як відомо, в тому, щоб не допускати «множення сутностей» зверх необхідного (див. 83, с. 18), зокрема, щоб уникати кількох позначень однієї сутності. На відміну від індуктивного етапу теорії, коли співвідношення сутностей ще не з'ясовані, цей аргумент набуває ваги саме на дедуктивному етапі у зв'язку з неминучою тут уніфікацією та стандартизацією термінології.

Наприклад, якщо з індуктивних досліджень поступово стало відомо, що лінгвістична галузь *семантика* або *сигніфіка* досліджує лінгвістичні *знаки*, які забезпечують *денотацію*, то на новому етапі розуміння цієї групи понять стає помітним, що кореневі морфемі відповідних термінів (-сем-, -сигн-, -знак-, -нот-) позначають не чотири різні сутності, а одну. Згідно з принципом Окама, теперішні різні індуктивні термінологічні позначення після виявлення їхньої спільної сутності слід максимально наблизити взаємно. Так одержуємо: *де-сигн-іка* вивчає лінгвістичні *сигн-али*, пов'язані з дійсністю через *де-сигн-ацію*. При цьому вже самі виражальні засоби термінів забезпечують уніфіковане прояснення понять (див. 177, с. 73) не для кожного окремо взятого випадку, а для цілого термінологічного ряду.

(4) СИМЕТРИЧНІСТЬ РОЗБУДОВИ ОБ'ЄКТНИХ (КОНКРЕТНО-ЛІНГВІСТИЧНИХ) ІНТЕГРАНТІВ

Після проведення аналогічних впорядкувальних операцій в інших ділянках цього термінологічного масиву одержуємо верхню половину табл. 2.5, яка містить найзагальніші характеристики логічних (синхронічних) *галузей* лінгвістичних знань. Галузі подано тут в логічній послідовності, врахованій, зокрема, і в чинній УДК (див. 394, розділ 800.8). Нижня половина таблиці — симетрична, вона відображає зворотню, історичну послідовність галузей, адже «логічний розгляд іде шляхом, зворотнім реальному історичному процесові, оскільки логічне починається з розвинутої форми предмета, щоб через неї розкрити шлях його становлення» (див. 347, с. 197; також 146, с. 18).

(5) КОМЕНТАР ДО ТАБЛИЦІ 2.5

Щодо застосування настанов системно-операційного підходу для нового завдання — впорядкованого поділу поняття «лінгвістичні знання як сукупність галузей», то тут спостерігається певна спеціалізація змісту настанов при повному збереженні їхньої сутності. Так, перша настанова (§ 1.6), яка у § 2.1—2 виступала як критична, тепер (§ 2.6) набуває вигляду контрастивної настанови. Проте очевидно, що обидва ці різновиди є варіантами єдиної, заперечної за сутністю настанови.

Дескриптивна настанова (§ 2.7) відповідає якнайповнішому опису (§ 1.7) аксіологетного розшарування певної етномови. Інтерпретативна настанова (§ 1.8) дозволяє зосередитись, як і раніше (§ 2.1—2), на вивченні активного індивідуального начала явищ — у даному разі ідіомовлення та мовного ідіотексту (§ 2.8). Менш звичний (хоча і принципово доводжуваний) зв'язок експлікативної настанови (§ 1.9) з вивченням граматики (§ 2.9), а обґрунтовальної настанови (§ 1.10) — з вивченням лексики (§ 2.10).

Завдяки логічному розвитку принципу поєднання синонімічного префікса і кореня в назві галузі типу «син-такт-ика» надалі виникає можливість запровадити кореневу морфему кожного терміна для позначення провідної величини відповідного предмета дослідження (див. колонку 5 табл. 2.5), що термінологічно зміцнює дедуктивний компонент викладу. До таблиці включено також посилання на близьку біологічну аналогію¹ кожної галузі лінгвістичних знань (колонка 6) та вказано можливі аналоги фізичних величин (колонка 7).

На індуктивному етапі історичні галузі мовознавства позначають шляхом додавання прикметника «історичний» перед назвою відповід-

¹ Автор вдячний за ряд уточнень проф. Ю. О. Войтюку.

ТАБЛ. 2.5. Симетричність розбудови об'єктних інтегрантів знань

§ розділу 3	Настанови системно-операційного підходу	Назви мета-теор. галузей і § розділу 2	Складники предмета галузі	Провідна величина предмета	Біологічна аналогія	Фізичні величини-аналоги
10	Заперечна (контрастивна)	Транс.топ.іка § 2.6	Контрастивне мовознавство, типологія, теорія перекладу, мовних контактів	топ	Рівні організації живого: — біогеоценозів;	 + тяжіння = вага
20	Описова (дескриптивна)	Ев.лект.іка § 2.7	Діалектологія, соціолінгвістика, стилістика, теорія рівнів, теорія мовленнєвих актів	лект	— популяцій і видів;	 + матеріал = маса
30	Інтерпретативна (ідіолектна)	Ін.текст.іка § 2.8	Теорія тексту, нейро- і психолінгвістика, ідіостилістика	текст	— організмів;	 + висота = об'єм
40	Експлікативна (граматична)	Син.такт.іка § 2.9	Парадигматика, синтагматика, граматика, лінгвостатистика	такт	— тканин і клітини;	 + довжина = площа
50	Обґрунтовальна (лексична)	Де.сигн.іка § 2.10	Лексикологія, морфологія, теорія знака, теорія поля, фоніка, графіка	сигн(ал) (= знак)	— молекул.	↓ глибина
60	Історико-обґрунтовальна	Де.сигн.ія § 2.10	Теорія виникнення і розвитку — мовних знаків, фонем, змісту;	фаза	(Генетика)	
70	Історико-експлікативна	Син.такт.ія § 2.9	— граматики, лінгвостатистичних залежностей;	стадія	(Історична морфологія)	
80	Історико-інтерпретативна	Ін.текст.ія § 2.8	— текстовості, ідіолекту;	ступінь	(Медицина)	
90	Історико-дескриптивна	Ев.лект.ія § 2.7	— діалектів, норми, стилів;	етап	(Селекція)	
100	Історико-порівняльна	Транс.топ.ія § 2.6	— родин, філ мов.	період	(Систематика, Таксономія)	

ної логічної галузі (напр., «історична діалектологія», «історична грамати́ка»). Проте з дедуктивних позицій це виглядає як неточність: «ціла» синтактика насправді мусить включати історичну синтактику і логічну синтактику. Останню ж за традицією продовжують умовно позначати «простим» терміном «синтактика». Навіть якщо оригінальна семіотична концепція обминає категорію історичного, це не означає, що вона спроможна обминути і об'єктивний процес розвитку. Повертаючи останньому належне місце у лінгвістичній метатеорії, ми мусимо подбати і про чіткіше термінологічне позначення відповідних галузей. Завдання можна розв'язати, запровадивши суфікс *-ика/-іка* для назв логічних галузей та суфікс *-ія* — для назв історичних галузей. Об'єднання ж пари галузей — логічної та історичної — термінологічно виражатиметься суфіксом *-логія* (див. § 2.6—2.10).

До такого розв'язку схиляє тенденція, зафіксована в даних «Інверсійного словника української мови» за ред. С. П. Бевзенка (Київ, 1985), який містить: 155 назв наукових дисциплін з суфіксом *-ика/-іка*, серед яких 91 назва — саме «логічних» дисциплін: логіка, математика, інформатика тощо; 163 назви дисциплін з суфіксом *-логія*, у т. ч. 104 назви — якраз об'єднаних «логіко-історичних» дисциплін: геологія, біологія, політологія та ін. Серед назв на *-ія* «історичних» дисциплін, справді, небагато, проте серед них — така найвагоміша для даної аргументації назва, як **історія**.

§ 2.6. Транстопологія

Переходячи до послідовної характеристики рядків таблиці 2.5, розгляньмо спочатку найзагальніші відомості про транстопологічну галузь лінгвістичних знань (рядки 10 і 100). Як видно з таблиці, виділити предметну область галузі стає можливим внаслідок застосування заперечної (контрастивної) настанови. Ця предметна область включає такі відомі сектори лінгвістичних знань, як мовні контакти, переклад, контрастивні, типологічні та ареальні міжмовні зв'язки.

Логічна (синхронічна) частина виділеної в такий спосіб галузі дістає мотивовану назву «транстопіка» (структуру її розкрито в § 3.10). Біологічною аналогією транстопіки виступає теорія біогеоценозів, сукупність яких утворює біосферу. Подібно до останньої людська мовна сфера не становить єдиного одноманітного явища. Вона являє собою не одну мову єдиного людства, а множину з кількох

тисяч різних етномов народів світу, які взаємопов'язані в єдиній лінгвосфері.

У щоденній мовній практиці транстопічні марковані властивості мовлення люди помічають щоразу, коли вживають запозичені слова, звороти, конструкції. Запозичення, кальки, прояви міжмовної інтерференції мають у складі своєї конотації транстопічний компонент, який полягає в тому, що по-справжньому осмислити їх можна через лексичну або граматичну мотивованість у системі мови-джерела запозичення. Транстопічна немаркованість, нейтральність має місце при вживанні питомих (споконвічних у даній мові, незапозичених) слів, зворотів, конструкцій.

Історична транстопіка — транстопія — включає генетичний розділ (теорія формування окремих мов, глосохронологія та ін.) і еволюційний (порівняльно-історичне мовознавство, генеалогія мов — див. § 3.100), що вивчають виникнення, становлення та еволюцію окремих мов, мовних родин і філ.

Логічну та історичну галузі лінгвістичних знань — транстопіку і транстопію — при потребі можна розглядати як єдину ширшу галузь — транстопологію.

§ 2.7. Евлектологія

Внаслідок застосування описової (дескриптивної, позитивної) настанови системно-операційного підходу до сукупності лінгвістичних знань можна зосередитись на описі різноманітних етномовних проявів, що реалізуються у ціннісно орієнтованих варіантах вжитку (узусу) даної етномови: субмовах, діалектах, говірках, вернакулах, а також у регістрах мовлення, вживаних залежно від умов і цілей спілкування. Перелічені предмети мовного об'єкта вивчають діалектологія, соціолінгвістика, стилістика, теорія аксіорівнів, теорія мовленнєвих актів та інші лінгвістичні дисципліни.

Логічна (синхронічна) частина виділеної в такий спосіб галузі дістає мотивовану назву «евлектика». Її предмет — варіантні прояви етномови в менших порівняно з етносом людських групах (говірки, діалекти, соціолекти, вернакули). Структуру евлектики розкрито в § 3.20. Префікс ев- вказує на оцінкову (аксіологічну) природу групових варіантів етномови, зумовлену ціннісною етично-естетичною мовною настановою членів групи. Така несвідома або свідома настанова, своєрідна громадська думка групи щодо вживаного нею (найціннішого для неї) варіанта етномови якраз і створює відчуття звич-

ності, спільності, близькості («нашості») евлекту (напр., соціолекту) у його носіїв. Корінь -лект- авляє собою фрагмент слова «діалект», відокремлений від останнього й дедалі частіше вживаний для утворення нових термінів ряду «ідіолект», «соціолект», «металект» (див. 167, с. 171 — етимологічний коментар до терміна «ідіолект», а також с. 617 та ін.). Тенденції розвитку значення цього нового кореня дозволяють використати його для позначення загальної ідеї про такі поняття, як діалект, говірка, вернакула, ідіолект. Всі вони характеризують окремі сторони аксіовжитку (узусу) етномови.

Біологічною аналогією евлектики виступає теорія популяцій (сукупність популяцій утворює певний вид організмів). Подібно до виду, етномовний масив не являє собою одноманітної маси «населення», а складається з певних груп, які можна в чомусь порівняти з популяціями, — територіальних, професійних, соціальних, вікових тощо. Ці сукупності носіїв етномови — різні за масштабами: масові (діалекти), колективні (говірки), групові (з небагатьох осіб — вернакули). Регулятивом їхньої взаємодії виступає своєрідна мовна деонтологія, завдяки якій формується поняття достойного в мові — н о р м и (загальноетномовної, діалектної, говіркової, вернакулярної, ідіолектної). До норми належать нейтральні елементи (немарковані, соціально прийнятні). Тоді ненормативне — це соціально небажане в мові, марковане, ненейтральне. Проте в менших групових нормах воно може якраз цінуватися і вважатися немаркованим. Відображення в літературній нормі окремих позанормативних мовних явищ породжує стильові відмінності самої норми.

При дослідженні лексики не просто як предмета десигніки, а, припустимо, як приналежної до певного регістру етномовного вжитку у складі її косигнації розрізняють евсигнаційний компонент, тобто те, що вказує на фахове, територіальне, соціальне або інше групове становище мовця (детальніше див. § 2.8).

Аксіоісторичне мовознавство (евлектія, див. § 3.90) включає такі добре опрацьовані дисципліни, як історична діалектологія, лінгвогеографія, історія літературної мови. Значно менше досліджена історія вернакул, арго, просторіччя, історична типологія ідіолектів та ін. У цілому можна сказати, що лінгвістичні знання цієї галузі стосуються виникнення, становлення та еволюції діалектів, норми, стилів.

Об'єднавчою щодо евлектики та евлектії виступає галузь евлектології, яка розглядає всю сукупність проблем внутрішнього, суспільно зумовленого розшарування етномови та його історію.

§ 2.8. Інтектологія

Інтерпретативна настанова системно-операційного підходу дає змогу зосередитися на індивідуальних особливостях мовних проявів. Зараз ці особливості вивчають з різних дослідницьких позицій такі дисципліни, як теорія ідіолекту, нейро- та психолінгвістика, лінгвістика тексту, лінгвостатистика, стилістика та деякі інші.

Логічна (синхронічна) частина окресленої тут галузі дістає мотивовану об'єднану назву «інтекстика» (її структуру описано в § 3.30). Префіксальний елемент ін- «в, всередині» (лат.) вказує на приналежність мовних об'єктів дослідження цієї галузі до мовної царини особи, конкретного індивіда: мовця (та його перформації) і слухача (з його компетенцією). Цей аспект явищ мовлення охоплює як їхню артикуляційну сторону, так і індивідуальні особливості семантики, інтонування, добору лексики, неповторність індивідуального стилю (манери) мовлення тощо. Корінь -текст- вказує на першорядну залежність саме створюваного мовцем індивідуального тексту (як продукту або твору мовлення) від індивіда: справді, абстрактних текстів не буває — це завжди **чийсь** текст, кимось висловлений або написаний. Завдяки індивідуальності висловленого тексту можуть бути виражені, зокрема, суб'єктивні компоненти сприйняття й розуміння світу — чуттєві, інтуїтивні, евристичні, естетичні. Саме в такий спосіб дістає відображення система цінностей та оцінок індивіда, специфіка самого ідіолекту стосовно чинних мовних норм різних аксіорівнів (див. § 2.7). При потребі можна досліджувати текст не тільки як ін-текст, але і як ев-ін-текст, тобто аксіо-ідіо-твір або і транс-ев-ін-текст (наприклад, якийсь переклад).

Біологічною аналогією інтекстики виступає теорія особини — організму як цілого (або «організмоцентричний підхід»). Однак, подібно до організму, ідіолект не є монолітом. Він являє собою єдність біологічного та соціального, фізичного й духовного. У свідомості індивіда та її нейрофізіологічних механізмах здійснюється взаємодія синтактичного та десигнаційного аспектів етномови (див. нижче, § 2.9, 2.10).

У щоденній практиці інтекстові властивості мовних явищ проявляються в самотутності й персональності текстів мовлення. Наприклад, їхня лексика може становити інтерес саме як приналежна до словникового запасу певного мовця, — або навіть більше — як створена певним мовцем (аспект ін-сигнації). Несвідоме вживання власних особливостей мовлення слід відрізняти від свідомого, часом — підкресленого. Разом з наслідуванням чужих особливостей (імітацією, пародіюванням) це свідчить про збагачення «звичайного», немаркованого ідіомовлення певними естетичними, мистецькими вимірами.

Ідіоісторичне мовознавство (інтекстія, див. § 3.80) включає добре опрацьовані ділянки знань психолінгвістики («вікові особливості мовлення»), генетичної та еволюційної нейролінгвістики і ряду прикладних лінгвістичних дисциплін — від логопедії до лінгвопедагогіки. Ці дисципліни вивчають різноманітні аспекти виникнення, становлення та еволюції ідіолекту, методи корекції ненормативних та оптимізації засвоєння нормативних навичок.

Варто зауважити, що у світлі викладеного в трьох попередніх параграфах виникає можливість чітко диференціювати в кожному конкретному випадку мовленнєвої практики суспільно-суб'єктні (прагматичні) компоненти змісту. Сама прагмосигнація постає як внутрішньо розчленована транс-ев-ін-сигнація. Іншими словами, при наявності чітких критеріїв розрізнення кожного аспекту прагматичної конотації останню інтерпретують як транс-ев-ін-нотацію.

В разі потреби інтекстику та інтекстію можна розглядати як логічну (синхронічну) та історичну частини єдиної галузі лінгвістичних знань — інтекстології.

§ 2.9. Синтактологія

Застосування експлікативної настанови до сукупності лінгвістичних знань уможливорює розгляд структури мовлення й мови як сполучних засобів, що забезпечують об'єднання окремих мовних елементів у тексті або в певній ділянці мовної пам'яті. Це традиційна область дослідження синтагматики, парадигматики, синтаксису, логіки, частково — морфології.

Логічна (синхронічна) частина окресленої тут галузі має свою мотивовану назву «синтактика» (її структуру описано в § 3.40). Префікс син- вказує на сполучення мовних елементів у складі цілого, на їхній взаємозв'язок, взаємозалежність і взаємовплив. Згідно з концепцією Моріса синтактика вивчає будь-які відношення між знаками (див. 461, с. 19), що передбачає розгляд не лише синтагматичних, але й парадигматичних відношень. Корінь -такт- вказує на реальність існування деяких сполучень, блоків мовних елементів, які за певних умов вичленовують як зумовлені змістом фрагменти тексту або мовленнєвого потоку. Різновидами таких тактів або блоків виступають, як відомо, синтагми, парадигми, словосполучення, поля елементів, речення, фрази, періоди, надфразові єдності, вокабуляри тощо. З переліку видно, що в цій галузі досліджують різні способи впорядку-

вання елементів етномови через їхню координацію (ев-ін-синтагматика мовлення) або субординацію (ев-ін-парадигматика мови).

Біологічним аналогом синтактики можна вважати гістологію (теорію тканин), цитологію (теорію клітин) або теоретичний рівень органел. У різних етномовах світу синтактика виявляє варіантність будови. Відмінності у граматичній будові мов складають сутність синтактичної специфіки цих мов. Граматичні явища, близькі або тотожні в різних мовах, утворюють множину синтактичних універсалей. Ці дані використовують для типологічних досліджень і класифікаційних побудов.

У щоденній практиці мовлення синтактичні властивості мовних явищ спостерігаються щомиті в реалізації мовленнєвих засобів сполучення елементів (їх об'єднання у синтагми, фрази, абзаци, уривки тексту). В разі потреби дослідник може сполучати синтактичний і, скажімо, десигнаційний предметні підходи до мовних явищ, розглядаючи, зокрема, і синнотаційні компоненти конотації.

Історична синтактика (синтактія, див. § 3.70) включає добре опрацьовану для окремих мов історичну граматику (переважно — еволюційну) і значно менш деталізовані палеосинтактику та генетичну синтактику. Ці дисципліни вивчають виникнення, становлення та еволюцію граматичної будови мови.

Корисно зазначити, що тепер, у світлі викладеного в попередніх 4 параграфах, (лого)конотація при потребі постає як добре структуроване теоретичне поняття — (лого)-транс-ев-ін-син-нотація. У стислій формі цей термін інформує про те, що: окрім прямого, денотативного значення лінгвістичний знак містить у собі додаткові компоненти змісту; ці компоненти вказують на його синтактичну функцію (СИН.нотація), на особливості його індивідуального застосування мовцем (ІН.нотація), на залежність від групового аксіоузусу (ЕВ.нотація) та можливий іншомовний вплив або його відсутність (ТРАНС.нотація).

При потребі синтактику і синтактію можна розглядати як логічну та історичну частини єдиної галузі мовознавства — синтактології.

§ 2.10. Десигнологія

Нарешті, застосувавши до сукупності лінгвістичних знань обґрунтовальну настанову системно-операційного підходу, приходимо до розгляду гностичного та (ап)перцептивного аспектів етномовних сигнальних (знакових) засобів, які об'єднані у I та II сигнальних сис-

темах. Цю ділянку мовної дійсності досліджують лексикологія, морфологія (частково), теорія лінгвістичного знака, теорія лексико-семантичних полів, семасіологія, фоніка (фонетика і фонологія), теорія графіки.

Логічна (синхронічна) частина названої галузі («семантика» Пірса — Моріса) одержує свою мотивовану назву «десигніка» (структура галузі описана в § 3.50). Префікс де- в цій групі термінів традиційно вказує на пряме, предметне значення лінгвістичних знаків. Корінь **-сигн-** («знак») узагальнює термінологічний ряд «сигнал, десигнат, сигніфікат, сигніфікація» і т. д. Різновидами лінгвістичних знаків є, як відомо, слова та морфеми, а компонентами їх — семи, артикуляти (фонема або графема) та далі нерозкладні диференційні ознаки.

Біологічним аналогом десигніки слід вважати молекулярну біологію. Як і в попередній галузі, при врахуванні водночас двох підходів, наприклад, десигнального і контрастивного, можна розглядати спільні або подібні за десигнацією явища мов світу (лексичні або семантичні універсали) та явища, відмінні у кожній окремій мові (специфічні десигнаційні явища етномов або унікалі). На підставі зібраних відомостей будують відповідні типологічні класифікації. Після всього викладеного всебічне осмислення мовленнєвих знаків у спілкуванні — (лого)сигнація — постає як (лого)кодесигнація, яка при потребі може бути деталізована як (лого)транс-ев-ін-син-де-сигн-ація.

У практиці мовлення десигнаційні властивості мовних явищ становлять найбільш «масовидний» матеріал, адже всяка звукова або графічна послідовність мовлення завжди щось означає — включаючи «семантичний нуль».

Історична десигніка (десигнія, див. § 3.60) охоплює добре опрацьовану історичну лексикологію та етимологію і менш детально розроблені генетичну десигніку, палеодесигніку і теорію пластії. Ці дисципліни вивчають виникнення, становлення та еволюцію мовних знаків, словника, морфем, звуків, фонем, значення, сенсу. В разі потреби обидві галузі — десигніка і десигнія — можуть розглядатися як логічна та історична частини єдиної лінгвістичної галузі — десигнології.

Десигнологією завершується ряд галузей лінгвістичних знань, необхідний і достатній для повного поділу всієї множини цих знань на рівні вихідних дедуктивних категорій першого порядку.

На закінчення варто розглянути даний ряд ще раз у зворотній послідовності, зіставляючи відповідні мовні об'єкти з фізичними аналогами (див. табл. 2.5, колонка 7). Цей ряд фізичних аналогів видається тут цілком виправданим, надто у світлі термінів-метафор самого мовознавства. Отже, доцільно порівняти: сигнальність (знаковість) мовлення — з його семантичною глибиною; часову протяжність мовлення — з його фізичною довжиною (унаочнюється в письмовому

записі); індивідуальну композицію тексту — з фізичною висотою його; вибір реєстру мовленнєвого узусу — з вибором матеріалу і певною масою його; контрастивні властивості тексту — з тяжінням і вагою. При складанні величин лінійні «глибина» і «довжина» утворюють син-сигнаційну **площину**, а разом з «висотою» — де-син-текстовий **об'єм**; при врахуванні вжитого «матеріалу» узусу отримуємо де-син-ев-текстову **масу**, а ще й міжмовного контрастивного «притягання» — де-син-ев-транс-текстову **вагу** мовного об'єкта.

§ 2.11. Підсумки розділу 2

0. Запропонований у розділі 1 системно-операційний методичний підхід призначений для того, щоб перетворити «виснажені» кінцеві індуктивні абстракції лінгвістичної теорії в «ущільнені» вихідні дедуктивні абстракції метатеорії мовознавства. Його результативному застосуванню має передувати реорганізація самого масиву цих «виснажених» абстракцій. Прагнення побудувати впорядкований опис лінгвістичних знань зумовлює потребу відшукати спочатку серед потенційно придатних для цього абстракцій найсуттєвіші, тобто фундаментальні інтегранти. Їхня ідентифікація становить другий після настановчого (§ 1.6—1.10) цикл розбудови загальнонаукових (суб'єктно орієнтованих) інтегрантів лінгвістичних знань (§ 2.1). За ним іде третій, предметний цикл відбору метатеоретичних понять (§ 2.2). Четвертим стає впроваджувальний цикл (§ 2.3), призначений для випробування емпірією одержаних метатеоретичних інтегрантів. П'ятий цикл — кумулятивний (§ 2.4): він передбачає загальну систематизацію мовознавчих праць. Як унаочнює табл. 2.0, ця циклічна послідовність виділення загальнонаукових інтегрантів з необхідністю відрізняється від порядку їх застосування в дедукції.

1. На фундаментальному циклі метатеорії послідовне застосування настанов системно-операційного підходу дозволяє виділити такі загальнонаукові інтегранти: обмеження *галузей* лінгвістичних знань (для § 3.00); *аксіоми, поняття*, проблеми (для § 3.02); *одиниці*, міри, величини (для § 3.04); *закономірності* (для § 3.06); *причини* (для § 3.08).

2. На предметному циклі до цього списку додаються такі інтегранти: обмеження областей лінгвістичних *теорій* (для § 3.01); *номенклатура* і факти (для § 3.03); *методичні прийоми* (для § 3.05); *класифікації* і типологія (для § 3.07). Випереджаючи зміст кумулятив-

ного циклу, вже можна скласти впорядкований список загальнонаукових інтегрантів лінгвістичних знань (для § 3.00—3.09).

3. Змістом впроваджувального циклу розбудови загальнонаукових інтегрантів стає їх співвіднесення з емпіричним рівнем лінгвістичних знань. При цьому з'ясовується, до якої міри останні підтверджують або спростовують виправданість виділення перелічених абстракцій для ролі інтегрантів.

4. Сутність кумулятивного циклу полягає у найзагальнішому розподілі за критерієм настанов системно-операційного підходу нагромадженій лінгвістичної *літератури* (для § 3.09). Відповідно до вжитих критеріїв виділено такі визначальні жанри публікацій з мовознавства: критичні праці (рецензії, коментарі); термінологічні джерела (словники, реєстри); дослідні праці (статті, дисертації); енциклопедичні видання (огляди, довідники, галузеві енциклопедії); методологічні праці (обґрунтовальні монографії, посібники, підручники). Побіжно відзначено можливість приналежності монографій до кожного з цих жанрів. На цьому завершується розбудова мета-теоретичного ряду суб'єктно орієнтованих (загальнонаукових) інтегрантів мовознавства.

5. Розбудову аналогічного ряду об'єктно орієнтованих (конкретно-наукових) інтегрантів лінгвістичних знань розпочато з виділення п'ятих аксіоматичних суттєвих спеціальних ознак мовних явищ. Вони генетично пов'язані з базовими поняттями семіотичної концепції Пірса — Моріса, і цей зв'язок їх розглянуто окремо. Засвідчено наявність структурних паралелей з галузевим членуванням сучасної біології. Для обґрунтування назв відповідних п'ятих галузей лінгвістичної метатеорії вжито три основні аргументи: аналіз термінологічної опозиції «денотація/конотація»; аналіз структури терміна «синтактика», обраного за взірець для решти членів термінологічного мікрополя; аргумент «бритви Окама» про неприпустимість виділення сутностей зверх необхідного. На відміну від циклічності розбудови ряду загальнонаукових інтегрантів, розгортання конкретно-наукових інтегрантів виявляє симетричність логічної та історичної частин їх ряду. В цьому проявляється визначальне відношення між категоріями логічного та історичного, опозиція яких властива для інтегрантів даного типу. Порядок їх розгортання представлений у табл. 2.5.

6. Застосування заперечної настанови до масиву конкретно-наукових категорій мовознавства дає змогу виділити метатеоретичне поняття транстопіки (для § 3.10), яке є об'єднаним для низки мовознавчих дисциплін: контрастивного мовознавства, теорії мовних контактів, перекладознавства. Біологічною аналогією цієї галузі виступає теорія біогеоценозів. Історична транстопіка — транстопія — включає генетичну та еволюційну частини (для § 3.100). При потребі обидві галузі можна розглядати як єдине ціле — транстопологію.

7. Спираючись на описову настанову, вдається виділити метатеоретичне поняття евлектики (для § 3.20), об'єднавче для лінгвістики узусу (теорії аксіорівнів, теорії норми, стилістики), діалектології, соціолінгвістики. Біологічним аналогом виступає теорія популяцій. Історична евлектика — евлектія — також має генетичну та еволюційну частини (для § 3.90). Обидві галузі об'єднують в евлектологію.

8. Ідучи шляхом застосування інтерпретативної настанови до мовознавства, вичленовуємо метатеоретичне поняття інтекстики (для § 3.30), яка охоплює кілька лінгвістичних дисциплін: лінгвістику тексту, ідіолектику, нейро- та психолінгвістику. Біологічною аналогією інтекстики є теорія організму. Історична інтекстика — інтекстія — має генетичний та еволюційний аспекти (для § 3.80). Обидві галузі (описову та історичну) об'єднують терміном інтекстологія.

9. Застосовавши есплікативну настанову, маємо одержати метатеоретичне поняття синтактики (для § 3.40). У принципових моментах воно тотожне синтактиці Пірса — Моріса. Його складовими теоретичними поняттями є синтагматика і парадигматика. Біологічна аналогія — теорія тканин і клітин (гістологія і цитологія). Історичну синтактику — синтактію — при потребі можна розглядати в генетичному та еволюційному аспектах (для § 3.70). Єдність обох галузей — синтактологія.

10. Нарешті, застосування обґрунтовальної настанови приводить до останнього метатеоретичного поняття мовознавства — десигніки (для § 3.50), яка охоплює теорію лінгвістичного знака, семасіологію, теорію фоніки (фонетику і фонологію) і теорію графіки (графетику і графеміку). Біологічний аналог десигніки — молекулярна біологія. Історична десигніка — десигнія — має генетичний і еволюційний аспекти (для § 3.60). Обидві галузі можна розглядати як сторони єдиної десигнології.

Внутрішня єдність одержаної послідовності конкретно-наукових (об'єктно орієнтованих) інтегрантів лінгвістичних знань підсумована метафоричним рядом аналогічних величин фізики (механіки).

Таким чином, внаслідок розгортання двох незалежних рядів інтегрантів (загально- та конкретно-наукового) підготовано всі необхідні метаструктурні умови для укладання узагальненої матриці лінгвістичних знань.

Розділ 3

ЗМІСТ МЕТАПОЛІВ ІНТЕГРАНТІВ ЛІНГВІСТИЧНИХ ЗНАНЬ

§ 3.0. Побудова матриці та назви її метаполів

Вихідним кроком побудови об'єднаної матриці лінгвістичних знань стало створення відповідної картотеки об'єктів майбутньої класифікації. Вона включила близько 1200 карток з назвами та визначеннями основних метатеоретичних категорій, галузей мовознавства, його областей, дисциплін, теорій, лінгвістичних понять, номенклатури, одиниць, методів, закономірностей, класифікацій та причин мовних явищ. Було додано також біля 500 карток з бібліографічною інформацією про джерела, з яких відібраний сам реєстр об'єктів (див. список літератури).

Далі картотека була впорядкована двічі: за двома визначальними науковими критеріями, а саме — за ознаками суб'єктного (загальнонаукового) та об'єктного (конкретно-наукового) інтегрантів. Внаслідок першого впорядкування було одержано 10 масивів карток для § 3.00—3.09 ; внаслідок другого — 10 інших масивів (з тих же карток) для § 3.10—3.100.

Потім у межах кожного з 10 перших масивів, виділених за двома суб'єктними параметрами (див. табл. 2.0), було здійснено класифікацію елементів множин лінгвістичних знань за двома об'єктними параметрами (див. табл. 2.5) та ще за одним (вже п'ятим) параметром суб'єктного критерію. Цей останній вишукувався щоразу методом перебору 3-поміж загальнонаукових категорій. Головною вимогою до нього була здатність розгортатися в такий ряд значень (або типів), який би забезпечував максимально рівномірний розподіл класифікованого матеріалу по всій площині матриці, — звичайно, за умови послідовного дотримання правил логічного поділу обсягу поняття (див. табл. 3.0).

ТАБЛ. 3.0. Специфікація п'ятого параметра лінгвістичних знань

<i>Метаполе</i>		<i>Характеристика п'ятого параметра</i>	<i>Різновиди п'ятого параметра (позначення, вжиті у другій колонці таблиць § 3.10—3.100)</i>
<i>№</i>	<i>Зміст</i>		
00.	Галузі та дисципліни мовознавства	ПРЕДМЕТНИЙ	1. КД — Контрастні ($a_1:a_2$). 2. ГД — Генералізаційні ($A:a$). 3. АД — Аспектизаційні ($a':a^*$). 4. ЕД — Екстеріоризаційні ($A:B$). 5. СН — Суміжні дисципліни (науки).
01.	Теорії, гіпотези; проблеми мовознавства	ПРЕДМЕТНИЙ	1. КТ — Контрастні. 2. ГТ — Генералізаційні. 3. АТ — Аспектизаційні. 4. ЕТ — Екстеріоризаційні.
02.	Аксиоми, факти, поняття мовознавства	ПРЕДМЕТНИЙ	1. КА — Контрастні. 2. ГА — Генералізаційні. 3. АА — Аспектизаційні. 4. ЕА — Екстеріоризаційні.
03.	Номенклатура мовознавства	ПРЕДМЕТНИЙ	1. КН — Контрастна. 2. ГН — Генералізаційна. 3. АН — Аспектизаційна. 4. ЕН — Екстеріоризаційна.
04.	Виміри, одиниці, стани їх розвитку	МЕТРИЧНИЙ	6. УО — Уніодиниці. 7. АО — мАкродиниці. 8. ЕО — мЕсодиниці. 9. ІО — мІкродиниці. 10. ОО — мОнодиниці.
05.	Методи мовознавства	АНАЛІТИКО-СИНТЕТИЧНИЙ	Аналітичні: 11. ЗМ — Описово-зіставного аналізу. 12. КМ — Кількісного та якісного аналізу. Синтетичні: 13. РМ — (Ре)конструктивного синтезу. 14. СМ — Системного синтезу. 15. ЛМ — Лінгвопедагогіки.
06.	Закономірності мовознавства	ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ	16. РЗ — Рангові залежності (функціональні константи: АВ — конст.). 17. ПЗ — Залежності Пірсона і Гауса. 18. ДЗ — Детермінативні послідовності (каузальні: $a \rightarrow b$). 19. КЗ — Кореляції ($a_1:a_2 = b_1:b_2$). 20. ЧЗ — Числові константи ($K = \text{конст.}$).
07.	Класифікації мовознавства	ВИМІРНИЙ	21. ОК — Одновимірні (лінійні). 22. ДК — Двовимірні (площинні: дерева, матриці, карти). 23. ТК — Тривимірні (об'ємні, тензорні; карти). 24. ЧК — Чотиривимірні. 25. ПК — П'ятивимірні та більшої вимірності.

08.	Причини мовознавства	СУБ'ЄКТ-ОБ'ЄКТ-НИЙ	Об'єктні: 26. ДП — Предметно-діяльнісні. 27. ІП — Інформаційно-логічні. Суб'єктні індивідуальні: 28. ПП — Психологічні. 29. БП — Біологічні. Суб'єктні колективні: 30. КП — Комунікативно-сугестивні. 31. СП — Соціо-екологічні.
09	Література з мовознавства	ПРЕДМЕТНИЙ	1. КЛ — Контрастна. 2. ГЛ — Генералізаційна. 3. АЛ — Аспектизаційна. 4. ЕЛ — Екстеріоризаційна.

Зміст щойно наведеної таблиці показує, що єдиного п'ятого параметра (з тотожною рубрикацією) для всіх видів лінгвістичних знань поки що не виявлено. Одержані дані використано далі для внутрішнього впорядкування змісту 10 часткових тривимірних матриць **суб'єктних метаполів** лінгвістичних знань (§ 3.00—3.09).

Як було згадано, ці 10 часткових матриць становлять фактично колонки або стовпчики узагальноної п'ятивимірної матриці лінгвістичних знань. Тому прочитання їхніх складових полів за рядками розкриває зміст інших 10 часткових матриць — **метаполів об'єктних інтегрантів** лінгвістичних знань (§ 3.10—3.100). У цих останніх всередині кожного з 10 складових полів відповідної таблиці збережено рубрикацію п'ятого параметра відповідного суб'єктного інтегранта.

На даному етапі своєї побудови узагальнена п'ятивимірна матриця лінгвістичних знань вже виявилася спроможною включити всі матеріали вихідної картотеки. Як стало очевидним із досвіду подальшої роботи з матрицею та її навчального використання, вона здатна увібрати в себе практично необмежену кількість об'єктів (окремих сюжетів лінгвістичних знань), — тобто є **відкритою**.

Цей момент побудови становить кульмінацію дедуктивного розгортання метатеорії. Справді, заготовану досі схему матриці (див. схему 3.0) тепер уже тільки «залишається» заповнити самими класифікованими об'єктами. Це знаменує початок переходу до реалізації якісно відмінного, а саме — впроваджувального етапу метатеорії.

Як видно зі схеми 3.0, номери кожного з 110 полів матриці (вказані у першій колонці кожної з подальших таблиць § 3.01—3.100) одностачно відповідають у своїй початковій цифрі об'єктному метаполю (смузі матриці), а в кінцевій — суб'єктному метаполю (колонці матриці).

СХЕМА 3.0. Збірна схема нумерації полів узагальненої матриці лінгвістичних знань

<i>Метаполя:</i> *		<i>суб'єктні</i>	<i>Галузі</i>	<i>Теорії</i>	<i>Аксиоми</i>	<i>Номенклатура</i>	<i>Одиниці</i>	<i>Методи</i>	<i>Закономірності</i>	<i>Класифікації</i>	<i>Причини</i>	<i>Література</i>	<i>Сторінки книги</i>
0-	(Метагалузь)		00	01	02	03	04	05	06	07	08	09	
1-	Транстопіка		10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	168
2-	Евлектика		20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	170
3-	Інтекстика		30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	172
4-	Синтактика		40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	174
5-	Десигніка		50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	176
6-	Десигнія		60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	178
7-	Синтактія		70	71	72	73	74	75	76	77	78	79	180
8-	Інтекстія		80	81	82	83	84	85	86	87	88	89	182
9-	Евлектія		90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	184
10-	Транстопія		100	101	102	103	104	105	106	107	108	109	186
	<i>Сторінки книги</i>		146	148	150	152	154	156	158	160	162	165	

Назви окремих лінгвістичних об'єктів, з технічних причин наведені скорочено в § 3.00—3.09, відтворені повністю в однойменних полях таблиць § 3.10—3.100.

Надійшов час перейти до структурованого опису перелічених у схемі 20 часткових тривимірних матриць метаполів суб'єктних (§ 3.00—3.09) та об'єктних (§ 3.10—3.100) інтегрантів лінгвістичних знань.

§ 3.00. Класифікація галузей і дисциплін мовознавства

00. Види дисциплін	1. <i>Контрастні.</i>	2. <i>Генералізаційні (СП — сутність предмета).</i>
10. Дисципліни транстопіки	Теорія мовних контактів. Лінгвістична типологія.	ТРАНС.ТОП.ІКА (контрастивна прагматика). СП — людська мова як світове різноетномовне ціле. Теорія універсальей.
20. Дисципліни евлектики	Теорія узусу мови.	ЕВ.ЛЕКТ.ІКА (аксіопрагматика). СП — етномовний діалог та рівні мови. Теорія норми.
30. Дисципліни інтекстики	Лінгвістика тексту.	ІН.ТЕКСТ.ІКА (ідіопрагматика). СП — ідіолект етномови з іншомовними впливами. Ідіолектологія.
40. Дисципліни синтактики	Синтаксична типологія. Синтагматика.	СИН.ТАКТ.ІКА. СП — зв'язки лінгвістичних знаків у тактах (блоках). Парадигматика.
50. Дисципліни десигніки	Морфологічна типологія. Теорія поля. Лексикографія.	ДЕ.СИГН.ІКА. СП — слова як лінгвістичні знаки та їхня будова. Лексикологія.
60. Дисципліни десигнії	Теорія (філо)глюсогенезу. Теорія сигногенезу.	ДЕ.СИГН.ІЯ (історична сигніфіка). СП — становлення і розвиток лінгвістичних знаків у філогенезі. Еволюційна теорія лінгвістичних знаків. Історична лексикологія.
70. Дисципліни синтактії	Контенсивна типологія. Теорія тактогенезу.	СИН.ТАКТ.ІЯ (історична синтактика). СП — становлення і розвиток міжзнакових зв'язків у філоетногенезі. Історична граматики.
80. Дисципліни інтекстії	Історична тектнологія.	ІН.ТЕКСТ.ІЯ (історична ідіопрагматика). СП — становлення і розвиток ідіолекту в онтогенезі. Історична ідіолектологія.
90. Дисципліни евлектії	Історія узусу. Історія аксіорівнів етномови.	ЕВ.ЛЕКТ.ІЯ (історична аксіопрагматика). СП — становлення і розвиток етнорівнів мови в онтоетноеволюції. Історія норми.
100. Дисципліни транстопії	Генеалогія мов. Ареальна лінгвістика.	ТРАНС.ТОП.ІЯ (історична контрастопрагматика). СП — становлення і розвиток міжмовних зв'язків у філоетноонтоеволуції. Еволюційна теорія багатомовних систем. Історія універсальей

3. Аспектизаційні.	4. Екстеріоризаційні.	5. Суміжні науки.
Перекладознавство. Інтерлінгвістика.	Лінгвопедагогіка. Теорія вегікулярності.	Демографія. Політологія. Географія. Теорія біогеоценозів.
Діалектологія. Соціолінгвістика. Стилістика.	Етнолінгвістика. Діалогічний синтаксис.	Етнографія. Соціальна психологія. Теорія комунікації. Теорія біологічних популяцій.
Макросинтаксис. Ідіостилістика. Риторика.	Нейролінгвістика. Психолінгвістика. Поетика. Герменевтика.	Психологія. Логіка. Літературознавство. Філологія. Фізіологія. Теорія організму.
Синтаксис. Морфологія: словотвір.	Інтонологія.	Статистика. Теорія зв'язку. Логіка. Кібернетика.
Морфологія: словозміна. Семасіологія. Фонетика. Фонологія.	Паралінгвістика. Кінесика. Акцентологія.	Семіотика. Логіка. Теорія інформації. Акустика. Фізіологія. Анатомія.
Палеосигнія. Палеофоніка. Етимологія. Палеосемасіологія.	Палеопсихологія.	Анатомія. Генетика. Етологія. Психопатологія. Археологія. Філософія.
Палеотактія. Теорія ергативності.	Палеологіка.	Етнологіка. Історія. Фольклористика. Філософія.
Історична ідіостилістика. Теорія дитячого мовлення. Психолінгвістика.	Лінгвопедагогіка. Логопедія. Сурдопедагогіка.	Біографія. Психологія. Педагогіка. Естетика. Філологія. Афазіологія. Нейролінгвістика. Літературознавство.
Історична діалектологія. Історична стилістика. Історія літературної мови.	Історична етнолінгвістика.	Історія. Етнографія. Археологія. Історія літератури. Етика. Лінгвогеографія.
Історія перекладу. Етимологія. Славістика, романістика...	Історія лінгвопедагогіки. Палеографія.	Антропологія. Історія. Молекулярна теорія еволюції людини. Генетика.

§ 3.01. Класифікація теорій, гіпотез і проблем мовознавства

01. Види теорій	<i>1. Контрастні</i>	<i>2. Генералізаційні</i>
11. Теорії транстопіки	Теорія мовних контактів.	Теорія етномовної відносності (Гумбольдта — Сепіра — Уорфа). Проблема мовної єдності людства і етноспецифіки мов.
21. Теорії евлектики	Теорія одномовного спілкування.	Теорія норми.
31. Теорії інтекстики	Теорія ідіолекту.	Теорія мовлення та мови.
41. Теорії синтактики	Теорія синтагматики.	Теорія парадигматики. Теорія висловлення.
51. Теорії десигніки	Теорія лінгвістичного знака.	Теорія поля. Теорія слова.
61. Теорії десигнії	Теорія виникнення лінгвістичних знаків. Теорія еволюції лінгвістичних знаків.	Теорія палеолексичних полів. Теорія еволюції етнолексиконів.
71. Теорії синтактії	Стадіальна теорія розвитку контенсивних типів мов.	Теорія семантико-логічної детермінанти.
81. Теорії інтекстії	Теорія мовної рекапітуляції. Теорія становлення та розвитку ідіолекту.	Теорія оптимізації вивчення іноземних мов.
91. Теорії евлектії	Теорія становлення і розвитку аксіорівнів етномови. Гіпотеза їх історичної необхідності.	Теорія становлення і розвитку норми. Гіпотеза гомеостатичної спрямованості норми.
101. Теорії транстопії	Теорія становлення і розвитку системи мов людства.	Проблеми спорідненості/зрідненості мов. Гіпотеза моногенезу письма та спорідненості його сучасних типів.

3. Аспектизаційні	4. Екстеріоризаційні
Теорія контрастивного вивчення мов. Проблема адекватності перекладу.	Проблема впливу середовища на мовні контакти.
Теорія масової комунікації. Проблема мовного узусу у вивченні мов.	Проблеми впливу суспільного життя на формування норми.
Проблема співвідношення мислення і внутрішнього мовлення (діалогу). Теорія психолінгвістики.	Проблеми мови, мислення і практики. Проблема мови і творчості. Теорія нейролінгвістики.
Проблема руху думки у предикації: основне/головне; одиначне / окреме / загальне. Проблема службової та повнозначної лексики.	Проблема співвідношення фактів і явищ. Проблема співвідношення лексичного/граматичного, семантичного/логічного.
Теорія взаємодії I та II сигнальної системи у лінгвістичному знаку. Теорія подвійної артикуляції.	Теорія співвідношення змісту і дійсності. Проблема співвідношення можливості й дійсності явища у змісті.
Теорія виникнення II сигнальної системи з матеріалу першої.	Проблеми етимології слів у зв'язку з історією речей.
Проблеми передсудного і дологічного. Теорія розсудкового і розумного в мовленні.	Проблема пропозиційних функцій палеолексичних структур.
Проблеми лінгвопедагогіки. Проблема аспектизації змісту навчання у лінгвопедагогії.	Теорії діяльнісної орієнтації лінгвопедагогіки. Ідіолект і творчість.
Теорія становлення і розвитку літературного діалекту мови та його стилістичних засобів. Теорія становлення і розвитку наукового соціолекту мови.	Проблеми історичної зумовленості змін аксіолектної структури етномов.
Гіпотези прабатьківщини бореальних, індоєвропейських та ін. мов. Гіпотези прабатьківщини писемності.	Гіпотеза появи писемності з глиняних фігурок Месопотамії для задоволення економічних потреб перших держав. (Д. Шмандт-Бесерат).

§ 3.02. Класифікація аксіом мовознавства

02. Види аксіом	1. <i>Контрастні.</i>	2. <i>Генералізаційні.</i>
12. Аксіоми транстопіки	Аксіома (А.) міжмовного контакту; іншомовне/сіюмовне.	Універсальне етномовне/специфічне етномовне.
22. Аксіоми евлектики	Ініціальне/респондентне. Іншого ідіолекту/цього ідіолекту. Іншорівневе/сьогорівневе.	Етномовне/аксіорівневе. А. узусу: нормативне/не-; нейтральне/не-; немарковане/марковане. Універсальне/самобутне.
32. Аксіоми інтекстики	А. міжтекстного контакту: оригінальний текст/наслідування.	Норма/узус ідіолекту. Банальне/оригінальне; індивідуальне. Віртуальне/актуальне; мовне/мовленнєве; компетенція/перформація.
42. Аксіоми синтактики	А. синтактичного зв'язку (граматичної суміжності): іншотактове/сьоготактове. Юнктор/копула/зв'язка.	Парадигматика/синтагматика. Рекурентне/унікальне або нечастотне. Валентність.
52. Аксіоми десигніки	А. лексичної суміжності: іншознакове/сьогознакове. Валентність (вартість)	Ендознакові А.: загальне/окреме/одиничне; сутність/явище; значення/смысл; позначання/називання. Семіозис.
62. Аксіоми десигнії	Дознакове/знакове. Історичне/логічне у лінгвістичному знаку.	Архетип/часовий стан лінгв. знака. Іст. сутність/еволюція лінгв. знака.
72. Аксіоми синтактії	Дотактове/тактове у мові. Історичне/логічне у мовних структурах.	Іст. сутність/часовий стан такту. Іст. інваріант/еволюція такту.
82. Аксіоми інтекстії	Доїдіолектне/ідіолектне. Іст./логічне в ідіолекті. Спорідненість/зрідненість ідіолектів.	Іст. сутність/часовий стан ідіолекту. Іст. інваріант/еволюція ідіолекту. А. ідіовіку мовлення.
92. Аксіоми евлектії	Доаксіорівневе/аксіорівневе у мові. Іст./логічне в аксіолектах і стилях. Їхня спорідненість/зрідненість.	Іст. сутність/часовий стан аксіолектів і стилів. Інваріант/еволюція аксіорівнів.
102. Аксіоми транстопії	Домовноконтактне/мовноконтактне. Іст./логічне в мовних контактах. Спорідненість/зрідненість мов.	Іст. сутність/часовий стан мовних контактів, перекладу, окремих мов. Прамова.

3. Аспектизаційні.	4. Екстеріоризаційні.
Верікулярне/не-. Перекладне/не-.	Транстопічне/евлектне/інтекстове/транстопійне. Транснотація.
Літературне/не-; стильове/поза-. Аксиологічне: престижне/не-. Інтердикція/прескрипція.	Етнолектне/інтекстове/евлектійне. Ініціатор/залучений; сугестор/контр-. Евнотація.
Ідіомова/свідомість. Мовлення/мислення. Слухання/говоріння. Набуте/створене через мову.	Практика/ідіолект. Дійсне/змістове. Подійне/фактуальне. Іннотація. Інтекстове/інтекстійне.
Семантичне/логічне у тактах. Вихідне/похідне. Ключове/вивідне. Попереднє/наступне. Дистрибуція.	Синтактично сполучуване/не-. Синтактичне/інтекстове/синтактійне. Фразеологічне/словесне. Синнотація.
Семантичне/логічне у лексичному полі. Семіозис. Вираження/зміст. Лексичне/граматичне.	Фізичне/психічне у знаку. Десигнальне/синтактичне/інтекстове/десигнійне. Де- і конотація.
Артикуляторне/до-. Становлення/еволюція лінгв. знаків. Акомодация і дисккомодация. Асиміляція і дисиміляція. Іст. чергування.	Десигнійне/синтактійне/інтекстійне.
Логічне/до-. Граматичне/до-. Становлення/еволюція тактів. Інтерференція синт. структур.	Синтактійне/інтекстійне. Граматичне як дологічне. Розсудкове/розумне в номінативному мисленні.
Сугестивне/інформаційне в ідіомовленні. Становлення/еволюція ідіолектів. Їх інтерференція.	Чуттєве/раціональне в ідіолекті. Можливість/дійсність, істинне/хибне в ідіолекті. Взаємовплив практики/мовлення в ідіолекті.
Стильове/до-. Становлення/еволюція/інтерференція евлектів.	Евлектійне/інтекстійне.
Перекладне/до-. Становлення/еволюція/інтерференція мов.	Транстопійне/евлектійне/інтекстійне.

3.03. Класифікація номенклатури мовознавства

03. Види номенклатури	1. Номенклатура (Н.) контрастних понять.	2. Н. генералізаційних понять.
13. Номенклатура транстопіки	Види мовних контактів.	Н. мовних універсаль, фреквенталей. Н. міжмовних лексико-граматичних еквівалентів: перекладний словник, контрастивна граматики.
23. Номенклатура евлектики	Види міжрівневих контактів. Види міждіалектних контактів: наказ, навчання, довідка. Н. теорії мовленнєвих актів.	Види діалектів: тер., соц., проф., біол. Н. елементів діалекту: діалектний словник. Види діалектних ареалів: суцільний, розірваний, острівний, діаспора.
33. Номенклатура інтекстики	Н. макросинтаксису. Н. наслідування: пародія, переспів, плагіат.	Види ідіолектів та особистих доробків. Н. елементів ідіолекту: ідіомовний словник.
43. Номенклатура синтактики	Види синтактичних зв'язків. Н. валентностей: граматики і словники сполучуваності. Н. синтаксичної типології.	Види синтагм. Н. синтаксичних універсаль. Види парадигм. Н. частин мови.
53. Номенклатура десигніки	Види лексико-семантичних зв'язків. Н. семантичного поля. Н. лексем: словник, тезаурус. Н. морфологічної типології.	Види лінгвістичних знаків. Н. їхніх компонентів і структури. Н. лексичних універсаль та специфічних лексичних явищ.
63. Номенклатура десигнії	Н. екзотипових мовних знаків, назофонів.	Н. пластії: дипластия, три-, тетра-.
73. Номенклатура синтактії	Н. становлення синтаксичних зв'язків: склади-дуплі, рими...	Н. серіації.
83. Номенклатура інтекстії		Н. рекапітуляції, ідіовіку мовлення.
93. Номенклатура евлектії		Н. еволюції норми етномови.
103. Номенклатура транстопії	Н. еволюційних змін ареального сусідства мов. Н. іст. типів взаємодії мов: субстрат, ад-,... Н. видів запозичень.	Н. генеалогічної класифікації мов: філі (7), родини(20), сім'ї, групи, гілки. Н. ареальної класифікації. Види ліг мов.

3. <i>Н. аспектизаційних понять.</i>	4. <i>Н. екстеріоризаційних понять.</i>
Н. видів і технік перекладу. Н. соціостатусу мов.	Види демографічної потужності етномовних колективів. Н. поширених етномов.
Види ізоглос на діалектних картах. Н. діалектів, говірок етномови. Н. стилів: функціональних, експресивних.	Види засобів еристики, риторики, педагогічного мовлення. Н. фігур мовлення.
Види реєстрів ідіолекту. Види ансамблів, творів, текстомем, сюжетем. Н. вибраних уривків (хрестоматії).	Н. мовленнєвих ділянок кори мозку: зони Обертена — Брока, Верніке, артикуляції, письма, предикації... (12). Н. афазій.
Види специфічних граматичних явищ. Н. когерем, конектем, конгруем, членів речення, сторін предикації. Розмовники та збірники афоризмів — ресстри вибраних фрагментів тексту.	Н. ідіоматики, фразеології. Н. фразеологізмів — фразеологічний словник.
Н. специфічних семантичних і фонетичних явищ. Н. фонетики, фонології. Н. семантичної типології.	Синонімічні позначення компонентів лінгв. знака у логіці, філософії, психології. Н. паралінгвістики. Н. літер.
Н. реліктів палеосигнії: екзо-, ендовидові, сугестивні, контрсугестивні.	Н. палеопсихології (Поршнев).
Н. реліктів палеотактії: ідеофони, пережитковий граматичний рід, реліктові граматичні конструкції.	
Н. ідіореліктів у мовленні. Н. психолінгвістики. Н. системи навчання мови «Фіксат».	Н. лінгвопедагогіки, логопедії, аутодидактики, нейролінгвістики (Лурія).
Н. еволюційних змін аксіорівнів, підсистем лексики, граматики.	
Н. трансреліктів етномови: запозичення, кальки, інтерференція... Н. історії письма: булли Месопотамії (Шмандт — Бесерат), лого- і фонографія.	Н. алфавітів. Н. топоніміки. Н. антропоніміки.

§ 3.04. Класифікація одиниць мовознавства

04.1. Види одиниць	6. Уні-	7. МАкро-
14. Одиниці контрасти	— топи: глобальні мовні контакти та багатомовні системи.	— топи: регіональні мовні контакти та багатомовні системи.
24. Одиниці евлектики	— лекти: загальноетнічні узуси та етномови.	— лекти: масові узуси та діалекти, соціолекти.
34. Одиниці інтекстики	— тексти: персональні доробки та їхні інваріанти (ідіословник, ідіограматика).	— тексти: програмні цикли (ансамблі) творів та їхні інваріанти (словник, граматика).
44. Одиниці синтактики	— такти: когерентні уривки та їхні тематичні поля елементів.	— такти: конективні комплекси та їхні парадигматичні комплекти.
54. Одиниці десигніки	— знаки: двомодальні вокабули(лексико-граматичні).	— знаки: одномодальні бази (лексичні або граматичні).
04.2. Види станів розвитку	10. мОно-	9. мІкро-
64. Стани розвитку десигнії	— фаза: протовидова вокалізація.	— фаза: екзовидова голосова сугестія.
74. Стани розвитку синтактії	— стадія (будова): доморфологічна будова.	— стадія (будова): класноособова будова.
84. Стани розвитку інтекстії	— ступінь: перцепція ініціальної мовленнєвої сугестії.	— ступінь: імітація та фіксація навичок мовлення.
94. Стани розвитку евлектії	— етап: етноімпульс.	— етап: експансія.
104. Стани розвитку транстопії	— рівень: таксон окремої мови. Локальна ліга мов.	— рівень: таксон гілки. Парціальна ліга мов.

8. мЕсо-	9. мікро-	10. мОно-
— топи: домініяльні мовні контакти й багатомовні системи.	— топи: парціальні мовні контакти й багатомовні системи.	— топи: локальні мовні контакти й багатомовні системи.
— лекти: колективний узус та говірки.	— лекти: груповий узус та вернакули.	— лекти: індивідуальний узус та діолокти.
— тексти: (планові) твори, їхні вокабуляри та граматика.	— тексти: тектонічні частини творів, їхні вокабуляри та граматика.	— тексти: сюжетні пасажі з частин творів, їхні вокабуляри та граматика.
— такти: предикативні пропозиції та відповідні парадигми.	— такти: конгруентні синтагми і відповідні парадигми (пари).	— такти: автономні словоформи і відповідні комплекси.
— знаки: семопозитивні радикали.	— знаки: семонегативні артикуляти.	— знаки: диференти (диференційні ознаки).
8. мЕсо-	7. МАкро-	6. Уні-
— фаза: ендовидова голосова сугестія.	— фаза: контрвокосугестія та дипластія.	— фаза: біконтрвокосугестія і тетрапластія.
— стадія (будова): органічно-активна будова.	— стадія (будова): ергативна будова.	— стадія (будова): номінативна будова.
— ступінь: інтерпретація мовлення та його граматикалізація.	— ступінь: систематизація і логізація мовлення.	— ступінь: гомеостаз (стабілізація) мовлення.
— етап: сатурація.	— етап: традиція.	— етап: стагнація, обскурація.
— рівень: таксон сім'ї. Домініяльна ліга.	— рівень: таксон родини. Регіональна ліга.	— рівень: таксон філи. Глобальна ліга мов.

§ 3.05. Класифікація методів мовознавства

05. Види методів	<i>11. Методи (М.) описово-зіставного аналізу.</i>	<i>12. М. кількісного та якісного аналізу.</i>
15. Методи транспіки	Зіставний метод. Метод картографування. Контрастивний аналіз. Типологічний аналіз.	Статистичні методи.
25. Методи евлектики	Метод картографування. Польові методи. М. конкретно-соціальних досліджень. Стилістичний, аналіз.	Статистичні методи.
35. Методи інтекстики	Функціональний аналіз. Інтертекстуальний аналіз. Стилістичний ₂ аналіз.	Методи філологічної інтерпретації тексту. Статистичний аналіз текстів.
45. Методи синтактики	Дистрибутивний аналіз. Опозитивний аналіз. Теоретико-множинний метод.	Аналіз за безпосередніми складниками (ІС). Лінгвостатистичні методи. Метод складокількості в типології.
55. Методи десигніки	Алгебраїчний метод. Репрезентативний метод. Інструментальні методи дослідження звукового мовлення.	Контент-аналіз. Компонентний аналіз. А. за семантичними множниками. А. за диференційними ознаками.
65. Методи десигнії		Лінгвостатистичні методи. Метод аналізу ендокранів.
75. Методи синтактії		Структурно-семантичний аналіз міфу.
85. Методи інтекстії	Методи (само)спостереження.	Експериментальні методи.
95. Методи евлектії	Ареальний метод.	
105. Методи транспії	Порівняльно-історичний метод. Ареальний метод. Опозитивний метод. Функтивний метод.	Метод глосохронології.

<i>13. М. реконструктивного синтезу.</i>	<i>14. М. системного синтезу.</i>	<i>15. М. лінгвопедагогіки.</i>
М. моделювання,	М. класифікації. Типологічний синтез.	Перекладний м. М. вивчення етноспецифіки мов.
Конкретно-соціологічні методи. Каузальні м. М. моделювання.		Методи практичного освоєння вищих відношень лектів.
Експериментальні м. М. реконструкції ендотексту, фрагментів тексту.		М. освоєння вищих відношень текстів. М. оцінки перформанції та компетенції.
М. моделювання. Генеративний метод. Трансформаційний метод.	Матричний метод. М. багатовимірних матриць (ієрархізованих).	Методи практичного освоєння вищих відношень тактів (блоків).
	Матричний м. М. графів для дослідження лексико-семантичних полів.	Методи практичного освоєння вищих відношень лінгвістичних знаків.
Методи реконструкції палеознаків. Етимологічні методи.	Історичні, генетичні, еволюційні методи. Каузальний метод.	
М. реконструкції граматики, палестакції.	Каузальний метод.	
Метод реконструкції палестекстії за даними регресії мовлення та афазій.	Каузальний метод.	М. оптимізації навчання мов: аспектизації, боротьби з забуванням; зворотного зв'язку.
М. внутр. реконструкції. М. іст. діалектології та стилістики.	Каузальний метод.	
М. лінгвопалеонтології, порівняльно-історичної (зовнішньої) реконструкції.	М. генеалогічної та ареальної класифікацій.	

§ 3.06. Класифікація закономірностей мовознавства
(детальніше див. § 4.06)

06. Види закономірностей	16. Рангові залежності.	17. Залежності Пірсона і Гауса.
16. Закономірності транстопіки	1. Потужність і ранг етномов. 2—3. Закон Есту—Зіфа в перекладі повнозначних і службових слів (Тищенко, Тимошук, Турчанінова; 1978, 1986).	24. Число Мілера як межа перекладних еквівалентів повнозначних слів (Тищенко, Тимошук, 1978).
26. Закономірності евлектики	4. Обсяг ідіословників і їхній ранг. 5. Закон Есту—Зіфа в терміносистемах (Тищенко, Федорова; 1988). 6. Закон Есту—Зіфа в жанрах і стилях.	
36. Закономірності інтекстики	7. Закон Есту—Зіфа в розпінанні слів текстів. 8. Закон Гіро. 9. Індекс Флеша. 10. Залежність Бредфорда.	
46. Закономірності синтактики	11. Закон Есту—Зіфа (1932). 12. Залежність Зіфа—Гердана. 13. Залежність Зіфа—Флеша.	25. Залежність Інґве—Мілера. 26. З. Бумера. 27. З. Крамаренка—Чистякова (1929). 28—29. Довжина слів і морфем у словнику.
56. Закономірності десигніки	14. Залежність Зіфа—Юла. 15. Залежність Чистякова—Крамаренка. 16. Залежність Мілевського.	30. Статистика певної літери в рядках.
66. Закономірності десигнії	17. Залежність Зіфа—Арапова—Герц.	
76. Закономірності синтактії	18. Довжина граматичних конструкцій та їхній вік (Тищенко, 1991).	
86. Закономірності інтекстії	19. Залежності Ебінгауза—Джонза. 20—21. Два правила Йоста.	31—32. Дві залежності Єркса—Додсона. 33. Правило Берча.
96. Закономірності евлектії	(Вік діалектів і соціолектів).	
106. Закономірності транстопії	22—23. Демографічна і етномова потужності родин мов та їхній ранг (Тищенко; 1979, 1990).	34. Демографічна потужність споріднених мов (Тищенко, 1990).

18. Детермінативні послідовності.	19. Кореляції.	20. Числові константи.
		75. Константа Мілевського.
		76. Лексичні константи стилів.
35. Послідовність жанрів мислення (Тищенко, 1990).		77. Константа Мілера.
36. Закономірність лексичного розподілу Грінвіда—Юла.		78. Застосування Інге константи Мілера. 79. Константи службової лексики (Тищенко, 1980).
	65. Закономірності позиційних змін звуків.	80. Константа Караулова. 81. Константи Кожевникова—Чистович. 82. Макс. число голосних фонем у системі (Тищенко, 1980).
37. Інтердикція — прояв закону заперечення запереч. 38—39. ДП становл. знака: сугестив.—інформ. (Поршнев).	66. Закон Елькоста в історичному становленні знака (Поршнев).	
40—41. ДП контенс. типів (Климов), логік (Лосєв). 42. ДП службової і повнозначної лексики (Тищенко, 1980).	67. К. контенсивних типів мов і мовних філ (Тищенко, 1990).	83. Перформаційний індекс частин мови (Тищенко, 1979).
43. ДП мовної рекапітуляції (Піаже). 44. ДП освоєння другої мови (Сухожєвський).	68. К. ступеня освоєння рідної та іноземних мов (Тищенко, 1990).	
	69. Правило Асколі. 70. П. периф. архаїзмів. 71. К. ізоглос Вейнена.	84. Перша константа Сведеша.
45—64. ДП іст. розвитку фонем (23 автори).	72. Фонет. к. споріднених мов. 73. К. ареалів мовних родин і рас. 74. К. Чекановського.	85. Друга константа Сведеша.

§ 3.07. Метатеоретична класифікація лінгвістичних класифікацій

07. Види класифікацій	21. <i>Одновимірні (лінійні).</i>	22. <i>Двовимірні (площинні).</i>
17. Класифікації транстопіки	Класифікація (К.) соціостатусів багатомовних систем. Ранговий реєстр мов перекладу	Карта мов світу.
27. Класифікації евлектики	Реєстр діалектів етномови.	К. лектів етномови. Діалектна карта. Соціокультурна таблиця ідіолектів Моля.
37. Класифікації інтекстики	Реєстр мов оригіналів перекладів. Зміст книги. Реєстр перекладів-бестселерів (Тищенко, 1990).	К. афазій. Карта мовленнєвих ділянок кори мозку. К. текстів за складністю (Флеша) та вживаністю (Бредфорда).
47. Класифікації синтактики	Реєстр членів речення. Реєстр частин мови.	К. синтаксичних універсальей. Складокількісна типологія (Тищенко, 1971). Типологія лексичних полів. Двовимірна к. членів речення.
57. Класифікації десигніки	Алфавітна класифікація слів мови (словниковий реєстр). Реєстр літер (алфавіт).	Типології мов: морфологічна, семантична, фонологічна. Семантична класифікація слів мови (тезаурус).
67. Класифікації десигнії	Реєстр реліктових палеознаків.	К. реліктових палеознаків за змістом і вираженням.
77. Класифікації синтактії	Реєстр реліктів палеосинтаксису.	Контенсивна типологія мов. Карта контенсивних типів мов.
87. Класифікації інтекстії	Реєстр вікових ступенів ідіолекту (Піаже).	К. вікових ступенів ідіолекту за двома ознаками (напр., розвиток лексики та граматики).
97. Класифікації евлектії		К. етапів розвитку діалекту.
107. Класифікації транстопії		Генеалогічне дерево мов. Ареальна к. мов. Карта мовних ліг. Генеалогічне дерево систем письма.

23. Тривимірні (тензорні).	24. Чотиривимірні.	25. П'ятивимірні...
Карта мов з додатковим спеціальним змістом. § 3.10. Транстопіка.		
Діалектна карта з додатковим спеціальним змістом. § 3.20. Евлектика.		
Предметний покажчик до книги. Діагностична карта афазій. Таблиця функціональної асиметрії мозку. § 3.30. Интекстика.		
Синтаксична типологія мов. К. частин мови за трьома критеріями. Ієрархізовані матриці парадигм. § 3.40. Синтактика.	Чотиривимірні матриці парадигм. Чотиривимірні синтаксична типологія мов (Грінберг, див. § 4.07.1).	
Ієрархізовані семантичні матриці. § 3.50. Десигніка.	К.основних артикуляцій МФА.	Оптимізована к. МФА з похідною серією звукотипів (див. § 4.50.3).
§ 3.60. Десигнія.		
§ 3.70. Синтактія.		
§ 3.80. Интекстія.	Діаграма ступенів освоєння рідної та іноземної мов «Фіксат».	
Історична динаміка ізоглос і діалектів на карті. § 3.90. Евлектія.		
Карті історичної динаміки мов, письма. Топонімічна стратиграфія. § 3.100. Транстопіка.	Стратиграфічні карти кореляції топонімів та археологічних культур.	

§ 3.08. Класифікація причин мовознавства

08. Види причин	26. Предметно-діяльнісні.	27. Інформаційно-логічні.
18. Причини транстопіки	Причини (П.) різноманітності світового мовного цілого (1). П. вегікулярності	П. константи Мілевського. П. закону Зіпфа — Юла в перекладі.
28. Причини евлектики	П. аксіорівневого розшарування етномови (1): професійні діалекти, субмови.	П. лексичних констант стилів (1). П. закону Есту — Зіпфа у терміносистемах.
38. Причини інтекстики	П. різноманітності ідіолектів (1): предметно-семантична.	П. різноманітності ідіолектів (2): лог., грам. П. послідовн. жанрів мислення. П. індексу Флеша, залежності Бредфорда.
48. Причини синтактики	П. існування лінгвістичних тактів (1).	П. існування лінгв. тактів (2). П. закону Есту — Зіпфа (1), залежностей Зіпфа — Гердана, Чистякова — Крамаренка, констант службової лексики, довжини слів і морфем у словнику.
58. Причини десигніки	П. існування семантики лінгвістичних знаків.	П. існування синсигніки, подвійної артикуляції, залежності Мілевського, Гаусового розподілу літер у рядках.
68. Причини десигнії	П. становлення лінгв. знаків (1), появи мови (1). Мова — причина появи людської (доцільної) праці.	П. становлення лінгвіст. знаків (2).
78. Причини синтактії	П. появи синтактичних зв'язків (1).	П. появи синтакт. зв'язків (2), стадіальної послідовності контенс. типів мови й мисл., ступенів сем.— лог. детермінанти, двох епох становл. лекс. і грам. слів.
88. Причини інтекстії	П. формування ідіолекту (1).	П. форм. ідіолекту (2), залежностей Ебінгауза — Джонза (1), Єркса — Додсона (1), кореляції ступенів освоєння мов.
98. Причини евлектії	П. формування вегікулярності діалекту, ідіолекту (1).	П. першої константи Сводеша.
108. Причини транстопії	П. диференціації прамов (1). П. появи і розвитку письма (1).	П. другої константи Сводеша. П. кореляції еволюц. морфології (Чекановського).

28. Психологічні.	29. Біологічні.
П. константи Мілера як макс. числа перекладних лексичних відповідників.	П. різноманітності світового мовного цілого (2). П. гіперболічного характеру рангового демогр. розподілу етномов.
П. лексичних констант стилів (2).	П. аксіорівневого розшарування етномови (2): стать, вік.
П. різноманітності ідіолектів (3): індивідуальний склад розуму. П. інтекстових конст. Мілера, залежн. Есту — Зіпфа, Гіро.	П. різноманітності ідіолектів (4): індивідуальні мовні здібності.
П. закону Есту — Зіпфа (2).	П. залежності Бумера (1).
П. обмеження різноманітності у фонології (1). П. залежності Зіпфа — Юла, константи Караулова. П. існування інсигніки.	П. обмеження різноманітності у фонології (2). П. констант Кожевникова — Чистович. П. позиційних звукових змін.
П. появи людської мови (2), лінгв. знаків (3), сугест. змісту їх перед предметним. П. залежн. Зіпфа — Арапова — Герц. Мова — причина олюднення як інформат.— сугест. поведінки.	П. появи людської мови (3), лінгв. знаків (4). Нейропсихологічні причини появи мовних пластій.
П. появи синтактичних зв'язків (3) П. більшого віку простіших граматичних структур і складніших граматичних категорій.	П. появи синтактичних зв'язків (4). П. Кореляції ареалів континентивних типів і філ мов.
П. формування ідіолекту (3). П. залежностей Ебінгауза — Джонза (2) та Йоста.	П. формування ідіолекту (4): здатність до гальм. домін. і пластії. П. мовної рекапітуляції, залеж. Єркса — Додсона (2).
П. формування вегікулярності діалекту, ідіолекту (2).	П. формув. вегікулярності діалекту, ідіолекту (3): пасіонарність (Шпенглер, Гумільов).
8. П. появи і розвитку письма (2).	П. диференціації правом (2), мовної спорідненості, кореляції мовних родин і рас, демографічної потужності родин мов (1), фонетичних законів.

§ 3.08. (Продовження таблиці)

08. Види причин	30. Комунікативно-сугестивні.	31. Соціо-екологічні.
18. Причини транстопіки	П. вегікулярності етномов (2).	П. різноманітності світового мовного цілого (3).
28. Причини евлектики	П. діалогу. П. аксіорівневого розшарування етномови (3): вернакули.	П. аксіорівневого розшарування етномови (4): діалекти, соціолекти.
38. Причини інтекстики	П. різноманітності ідіолектів (5): ступінь розвиненості спілкування.	П. різноманітності ідіолектів (6): наявність соціорегістрів ідіолекту.
48. Причини синтактики	П. залежностей Інґве — Мілера (1), Бумера (2), П. існування лінгвістичних тактів (3).	П. залежності Інґве — Мілера (2).
58. Причини десигніки	П. залежності Зіпфа — Юла (2), існування синсигніки, трансигніки, плану вираження у лінгвістичних знаках. П. залежності Зіпфа — Флеша.	П. існування евсигніки.
68. Причини десигнії	П. появи людської мови (4), лінгв. знаків (5), голосової сугестії/контрсугестії. Мова — причина появи людського суспільства як біологічної спільноти з інформаційно-сугестивною регуляцією поведінки.	П. становлення лінгвістичних знаків (6).
78. Причини синтактії	П. появи синтактичних зв'язків (5).	П. появи синтактичних зв'язків (6).
88. Причини інтекстії	П. формування ідіолекту (5). П. залежностей Еркса — Додсона (3).	П. формування ідіолекту (6). П. залежності Берча: поріг цінності.
98. Причини евлектії	П. формування вегікулярності діалекту, ідіолекту (4).	П. формування вегікулярності діалекту, ідіолекту (5). П. залежності Асколі, ареальної периферійності архаїзмів, корел. Вейнена.
108. Причини транстопії	П. мовної зрідненості. П. появи і розвитку письма (3).	П. диференціації прамов (3). П. кореляції демографічної потужності родин мов (2). П. появи і розвитку письма (4).

§ 3.09. Класифікація використаної в книзі літератури як фрагмент загальної соціокультурної таблиці праць з мовознавства

<i>Види літератури</i>	<i>1. Контрастна література (КЛ).</i>
09. Література метагалузі	Ахманова 1; Вахек; Ганич, Олійник; Звегинцев 1; Кобилянський; Ковалик, Самійленко; Кротевич, Родзевич; Лингвистический...; Марузо; Пономаренко, Кучеренко; Розенталь, Теленкова; Романова, Черемисенко; Словник...; Удовиченко; Хэмп; Юрзвіч; Dictionnaire...; Golab; Helbig 1, 2; Ivić; Jacob; La linguistique...; Lexicon 2; Pei; Gaynor; Slovník...
19. Література трансліки	Жлуктенко; Журинская, Новиков; Ярославцева; Конфронтативная...; Косериу; Языки...
29. Література евліки	Атлас...; Жилко; Захарова, Орлова; Шерковин; Языки...; Wersig, Nevelling.
39. Література інтекстіки	Зачесова, Подклетнова; Порус.
49. Література синтактики	Ди Пьетро.
59. Література десигніки	Коршунов, Мантатов; Bierwisch, Kiefer.
69. Література десигнії	Косериу.
79. Література синтактії	Журавлев.
89. Література інтекстії	Смирнов.
99. Література евлектії	Атлас...; Общеславянский... 1, 2; Villasante.
109. Література трансліпії	Жучкевич; Марр; Милитарев; Мурзаев; Старостин 1, 2; Топоров, Трубачев; Трубачев; Echenique; Kiss; Lietuvas...; Vocabularul...

§ 3.09. (Продовження таблиці)

<i>Види літератури.</i>	<i>2. Генералізаційна література (ГЛ).</i>
09. Література метагалузі	Апресян; Ахманова 2; Ахундов, Борисов, Тюхтин; Баженов 1, 2; Батороев; Березин, Головин; Білецький 2; Блауберг; Блумфилд; Бодуэн; Будагов; Вандриес; Ворожцов, Москаленко, Шубина; Вступ...; Гвишиани 2; Глисон; Головин 1; Гумбольдт; Дорошенко, Дудик; Ельмслев 2; Закономерности...; Звегинцев 2; Иванов 1, 2; Карпенко; Касевич; Кодухов 1, 2; Лисицкий; Лосев 1, 3; Макаров; Мамчур, Илларионов; Маслов; Мельничук; Методичні... 1, 2; Мухин; Никитин 1—3; Общее... 2, 3; Онтология...; Панфилов 2; Програма 1—3; Програма...; Ракитов 1, 2; Распопов; Реформатский; Робоча...; Рождественский; Романова; Рузавин; Семенов; Семчинський; Сепир; Скалозуб; Степанов 1—5; Тищенко 1, 5, 8, 17; Филин; Чупина; Швырев 1, 2; Шелов; Штофф; Щерба; Языкознание... 1, 2; Berezin; Carroll; Furdall; Horecký; Lyons; Martinet; Milewski; Morris 1; Mounin 1; New...; Nickel; Perrot; Pit Corder; Rossi-Landi; Saussure; Schlauch.
19. Література транстопіки	Гаджиева; Городецкий; Зайлер; Климов 2; Нерознак; Семенов; Семенец 2; Филичева; Хокетт; Штернеманн.
29. Література евлектики	Дейк; Поршнев 2; Хаймс; Шибутани; Miller; Turner.
39. Література інтекстики	Савченко; Сталл; Лурия; Моль; Никкель; Николаева; Панфилов 1; Почепцов 2; Торсуева; Хельбиг; Шапоринский; Шахнарович, Голод; Шубин; Язык...; Einführung...; Guénot.
49. Література синтактики	Балли; Белецкий; Гринберг; Общее... 4; Тищенко 11; Шайкевич; Palmer 1; Sigurd.
59. Література десигніки	Арапов; Караулов; Кобрин; Общее... 1; Паламарчук; Пирс; Тищенко 2, 4, 10; Ульманн; Шур; Bierwisch; Dubois; Guiraud 2, 3; Ljudskanov.
69. Література десигнії	Арапов, Херц; Поршнев 1.
79. Література синтактії	Климов 1, 4; Лосев 2.
89. Література інтекстії	Абульханова-Славская; Кабардов; Тищенко 13; Тищенко, Магушинец; Фергюсон; Шахнарович.
99. Література евлектії	Півторак; Weijnen.
109. Література транстопії	Андреев; Гамкрелідзе, Иванов; Клычков; Серебренников; Хенигсвальд; Шайкевич 1; Języki...; Lockwood.

3. Аспектизаційна література (АЛ).	4. Екстеріоризаційна література (ЕЛ).
<p>Акчурин; Александрова; Афанасьев; Бонно; Ващенко; Ветров; Виноградов 1; Гельфанд; Цетлин; Горохов; Гусев; Тульчинский; Елфимов; Жариков; Заде; Зотов; Иваницкий; Канделаки; Комаров; Крымский 1; Кузнецов 1, 2; Кузьмин 1, 2; Курасв; Литвинов; Ляпунов; Мареев; Меркулов; Молчанов; Нгуен Куанг Хонг; Никаноров; Никитин 1, 2; Новик; Попович; Розов; Русский...; Сачков; Селье; Серебрянников, Уемов; Степин, 1, 2; Тахтаджян; Турчин; Фрумкина; Звонкин; Ларичев; Касевич; Хайтун; Чудинов; Щедровицкий; Юдин; Яновская; Яцкевич; Chiss; Deutsche...; Encyclopaedia...; Fisiak; Lexicon 1; Mauro; Nagel; Ziolkowski.</p>	<p>Амосов 1, 2; Беллман; Бор; Бройль; Бычко 2; Венцовский; Виноградов, 2; Гвишиани 1; Гегель 1, 2; Горский; Готт; Урсул; Грязнов; Дынин; Никитин; Дубинин; Лисеев; Дышлевый; Кант; Кедров; Лейбниц; Материалисты...; Месарович; Такаха; Налимов 2; Омеляновский; Отрицание...; Тода; Шуфорд; Тюхтин; Уемов; Фейербах; Фейнман; Философская...; Філософський...; Флейшман; Брусилловский, Розенберг; Эйнштейн; Natur...; Herdan 1, 2.</p>
<p>Васильев; Васильева; Десницкая; Кибрик; Комиссаров; Семенец 1; Тищенко, Борцаговский; Тищенко, Вильчинский 2; Федоров; Яхонтов.</p>	<p>Алексеев 1; Народы...; Наулко; Ley...; UNESCO...</p>
<p>Тарасов; Тищенко 3, 8; Тищенко, Вильчинский 1; Тищенко, Федорова; Atlante...; Naugen; Tuščenko 1; Wolter.</p>	<p>Словарь... 1.</p>
<p>Быстрицкий; Григорьев; Крымский 2; Крючков, Мамотенко, Петров, Тищенко, Хлопук; Мириманова; Словарь... 3; Тищенко 9, 16; Черри; Вонно; Suchorzewski.</p>	<p>Ахутина; Бернштейн; Брунер; Вейн, Каменецкая; Деглин; Короткий...; Лебедев; Мамарлашвили; Платонов, Голубев; Психологічний...; Психология... Ушакова, Шустова, Сви́дерская; Nowakowska, Rzepa, Frydrychowicz; Robert.</p>
<p>Ингве; Кривоносов; Налимов 1; Петров; Пиотровский; Почепцов 1; Смирнова, Таванец; Тищенко 7, 15, 18; Учебов... 2; Частотна...; Чурсин; Boomer; Coysaud.</p>	<p>Кондаков; Копнин; Носенко.</p>
<p>Головин 2; Ельмслев 1; Зиндер; Маслова; Степанов 6; Тищенко, Крамаренко; Шаховский; Шеремета; Гринченко; Mottis 2; Wąsik; Wierzbicka; Yule.</p>	<p>Карнап; Кликс; Колшанский; Майр; Chao.</p>
<p>Атлас...; Газов — Гинзберг; Леонтьев; Словарь... 2.</p>	<p>Шмальгаузен; ABC...; Bruhl; Heymer; Tylor.</p>
<p>Климов 3, 5.</p>	<p>Автономова; Гулыга.</p>
<p>Вертгеймер; Маркушевич; Эткинд; Ястребова.</p>	<p>Біологічний...; Бычко 1; Okoń.</p>
<p>Хауген; Vausinger; Guiraud 1; Stieber.</p>	<p>Лабов.</p>
<p>Білецький 1; Боровський; Брайчевський 1, 2; Бугай; Ванас; Мартынов; Попов 1, 2; Рыбаков; Седов; Mańczak.</p>	<p>Алексеев 2; Гумилев; Hankó; Kiszely; Kozłowski; Geschichte...</p>

§ 3.10. Галузь транстопіки

Поля матриці (див. с. 145)	П'ятий параметр (§ 3.0)	0. Сутність предмета транстопіки (контрастивної прагматики) — лінгвосфера етномов, людська мова як світове різноетномовне ціле.
10. Дисципліни транстопіки	1. КД.	Теорія мовних контактів. Лінгвістична типологія.
	2. ГД.	Теорія універсалей.
	3. АД.	Перекладознавство. Інтерлінгвістика.
	4. ЕД.	Лінгвопедагогіка. Теорія вегікулярності.
	5. СН.	Географія. Політологія. Демографія. Теорія біогеоценозів.
11. Теорії транстопіки	1. КТ.	Теорія мовних контактів.
	2. ГТ.	Теорія етномовної відносності (Гумбольдта — Сепіра — Уорфа). Проблема мовної єдності людства і етноспецифіки мов.
	3. АТ.	Теорія контрастивного вивчення мов. Проблема адекватності перекладу.
	4. ЕТ.	Проблема впливу середовища на мовні контакти.
12. Аксиоми транстопіки	1. КА.	Аксиома міжмовного контакту: іншомовне/сіюмовне.
	2. ГА.	Універсальне етномовне / специфічне етномовне.
	3. АА.	Вегікулярне/невегікулярне. Перекладне/неперекладне.
	4. ЕА.	Транстопічне/евлектне/інтекстове/транстопійне. Транснотація.
13. Номенклатура транстопіки	1. КН.	Види мовних контактів.
	2. ГН.	Номенклатура мовних універсалей, фреквенталей. Номенклатура міжмовних лексико-граматичних еквівалентів: перекладний словник, контрастивна граматики.
	3. АН.	Номенклатура видів і технік перекладу. Номенклатура соціостатусу мов.
	4. ЕН.	Види демографічної потужності мовних колективів. Номенклатура поширених етномов.
14. Одиниці транстопіки	6. УО.	Унітопи: глобальні багатомовні системи та мовні контакти.
	7. АО.	Макротопи: регіональні багатомовні системи та мовні контакти.
	8. ЕО.	Месотопи: домініальні багатомовні системи та мовні контакти.
	9. Ю.	Мікротопи: парціальні багатомовні системи та мовні контакти.
	10. ОО.	Монотопи: локальні багатомовні системи та мовні контакти.

<i>15. Методи транслонікі</i>	11. ЗМ.	Зіставний метод. Метод картографування. Контрастивний аналіз. Типологічний аналіз.
	12. КМ.	Статистичні методи.
	13. РМ.	Метод моделювання.
	14. СМ.	Метод класифікації. Типологічний синтез.
	15. ПМ.	Перекладний метод, методи вивчення етноспецифіки мов.
<i>16. Закономірності транслонікі</i>	16. РЗ.	Залежність між потужністю і рангом етномов. Закон Есту — Зіфа в перекладі повнозначних слів (Тищенко, Тимошук, 1978) і службових слів (Тищенко, Турчанинова, 1986).
	17. ПЗ.	Константа Мілера як максимальне число перекладних еквівалентів повнозначних слів (Тищенко, Тимошук, 1978).
	18. ДЗ.	—
	19. КЗ.	—
	20. ЧЗ.	Числова константа Мілевського (55+60).
<i>17. Класифікації транслонікі</i>	21. ОК.	Класифікація соціостатусів багатомовних систем. Ранговий реєстр мов перекладу.
	22. ДК.	Карта мов світу.
	23. ТК.	Карта мов з додатковим спеціальним змістом. Даний § 3.10. Транслоніка
	24. ЧК.	—
	25. ПК.	—
<i>18. Причини транслонікі</i>	26. ДП.	Причини різноманітності світового етномовного цілого (1). Причини вегікулярності.
	27. ІП.	Причини константи Мілевського. Причини прояву закону Есту — Зіфа у перекладі.
	28. ПП.	Причини прояву константи Мілера як максимального числа перекладних відповідників повнозначної лексики.
	29. БП.	Причини різноманітності світового мовного цілого (2). Причини гіперболічного характеру рангового демографічного розподілу етномов.
	30. КП.	Причини вегікулярності етномов (2).
	31. СП.	Причини різноманітності світового мовного цілого (3).
<i>19.</i>		Література транслонікі (див. § 3.09.19).

§ 3.20. Галузь евлектики

Поля матриці (див. с. 145)	П'ятий параметр (§ 3.0)	0. Сутність предмета евлектики (аксіопрагматики) — лінгвосфера діалектів і говірок, аксіомовний діалог та аксіорівні мови.
20. Дисципліни евлектики.	1. КД.	Теорія узусу мови.
	2. ГД.	Теорія норми.
	3. АД.	Діалектологія. Соціолінгвістика. Стилїстика.
	4. ЕД.	Етнолінгвістика. Діалогічний синтаксис.
	5. СН.	Етнографія. Соціальна психологія. Теорія комунікації. Теорія біологічних популяцій.
21. Теорії евлектики	1. КТ.	Теорія одномовного спілкування.
	2. ГТ.	Теорія норми.
	3. АТ.	Теорія масової комунікації. Проблема мовного узусу у вивченні мов.
	4. ЕТ.	Проблеми впливу суспільного життя на формування норми.
22. Аксіоми евлектики	1. КА.	Ініціальне/респондентне. Іншого ідіолекту/цього ідіолекту. Іншорівневе/сьогорівневе.
	2. ГА.	Етномовне/аксіорівневе. Аксіома узусу: нормативне/ненормативне. Нейтральне/ненейтральне. Немарковане/марковане. Універсальне/самобутнє.
	3. АА.	Літературне/нелітературне. Стилїове/позастилїове. Престижне/непрестижне. Інтердикція/прескрипція.
	4. ЕА.	Евлектне/інтекстове/евлектійне. Ініціатор/залучений. Сугестор/контрсугестор. Евнотація.
23. Номенклатура евлектики	1. КН.	Види міжрівневих контактів. Види міждіалектних контактів: наказ, довідка, навчання... Номенклатура теорії мовленнєвих актів.
	2. ГН.	Види діалектів: територіальні, соціальні, професійні, біологічні. Номенклатура елементів діалекту — діалектний словник, граматики. Види діалектних арсалів: суцільний, розірваний, острівний, діаспора.
	3. АН.	Види ізоглос на діалектних картах. Номенклатура діалектів, говірок, вернакул етномови. Номенклатура стилів: функціональних, експресивних.
	4. ЕН.	Види засобів еристики, риторики, педагогічного мовлення. Номенклатура фігур мовлення.
24. Одиниці евлектики	6. УО.	Унілекти: загальноетнічні узуси та етномови.
	7. АО.	Макролекти: масові узуси та діалекти, соціолекти.
	8. ЕО.	Месолекти: колективні узуси та говірки.
	9. ІО.	Мікролекти: групові узуси та вернакули.
	10. ОО.	Монолекти: індивідуальні узуси та ідіолекти.

25. <i>Методи евлектики</i>	11. ЗМ.	Методи конкретно-соціальних досліджень. Картографування. Польові методи. Стилістичний аналіз.
	12. КМ.	Статистичні методи.
	13. РМ.	Метод моделювання. Каузальні методи.
	14. СМ.	—
	15. ПМ.	Методи практичного освоєння вищих відношень лектів.
26. <i>Закономірності евлектики</i>	16. РЗ.	Залежність між обсягом ідіословників та їхнім рангом. Прояв закону Есту— Зіфа в терміносистемах (Тищенко, Федорова, 1988). Прояви закону Есту— Зіфа в жанрах і стилях.
	17. ПЗ.	—
	18. ДЗ.	—
	19. КЗ.	—
	20. ЧЗ.	Лексичні константи стилів.
27. <i>Класифікації евлектики</i>	21. ОК.	Ресстри діалектів етномови.
	22. ДК.	Класифікація лектів етномови. Діалектна карта. Соціокультурна таблиця ідіолектів Моля.
	23. ТК.	Діалектна карта з додатковим спеціальним змістом. Даний § 3.20. Евлектика.
	24. ЧК.	—
	25. ПК.	—
28. <i>Причини евлектики</i>	26. ДП.	Причини аксіорівневого розшарування етномови (1): професійні діалекти, субмови.
	27. ІП.	Причини лексичних констант стилів (1). Причини прояву закону Есту— Зіфа в терміносистемах.
	28. ПП.	Причини лексичних констант стилів (2).
	29. БП.	Причини аксіорівневого розшарування етномови (2): стать, вік.
	30. КП.	Причини діалогу. Причини аксіорівневого розшарування етномови (3): вернакули.
	31. СП.	Причини аксіорівневого розшарування етномови (4): діалекти, соціолекти.
29.		Література евлектики (див. § 3.09.29).

§ 3.30. Галузь інтекстики

Поля матриці (див. с. 145)	П'ятий параметр (§ 3.0)	0. Сутність предмета інтекстики (ідіопрагматики) — лінгвосфера мовних творів, ідіолекти етномови та індивідуальне мовлення.
30. Дисципліни інтекстики	1. КД.	Лінгвістика тексту.
	2. ГД.	Ідіолектологія.
	3. АД.	Макросинтаксис. Ідіостилістика. Риторика.
	4. ЕД.	Нейролінгвістика. Психолінгвістика. Поетика. Герменевтика.
	5. СН.	Філологія. Літературознавство. Логіка. Психологія. Фізіологія. Теорія організму.
31. Теорії інтекстики	1. КТ.	Теорія ідіолекту.
	2. ГТ.	Теорія мовлення та мови.
	3. АТ.	Теорія психолінгвістики. Проблема співвідношення мислення та внутрішнього мовлення (діалогу).
	4. ЕТ.	Теорії нейролінгвістики. Проблеми мови, мислення і практики. Проблема мови і творчості.
32. Аксиоми інтекстики	1. КА.	Аксиома міжтекстного контакту: оригінальний текст/наслідування.
	2. ГА.	Норма/узус ідіолекту. Банальне/оригінальне; індивідуальне. Віртуальне/актуальне. Мовне/мовленнєве. Компетенція/перформація.
	3. АА.	Ідіомова/свідомість. Мовлення/мислення. Слухання/говоріння. Набуте/створене через мову.
	4. ЕА.	Практика/ідіолект. Дійсне/змістове. Подійне/фактуальне. Інтекстове/інтекстійне. Іннотація.
33. Номенклатура інтекстики	1. КН.	Номенклатура макросинтаксису. Номенклатура наслідування: пародія, переспів, плагіат.
	2. ГН.	Види ідіолектів та особистих доробків. Номенклатура елементів ідіолекту — ідіомовний словник.
	3. АН.	Види реєстрів ідіолекту. Види ансамблів, творів, тектонем, сюжетем. Номенклатура вибраних уривків — хрестоматія.
	4. ЕН.	Номенклатура мовленнєвих ділянок кори мозку — зони Обертена — Брока, Верніке, артикуляції, письма, предикації... (12). Номенклатура афазій.
34. Одиниці інтекстики	6. УО.	Унітексти: персональні доробки та їхні інваріанти — ідіословники, ідіограматики.
	7. АО.	Макротексти: програмні цикли (ансамблі) творів та їхні мовні інваріанти (словники, граматики).
	8. ЕО.	Месотексти: (планові) твори, їхні вокабуляри та граматики.
	9. Ю.	Мікротексти: тектонічні частини творів, їхні вокабуляри та граматики.
	10. ОО.	Монотексти: сюжетні пасажі з частин творів, їхні вокабуляри та граматики.

35. <i>Методи інтекстики</i>	11. ЗМ.	Функціональний аналіз. Інтертекстуальний аналіз.
	12. КМ.	Статистичний аналіз текстів. Методи філологічної інтерпретації текстів.
	13. РМ.	Методи реконструкції фрагмента тексту, ендотексту. Експериментальні методи.
	14. СМ.	—
	15. ПМ.	Методи освоєння вищих відношень текстів. Методи оцінки перформанції мовця та компетенції слухача.
36. <i>Закономірності інтекстики</i>	16. РЗ.	Залежність Есту— Зіфа у розпізнаванні слів тексту. Залежність Гіро (ступінь розуміння тексту). Індекс Флеша (читаність текстів). Залежність Бредфорда.
	17. ПЗ.	—
	18. ДЗ.	Детермінативна послідовність жанрів мислення (Тищенко, 1990).
	19. КЗ.	—
	20. ЧЗ.	Константа Мілера (7 ± 2).
37. <i>Класифікації інтекстики</i>	21. ОК.	Реєстр мов оригіналів перекладів. Зміст книги (твору). Реєстр перекладів-бестселерів (Тищенко, 1990).
	22. ДК.	Карта мовленнєвих ділянок мозку. Класифікації афазій. Класифікації текстів за складністю сприйняття (Флеш) та вживаністю (Бредфорд).
	23. ТК.	Предметні покажчики до книг. Діагностичні карти афазій. Таблиця функціональної асиметрії мозку. Даний § 3.30. Інтекстика.
	24. ЧК.	—
	25. ПК.	—
38. <i>Причини інтекстики</i>	26. ДП.	Причини різноманітності ідіолектів (1): предметно-діяльнісні.
	27. ІП.	Причини різноманітності ідіолектів (2): інформаційно-логічні, граматичні. Причини послідовності жанрів мислення, індексу Флеша, залежності Бредфорда.
	28. ПП.	Причини різноманітності ідіолектів (3): індивідуальний склад інтелекту і психіки. Причини інтекстових констант: Мілера, залежності Есту— Зіфа, Гіро.
	29. БП.	Причини різноманітності ідіолектів (4): індивідуальні мовні здібності (артикуляційні, тембро-голосові, каліграфічні, пам'яті, асоціативні, експресивні).
	30. КП.	Причини різноманітності ідіолектів (5): ступінь розвиненості спілкування.
	31. СП.	Причини різноманітності ідіолектів (6): ступінь розвиненості соціореєстрів, зумовлений аксіорівнями мови.
39.		Література інтекстики (див. § 3.09.39).

§ 3.40. Галузь синтактики

Поля матриці (див. с. 145)	П'ятий параметр (§ 3.0)	0. Сутність предмета синтактики — лінгвосфера речень і синтагм; такти (блоки) лінгвістичних знаків та їхня структура (зв'язки).
40. Дисципліни синтактики	1. КД.	Синтагматика. Синтаксична типологія.
	2. ГД.	Парадигматика.
	3. АД.	Синтаксис. Морфологія словотвору.
	4. ЕД.	Інтонологія.
	5. СН.	Логіка. Кібернетика. Статистика. Теорія зв'язку.
41. Теорії синтактики	1. КТ.	Теорії синтагматики.
	2. ГТ.	Теорії парадигматики. Теорія висловлення.
	3. АТ.	Проблеми руху думки у предикації: основне/головне, одиначне/окреме/загальне. Проблеми службової та повнозначної лексики.
	4. ЕТ.	Проблеми співвідношення лексичного/граматичного, семантичного/логічного, фактів/явищ.
42. Аксиоми синтактики	1. КА.	Аксиома синтактичного зв'язку (граматичної суміжності): іншотактове/сьоготактове. Юнктор/копула/дієслівна зв'язка.
	2. ГА.	Парадигматика/синтагматика. Частотне/нечастотне. Рекурентне/унікальне. Валентність: граматична/логічна.
	3. АА.	Семантичне/логічне у тактах. Вихідне/похідне. Ключове/вивідне. Попереднє/наступне. Дистрибуція.
	4. ЕА.	Синтактично сполучуване/несполучуване. Синтактичне/інтекстове/синтактичне. Фразеологічне/словесне. Синнотація.
43. Номенклатура синтактики	1. КН.	Види синтактичних зв'язків. Номенклатура валентностей: граматика і словники сполучуваності. Номенклатура синтаксичної типології.
	2. ГН.	Види синтагм і парадигм. Номенклатура частин мови, синтаксичних універсалей.
	3. АН.	Види специфічних граматичних явищ. Номенклатура когерем, конектем, конгруем, членів речення, сторін предикації. Розмовники та збірники афоризмів — реєстри вибраних фрагментів тексту.
	4. ЕН.	Номенклатура ідіоматики, фразеології. Фразеологічний словник — номенклатура фразеологізмів.
44. Одиниці синтактики	6. УО.	Унітакти: когерентні уривки і тематичні поля їхніх елементів.
	7. АО.	Макротакти: конективні комплекси та їхні парадигматичні комплекти.
	8. ЕО.	Месотакти: предикативні пропозиції та відповідні парадигми.
	9. ІО.	Мікротакти: конгруентні синтагми та відповідні парадигми (парадигматичні пари).
	10. ОО.	Монотакти: автономні словоформи та відповідні комплекти.

45. <i>Методи синтактики</i>	11. ЗМ.	Дистрибутивний аналіз. Опозитивний аналіз. Теоретико-множинний метод.
	12. КМ.	Аналіз за безпосередніми складниками (ІС). Лінгвостатистичні методи. Метод складокількості в типології.
	13. РМ.	Методи моделювання. Генеративний метод. Трансформаційний метод.
	14. СМ.	Матричний метод. Метод багатовимірних (ієрархізованих) матриць.
	15. ПМ.	Методи практичного освоєння вищих відношень тактів (блоків).
46. <i>Закономірності синтактики</i>	16. РЗ.	Закон Есту — Зіфа (1932). Залежність Зіфа — Гердана. Залежність Зіфа — Флеша.
	17. ПЗ.	Залежність Інґве — Мілера. Залежність Бумера. Залежність Крамаренка — Чистякова (1929). Статистика п-буквених слів у словнику, п-буквених морфем у словнику.
	18. ДЗ.	Закономірність Грінвуда — Юла.
	19. КЗ.	—
	20. ЧЗ.	Застосування Інґве константи Мілера. Константи службової лексики (Тищенко, 1980).
47. <i>Класифікації синтактики</i>	21. ОК.	Ресстри членів речення, частин мови.
	22. ДК.	Двовимірна класифікація членів речення, синтаксичних універсалей. Типологія лексичних полів. Складокількісна типологія (Тищенко, 1971).
	23. ТК.	Класифікація частин мови за трьома критеріями. Тривимірні матриці парадигм. Тривимірна синтаксична типологія мов (Грінберг). Даний § 3.40. Синтактика.
	24. ЧК.	Чотиривимірні матриці парадигм. Чотиривимірна синтаксична типологія мов (Грінберг; див. § 4.07.1).
	25. ПК.	—
48. <i>Причини синтактики</i>	26. ДП.	Причини існування лінгвістичних тактів (1).
	27. ПП.	Причини існування лінгвістичних тактів (2). Причини закону Есту — Зіфа (1), залежностей Зіфа — Гердана, Чистякова — Крамаренка, констант службової лексики, довжини слів і морфем у словнику.
	28. ПП.	Причини закону Есту — Зіфа (2).
	29. БП.	Причини залежності Бумера (1).
	30. КП.	Причини існування лінгвістичних тактів (3). Причини залежностей Інґве — Мілера (1), Бумера (2).
	31. СП.	Причини залежності Інґве — Мілера (2).
49.		Література синтактики (див. § 3.09.49).

§ 3.50. Галузь десигніки

Поля матриці (див. с. 145)	П'ятий параметр (§ 3.0)	0. Сутність предмета десигніки (сигніфіки, семантики) — лінгвосфера мовних знаків; слова як лінгвістичні знаки та їхня будова.
50. Дисципліни десигніки	1. КД.	Лексикографія. Теорія поля. Морфологічна типологія мов.
	2. ГД.	Лексикологія.
	3. АД.	Морфологія словозміни. Семасіологія. Фоніка — фонетика і фонологія.
	4. ЕД.	Паралінгвістика. Кінесика. Акцентологія.
	5. СН.	Семіотика. Теорія інформації. Логіка. Акустика. Фізіологія. Анатомія.
51. Теорії десигніки	1. КТ.	Теорія лінгвістичного знака.
	2. ГТ.	Теорія поля. Теорія слова.
	3. АТ.	Теорія подвійної артикуляції. Теорія взаємодії першої та другої сигнальних систем у лінгвістичному знаку.
	4. ЕТ.	Теорія співвідношення змісту і дійсності (теорія лінгвістичної відносності). Проблема співвідношення можливості й дійсності явища у мовному змісті.
52. Аксиоми десигніки	1. КА.	Аксиома лексичної суміжності: іншознакове/сьогознакове. Мовна вартість. Валентність.
	2. ГА.	Ендознакові аксіоми — загальне/окреме/одиничне у знаку. Сутність/явище, значення/сєнс у змісті знака. Позначання/називання. Семантизація/номінація. Семіозис.
	3. АА.	Семантичне/логічне у лексичному полі. Вираження/зміст. Лексичне/граматичне.
	4. ЕА.	Фізичне/психічне у знаку. Десигнальне/синтактичне/інтектове/десигнічне. Денотація і конотація.
53. Номенклатура десигніки	1. КН.	Види лексико-семантичних зв'язків. Номенклатура семантичного поля. Номенклатура лексем — словник, тезаурус. Номенклатура морфологічної типології.
	2. ГН.	Види лінгвістичних знаків. Номенклатура їхніх компонентів і структури. Номенклатура лексичних універсалей та специфічних лексичних явищ.
	3. АН.	Номенклатура специфічних семантичних і фонетичних явищ. Номенклатура фонетики, фонології. Номенклатура семантичної типології.
	4. ЕН.	Синонімічні позначення компонентів лінгвістичного знака у логіці, філософії, психології.
54. Одиниці десигніки	6. УО.	Унізнаки: двомодальні вокабули (лексико-граматичні).
	7. АО.	Макрознаки: одномодальні бази (лексичні або граматичні).
	8. ЕО.	Мезознаки: семопозитивні радикали.
	9. Ю.	Мікрознаки: семонегативні артикуляти.
	10. ОО.	Монознаки: диференційні ознаки (диференти).

55. <i>Методи десигніки</i>	11. ЗМ.	Алгебраїчний метод. Репрезентативний метод. Інструментальні методи дослідження звукового мовлення.
	12. КМ.	Контент-аналіз. Компонентний аналіз. Аналіз за семантичними множниками. Аналіз за диференційними ознаками.
	13. РМ.	—
	14. СМ.	Матричний метод. Метод графів для дослідження лексико-семантичних полів.
	15. ПМ.	Методи практичного освоєння вищих відношень лінгвістичних знаків.
56. <i>Закономірності десигніки</i>	16. РЗ.	Залежності Зіпфа — Юла, Мілевського, Чистякова — Крамаренка.
	17. ПЗ.	Статистика певної літери в рядках.
	18. ДЗ.	—
	19. КЗ.	Закономірності позиційних змін звуків — чергування, еуфонічні зміни, льезон.
	20. ЧЗ.	Константа Караулова (глибини словника). Константи Кожевникова — Чистович (тривалості сприйняття компонентів лінгвістичного знака: 0,1" — 0,15" — 0,35"). Обмеження максимального числа голосних фонем в етномовній системі (Тищенко, 1980).
57. <i>Класифікації десигніки</i>	21. ОК.	Алфавітна класифікація слів етномови — словниковий реєстр. Реєстр літер — алфавіт, абетка.
	22. ДК.	Семантична класифікація слів мови — тезаурус. Типології мов — морфологічна, семантична, фонологічна.
	23. ТК.	Тривимірні семантичні матриці. Даний § 3.50. Десигніка.
	24. ЧК.	Таблиця основних артикуляцій МФА.
	25. ПК.	Оптимізована таблиця МФА з похідною серією звукотипів (див. § 4.50.3).
58. <i>Причини десигніки</i>	26. ДП.	Причини існування семантики лінгвістичних знаків.
	27. ІП.	Причини існування синсигніки (вартості), подвійної артикуляції, залежності Мілевського, особливостей статистики літери в рядках.
	28. ПП.	Причини обмеження різноманітності у фонології (1). Причини залежності Зіпфа — Юла (1), константи Караулова. Причини існування інсигніки.
	29. БП.	Причини обмеження різноманітності у фонології (2). Причини констант Кожевникова — Чистович, позиційних звукових змін.
	30. КП.	Причини залежностей Зіпфа — Юла (2), Зіпфа — Флеша. Причини існування синсигніки, трансигніки, плану вираження у лінгвістичних знаках.
	31. СП.	Причини існування евсигніки.
59.		Література десигніки (див. § 3.09.59).

§ 3.60. Галузь десигнії

Поля матриці (див. с. 145)	П'ятий параметр (§ 3.0)	0. Сутність предмета десигнії (історичної сигніфіки) — історія лінгвосфери мовних знаків; становлення і розвиток лінгвістичних знаків у філогенезі.
60. Дисципліни десигнії	1. КД.	Загальна теорія (філо)глогосогенезу. Теорія сигногенезу.
	2. ГД.	Історична лексикологія. Еволюційна теорія лінгвістичних знаків.
	3. АД.	Палеосигнія. Палеофоніка. Палеосемасіологія. Етимологія.
	4. ЕД.	Палеопсихологія.
	5. СН.	Анатомія. Генетика. Етологія. Психопатологія. Археологія.
61. Теорії десигнії	1. КТ.	Теорія виникнення, формування, становлення, еволюції лінгвістичних знаків.
	2. ГТ.	Теорія палеолексичних полів. Теорія еволюції етнолексиконів.
	3. АТ.	Теорія виникнення другої сигнальної системи з матеріалу першої.
	4. ЕТ.	Проблеми етимології слів у зв'язку з історією речей.
62. Аксиоми десигнії	1. КА.	Дознакове/знакове. Історичне/логічне у лінгвістичному знаку.
	2. ГА.	Архетип/часовий стан лінгвістичного знака. Історична сутність/еволюція лінгвістичного знака.
	3. АА.	Артикуляторне/доартикуляторне. Становлення/еволюція лінгвістичних знаків. Історичні чергування звуків. Акомодация/дискомодация. Асиміляція/дисиміляція.
	4. ЕА.	Десигнійне/синтактичне/інтекстійне.
63. Номенклатура десигнії	1. КН.	Номенклатура назофонів, екзовидових мовних знаків.
	2. ГН.	Номенклатура пластій: дипластія, трипластія, тетрапластія (Поршнев).
	3. АН.	Номенклатура реліктів палеосигнії — екзовидові, ендовидові сугестивні, контрсугестивні.
	4. ЕН.	Номенклатура палеопсихології (Поршнев).
64. Стани розвитку десигнії	10. ОС.	Монофаза: протовидова вокалізація.
	9. ІС.	Мікрофаза: екзовидова голосова сугестія.
	8. ЕС.	Месофаза: ендовидова голосова сугестія.
	7. АС.	Макрофаза: контрвокосугестія та дипластія.
	6. УС.	Уніфаза: біконтрвокосугестія і тетрапластія.

65. <i>Методи десигнії</i>	11. ЗМ.	—
	12. КМ.	Лінгвостатистичні методи. Метод аналізу ендокранів.
	13. РМ.	Методи реконструкції палеознаків. Етимологічні методи.
	14. СМ.	Історичні, генетичні, еволюційні методи. Каузальні методи.
	15. ПМ.	—
66. <i>Закономірності десигнії</i>	16. РЗ.	Залежність Зіпфа — Арапова — Герц.
	17. ПЗ.	—
	18. ДЗ.	Інтердикція як прояв закону заперечення заперечення у становленні біконтрсугестії. Детермінативна послідовність компонентів у становленні знака. Вторинність інформаційного порівняно з сугестивним у знаку (Поршнев).
	19. КЗ.	Закон Елькоста в історичному становленні знака (Поршнев).
	20. ЧЗ.	—
67. <i>Класифікації десигнії</i>	21. ОК.	Реєстр реліктових палеознаків.
	22. ДК.	Класифікація реліктових палеознаків за змістом і вираженням.
	23. ТК.	Даний § 3.60. Десигнія.
	24. ЧК.	—
	25. ПК.	—
68. <i>Причини десигнії</i>	26. ДП.	Причини становлення лінгвістичних знаків (1), появи мови (1). Мова — причина появи людської (доцільної) праці.
	27. ІП.	Причини становлення лінгвістичних знаків (2).
	28. ПП.	Причини появи людської мови (2), лінгвістичних знаків (3), сугестивного змісту знаків раніше від предметного. Причини залежності Зіпфа — Арапова — Герц. Мова — причина олюднення (як формування інформаційно-сугестивної поведінки, що спирається на знання).
	29. БП.	Причини появи людської мови (3), лінгвістичних знаків (4). Нейропсихологічні причини появи мовних пластів.
	30. КП.	Причини появи людської мови (4), лінгвістичних знаків (5), голосової сугестії/контрсугестії. Мова — одна з головних причин появи людського суспільства як біологічної спільноти з інформаційно-сугестивною регуляцією поведінки її членів.
	31. СП.	Причини становлення лінгвістичних знаків (6).
	69.	

§ 3.70. Галузь синтактії

Поля матриці (див. с. 145)	П'ятий параметр (§ 3.0)	0. Сутність предмета синтактії (історичної синтактики) — історія лінгвосфери речень і синтагм; становлення і розвиток лінгвістичних тактів (блоків) та міжзнакових зв'язків у філоотногенезі
70. Дисципліни синтактії	1. КД.	Теорія тактогенезу. Контенсивна типологія.
	2. ГД.	Історична граматики.
	3. АД.	Палеотактія. Теорія ергативності.
	4. ЕД.	Палеологіка (Лосев).
	5. СН.	Етнологіка. Фольклористика. Історія. Філософія.
71. Теорії синтактії	1. КТ.	Стадіальна теорія розвитку контенсивних типів мов (Климов).
	2. ГТ.	Теорія семантико-логічної детермінанти (Климов).
	3. АТ.	Теорія розсудкового і розумного в мовленні. Проблеми передсудного і дологічного.
	4. ЕТ.	Теорія пропозиційних функцій палеолексичних структур (Лосев).
72. Аксиоми синтактії	1. КА.	Дотактове/тактове у мові. Історичне/логічне у мовних структурах.
	2. ГА.	Історична сутність/часовий стан лінгвістичного такту. Історичний інваріант/еволюція такту.
	3. АА.	Логічне/дологічне. Граматичне/дограматичне. Становлення/еволюція тактів. Інтерференція синтаксичних структур.
	4. ЕА.	Синтактичне/інтекстійне. Граматичне як дологічне. Розсудкове/розумне в номінативному мисленні.
73. Номенклатура синтактії	1. КН.	Номенклатура становлення синтаксичних зв'язків: склади-дуплі, рими, асонанси, синтагми.
	2. ГН.	Номенклатура серіації.
	3. АН.	Номенклатура реліктів палеотактії: ідеофони, позиційні релікти, пережитковий граматичний рід, реліктові граматичні конструкції.
	4. ЕН.	—
74. Стани розвитку синтактії	10. ОС.	Моностадія: доморфологічний лад (будова).
	9. ІС.	Мікростадія: класноособовий лад (будова).
	8. ЕС.	Месостадія: органічно-активний лад (будова).
	7. АС.	Макростадія: ергативний лад (будова).
	6. УС.	Уністадія: номінативний лад (будова).

75. Методи синтаксії	11. ЗМ.	—
	12. КМ.	Структурно-семантичний аналіз міфу.
	13. РМ.	Методи реконструкції граматики, палеотаксії.
	14. СМ.	Каузальний метод.
	15. ПМ.	—
76. Закономірності синтаксії	16. РЗ.	Співвідношення середньої довжини граматичних конструкцій та їхнього віку (Тищенко, 1991).
	17. ПЗ.	—
	18. ДЗ.	Детермінативна послідовність контенсивних типів мов (Климов) та відповідних типів логік (Лосєв). Детермінативна історична послідовність формування службової та повнозначної лексики (Тищенко, 1980).
	19. КЗ.	Кореляція ареалів контенсивних типів мов та мовних філ (Тищенко, 1990).
	20. ЧЗ.	Перформаційний індекс частин мови (Тищенко, 1979).
77. Класифікації синтаксії	21. ОК.	Реєстр реліктів палеосинтаксису.
	22. ДК.	Контенсивна типологія мов. Карта контенсивних типів мов.
	23. ТК.	Даний § 3.70. Синтаксія.
	24. ЧК.	—
	25. ПК.	—
78. Причини синтаксії	26. ДП.	Причини появи синтактичних зв'язків (1).
	27. ІП.	Причини появи синтактичних зв'язків (2). Причини стадіальної послідовності контенсивних типів мови і відповідних типів логік мислення. Причини послідовності ступенів семантико-логічної детермінанти. Причини існування двох епох у становленні граматичних і лексичних слів.
	28. ПП.	Причини появи синтактичних зв'язків (3). Причини більшого віку простіших граматичних структур і складніших граматичних категорій.
	29. БП.	Причини появи синтактичних зв'язків (4). Причини кореляції ареалів контенсивних типів і філ мов.
	30. КП.	Причини появи синтактичних зв'язків (5).
	31. СН.	Причини появи синтактичних зв'язків (6).
79.		Література синтаксії (див. § 3.09.79).

§ 3.80. Галузь інтекстії

Поля матриці (див. с. 145)	П'ятий параметр (§ 3.0)	0. Сутність предмета інтекстії (історичної ідіопрагматики) — історія лінгвосфери ідіолектних творів, становлення й розвиток ідіолектів в онтогенезі.
80. Дисципліни інтекстії	1. КД.	Історична текстологія.
	2. ГД.	Історична ідіолектологія.
	3. АД.	Історична ідіостилістика. Теорія дитячого мовлення. Психолінгвістика.
	4. ЕД.	Лінгвопедагогіка. Логопедія. Сурдопедагогіка.
	5. СН.	Біографія. Психологія. Нейролінгвістика. Афазіологія. Педагогіка. Естетика. Філологія. Літературознавство.
81. Теорії інтекстії	1. КТ.	Теорія мовленнєвої рекапітуляції. Теорія становлення та розвитку ідіолекту.
	2. ГТ.	Теорія оптимізації вивчення рідної та іноземних мов.
	3. АТ.	Проблеми лінгвопедагогіки. Проблема аспектизації змісту навчання у лінгвопедагогіці. Проблема паралельного вивчення кількох іноземних мов.
	4. ЕТ.	Теорії діяльнісної орієнтації лінгвопедагогіки. Ідіолект і творчість.
82. Аксиоми інтекстії	1. КА.	Доїдіолектне/ідіолектне. Історичне/логічне в ідіолекті. Спорідненість/зрідненість ідіолектів.
	2. ГА.	Історична сутність/часовий стан ідіолекту. Історичний інваріант/еволюція ідіолекту. Аксиоми ідіовіку мовлення.
	3. АА.	Сугестивне/інформаційне в ідіомовленні. Становлення/еволюція ідіолектів, їх інтерференції.
	4. ЕА.	Чуттєве/раціональне в ідіолекті. Можливість/дійсність в ідіолекті. Істинне/хибне в ідіолекті. Взаємовплив практики і мовлення.
83. Номенклатура інтекстії	1. КН.	—
	2. ГН.	Номенклатура рекапітуляції, ідіовіку мовлення.
	3. АН.	Номенклатура ідіореліктів у мовленні. Номенклатура психолінгвістики. Номенклатура системи навчання мови «Фіксат».
	4. ЕН.	Номенклатура лінгвопедагогіки, логопедії, аутодидактики, нейролінгвістики.
84. Стани розвитку інтекстії	10. ОС.	Моноступінь: перцепція ініціальної мовленнєвої сутності.
	9. ІС.	Мікроступінь: імітація та фіксація навичок мовлення.
	8. ЕС.	Месоступінь: інтерпретація мовлення та його граматикалізація.
	7. АС.	Макроступінь: систематизація і логізація мовлення.
	6. УС.	Уніступінь: гомеостаз (стабілізація) мовлення.

85. Методи інтекстії	11. ЗМ.	Методи (само)спостереження.
	12. КМ.	Експериментальні методи.
	13. РМ.	Метод реконструкції палеотекстії за даними функціональних регресій мовлення та афазій.
	14. СМ.	Каузальний метод.
	15. ПМ.	Методи оптимізації навчання мов — зворотного зв'язку, аспектизації навчання, боротьби з забуванням мовного матеріалу.
86. Закономірності інтекстії	16. РЗ.	Залежність Ебінгауза — Джонза. Два правила Йоста.
	17. ПЗ.	Дві залежності Єрка — Додсона. Правило Берча.
	18. ДЗ.	Детермінативна послідовність етапів мовної рекапітуляції (Піаже) та освоєння іноземної мови (Сухожєвський).
	19. КЗ.	Кореляція ступенів освоєння рідної та іноземної мов (Тищенко, 1990).
	20. ЧЗ.	—
87. Класифікації інтекстії	21. ОК.	Реєстр вікових ступенів ідіолекту (Піаже).
	22. ДК.	Класифікація вікових ступенів ідіолекту за двома ознаками (напр., розвитку лексики та граматики).
	23. ТК.	Даний § 3.80. Интекстия.
	24. ЧК.	Діаграма ступенів освоєння рідної та іноземних мов «Фіксат» (див. § 4.80).
	25. ПК.	—
88. Причини інтекстії	26. ДП.	Причини формування ідіолекту (1).
	27. ПП.	Причини формування ідіолекту (2), залежностей Ебінгауза — Джонза (1), Єрка — Додсона (1), кореляції ступенів освоєння мов.
	28. ПП.	Причини формування ідіолекту (3), залежностей Ебінгауза — Джонза (2) та Йоста.
	29. БП.	Причини формування ідіолекту (4) — здатність до гальмівної домінанті та пластії (Поршнев). Причини мовної рекапітуляції, залежностей Єрка — Додсона (2).
	30. КП.	Причини формування ідіолекту (5). Причини залежностей Єрка — Додсона (3).
	31. СП.	Причини формування ідіолекту (6). Причини залежності Берча.
89.		Література інтекстії (див. § 3.09.89).

§ 3.90. Галузь евлекції

Поля матриці (див. с. 145)	П'ятий параметр (§ 3.0)	0. Сутність предмета евлекції (історичної аксіопрагматики) — історія лінгвосфери діалектів і говірок, становлення та розвиток аксіорівнів мови в онтогеноеволюції.
90. Дисципліни евлекції	1. КД.	Історія узусу етномови. Історія аксіорівнів етномови.
	2. ГД.	Історія норми етномови.
	3. АД.	Історична діалектологія. Історична соціолінгвістика. Історія літературної норми. Історична стилістика. Історія наукової норми.
	4. ЕД.	Історична етнолінгвістика.
	5. СН.	Етнографія. Археологія. Лінгвогеографія. Історія. Етика. Історія літератури.
91. Теорії евлекції	1. КТ.	Теорія становлення і розвитку аксіорівнів етномови. Гіпотеза їх історичної необхідності.
	2. ГТ.	Теорія становлення і розвитку етномовної норми. Гіпотеза гомеостатичної спрямованості норми.
	3. АТ.	Теорія становлення і розвитку літературного соціолекту мови та його стилістичних засобів. Теорія становлення і розвитку наукового соціолекту мови.
	4. ЕТ.	Проблеми історичної зумовленості змін аксіолектної структури етномов.
92. Аксіоми евлекції	1. КА.	Доаксіорівневе/аксіорівневе у мові. Історичне/логічне в аксіолектах і стилях. Спорідненість/зрідненість аксіолектів.
	2. ГА.	Історична сутність/часовий стан аксіолектів і стилів. Інваріант/еволюція аксіорівнів.
	3. АА.	Стильове/достильове. Становлення/еволюція/інтерференція аксіолектів.
	4. ЕА.	Евлекційне/інтекстійне.
93. Номенклатура евлекції	1. КН.	—
	2. ГН.	Номенклатура еволюції норми етномови.
	3. АН.	Номенклатура еволюційних змін аксіорівнів, підсистем лексики, граматики.
	4. ЕН.	—
94. Стани розвитку евлекції	10. ОС.	Моноетап: етноімпульс (Шпенглер, Гумільов).
	9. ІС.	Мікроетап: експансія.
	8. ЕС.	Месоетап: сатурація.
	7. АС.	Макроетап: традиція.
	6. УС.	Уніетап: стагнація, обскурація.

95. Методи евлектії	11. ЗМ.	Ареальний метод.
	12. КМ.	—
	13. РМ.	Метод внутрішньої реконструкції. Методи історичної діалектології та історичної стилістики.
	14. СМ.	Каузальний метод.
	15. ПМ.	—
96. Закономірності евлектії	16. РЗ.	(Вік діалектів і соціолектів).
	17. ПЗ.	—
	18. ДЗ.	—
	19. КЗ.	Правило Асколі. Правило периферійних архаїзмів. Кореляція ізоглос Вейнена.
	20. ЧЗ.	Перша константа Сводеша.
97. Класифікації евлектії	21. ОК.	—
	22. ДК.	Таблиця етапів розвитку діалекту.
	23. ТК.	Історична динаміка ізоглос і діалектів на карті. Даний § 3.90. Евлектія.
	24. ЧК.	—
	25. ПК.	—
98. Причини евлектії	26. ДП.	Причини формування вегікулярності діалекту, ідіолекту (1).
	27. ІП.	Причини першої константи Сводеша.
	28. ПП.	Причини формування вегікулярності діалекту, ідіолекту (2).
	29. БП.	Причини формування вегікулярності діалекту, ідіолекту (3) — пасіонарність (Шпенглер, Гумільов).
	30. КП.	Причини формування вегікулярності діалекту, ідіолекту (4).
	31. СП.	Причини формування вегікулярності діалекту, ідіолекту (5). Причини залежності Асколі, периферійного розміщення архаїзмів у межах ареалу, кореляції ізоглос Вейнена.
99.		Література евлектії (див. § 3.09.99).

§ 3.100. Галузь транстопії

Поля матриці (див. с. 145)	П'ятий параметр (§ 3.0)	0. Сутність предмета транстопії (історичної контрасто-прагматики) — історія лінгвосфери етномов; історія мовної карти світу; становлення і розвиток міжмовних зв'язків у флюїдної еволюції та формування історично зумовлених сучасних багатомовних систем.
100. Дисципліни транстопії	1. КД.	Генеалогія мов. Ареальна лінгвістика.
	2. ГД.	Історія всесвітнього мовного цілого. Історія універсальей.
	3. АД.	Історія перекладу. Етимологія. Славістика, романістика, германістика, орієнталістика...
	4. ЕД.	Історія лінгвопедагогіки. Палеографія. Історія письма.
	5. СН.	Антропологія. Історія. Генетика. Молекулярна теорія еволюції людини.
101. Теорії транстопії	1. КТ.	Теорія становлення і розвитку системи етномов людства.
	2. ГТ.	Теорії спорідненості/зрідненості мов. Гіпотеза моногенезу письма та спорідненості його сучасних типів.
	3. АТ.	Гіпотези прабатьківщин бореальних, індоєвропейських та інших мов. Гіпотези прабатьківщини писемності.
	4. ЕТ.	Гіпотеза появи писемності з глиняних фігурок Месопотамії для задоволення економічних потреб перших держав (Д. Шмандт — Бесерат).
102. Аксиоми транстопії	1. КА.	Домовноконтактне/мовноконтактне. Історичне/логічне в етимовних контактах. Спорідненість/зрідненість етномов.
	2. ГА.	Історична сутність/часовий стан мовних контактів, перекладу, окремих мов. Аксиома правови.
	3. АА.	Перекладне/доперекладне. Становлення/еволюція/інтерференція етномов.
	4. ЕА.	Транстопійне/евлекційне/інтекстійне.
103. Номенклатура транстопії	1. КН.	Номенклатура еволюційних змін ареального сусідства етномов. Номенклатура історичних типів взаємодії мов: субстрат, адстрат, суперстрат. Номенклатура видів запозичень.
	2. ГН.	Номенклатура генеалогічної класифікації мов: 7 філ, 20 родин, сім'ї, групи, гілки. Ізольовані мови. Номенклатура ареальної класифікації мов. Види мовних ліг (союзів мов).
	3. АН.	Номенклатура трансреліктив етномов: запозичення, кальки, інтерференція... Номенклатура історії письма — булли Месопотамії, логографічні та фонографічні системи письма.
	4. ЕН.	Номенклатура алфавітів. Номенклатура топонімів, антропонімів.
104. Стани розвитку транстопії	10. ОС.	Монорівень: таксон клону; локальна ліга мов.
	9. ІС.	Мікрорівень: таксон гілки; парціальна ліга мов.
	8. ЕС.	Месорівень: таксон сім'ї; домініальна ліга мов.
	7. АС.	Макрорівень: таксон родини; регіональна ліга мов.
	6. УС.	Унірівень: таксон філи; глобальна ліга мов.

<i>105. Методи транстопії</i>	11. ЗМ.	Порівняльно-історичний метод. Ареальний, опозитивний, функтивний методи.
	12. КМ.	Метод глосохронології.
	13. РМ.	Методи лінгвістичної палеонтології, порівняльно-історичної (зовнішньої) реконструкції.
	14. СМ.	Методи генеалогічної та ареальної класифікацій.
	15. ПМ.	—
<i>106. Закономірності транстопії</i>	16. РЗ.	Залежності між потужністю родин мов (демографічною, етномовною) та їхнім рангом (Тищенко, 1979, 1990).
	17. ПЗ.	Демографічна потужність споріднених мов (Тищенко, 1990),— див. § 4.100.2.2; 4.100.9.
	18. ДЗ.	Детермінативні послідовності історичного розвитку окремих фонем (23 автори— див. § 4.06.45—64).
	19. КЗ.	Фонетичні кореляції споріднених мов. Кореляція ареалів мовних родин і рас— див. § 4.100.7. Кореляції еволюційної морфології Чекановського.
	20. ЧЗ.	Друга константа Сводеша.
<i>107. Класифікації транстопії</i>	21. ОК.	—
	22. ДК.	Генеалогічне дерево мов. Ареальна класифікація мов. Карта мовних ліг. Генеалогічне дерево систем письма.
	23. ТК.	Кarti історичної динаміки мов; поширення і трансформації письма. Топонімічна стратиграфія (Мурзаєв). Даний § 3.100. Транстопія.
	24. ЧК.	Стратиграфічні карти кореляції топонімів та археологічних культур.
	25. ПК.	—
<i>108. Причини транстопії</i>	26. ДП.	Причини диференціації прамов (1). Причини появи й розвитку письма (1).
	27. ІП.	Причини другої константи Сводеша. Причини кореляцій еволюційної морфології Чекановського.
	28. ПП.	Причини появи й розвитку письма (2).
	29. БП.	Причини диференціації прамов (2). Причини мовної спорідненості, кореляції ареалів мовних родин і рас, кореляції демографічної потужності родин мов (1). Причини фонетичних законів.
	30. КП.	Причини мовної зрідненості. Причини появи й розвитку письма (3).
	31. СП.	Причини диференціації прамов (3). Причини кореляції демографічної потужності родин мов (2). Причини появи й розвитку письма (4).
<i>109.</i>		Література транстопії (див. § 3.09.109).

§ 3.110. Підсумки розділу 3

0. Розділ починається проспективним описом послідовності етапів побудови об'єднаної матриці лінгвістичних знань. Перше впорядкування вихідної картотеки мало наслідком розподіл масиву її карток між 10 загальнонауковими метаполями матриці, описаними у § 3.00—3.09; друге впорядкування визначило зміст інших 10 конкретно-наукових метаполів, описаних у § 3.10—3.100. Ключем для розуміння структури розділу є *схема* 3.0 (с. 145).

00—03. Зміст кожного з перших чотирьох метаполів суб'єктних інтегрантів розподіляється у найбільш рівномірний спосіб за умови застосування в ролі третього (п'ятого) критерію класифікації (див. *табл.* 3.0, с. 143) логічного ряду системних відношень. Цей ряд включає: 1. KB — контрастне відношення $a_1 : a_2$; 2. GB — генералізаційне відношення $A : a$; 3. AB — аспектизаційне відношення $a' : a''$; 4. EB — екстеріоризаційне відношення $A : B$. Крім того, в § 3.00 використаний ще один член цього ряду — позалінгвістичний: 5. CH — суміжні науки. Рівномірність розподілу очевидна з самих таблиць.

04. Метатеоретичну систему лінгвістичних **одиниць** автор побудував як темперовану послідовність (детальніше див. 193). В ролі третього критерію класифікації в ній використано циклічний метричний ряд, що включає такі категорії: 6¹. Уні-, тотальність елементів або ціле; 7. Макро-, регіон елементів; 8. Месо-, сектор елементів; 9. Мікро-, клон або фасет елементів; 10. Моно-, елемент. При сполученні з другим критерієм — масштабним рядом одиниць (знак, такт, текст, лект, топ) даний циклічний матричний ряд забезпечує належну одноманітність у темперуванні системи одиниць. Це знаходить прояв у рівномірному розподілі метричного «кроку» в межах кожного з п'яти масштабів та в інваріантній тотожності вищої одиниці даного масштабу з нижчою — більшого. Темперація дозволяє не тільки актуалізувати потенційну безперервність системи лінгвістичних одиниць як цілого, але і вперше здійснити їх приблизну кількісну оцінку (див. § 4.04.2). В історичних галузях таблиці (64 ... 104) структура інтегранта 04 дещо інша. Одиниця історичного розвитку відповідних областей — щоразу «своя» (фаза, стадія, ступінь, етап, рівень). Проте графічний простір таблиці дає змогу дальшої диференціації **станів** історичного розвитку. Для їхніх назв використано той же циклічний матричний ряд, що і в логічних галузях, але у зворотному порядку — згідно з діалектичним положенням про саме таку відповідність історичної та логічної послідовності опису об'єкта (див. § 4.04.4.).

05. При класифікації **методів** ефективним третім критерієм став ряд діяльнісно орієнтованих категорій, а саме: 11. ЗМ — описово-зстав-

¹ Нумерація типів третього (п'ятого) критерію у таблицях — наскрізна (подробиці в *табл.* 3.0, с. 143—144).

ний аналіз; 12. КМ — кількісний та якісний аналіз; 13. РМ — (ре)конструктивний синтез; 14. СМ — системний синтез; 15. ПМ — лінгвопедагогічні методи. Важливість цього метаполя матриці — у виявленні ділянок знань, менш опрацьованих у методичному та методологічному планах, що сприятиме доцільнішому плануванню наукового пошуку.

06. Чи не найцікавішим результатом упорядкування метаполів інтегрантів стала класифікація **закономірностей** мовознавства. Як з'ясувалося, їх можна розподілити на 5 класів, виділених за логіко-математичними ознаками: 16. РЗ — рангові залежності типу $AB = \text{конст.}$; 17. ПЗ — залежності Пірсона і Гауса з вираженим максимумом функції; 18. ДЗ — детермінативні (каузальні) послідовності $A \rightarrow B$; 19. КЗ — кореляції $a_1 : a_2 = b_1 : b_2$; 20. ЧЗ — числові константні величини $C = \text{конст.}$ Істотно, що з-поміж досі врахованих 85 закономірностей не знайдено закономірностей інших типів, крім перелічених п'яти. Як і в попередній таблиці, виявлені незаповнені клітини стимулюватимуть науковий пошук.

07. Доказом більшої потужності метамови лінгвістики щодо самої субмови мовознавства є металінгвістична **класифікація** лінгвістичних **класифікацій** мовних явищ. Ефективність упорядкування досягається тут чисто метричним засобом. У ролі третього критерію класифікації використано n -вимірність самої класифікації-об'єкта: 21. ОК — одновимірні класифікації (лінійні: реєстри, переліки); 22. ДК — двовимірні класифікації (площинні: матриці, карти, логічні дерева); 23. ТК — тривимірні класифікації (об'ємні, просторові, тензорні); 24. ЧК — чотиривимірні класифікації; 25. ПК — класифікації п'ятивимірні та більшої вимірності. На таблиці добре помітні ділянки, об'єкти яких ще не охоплені багатовимірними класифікаціями, — це також може сприяти визначенню напрямків подальших досліджень.

08. Найбільшої рівномірності розподілу **причин** існування та розвитку мовних явищ за полями матриці вдалося досягти при використанні в ролі третього параметра класифікації такого ряду гносеологічно орієнтованих категорій: 26. ДП — об'єктно-діяльнісні причини; 27. ІП — інформаційно-логічні причини; 28. ПП — психологічні індивідуально-суб'єктні причини; 29. БП — біологічні причини; 30. КП — комунікативні колективно-суб'єктні причини; 31. СП — соціоекологічні причини. З таблиці видно, що приблизно третина зі 132 врахованих причин може і далі досліджуватися в рамках мовознавства як нові лінгвістичні об'єкти. Щодо решти причин, то їх можна розглядати як лінгвістично зумовлений об'єкт дослідження суміжних з мовознавством наук.

09. Структура класифікації використаної **літератури** з мовознавства відповідає знову чотириккомпонентному ряду системних відношень таблиць 00—03, що цілком задовільно пояснюється предметною спорідне-

ністю об'єктів класифікації. Конкретно-лінгвістичній літературі (рубрики 19 ... 109) передує методологічна та загальнолінгвістична (рубрика 09).

Кількісні характеристики об'єктів матриці містить табл. 3.110.

ТАБЛ. 3.110. Кількісні характеристики метаполів § 3.00—3.09.

№	Назва метаполя	Число класифікованих лінгвістичних сюжетів (наукових об'єктів)						Число рубрик (5-го параметра)	Середня насиченість полів	
		за рубриками								
		1.	2.	3.	4.	5.	6.			
00.	Галузі	18	20	29	21	50	-	88+50	4+1	2,2
01.	Теорії	13	16	17	15	-	-	61	4	1,5
02.	Аксіоми	48	58	75	59	-	-	240	4	6,0
03.	Номенклатура	18	27	36	21	-	-	102	4	2,5
04.	Одиниці	26	26	26	26	26	-	130	5	2,6
05.	Методи	22	15	21	15	11	-	84	5	1,7
06.	Закономірності	21	11	32	10	11	-	85	5	1,7
07.	Класифікації	13	25	23	5	1	-	67	5	1,3
08.	Причини	15	31	24	23	22	17	132	6	2,2
09.	Література конкретно-лінгвістична	37	76	90	46	-	-	249	4	6,2
	Разом							1236+50	46+1	2,7
09.	Література загальнолінгвістична	27	126	69	38	-	-	260	(4)	6,5
	Усього							1546	47	3,3

10—100. Цей «галузовий» блок з 10 таблиць становить найдегальніше структуровану на сьогодні модель метатеоретичної наукової парадигми мовознавства. Це—впорядковане за 5 параметрами загальне семантичне поле науки про мову. Діапазон вжитку таблиць — щонайширший: від використання як основи для навчальних програм, підручників, довідників — і до визначення ступеня опрацьованості кожної з ділянок мовознавства або підстав для вибору подальшого напряму певного наукового дослідження. За цією евристичною властивістю одержану матрицю можна порівняти з періодичною системою хімічних елементів на першому етапі її існування.

Цим завершується синтетичний розділ роботи—побудова та опис узагальненої п'ятивимірної матриці лінгвістичних знань.

Розділ 4

ЕВРИСТИЧНІ НАСЛІДКИ МЕТАТЕОРЕТИЧНОЇ КОНЦЕПЦІЇ МОВОЗНАВСТВА

§ 4.0. Зміст розділу

Подальший матеріал ілюструє наслідки застосування системно-операційного підходу і метатеоретичної концепції мовознавства до сукупності лінгвістичних знань. Кожна з 50 таблиць, схем, карт розділу є авторським узагальненням одного з 20 метаполів об'єднаної матриці лінгвістичних знань. *Нумерація параграфів розділу 4 відповідає розділу 3.*

Спочатку представлено **суб'єктні метаполя**. Таблиця § 4.00 унаочнює послідовність викладу змісту *галузей* мовознавства у світлі метатеорії, основні конструктивні гіпотези якої зібрані у § 4.01. Сама ця послідовність встановить основу організації експозиції *Лінгвістичного навчального музею*. Мета § 4.02.1 — показати, що всяке мовленнє явище несе в собі інформацію щонайменше про шість різних видів лінгвістичних *фактів*. У § 4.02.2 наведено логічний фрагмент шестивимірної класифікації *аксіом* мовознавства. § 4.03 являє собою перелік і опис морфем запровадженої в книзі *номенклатури* метатеоретичних категорій. 25 темперованих *одиниць* метатеорії (§ 4.04.1) вперше одержують приблизну кількісну оцінку (§ 4.04.2) та характеристику вищого відношення (§ 4.04.3—4). Окремі вдосконалені автором *методи* перелічені в § 4.05. Коротка характеристика змісту *закономірностей* мовознавства дана у § 4.06. У § 4.07.1 наведено оптимізовану таблицю синтактичної типології мов. Відтворена з журнального варіанту узагальнена матриця лінгвістичних знань (§ 4.07.2) являє собою їх метатеоретичну *класифікацію*. § 4.08 ілюструє акустико-біологічні *причини* обмеження різноманітності голосних фонем. § 4.09 містить розподіл за метаполями інтегрантів таблиці відповідних *сюжетних рубрик* чинних інформаційно-пошукових класифікацій — УДК і ББК та словникових статей ЛЭС (167).

Далі йдуть оригінальні ілюстрації до **об'єктних метаполів**. В галузі *транстопіки* вперше унаочнено ранг мов перекладних видань (§ 4.10.1) та динаміку світового процесу письмового перекладу (§ 4.10.2). В § 4.10.3 зображено карту мовних ліг. Метаполе *евлектики*

представлене зразком карти рибальських говірок (§ 4.20.1) з Середземноморського лінгвістичного атласу та субмовою патентної інформації (§ 4.20.2). Метаполе *інтекстику* ілюструють 4 таблиці § 4.30, що містять матеріал про мовленнєві поля кори мозку людини. Таблиці з *синтактики* (§ 4.40) переважно присвячені лінгвостатистичним закономірностям. Три таблиці з *десигніки* (§ 4.50) відтворюють авторську концепцію лінгвістичного знака і оптимізовану 5-вимірну матрицю звукотипів МФА. Таблиці з *десигнії* ілюструють окремі проблеми з історії становлення лінгвістичних знаків (§ 4.60). Матеріали з *синтактії* (§ 4.70) узагальнюють відомості про стадії формування мовної структури та еволюцію логіки вербального мислення. *Інтекстія* (§ 4.80) ілюстрована таблицею послідовності етапів засвоєння іноземної мови. Метаполе *евлектії* (§ 4.90) представлене картою кореляції говірок української мови та деяких історико-культурних явищ. Нарешті, останній десяток таблиць *транстопії* (§ 4.100) включає карти мовних філ, контенсивних типів мов, кореляції ареалів мовних родин і рас людства, гістограми закономірностей у розподілі мов світу за демографічною потужністю між родинами мов та всередині родин, відомості про спільну частотну лексику української та російської мов, граф-схему диференційних відстаней лексиконів мов Європи, карту поширення топонімічної основи «ки/й/в», схему співвідношення біологічної та мовної історії людства.

Наведений перелік містить, отже, чимало нетрадиційного матеріалу. Дальший розгляд його має на меті показати, як окремі наукові результати, цілком зберігаючи свою початкову оригінальність, набувають водночас у просторі метатеорії нових системних компонентів значення завдяки інтеграції до ширшого теоретико-лінгвістичного цілого.

§ 4.00. Послідовність викладу змісту галузей мовознавства

№	Об'єднані галузі мовознавства	Логічні галузі (синхронічні)	Порядок викладу	Історичні галузі (діахронічні)
0.	(Метагалузь)			
1.	Транс-топ-ологія	§ 3.10. Транс-топ-іка		§ 3.100. Транс-топ-ія
2.	Ев-лект-ологія	§ 3.20. Ев-лект-ика		§ 3.90. Ев-лект-ія
3.	Ін-текст-ологія	§ 3.30. Ін-текст-ика		§ 3.80. Ін-текст-ія
4.	Син-такт-ологія	§ 3.40. Син-такт-ика		§ 3.70. Син-такт-ія
5.	Де-сигн-ологія	§ 3.50. Де-сигн-іка		§ 3.60. Де-сигн-ія

§ 4.01. Конструктивні гіпотези лінгвістичної метатеорії

Гіпотеза 1.

Ряд об'єктних інтегрантів лінгвістичних знань утворюють такі п'ять предметних категорій семіотики: 1) контрастомовна прагматика; 2) аксіомовна прагматика; 3) ідіомовна прагматика; 4) синтактика; 5) сигніфіка.

Наведений порядок членів ряду (1—5)—логічний, а зворотний—історичний (6—10). Врахування діалектики логічного/історичного дозволяє подолати позаісторизм вихідних семіотичних категорій.

Гіпотеза 2.

Ряд суб'єктних інтегрантів лінгвістичних знань складається з таких п'ятих пізнавальних категорій: 1) заперечення; 2) ствердження; 3) інтерпретація; 4) експлікація; 5) обґрунтування.

Діалектика загального/окремого для кожної з цих категорій в конкретному застосуванні до області наукового пізнання дає підстави виділити в межах останньої такі десять підобластей: 1—2) галузі, теорії; 3—4) аксіоми, номенклатура; 5—6) міри, методи; 7—8) законності, класифікації; 9—10) причини, взаємодія.

Гіпотеза 3.

Відображаючи послідовні етапи зменшення операційної залежності суб'єкта від середовища, названі 5 суб'єктних інтегрантів придатні для створення генеративної основи метатеорії—системно-операційного методичного підходу.

Вони сумірні також з інтегрантами об'єктного ряду, що дає змогу послідовно розгортати метатеоретичні ряди інтегрантів обох видів через однотипні операції.

Гіпотеза 4.

Обидва ряди об'єктних і суб'єктних інтегрантів семантично незалежні і доповняльні, а отже — однаково важливі для характеристики лінгвістичних знань.

Паралельна конкретизація цих характеристик за допомогою вказаних діалектичних пар категорій логічного/історичного та загального/окремого відкриває шлях до побудови чотирирівірної узагальноної матриці лінгвістичних знань.

Гіпотеза 5.

У кожному з метаполів суб'єктних інтегрантів (вертикальні смуги полів матриці) не виключене врахування дедалі нових вимірів лінгвістичних об'єктів з метою одержання чимраз детальнішої класифікації. Можна припустити, що ці виміри включатимуть ряди логічних, математичних та гносеологічних категорій.

Починаючи з певного рівня своєї n -вимірності, матриця неминуче набуватиме нових евристичних властивостей.

Гіпотеза 6.

Послідовне підсилення метатеоретичних критеріїв класифікації знань унаочнить нерівномірність опрацювання їх окремих полів, що сприятиме раціональнішому плануванню наукового пошуку в мовознавстві.

Гіпотеза 7.

Послідовно дедуктивне розгортання об'єднаної матриці лінгвістичних знань може правити за основу нової композиційної побудови довідкових, енциклопедичних та навчальних видань з мовознавства, відповідних лекційних курсів; унаочненням гіпотези може стати експозиція першого Лінгвістичного навчального музею.

§ 4.02.1.1. Співвідношення мовленнєвого явища і лінгвістичних фактів

Одне явище — фрагмент усного мовлення

[...kom'pjuterif]

може бути сприйняте слухачем залежно від його комунікативної мети як **шість фактів** (нарізно, у сполученнях або всі разом), а саме:

0. Як історико-лінгвістичний факт (ДІА.факт) — це слово вживається дедалі ширше від **1970-х рр.** замість давнішого ЕОМ (електронно-обчислювальна машина).

1. Як транстопічний факт (ТРАНС. факт) — це слово української мови, **запозичене** через англійську з латини, асимільоване (закінчення — українське).

2. Як евлектний факт (ЕВ. факт) — це маркована лексема переважно з **субмови** вітчизняних користувачів ЕОМ (у вимові діаспори могло б бути [-'put-]). Нормативна форма — [...kom'pjuteriw]

3. Як інтекстовий факт (ІН. факт) — це вираження **ідіолектних** особливостей вимови даного мовця (напр., марковане, ненормативне [-f] замість [-w], можливе гаркаве [R], своя манера наголосу, інтонація, тембр голосу тощо), і сам вибір власне такого ланцюжка звуків зумовлений намірами мовця у даній конкретній ситуації мовлення.

4. Як синтактичний факт (СИН. факт) — ця словоформа є представником **парадигми** одної з лексем з ознаками певної частини мови (іменник «комп'ютер» чоловічого роду в родовому відмінку множини), а в **синтагматичному** плані — це певний член речення (можливо, фрагмент підмета або додатка).

5. Як десигнальний факт (ДЕ. факт) — це лінгвістичний **знак**, лексема, у якій носієм предметного значення «сучасна ЕОМ (переважно, персональна)» служить звукова послідовність (континуум), що відповідає на письмі запису конкретними дискретними графемами («комп'ютерів»), при потребі може бути розчленована на окремі артикуляти ([k-o-m-p-j-u-t-e-r-i-w] «к-о-м-п'-ю-т-е-р-і-в») або їхні семантично релевантні групи — морфеми («ком-п'ют-ер-ів»).

Останній факт реалізує **ДЕ.нотацію**, всі попередні — **конотацію**; а саме: ДІА-, ТРАНС-, ЕВ-, ІН-, СИН.нотацію.

§ 4.02.1.2. Мовленнєве явище і лінгвістичні факти (унаочнення)

§ 4.02.2. Фрагмент логічної частини 6-вимірної класифікації аксіом мовознавства
(цифри всередині рубрик відповідають нумерації об'єктних інтегрантів)

	02.1. Контрастні аксіоми.
0 Мовно-мовленнєві аксіоми	02.10. Мовно-мовленнєві контрастні аксіоми.
	1. Аксіоми (А.) міжетномовного і міжетномовленнєвого контакту;
	2. А. міжаксіорівневого і міжаксіомовленнєвого контакту;
	3. А. міждіолектного і міжтекстового контакту;
	4. А. міжпарадигматичного і міжсинтагматичного контакту;
	5. А. міжпольового і міжзнакового контакту.
1 Мовленнєві аксіоми	02.11. Мовленнєві контрастні аксіоми.
	1:3. А. міжетномовного ідіомовленнєвого контакту: оригінал / переклад;
	2:3. А. міжіндивідуального одномовного мовленнєвого контакту: перформативне наслідування іншому;
	3. А. міжтекстового впливу: перформативне наслідування собі;
	4. А. міжсинтагмових парадигматичних зв'язків: рими, асонанси, паралелізм, фігури мовлення, словозміна; асимілятивне/асимільоване;
	5. А. міжзнакових зв'язків: семантичні паралелізми, словотвір.
2 Мовні аксіоми	02.12. Мовні контрастні аксіоми.
	1. А. міжетномовного контакту: іншомовне/сіюмовне;
	2. А. міжрівневого контакту: іншорівневе/сьогорівневе; 2:3. А. міждіолектного контакту: іншодіолектне/сьогодіолектне; інваріант наслідування іншому в компетенції мовця;
	3:4. А. міжрегламентного контакту і 3:5. А. міжвокабулярного контакту: інваріант наслідування собі в компетенції мовця, його стала індивідуально-стилістична манера;
	4. А. міжпарадигматичного впливу: вирівнювання парадигм;
	5. А. міжзнакового впливу в полі: вартість мовного знака; інтерференція змісту, пароніми, синоніми, антоніми, омоніми.

§ 4.02.2. (Продовження таблиці)

	<i>02.2. Генералізаційні аксіоми.</i>
<i>0. Мовно-мовленнєві аксіоми</i>	<i>02.20. Мовно-мовленнєві генералізаційні аксіоми</i>
	1. А. перекладної норми: перекладна норма/узус;
	2. А. етномовної норми: етномовна норма/узус; 2:3. А. етноідіомови: етноідіомовне віртуальне/актуальне;
	3. А. ідіомовної норми: ідіонорма/узус; 3:4:5. А. частотності: рекурентне/унікальне; частотне/нечастотне;
	4. А. парадигматики: парадигматика/синтагматика;
	5. А. віртуальності: знакове віртуальне/актуальне
<i>1. Мовленнєві аксіоми</i>	<i>02.21. Мовленнєві генералізаційні аксіоми</i>
	1. А. етноспецифічності мовлення: мовленнєве універсальне/етноспецифічне;
	2. А. евлектної специфічності мовлення: мовленнєве нормативне/позанормативне;
	3. А. специфічності ідіомовлення: ідіомовленнєве банальне/індивідуальне; 3. А. узуальності: ідіомовленнєве нормативне/узуальне;
	4. А. синтагматичної варіантності: синтагматичне інваріантне/варіантне;
	5. А. знакової варіантності: знакове інваріантне/варіантне.
<i>2. Мовні аксіоми</i>	<i>02.22. Мовні генералізаційні аксіоми</i>
	1. А. етноспецифічності мови: мовне універсальне/етноспецифічне;
	2. А. нормативності евлектів: евлектне нормативне/позанормативне; 2. А. специфічності евлектів: етномовне/евлектне;
	3. А. специфічності ідіомов: ідіолектне групове/індивідуальне;
	4. А. варіантності парадигм: парадигматичний інваріант /варіант;
	5. А. знаковості (назви, імені): позначене/позначення; зміст/вираження; 5. А. варіантності знаків: інваріантне/варіантне у знаку.

	02.3. Аспектизаційні аксіоми.
0. Мовно-мовленнєві аксіоми	02.30. Мовно-мовленнєві аспектизаційні аксіоми.
	1. Аспекти вегікулярності в мові та мовленні;
	2. Аспекти літературності етномови та етномовлення;
	3. Екстеріоризоване/інтеріоризоване в мові та мовленні;
	4. Аспекти парадигматики/синтагматики;
	5. Мовносемантичне/мовленнєвосемантичне; 5. Семантичне/логічне у змісті; 5. А. змісту: загальне/окреме/одиничне у змісті.
1. Мовленнєві аксіоми	02.31. Мовленнєві аспектизаційні аксіоми.
	1. Вегікулярне/невегікулярне в перекладі; 1. Перекладне/неперекладне в етномовленні;
	2. Літературне/нелітературне в етномовленні; 2:3:5. Сприйняте/переда-не через мовлення; позначене/назване у мовленні;
	3. Ідіомовлення/мислення; 3. Слухання/говоріння в ідіомовленні; 3:5. Інтердикція/прескрипція як етапи мовленнєвої сутесті; 3:5. Набуте в змісті/створене в змісті;
	4. Попереднє/наступне в синтагмі; початкове/кінцеве; антецедент/кон-секвент;
	5. А. смислу: загальне/окреме/одиничне у смислі мовлення; 5. Семан-тичне/логічне у смислі; 5:3. Семантичне/логічне в ідіомовленні.
2. Мовні аксіоми	02.32. Мовні аспектизаційні аксіоми.
	1. Вегікулярне/невегікулярне в етномовах; 1. Перекладне/неперекладне в етномовах;
	2. Літературне/позалітературне в етномові;
	3. Ідіомова/свідомість; 3:4. Парадигматичний склад ідіомови;
	4. Ключове/вивідне в парадигмі; вихідне/похідне в парадигмі;
	5. Семантичне/логічне у значенні; 5. Семантичне/логічне у лексико-се-мантичному полі; 5. А. значення: загальне/окреме у значенні мови.

§ 4.02.2. (Продовження таблиці)

<i>02.4. Екстеріоризаційні аксіоми.</i>	
<i>0</i> Мовно-мовленнєві аксіоми	<i>02.40. Мовно-мовленнєві екстеріоризаційні аксіоми</i>
	1:2. Транстопічне/аксіолектне. 1:3. Транстопічне/інтекстове. 1:4. Транстопічне/синтактичне. 1:5. Транстопічне/десигнальне. 1:10. Транстопічне/транстопійне.
	2:1. Транснотація в етномові та етномовленні. 2:3. Аксіолектне/інтекстове. 2:5. Аксіонотація в ідіолекті. 2:4. Ідіолектне/синтактичне. 2:5. Ідіолектне/десигнальне. 2:9. Аксіолектне/аксіолектійне.
	3. Практика/ідіолект. 3. Іннотація в ідіолекті. 3:1. Різномовне в ідіолекті, поліглісія. 3:2. Різномовне в ідіолекті, полілектія, багаторегістровість. 3:4. Інтекстове/синтактичне. 3:4:5. Синнотація в ідіолекті. 3:5. Інтекстове/десигнальне. 3:5. Суб'єктне/об'єктне в ідіолекті. 3:8. Інтекстове/інтекстійне.
	4:5. Синтактичне/десигнальне. 4:5. Фразеологічне/словесне. 4:7. Синтактичне/синтактійне.
	5:1—4.7—10. Денотація/конотація. 5:3. Фізичне/психічне у знаку. 5:6. Десигнальне/десигнійне.
<i>1</i> Мовленнєві аксіоми	<i>02.41. Мовленнєві екстеріоризаційні аксіоми</i>
	1:5. Транснотаційне у мовленні. 1:3:5. Іншомовне цитування.
	2:3. Етномовленнєве/ідіомовленнєве. 2:3:5. Аксіонотація в мовленні індивіда. 2:9. Етномовленнєве логічне/історичне.
	3. А. мовленнєвої діяльності: діяльність/ідіомовлення. 3. Іннотація в ідіомовленні. 3:4. Синтагматичне/ідіомовленнєве. 3:4:5. Синнотація в ідіомовленні. 3:5. Стан суб'єкта/стан об'єкта в мовленні. 3:5. Денотація в ідіомовленні. 3:5:1—5. Засоби нотації в ідіомовленні. 3:1:5:1—5. Іншомовні засоби нотації в ідіомовленні. 3:5. Факти/явища у мовленні. 3:5. Образ/явище у мовленні. 3:5. Психічне/фізичне у сенсі. 3:8. Ідіомовленнєве логічне/історичне.
	4:5. Семантично сполучуване/несполучуване. 4:5. Словоформне/вокабульне.
	5:4. Сенс прямий/фразеологічний. 5:6. Логічне/історичне у слові мовлення. 5:4. Позиційні зміни звуків у мовленні.
<i>2</i> Мовні аксіоми	<i>02.42. Мовні екстеріоризаційні аксіоми</i>
	1:5. А. іншомовних слів. 1:2:5. Діалектне в перекладних словниках.
	2:3. Етномовне/ідіомовне. 2:3. Аксіонотація в ідіомові. 2:3. Ініціатор/залучений у діалозі. 2:9. Етномовне логічне/історичне.
	3. Іннотація в ідіомові. 3:4. Синнотація в ідіомові. 3:5. Дійсність/ідіомова. 3:5. Чуттєве/інтелектуальне у змісті. Враження/сутність у змісті. 3:8. Ідіомовне логічне/історичне.
	4:5. Значення пряме/фразеологічне. 4:5. Парадигматично сумісне/несумісне. 4:5. Лексичне/граматичне. 4:7. Логічне/історичне у граматиці.
	5. Десигнальне у значенні. 5:6. Логічне/історичне у лексиці. 5:1—5. Компоненти значення (де- і конотативні).

§ 4.03. Структурні елементи термінів метатеорії мовознавства

<i>Морфема</i>	<i>Етимологічне значення (447, с. 815—817)</i>	<i>Термінологічне значення у пропонованій метатеорії мовознавства</i>
транс-	за межі, через (лат.)	Міжмовне, універсальномовне. Те, що об'єднує одну етномову з іншою.
ев-	добрий (гр.)	Етномовне, внутрішньомовне, приналежне до групових ціннісних рівнів даної мови або до її аксіоузусу.
ін-	в, всередині (лат.)	Індивідуальне, ідіолектне, мовцеве.
син-	з, разом (гр.)	Міжзнакове, об'єднавче щодо знаків.
де-	окремо від (гр.)	Знакове, предметно-сигніфікативне.
-топ-	місце (гр.)	Багатомовна система, система кількох етномов, пов'язаних контактами.
-лект-	фрагмент термінів «діалект», «соціолект» (гр.)	Аксіорівневе мовлення групи індивідів та його інваріант.
-текст-	тканина (лат.)	Мовлення індивіда як множина тактів.
-такт-	торкання (лат.)	Блок з кількох лінгвістичних знаків.
-сигн-	знак (лат.)	Лінгвістичний знак і його частини.
-ника, -іка	} суфікси, вживані для термінологічного оформлення назв наук і дисциплін	Метатеоретичні галузі логічного циклу.
-ія		Метатеоретичні галузі історичного циклу.
-логія		Галузі, які сполучають логічний та історичний підходи.

§ 4.04.1. Темперована система величин і одиниць мовознавства

Одиниці метатеорії мовознавства		Лінгвістичні одиниці
Уні-	ТОПИ	Світова БС (багатомовна система)
Макро-		Регіональні БС
Месо-		Домініальні БС
Мікро-		Парціальні БС
Моно-	= Уні- ЛЕКТИ	Локальні БС = етномови
Макро-		Лекти
Месо-		Говірки
Мікро-		Вернакули
Моно-	= Уні- ТЕКСТИ	Ідіолекти = доробки
Макро-		Ансамблі
Месо-		Твори
Мікро-		Частини
Моно-	= Уні- ТАКТИ	Уривки = пасажі
Макро-		Комплекси
Месо-		Пропозиції
Мікро-		Синтагми
Моно-	= Уні- ЗНАКИ	Словоформи = вокабули
Макро-		Бази
Месо-		Радикали
Мікро-		Артикуляти
Моно-		Диференти

§ 4.04.2. Приблизна кількісна оцінка лінгвістичних одиниць

Галузі	Одиниці		Приблизна кількість одиниць					Назва вищого відношення					
	№	назва	од.	тис.	млн.	мрд.	трл.		кдн.	кпн.			
Транслоніка	1.	Глобальна БС (багатомовна система)	1							Глобальність			
	2.	Регіональні БС	20							Регіональність			
	3.	Домініальні БС	102							Домініальність			
	4.	Парціальні БС	140							Парціальність			
Евлектика	5.	Локальні БС / Етномови		2,5						Локальність / Цілоетнічність			
	6.	(Діа)лекти		300						Масовість			
	7.	Говірки			4					Громадовість			
	8.	Вернаукули			450					Груповість			
Інтекстика	9.	Ідіолекти / Доробки				6				Індивідуальність / Персональність			
	10.	Ансамблі				600				Програмність			
	11.	Твори					7			Композиційність			
	12.	Частини						500		Тектонічність			
Синтактика	13.	Уривки / Пасажі						4	...	Фрагментність / Когерентність			
	14.	Комплекси						300		Конективність			
	15.	Пропоземи							2	Предикативність			
Десигніка	16.	Синтагмеми					200			6	Конгруентність		
	17.	Словоформи / Вокабул(ем)и			20						20	Валентність / Цільнооформленість	
	18.	Баземи			3							40	Одноmodalність: лексичне/граматичне
	19.	Радикалеми		300								60	Семопозитивність
	20.	Артикулеми		1								240	Семонегативність
	21.	Диферентеми	20									960	Диференційність

§ 4.04.3.1. Відповідність одиниць прагматики та явищ соціуму

<i>Одиниці (та явища) мовної прагматики</i>	<i>Їхні вищі відношення</i>	<i>Явища соціуму</i>
1. Глобальна багатомовна система (БМС); світові вегікулярні мови.	Глобальність.	Людство; всесвітні міжнародні зв'язки.
2. Регіональні БМС, мови, варіанти етномов.	Регіональність.	Людські раси; регіональні народи, зв'язки.
3. Домінальні БМС, мови; національні варіанти етномов.	Домінальність.	Домінальні народи, нації, держави, країни; громадянство.
4. Парціальні БМС, мови, варіанти етномов.	Парціальність.	Парціальні народи, краї; етноси, автономії.
5. Локальні БМС, мови, варіанти етномов.	Локальність.	Локальні народи, етноси, народності, племена; місцевості.
6. Цілоетнічні мови (етномови); ізоглоси.	Цілоетнічність.	Етнос, народ; національна (етнічна) приналежність.
7. Діалект, субмова; діалектизми, професіоналізми; ізолекти.	Масовість.	Чоловіки, жінки; діти, молодь, дорослі, літні люди; фах, професія.
8. Говірки, локалізми.	Громадовість.	Колективи, асоціації; профспілки; клуби; спортивні та ін. організації; конфесійні громади.
9. Вернакули; вернакулізми.	Груповість.	Сім'ї, групи, товариство.
10. Ідіолект; ідіолектизми; солецизми.	Індивідуальність.	Особистість, індивід.

§ 4.04.3.2. Сутнісні характеристики вищих відношень лінгвістичних одиниць інтекстики (11—15), синтактики (16—20) і десигніки (21—25)

<i>Одиниці</i>	<i>Їхні вищі відношення</i>	<i>Сутність вищого відношення</i>
11. Доробки	Персональність	Спільні мовно-стильові риси всіх текстів одного автора.
12. Ансамблі	Програмність	Наявність об'єднаної програми в циклі творів одного автора.
13. Твори	Композиційність	Наявність у творі композиційно-сюжетної завершеності.
14. Частини	Тектонічність	Наявність у частині твору своєї власної тектоніки та відносно завершеного часткового сюжету.
15. Уривки	Фрагментність	Властивість оперативної одиниці інтекстики бути гранично малим авторським фрагментом текстового цілого (твору, ансамблю, доробку).
16. Пасажі	Когерентність	Семантико-логічна пов'язаність пасажу через когеренти.
17. Комплекси	Конективність	Логічна пов'язаність речень-суджень одного комплексу (абзацу) через конектеми.
18. Пропоз(ем)и	Предикативність	Граматична пов'язаність підмета і присудка (логічна — суб'єкта і предиката; актуалізаційна — теми і реми) як єдиний мовленнєвий засіб виділення ознаки в явищі.
19. Синтагм(ем)и	Конгруентність	Граматична узгодженість складників синтагми.
20. Словоформи	Валентність	Властивість гранично малої (оперативної) одиниці синтактики бути мінімальним автономним членом тексту.
21. Вокабул(ем)и	Цільнооформленість (бімодальність)	Єдність лексичної та граматичної баз(ем).
22. Баз(ем)и	Одномодальність	Пов'язаність основи (корінь + форманти) або з лексичним або з граматичним значенням.
23. Радикал(ем)и	Семопозитивність	Пряма пов'язаність мінімального відрізка вираження з планом змісту.
24. Артикулеми, артикуляти	Семонегативність	Здатність артикулеми (фонемі або графеми) розрізнити зміст двох подібних радикалів (мінімальної пари).
25. Диферент(ем)и	Диференційність	Властивість гранично малої (оперативної) одиниці десигніки — її здатність диференціювати мінімальні пари артикулем.

206 § 4.04.4. Стани розвитку предметів історичних галузей мовознавства

<i>Стан</i> <i>Галузь</i>	<i>Моно-</i>	<i>Мікро-</i>	<i>Месо-</i>	<i>Макро-</i>	<i>Уні-</i>
0	1	2	3	4	5
6. Десигнія — ФАЗИ	Протовидова вокалізація	Екзовидова вокалізація	Ендовидова вокалізація	Контрвокосугестія	Біконтрвокосугестія
7. Синтактія — СТАДІЇ	Доморфологічність	Класно-особовість	Органічно-активність	Ергативність	Номінативність
8. Інтекстія — СТУПЕНІ	Перцепція ініціальної мовленнєвої сугестії	Імітація та фіксація	Інтерпретація, граматикизація	Систематизація, логізація	Стабілізація, гомеостаз
9. Евлектія — ЕТАПИ	Імпульс пасіонарності	Експансія	Сатурація	Традиція, інерція	Стагнація, обскурація
10. Транстопія — РІВНІ	Таксон клону; локальна ліга мов	Таксон гілки; парціальна ліга	Таксон сім'ї; домініальна ліга	Таксон родини; регіональна ліга	Таксон філи; глобальна ліга

§ 4.05. Деякі методи, вживані в дослідженнях автора

1. Метатеоретичний *системно-операційний підхід* (див. табл. 1.7, 2.0, 2,5) дозволив побудувати узагальнену матрицю лінгвістичних знань за допомогою однотипної дедуктивної методичної процедури (див. розділ 3, § 4.01, а також 301, 306, 320, 193).

2. Метод *багатовимірних матриць* — оптимальний для системного узагальнення та знаходження кореляцій між властивостями мовно-го об'єкта (див. 303; 304; 305; 323; 325), зокрема — при описі морфологічної будови мов (див. 310; 319; 321). Для прикладу наводимо матрицю диференційної частини найстислішого опису французького кон'юнктиву (337, с. 24):

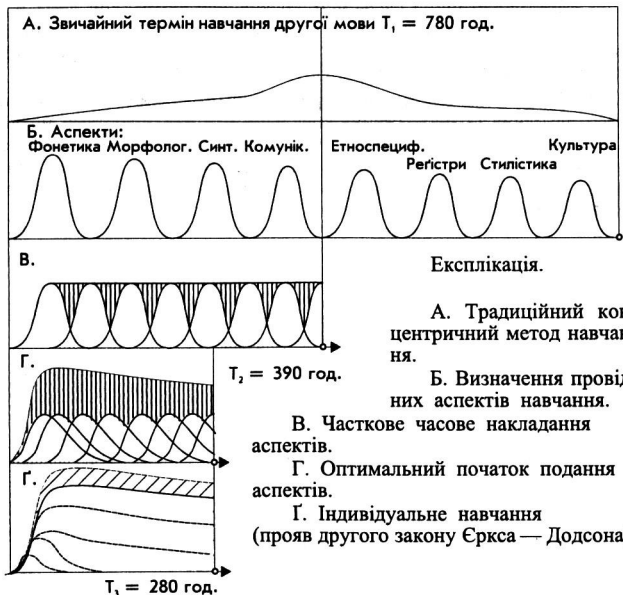
V _{infinitif}		+IONS	+IEZ	+ENT	+E	+ES	+E
pouvoir	PUISS	•	•	•	•	•	•
savoir	SACH	•	•	•	•	•	•
faire	FASS	•	•	•	•	•	•
vouloir	VOUL	•	•	VEUILL	•	•	•
aller	ALL	•	•	AILL	•	•	•
valoir	VAL	•	•	VAILL	•	•	•
avoir	A	+YONS	+YEZ	AI	•	•	+T
être	SO	+YONS	+YEZ	SOI	•	+S	+T

3. Метод *суміщення матриці з гістограмою* дозволяє унаочнити знайдені кореляції (див. 326; тут — § 4.40.4; 4.70; 4.80; 4.100).

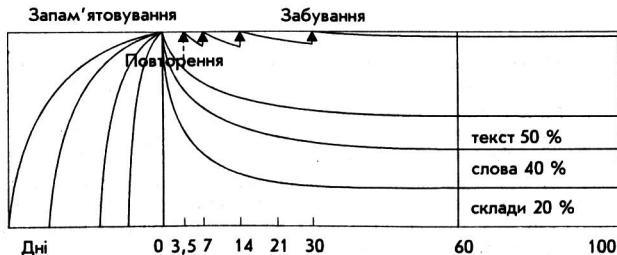
4. Метод *картографування* — поширений метод географічної фіксації мовних явищ на карті з метою пошуків кореляції ізоглос та мовних ареалів (див. 399; тут § 4.10.3; 4.70.1; 4.90; 4.100).

5. Група методів *оптимізації навчання мов* (див. 312; 318; 326), у т. ч. метод укрупнення навчальних тем, метод фільтрів (див. 336, с. 5—7; 156, с. 3, 10—11, 23, 32—33, 44—45); планування навчального процесу за методом хвилі (див. 326, с. 112, п. 5).

6. Методи аспектизації та інтенсифікації навчання мов (326)

7. Методи боротьби з забуванням (див. 326; 286, с. 123; 318).

**§ 4.06. Коротка характеристика змісту
закономірностей мовознавства**
(нумерація законів відповідає § 3.06)

(16) Ранговий розподіл (гіперболічний).

1. Потужність етномов та їхній ранг: види потужності (167) — демографічна, економічна, мовно-політична, культурна (переклад, інформація про новини), вегікулярна.

2—3. Закон Есту — Зіпфа в перекладі: число перекладних еквівалентів повнозначних і службових слів залежить від їхньої частотності.

4. Обсяг ідіословників і їхній ранг пов'язані оберненою пропорційністю.

5. Закон Есту — Зіпфа в терміносистемах: частотність термінів даної терміносистеми обернено пропорційна їхньому рангу.

6. Закон Есту — Зіпфа в жанрах і стилях: різним жанрам і стилям відповідають свої значення коефіцієнта Мандельброта.

7. Закон Есту — Зіпфа в розпізнаванні слів тексту: для впізнавання 60, 86, 97 % слів пересічного англійського тексту досить знати відповідно 100, 1000, 4000 найуживаніших слів (Lehnert M. Der Englische Grundwortschatz.— Leipzig, 1975.— S. 6).

8. Закон Гіро: ті самі обсяги частотної лексики (100, 1000, 4000 слів) забезпечують розуміння лише 30, 50, 70 % змісту того ж тексту (там само, с. 6).

9. Індекс читаності Флеша: зворотна пропорційна залежність існує між ступенем складності тексту (9 градацій Флеша) і числом читачів такого тексту — за данини абонементів бібліотек (198).

10. Залежність Бредфорда: три частотні зони тематичних текстів кількісно відрізняються взаємно на порядок (366, с. 92—100).

11. Закон Есту — Зіпфа: добуток частоти слова на його ранг є величиною сталою (тобто частота є величина, обернена рангу) (167).

12. Залежність Зіпфа — Гердана: чим слово частотніше, тим воно сполучуваніше (багатовалентніше) (432; 433)

13. Залежність Зіпфа — Флеша: що слово частотніше, то воно коротше (198).

14. Залежність Зіпфа — Юла: що слово частотніше, то воно багатозначніше (198).

15. Залежність Чистякова — Крамаренка: число слів n з певною кількістю значень m обернено пропорційне кореневі квадратному з числа цих значень або $nm^2 = \text{const}$ (363).

16. Залежність Мілевського: що більше фонем у системі певної мови, то менша середня довжина морфем такої мови (у фонемах) (459).

17. Залежність Зіпфа — Арапова — Герц: що слово частотніше, то воно давніше (має більший вік) (12).

18. Довжина граматичних конструкцій та їхній вік.

19. Залежності Ебінгауза — Джонза: чим багатші й різноплановіші зв'язки мовного об'єкта запам'ятовування, тим на довше він запам'ятовується (286, с. 123).

20—21. Правила Йоста: з двох однаково збережених у пам'яті порцій інформації вивчена раніше довше пам'ятається і легше довчається (471, с. 230).

22—23. Демографічна і етномовна потужності родин мов та їхній ранг (§ 4.100.2, 8, 9).

(17) Залежності Пірсона і Гауса.

24. Число Мілера (7 ± 2) — кількісна межа перекладних еквівалентів повнозначних слів.

25. Залежність Інґве — Мілера: середня синтаксична глибина речення — 7 ± 2 синтагми (119).

26. Залежність Бумера: максимум пауз вагання припадає на межі між висловленнями, а потім — на інтервали між темою і ремою (405).

27. Залежність Крамаренка—Чистякова: розподіл слів за довжиною у словнику в лексичному полі всіх слів одного суфікса відповідає кривій Пірсона третього типу (363, с. 43, 65).

28—29. Довжина слів і морфем у словнику (360; 363).

30. Статистика певної літери в рядках сторінки тексту або вірша (363).

31—32. Дві залежності Єркса — Додсона: інтенсивність навчання мови при сталій меті з одним учителем змінюється в часі за кривою Гауса; час проходження точки оптимуму при навчанні різних учнів

залежить від ступеня складності для кожного з них даної діяльності (253, с. 156; 326).

33. Правило Берча: результативність навчання найвища при середньому рівні мотивації (471, с. 230).

34. Демографічна потужність споріднених мов (§ 4.100.9).

(18) Детермінативні послідовності

35. Послідовність жанрів мислення (за Е. де Боно; див. 404).

36. Закономірність розподілу Грінвуда—Юла: якщо слово зустрілося в тексті, то ймовірність його вживання у своєму оточенні зростає (9, с. 11).

37. Інтердикція— прояв закону заперечення заперечення (244).

38—39. У становленні знака сугестивне передусє інформаційному (244).

40—41. Детермінативна послідовність конценсивних типів мов (132; 135) та відповідних логік (172, с. 246—407; тут § 4.70.2—3).

42. Послідовність становлення службової та повнозначної лексики (§ 4.70.4).

43. Детермінативна послідовність мовної рекапітуляції (Піаже; див. 316).

44. Послідовність етапів освоєння другої мови (Сухожєвський; див. § 4.80.1—2).

45—64. 20 детермінативних послідовностей історичного розвитку фонем окремих мов (167): «фонетичні закони» Бартоломе, Бругмана, Вакернагеля, Вернера, Гавліка, Грасмана, Гріма, Даля, Дармстєтера, Зібса, Зівєрса—Еджертона, Лліч-Світича—Дибо, Лахмана, Лєскіна, Майнгофа (правило), Остгофа, Педерсєна, Вилєра, Фортунатова—Сосюра, Шахматова.

(19) Корєляції

65. Закономірності позиційних змін звуків (258; 112).

66. Закон Елькоста («всьєке людське чуття в нормі амбівалентне») в історичному становленні лінгвістичного знака (з потенційно безмежною семантикою— див. 172) (244).

67. Кореляція конценсивних типів мов та мовних філ (§4.100.1, 3, 4).
68. Кореляція ступенів послідовності освоєння рідної та іноземної мов (316; § 4.80.1).
69. Правило Асколі: прабатьківщина даної мови локалізується там, де мережа діалектів найгустіша.
70. Правило периферійних архаїзмів: мовні архаїзми зберігаються на периферії ареалу.
71. Кореляція ізоглос Вейнена (501): інтерпретування ним усталених конфігурацій ізоглос — таких, як «коло», «зірка», «десант», розчленований масив, пробитий масив, «стрічка», «протуберанці», «тераси», «опуклість», «гриб», «димар», «ананас», периферійні явища.
72. Фонетичні кореляції споріднених мов (64).
73. Кореляція ареалів мовних родин і рас людства (§ 4.100.7).
74. Кореляція еволюційної морфології Чекановського (167, с. 419).

(20) Числові константи

75. Константа Мілевського ($55 \div 60$) (459); — наслідок закономірності 16: що менша кількість фонем у системі певної етномови, то довша середня довжина морфем у цій мові, виражена у фонамах.
76. Лексичні константи стилів (див. 360, с. 925—931).
77. Константа Мілера (7 ± 2) у навчання мови.
78. Синтаксичне застосування Інґве константи Мілера (див. 119).
79. Константа службової лексики (46 %) (337, с. 6).
80. Константа семантичної глибини словника Ю. М. Караулова — 6 (124).
81. Константи Кожевникова — Чистович: 0,1" — 0,15" — 0,35" (244, с. 320).
82. Максимальне число зон розрізнення голосних фонем (315).
83. Перформаційний індекс частин мови (§ 4.70.4).
84. Перша константа Сводеша ($81 \div 86$ % збережуваності за 1000 років лексичного ядра мови з 215 або 100 слів,— див. 269).
85. Друга константа Сводеша ($65 \div 74$ % збережуваності за 1000 років лексичного ядра двох споріднених мов з 215 або 100 слів,— див. 269).

§ 4. 07.1. Оптимізована таблиця синтаксичної типології (за даними Дж. Грінберга)

	GNG•ANA .33	NG•ANA .13	NG•NA .11	GN•AN .22	GN•NA .21	GNG•NA .31	GN•ANA .23	NG•AN .12	GNG•AN .32
VSO•Pr 11.	АН: тагалог	АФс: ге'ез АН: банток, ігорот	ІСкельтс. АФег., сем., бер. НС: масаї... АН полінез. АІ: ото-манг	АІ: нахуатль				АН? філіпінська АІ: квакіутль.	
SVO•Pr 21.		КК: санго	ІЄр, алб., гр. АФ чад., сем. ПТ; АН: малайс. КК: банту АІ, АА	ІЄг: сканд.— шв., дат.	ПП: арапеш			ІЄг: зах. ІЄ: слов'ян. КК: ефік... АІ: майя	ІЄг: англ. ІЄск: норв.
SVO•Po 22.				УР фін., КК іджо КТ кит., АІ	КК: еве... АІ: гуарані	АІ: луї-сеньо	НС: мору	ІК дагест.— ругульс.	ІК дагест.— табасар.
SVO•Pro 23.				ІЄ: литовс.	АІ: такелма	КК: мангбету. АІ: араукан.			
SOV•Po 32.			? ШУМЕРС. АФк: гала. КК: канурі ДР: еламс. АВ пд.-сх.	ІКа: абхаз... хіналуґ., буруш. ІСінд: гінді; нововірмен. КС, ДР АІ тур., кор., яп. УР уг., сам. ПА юкаг., айн. АІ... КТ	ІК: урарт., хуритська, баскійська НС: нубійс. КС: сандаве АН; ПП; АВ..., ПТ АІ..., КТ	АФс: нафар АІ: ікарі	АФк: сомалі НС: маба		
SOV•Pr 31.	АФс: тигре	АФс: тигриння	АФк, с. ПТ ІЄір: фарсі	АФс: амхарська					
VOS•Pr 41.			АІ: керд'ален						
OVS•Po 52.				АІ: кус, сіуслав					

§ 4.07.2. Метатеоретична класифікація лінгвістичних знань (журнальний варіант, див. 301)

1. Концепції	2. Поняття	3. Основна номенклатура
<p>01. Концепції загального мовознавства. 1. Загальнонаукова концепція мовознавства. 2—4. Системна, історична, каузальна концепції мовознавства. 5. Конкретно-наукові концепції мовознавства. 6. Поділ мовознавства на дисципліни та їх інтеграція.</p>	<p>02. Поняття загального мовознавства. 1. Загальнонаукові категорії як критерії поділу мовознавства. 2. Внутрішній склад груп категорій (—1 ... —9). 3. Змістові галузі мовознавства (1— ... 5—). 4. Внутрішній склад галузевих груп полів (01 ... 59).</p>	<p>03. Номенклатура загального мовознавства. 1. Концепції, поняття, номенклатура. 2. Принципи, методи, одиниці. 3. Класифікації, закономірності, причини. 4. Мета-, суб-, мікро-, макро-, еко-, мегамасштаб. 5. Сутність, елементи, структура, функції, інтегранти.</p>
<p>11. Концепції сигніфіки. 1. Сигніфікативна концепція ідіолекту. 2. Концепція лінгвістичного знака (слова, монему). 3. Польові концепції ідіолекту етномови. 4. Фонічні концепції ідіолекту (фонетика, фонологія). 5. Семасіологічна концепція ідіолекту. 6. Морфологічна концепція ідіолекту.</p>	<p>12. Поняття сигніфіки. 1. Сигнальна функція і плани лінгвістичного знака (ЛЗ). 2. Елементи і структура ЛЗ. 3. Подвійна артикуляція (за Мартіне) та орфографія як її модель. 4. Засоби мовного вираження. 5—6. Типи полів ЛЗ. 7. Лексичні категорії. 8. Сигностаус 5 лінгв. одиниць (16.1—5).</p>	<p>13. Номенклатура сигніфіки. 1. Нота(н)т, сигна(н)т, сигніфіка(н)т. Де-і конотація *. 2. Семантизація. номінація: варіант, інваріант *. 3. Релевантність *. 4. Артикуляція: позиція, ступінь відкритості, додаткова артикуляція *. 5. Паралінгвістика: інтонація, кінесика *. 6. Синоніми, пароніми *.</p>
<p>21. Концепції синтактики. 1. Синтактична концепція ідіолекту. 2. Концепції синтагматики. 3. Концепції речення та висловлення. 4. Концепції парадигматики. 5. Концепції мови та мовлення, віртуального і актуального.</p>	<p>22. Поняття синтактики. 1—2. Синтактична і синтагматична функції ЛЗ. 3. Позиційні фонетичні зміни ЛЗ. 4. Граматичні категорії *. 5. Частини мови. 6. Синтостатус 5 лінгв. одиниць (26.1—5).</p>	<p>23. Номенклатура синтактики. 1. Дистрибуція, опозиція, кореляція, валентність, контекст. 2. Члени речення *. 3. Граматичні категорії *. 4. Частини мови *. 5. Види парадигм *. 6. Типи дієвідмін *. 7. Контамінація, аналогія.</p>

<p>31. Концепції ідіолектики. 1. Ендо-мовна реєстрова концепція ідіолекту. 2. Ідіолектна концепція етномови. 3. Концепція ідіоетномовної компетентності (адекватності ідіосприйняття етно-мовлення). 4. Концепція ідіоетномовної перформатії (володіння етномовленням).</p>	<p>32. Поняття ідіолектики. 1. Ідіолексикон та ідіограматика. 2. Ідіопрагматична функція ЛЗ. 3. Аргументи планування при навчанні мови. 4—5. Складові змісту навчання та його аспектизація. 6. Ідіостатус 5 лінгвістичних одиниць (36.1—5). 7. Еволюційні етапи розвитку ідіолекту.</p>	<p>33. Номенклатура ідіолектики. 1. Центри кори мозку: Обертена — Брока, Верніке, артикуляції (3), письма (3), слухові (2), зоровий, предикації (2). 2. Цілі, терміни, обсяг, мотивація навчання мови. 3. Аспекти вивчення мови: фонетика, граматики, вільність мови, етноспецифіка мови.</p>
<p>41. Концепції етнолектики. 1. Комунікативна концепція етномови. 2—3. Окремі концепції еристики та риторики. 4. Екорівнева концепція етномови. 5. Стилїстична концепція літературного рівня етномови. 6. Історична концепція екорівнів мови.</p>	<p>42. Поняття етнолектики. 1—2. Засоби еристики та риторики. 3. Екорівні мови. 4. Літературні жанри та стилі. 5. Екостатус ідіомовлення та вегікулярність ідіолекту. 6. Екопрагматична функція ЛЗ. 7. Внутрішня історія етномови. 8. Екостатус 5 лінгв. одиниць (46. 1—5).</p>	<p>43. Номенклатура етнолектики. 1. Діалог, ініціатор, залучений. 2. Сугестія, контрсугестія, інтердикція, прескрипція, інфлюація, конвінкція. 3. Риторичні фігури *. 4. Ідіолект, узус, норма, оказіональне, рекурентне. 5. Функціональні та експресивні стилі *.</p>
<p>51. Концепції контрасти. 1. Контрастивна концепція етномови. 2. Окремі концепції перекладу. 3. Концепція етномовної відносності (Гумбольдта — Селіра — Уорфа). 4. Окремі концепції типології мов. 5—7. Ареальна, генеалогічна, історично-порівняльна концепції.</p>	<p>52. Поняття контрасти. 1. Етнопрагматична функція ЛЗ. 2. Основні поняття теорії перекладу. 3. Етномовні контакти. 4. Соціостатус етномов та їхня вегікулярність. 5. Зовнішня історія мов. 6. Соціостатус 5 лінгвістичних одиниць (56.1—5).</p>	<p>53. Номенклатура контрасти. 1. Види перекладу. 2. Ізоляція, аглютинація, ендо- та екзофлексія, полісинтез. 3. Синтаксичні типи мов (за Грінбергом) *. 4. Запозичення, кальки, інтерференція. 5. Філа, родина, сім'я, гілка, група етномов.</p>

* Зірочкою позначено можливість наведення конкретного списку номенклатурних позначень (тут знятих для розвантаження таблиці).

§ 4.07.2. (Продовження таблиці)

4. Принципи	5. Методи	6. Одиниці
<p>04. Принципи загального мовознавства. 1. Діалектична методологія в мовознавстві. 2—4. Діалектична єдність об'єкта і предмета мовознавства, частини і цілого, історичного і логічного. 5. Мовні прояви трьох основних законів діалектики. 6. Пережитки ідеалізму та метафізики у мовознавстві.</p>	<p>05. Методи загального мовознавства. 1. Методи лінгвістичного дослідження і викладання мовознавства: теоретичні вимоги до них. 2. Методи спостереження і опису — експериментальні, моделювання, статистичні, геометричні. 3—5. Методи: аналізу і синтезу, індукції та дедукції; імітації, спроб і помилок.</p>	<p>06. Одиниці загального мовознавства. 1. Поняття лінгвістичних одиниць та їхнього вищого відношення. 2. П'ять груп темперованої системи лінгвістичних одиниць. 3—5. Одиниці: мови та мовлення; вираження і змісту; лексичні та граматичні.</p>
<p>14. Принципи сигніфіки. 1—6. Діалектична єдність сторін лінгвістичного знака: змісту і вираження, змісту і дійсності, можливості й дійсності, явища і сутності, значення і смислу, одиничного і загального.</p>	<p>15. Методи сигніфіки. 1—5. Методи: виділення фрагментів змісту: виявлення фонем, вивчення фонем, засвоєння артикуляції, ефективного запам'ятовування рекурентного мовного навчального матеріалу, боротьби з забуванням.</p>	<p>16. Одиниці сигніфіки. 1. Диференти (елементи сигніфіки): диференційність. 2. Артикуляти: семонегативність. 3. Радикали: семопозитивність. 4. Бази: одномодальність. 5. Вокабули (сигніфікативне ціле): цільнооформленість.</p>
<p>24. Принципи синтактики. 1—5. Діалектичні відношення: лексичного і граматичного; руху думки; основного і головного у предикації: одиничного, окремого і загального у предикації та парадигмі. 6. Діалектика мови і творчість.</p>	<p>25. Методи синтактики. 1. Методи сегментації тексту. 2—4. Аналіз: компонентний, трансформаційний, дистрибутивний*. 5—10. Методи оволодіння синтагматикою та парадигматикою.</p>	<p>26. Одиниці синтактики. 1. Словоформи (елементи синтактики): бімодальність. 2. Синтагми: конгруентність. 3. Пропозиції: предикативність. 4. Комплекси: конективність. 5. Уривки (синтактичне ціле): когезійність.</p>

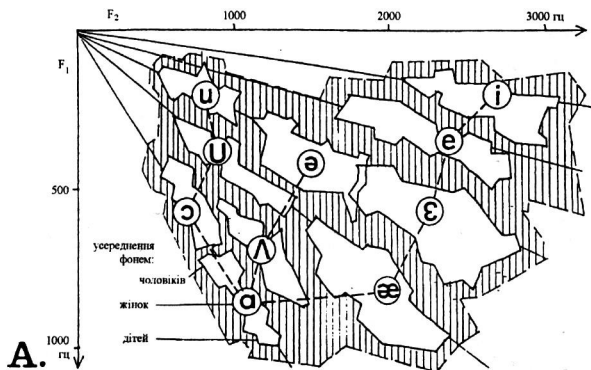
<p>34. Принципи ідіолектики. 1—6. Діалектична єдність: сигніфіки й синтактики в ідіолекті етномови, семантики й логіки у змісті ідіолекту; мови та свідомості, мовлення та мислення, мовленнєвого мислення та практики у процесі пізнання.</p>	<p>35. Методи ідіолектики. 1—2. Методи визначення рівня мовної компетенції та перформативі *. 3. Вправи на оволодіння когезією, тектонікою, плановістю. 4. Оцінка результативності та оптимізація методів лінгвопедагогіки *. 5—6. Методи вивчення мов *.</p>	<p>36. Одиниці ідіолектики. 1. Пасажі (елементи ідіолектики): когерентність. 2. Частини: тектонічність. 3. Твори: плановість. 4. Ансамблі: програмність. 5. Доробки (ідіолектне ціле): персональність.</p>
<p>44. Принципи етнолектики. 1. Діалектика діалогу. 2—5. Діалектична єдність: ідіолектів у діалозі та вернакулі, вернакул у говірці, говірок у діалекті, діалектів у етномові. 6. Діалектика екорівнів етномови. 7. Діалектика внутрішніх причин розвитку етномови.</p>	<p>45. Методи етнолектики. 1—2. Методи дослідження діалогу, освоєння регістрів мовлення *. 3—4. Засоби еристички та риторики *. 5—7. Методи лекційного викладу, ведення семінару, організації навчальної дискусії. 8—10. Методи дослідження екорівнів мови; лінгвогеографії.</p>	<p>46. Одиниці етнолектики. 1. Ідіолекти (елементи етнолектики): індивідуальність. 2. Вернакули: груповість, клональність. 3. Говірки: колективність. 4. Діалекти: масовість. 5. Етномови (етнолектне ціле): цілоетнічність.</p>
<p>54. Принципи контрастики. 1—4. Діалектика: перекладу; міжмовних контактів та взаємовпливу мов; вегікулярності; зовнішніх причин розвитку етномови. 5. Суттєві класифікації сучасних мовних об'єктів відображають історичний розвиток етномов.</p>	<p>55. Методи контрастики. 1. Зіставний і контрастивний методи. 2—3. Методи освоєння: етноспецифіки мовлення; практики перекладу. 4. Порівняльно-історичний метод. 5—6. Методи лінгвопалеонтології та глосохронології.</p>	<p>56. Одиниці контрастики. 1. Локальні поліетномовні системи: локальність. 2. Парціальні системи: парціальність. 3. Домініальні системи: домініальність. 4. Регіональні системи: регіональність. 5. Надрегіональні системи: надрегіональність.</p>

§ 4.07.2. (Продовження таблиці)

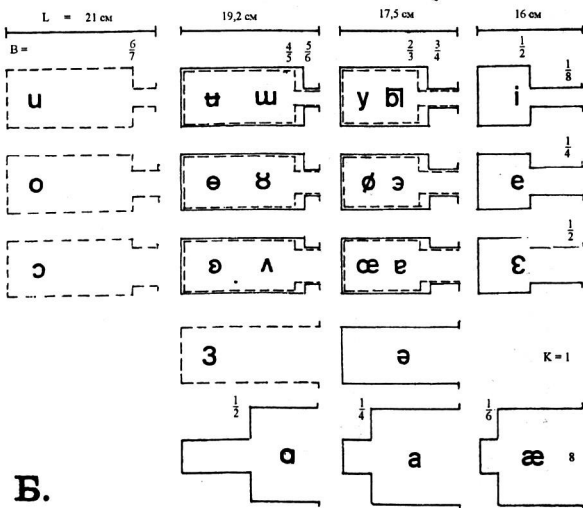
7. Класифікації	8. Закономірності	9. Причини
<p>07. Класифікації загального мовознавства. 1. Класифікації систем викладу лінгвістичних знань. 2. Види класифікацій етномов: контенсивна, формальна, екомовна, типологічна, ареальна, генеалогічна.</p>	<p>08. Закономірності загального мовознавства. 1. Імовірнісний характер мовних залежностей (Налімов). 2. Три основні типи розподілу лінгвістичних елементів: ранговий, гаусів, ранг-гаусів.</p>	<p>09. Причини загального мовознавства. 1. Генезис і еволюція явищ мови. 2. Причини і наслідки у розвитку мов. 3. Причина, підстава і привід. 4. Причина повна і специфічна.</p>
<p>17. Класифікації сигніфіки. 1. Класифікація доартикуляційних засобів етномов. 2. Класифікація дограматичних засобів етномов. 3. Контенсивна типологія. 4. Мови доморфологічного устрою*. 5. Мови класноособового устрою*.</p>	<p>18. Закономірності сигніфіки. 1. Сумірність артикуляційної та акустичної класифікації голосних. 2. Закон Вебера — Фехнера у фонології. 3. Залежність Зіпфа — Юла. 4. Індекс читабельності Флеша*. 5. Константа семантичної глибини словника Караулова.</p>	<p>19. Причини сигніфіки. 1. Причини мовних пластів в історії ЛЗ*. 2. Друга сигнальна система — заперечення першої та її «надзвичайний додаток». 3. Релікти у мовному вираженні та змісті. 4—5. Діахронічна семасіологія та фонологія*. 6. Етимологія.</p>
<p>27. Класифікації синтактики. 1. Мови з реліктами активного устрою* у граматиці та логіка дії. 2. Ергативні мови*, їхня граматики і логіка. 3. Номінативні мови* та поява суб'єкт-об'єктної логіки. 4. Розсудкове і розумне в мовленнєвому мисленні.</p>	<p>28. Закономірності синтактики. 1. Закономірності позиційних чергувань звуків. 2. Закон Есту — Зіпфа; частотність і частота лінгвістичних елементів. 3. Закон Гіро. 4. Залежність Зіпфа — Флеша. 5. Залежність Зіпфа — Гердана.</p>	<p>29. Причини синтактики. 1. Причини позиційних чергувань. 2. Семантико-логічна детермінанта в історії мовленнєвого мислення (Климов, Лосев). 3. Синтактичні релікти (Лосев). 4. Діахронічний синтаксис. 5. Діахронічна морфологія.</p>

<p>37. Класифікації ідіолектики. 1. Регістри ідіолекту як класифікація його мовних засобів. 2. Карта мовленнєвих зон кори мозку. 4. Класифікація нейро-механізмів мовлення та мовної пам'яті.</p>	<p>38. Закономірності ідіолектики. 1. Ємність мовної пам'яті. 2. Константа Інгве — Мілера. 3. Паузи відлуння Кожевникова — Чистович. 4—6. Залежності у лінгвопедагогіці: Бредфорда, Горькової; Ебінгауза — Джонза; дві закономірності Йоста.</p>	<p>39. Причини ідіолектики. 1—3. Біологічні причини констант Інгве — Мілера, Караулова, ємності мовної пам'яті. 4. Рекапітуляція в онтогенезі мовлення. 5. Гальмівна домінація як індивідуальна підстава й матеріальний субстрат другої сигнальної системи.</p>
<p>47. Класифікації етнолектики. 1. Класифікація засобів мовної сугестії та контрсугестії. 2. Класифікація ідіолектів (соціокультурна таблиця Моля). 3. Класифікація вернакул. 4. Класифікація говірок * і їх карти. 5. Класифікація діалектів * і їх карти.</p>	<p>48. Закономірності етнолектики. 1. Залежності Бумера. 2—3. Два закони Єркса — Додсона і залежність Берча у лінгвопедагогіці. 4. Закон Есту — Зіпфа у термінології. 5. Звукові закони історичного мовознавства. 6. Правило периферійних архаїзмів. 7. Правило Асколі.</p>	<p>49. Причини етнолектики. 1. Інтердикція — груповий привід становлення другої сигнальної системи. 2. Соціалізаційна функція мовленнєвої сугестії. 3. Історичні зміни екоструктури етномови *. 4. Релікти палеосугестії та палеосоціуму. 5. Соціоісторична обумовленість письма. 6. Історія алфавіту *.</p>
<p>57. Класифікації контрасти. 1—2. Рангові списки етномов світу *: мов перекладу *. 3. Типологічні класифікації мов * (морфологічна, синтаксична). 4. Ареальна класифікація мов * і карта мовних ліг. 5. Карта контенсивних типів мов. 6. Генеалогічна класифікація мов *; карти мовних родин і філ.</p>	<p>58. Закономірності контрасти. 1. Константа Інгве — Мілера у перекладі. 2. Сильні та слабкі універсали *. 3. Константа Мілевського. 4. Константа Сводеша. Залежність Зіпфа — Арапова — Герц. 6. Кореляція ареалів мовних родин і рас людства.</p>	<p>59. Причини контрасти. 1. Причина формування людства — синтез у нейроструктурах кори мозку передлюдей засобів протоголосової регуляції поведінки та протознаряддєвих дій (Виготський, Поршнев). 3. Причини та етапи диференціації праомов. 4—5. Історична зміна ареального сусідства мов та її релікти.</p>

§ 4.08. Психофізіологічні причини обмеження числа фонем
(див. 315)

A.

B.

**§ 4.09.1. Розподіл словникових статей ЛЭС (167)
за полями узагальненої матриці лінгвістичних знань**

00. (МЕТАТЕОРІЯ. Галузі метатеорії). Мовознавство. Філософські проблеми мовознавства.

01. (Дисципліни метатеорії). «Рівні мови». Семіотика.

02. (Аксиоми метатеорії). Мова. Функції мови. Синхронія. Діахронія.

03. (Номенклатура метатеорії). Словники лінгвістичних термінів. Енциклопедії лінгвістичні.

04. (Одиниці метатеорії). Одиниці мови. «Рівні мови».

05. (Методи метатеорії). Методологія у мовознавстві. Метод у мовознавстві. Метамова. Модель. Кількісні методи. Експериментальні методи у мовознавстві.

06. (Закономірності метатеорії). Лінгвістична статистика.

07. (Класифікації метатеорії). Таксономія.

08. (Причини метатеорії). Філософські проблеми мовознавства.

09. (Джерела метатеорії). Мовознавчі традиції: антична, арабська, єврейська, європейська, індійська, китайська. Лінгвістичні школи: александрійська, женецька, казанська, лондонська, московська фортунатівська, петербурзька (ленінградська), харківська. Лінгвістичні товариства: американське, європейське, паризьке, фіно-угорське. Лінгвістичні гуртки: копенгагенський, московський. Академія наук СРСР. Академія російська. Інститути мовознавства. МАПРЯЛ. МФА. МОФН. Товариство рідної мови. Біхевіоризм. Глосематика. Гумбольдтіанство. Дескриптивне мовознавство. Естетичний ідеалізм. «Загальна семантика». Ленін В. І. про мову. Маркс К., Енгельс Ф. про мову. Математична лінгвістика. Натуралістичний напрям. Неогумбольдтіанство. «Нове вчення про мову». Прикладна лінгвістика. Семіотика. Стоїки. Структурна лінгвістика. Філологія. Функціональна лінгвістика. Журнали лінгвістичні. Історіографія лінгвістики. Мовознавство в Росії. Радянське мовознавство.

10. (ТРАНСТОПКА. Галузі). Прагматика 1.

11. (Дисципліни транстопіки). Контрастивна лінгвістика. Ареальна лінгвістика. Арабістика. Асирологія. Африканістика. Балканістика. Балтистика. Гевраїстика. Германістика. Єгиптологія. Індоевропейстика. Індологія. Іраністика. Кавказологія. Кельтологія. Китаїстика. Монголістика. Романістика. Русистика. Семітологія. Туркологія. Фінно-угрологія. Японістика.

12. (Аксиоми транстопіки). Сепіра — Уорфа гіпотеза.

13. (Номенклатура транстопіки). Мовна ситуація 1. Контакти мовні 1. Багатомовність. Диглосія. Інтерференція. Типологія. Складові мови. Ліга мов. Балканська ліга мов.

14. (Одиниці транстопіки). Міжнародні мови.

15. (Методи транстопіки). Зіставний метод. Автоматичний переклад. Транслітерація 2. ---

16. (Закономірності транстопіки). Універсали.
17. (Класифікації транстопіки). Класифікація мов. Типологічна класифікація. Мови світу (усього 313 статей).
18. (Причини транстопіки). Сепіра — Уорфа гіпотеза.
19. (Джерела транстопіки). Контрастивна лінгвістика.
- 20. (ЕВЛЕКТИКА. Галузі). Прагматика 2.**
21. (Дисципліни евлектики). Діалектологія. Лінгвістична географія. Соціолінгвістика. Стилістика. Риторика.
22. (Аксиоми евлектики). Мова і суспільство. Комунікація. Узус. Норма мови. Культура мовлення. Стиль.
23. (Номенклатура евлектики). Мовна ситуація 2. Варіантність. Мовна політика. Орфографія. Орфосепія. Мовленнєва діяльність. Мовленнєвий акт. Діалогічне мовлення, монологічне мовлення. Полілог. Дискурс. Усне прилюдне мовлення. Діалектизми. Професіоналізми. Просторіччя. Канцеляризми. Застарілі слова. Стилізація. Тропи. Алітерація. Метафора. Метонімія. Парономазія. Перифраза. Перформатив. Фігури мовлення. Функціональний стиль. Штампи. Евфемізми. Езопова мова. Експресивність. Письмо (плюс 16 статей про конкретні системи письма).
24. (Одиниці евлектики). Ідіом. Діалект. Говірка. Ідіолект. Жаргон. Таємні мови. Штучні мови. Мови програмування. Розмовна мова. Жіноча мова. Койне. Сленг. Літературна мова. Мова художньої літератури.
27. (Класифікації евлектики). Атлас діалектологічний 1. Карта діалектологічна. Активний словник. Пасивний словник.
29. (Джерела евлектики). Термінологічна лінгвістика.
- 30. (ІНТЕКСТИКА. Галузі). Прагматика 3.**
31. (Дисципліни інтекстики). Нейролінгвістика. Психолінгвістика. Лінгвістика тексту. Теорія тексту.
32. (Аксиоми інтекстики). Мовна діяльність. Мовлення. Внутрішнє мовлення. Мова і мислення.
33. (Номенклатура інтекстики). Сприйняття мовлення. Породження мовлення. Афазія. Темп мовлення. Емфаза. Емпатія. Пряма мова.
34. (Одиниці інтекстики). Ідіолект.
37. (Класифікації інтекстики). Активний словник (ідіолекту). Пасивний словник (ідіолекту).
38. (Причини інтекстики). Мовна здатність.
- 40. (СИНТАКТИКА. Галузі). Граматика. Синтагматика. Парадигматика.**
41. (Дисципліни синтактики). Лінгвістика тексту. Теорія тексту. Синтаксис. Пунктуація. Аспектологія. Відмінкова граматика.
42. (Аксиоми синтактики). Мова і мислення. Граматична форма. Граматична категорія. Граматичне значення. Глибинна структура. Поверхнева структура. Поняттєві категорії (акціональні). Валентність. Сполучуваність. Словоскладання. Словотвір. Таксис. Категорія. Кон-

версія. Контекст. Кореляція. Нейтралізація. Синкретизм. Аналітизм. Синтетизм.

43. (Номенклатура синтактики). Пряма мова. Непряма мова. Просодія. Інтонація. Мелодика мовлення. Ритм. Фразовий наголос. Чергування. Елізія. Пауза. Текст. Порядок слів. Транспозиція. Сегментація. Відокремлення. Парцеляція. Звертання. Вставні слова. Узгодження. Керування. Прилягання. Анафоричне відношення. Антиципація. Асиметрія. Референція. Кореференція. Комутація. Контамінація. Інверсія. Аналогія. Асиндетон. Полісиндетон. Ідафа. Ізафет. Приєднання. Підрядність. Сурядність. Плеоназм. Тавтологія. Еліпс. Пресупозиція.

44. (Одиниці синтактики). Граматичні одиниці. НФЄ. Фраза. Складне речення. Висловлення. Пропозиція. Речення. Судження. Синтагма. Словосполучення. Парадигма. Словозміна. Формотвір. Словоформа. Грамема.

45. (Методи синтактики). Дистрибутивний аналіз. Компонентного аналізу метод. Безпосередніх складників метод. Трансформаційний метод. Актуальне членування речення. Зв'язка. Тема. Рема. Автоматичне опрацювання тексту.

46. (Закономірності синтактики). Лінгвістична статистика.

47. (Класифікації синтактики). Система мовна. Синтаксична типологія мов. Аглотинація. Інкорпорація. Флексія. Флективність. Члени речення. Підмет. Присудок. Додаток. Означення. Обставини. Суб'єкт. Предикат. Предикація. Об'єкт. Агенс. Пацієнс. Предикативність. Прикладка. Частини мови. Дієслово. Інфінітив. Герундій. Дієприкметник. Дієприслівник. Актанти. Час. Аорист. Перфект. Імперфект. Претерит. Теперішній час. Минулий час. Майбутній час. Порода. Статус. Версія. Вид. Діатеза. Стан. Спосіб. Модальність. Дієвідміна. Дієвідмінювання. Іменник. Класи. Класифікатори. Рід. Число. Відмінок. Відміна. Відмінювання. Прикметник. Ступені порівняння. Числівник. Займенник. Інклюзив. Ексклюзив. Особа. Прислівник. Службові слова. Детермінанти. Артикль. Сполучник. Частки. Заперечення. Прийменник. Післяйменник. Категорія перехідності/неперехідності. Категорія живого/неживого. Категорія особовості/безособовості. Категорія означеності/неозначеності. Приховані категорії.

49. (Джерела синтактики). Виноградівська школа. Генеративна лінгвістика. «Інтерпретативна лінгвістика». Логічний напрям у мовознавстві. Породжувальний синтаксис. Функціональна граматики.

50. (ДЕСИГНІКА. Галузі). Семіотика. Знакові теорії мови.

51. (Дисципліни десигніки). Лексикологія. Морфологія. Морфеміка. Морфологія. Ономазіологія. Лексикографія. Семасіологія. Фонетика. Фонологія. Фразеологія.

52. (Аксіоми десигніки). Знак мовний. Ім'я. Означене/означення. Номінація. Сигніфікат. Форма. Референт. Семантика. Сема. Поняття.

Поняттєві категорії: предметні, атрибутивні. Лексичне значення слова. Денотат. Конотація. Дейксис. Фонема. Фонологізація.

53. (Номенклатура десигніки). Звуки мовлення. Вимова. Артикуляція. Органи мовлення. Лабіалізація. Палаталізація. Веляризація. Назалізація. Голосні. Редуковані голосні. Дифтонг. Трифтонг, Півголосні. Глайд. Приголосні. Ларингал. Фонація. Акустика мовлення. Акцентологія. Тон. Акут. Гравіс. Циркумфлекс. Наголос. Метатонія. Мора. Склад. Моносилабізм. Комбінаторні зміни. Акомодация. Асиміляція. Дисиміляція. Гаплологія. Метатеза. Фузія. Протеза. Епентеза. Редукція. Редуплікація. Сандгі. Сингармонізм. Умлаут. Паралінгвістика. Жестів мова. Кінесика. Графіка. Графема. Діакритичні знаки. Транскрипція. Поле. Антонімія. Антоніми. Гіпонімія. Омонімія. Паронімія. Полісемія. Синонімія. Синоніми. Фразеологізм. Ідіома. Крилаті слова. Приказки. Прислів'я.

54. (Одиниці десигніки). Слово. Лексема. Основа. Корінь. Морфема. Морф. Форматив. Афікс. Морфонема.

57. (Класифікації десигніки). Словник. Тезаурус. Лексика. Термінологія. Атлас лінгвістичний 2. Вокалізм. Консонантизм. Алфавіт.

59. (Джерела десигніки). Фонологічні школи: Московська, Ленінградська.

60. (ДЕСИГНІЯ. Галузі). Глосогенез.

61. (Дисципліни десигнії). Етимологія.

62. (Аксіоми десигнії). Архетип.

63. (Номенклатура десигнії). Пересування приголосних. Перерозклад. Опрощення. Аблаут. Аугмент. Синкретизм. Деривація. Конверсія. Лексикалізація. Історизми. Неологізми. Аббревіатура. Ономастика. Антропоніміка. Власне ім'я. Збірності категорія.

64. (Одиниці десигнії). Вигуки. Заперечні слова. Присвійність. Звуконаслідування. Звукосимволізм.

66. (Закономірності десигнії). Фонетичні закони. Закони: Бругмана, Вакернагеля, Вернера, Гавліка, Грасмана, Гріма, Даля, Дармстєтера, Зібса, Зіверса — Еджертона, Ілліч-Світича — Дибо, Лахмана, Лєскіна, Майнгофа, Остгофа, Педерсена, Сєтяля, Вилєра, Фортунатова — Сосюра, Шахматова.

67. (Класифікації десигнії). Азбуковники. Глоси.

68. (Причини десигнії). Походження мови. Етимон. Глосальна теорія. Моновокалізму теорія.

69. (Джерела десигнії). Моногенезу теорія. Звуконаслідувальна теорія, Молодограматизм. Порівняльно-історичне мовознавство.

70. (СИНТАКТІЯ. Галузі).

72. (Аксіоми синтактії). Мова і мислення 2. Стадіальна теорія.

74. (Одиниці синтактії). Активний устрій. Ергативний устрій. Номінативний стрій.

78. (Причини синтактії). Адаптації теорія. Аглютинації теорія. Аналогія.
79. (Джерела синтактії). Універсальні граматики.
80. **(ІНТЕКСТІЯ. Галузі).**—
83. (Номенклатура інтекстії). Дитяче мовлення.
89. (Джерела інтекстії). Психологічний напрям у мовознавстві.
90. **(ЕВЛЕКТІЯ. Галузі).**—
91. (Дисципліни евлектії). Палеографія.
92. (Аксиоми евлектії). Письмо.
93. (Номенклатура евлектії). Вампум. Піктографія. Протописемності. Графітті. Идеограма. Логограма. Ієрогліф. Гетерограма. Детермінатив. Квазіалфавітне письмо. Матрес лекціоніс. Силабічне письмо. Алфавіт. Бустрофедон. Лінійне письмо. Маюскульне письмо. Мінускульне письмо. Устав. Півустав. В'язь. Титло. Лігатура. Диграф. Книгодрукування. Гражданський шрифт. (Мертві писемності — 32 статті).
94. (Одиниці евлектії). Національна мова.
95. (Методи евлектії). Дешифрування. Лінгвістичної палеонтології метод.
96. (Закономірності евлектії). Закони розвитку мови.
97. (Класифікації евлектії). Атлас діалектологічний. Алфавіт.
98. (Причини евлектії). Закони розвитку мови 2.
99. (Джерела евлектії). ВЦК нового алфавіту. Етнолінгвістика. Московська діалектологічна комісія. ОПОЯЗ. Соціологічний напрям. Французька соціологічна школа.
100. **(ТРАНСТОПІЯ. Галузі).**—
101. (Дисципліни транстопії). Порівняльно-історичне мовознавство. Ареальна лінгвістика. Інтерлінгвістика.
102. (Аксиоми транстопії). Спорідненість мовна. Прамова. Схрещування мов. Субстрат. Суперстрат. Адстрат.
103. (Номенклатура транстопії). Контакти мовні 2. Конвергенція. Дивергенція. Запозичення. Кальки. Інтернаціоналізми. Креольські мови. Лінгва франка. Піджини. Ток-пісін. Штучні мови 2. Слов'янізми. Повноголося. Неповноголося. Тематична голосна. Топоніміка. Етніміка. Табу.
105. (Методи транстопії). Порівняльно-історичний метод.
106. (Закономірності транстопії). Глосохронологія.
107. (Класифікації транстопії). Генеалогічна класифікація мов. (Статті про: спільноти — 13, макросім'ї — 9, родини — 2, сім'ї — 35, підсім'ї — 6, гілки — 12, групи — 59, підгрупи — 20; мертві групи та сім'ї — 5). Мертві мови (плюс 63 статті). Діахронічна типологія.
109. (Джерела транстопії). Теорії: глосальна, ларингальна.

§ 4.09.2. Розподіл рубрик УДК і ББК за метаполями інтегрантів

<i>Мета-поле</i>	<i>Рубрики УДК</i>	<i>Рубрики ББК</i>
<i>(00)Мета-інтегранти</i>	801:001.8. Методологія мовознавства. 101.8:80. Філософські методи в мовознавстві. 168:80. Класифікація і систематизація мовознавства.	Ш 1в. Методологія мовознавства. Ш 1г. Історія мовознавства. Ш 1р. Вивчення і викладання мовознавчих дисциплін.
<i>01. Галузі</i>	165.3:80. Предмет мовознавства	Ш 1в 01. Предмет і завдання мовознавства. Ш 1в 2. Мовознавство та інші науки.
<i>02. Теорії</i>	167.7:80. Теорії мовознавства. 167.5:80. Гіпотези, відкриття у мовознавстві.	
<i>03. Аксиоми</i>	167.4:80. Аксиоми, постулати мовознавства. 167.1:80. Проблеми мовознавства.	
<i>04. Номенклатура</i>	801.316.4:80. Спеціальна термінологія мовознавства. 161.1:80. Поняття мовознавства.	Ш 1в 4. Лінгвістична термінологія.

05. <i>Методи</i>	167.2:80. Аналітичні методи в мовознавстві. 167.3:80. Синтетичні методи в мовознавстві. 159.9.018:80. Методи психології в мовознавстві.	Ш 1в 6. Методи і прийоми лінгвістичного дослідження. Ш 1в 63. Порівняльно-історичний метод. Ш 1в 64. Типологічні методи. Ш 1в 66. Структурні методи. Ш 1в 69. Інші методи. Ш 100.2. Проблема системності.
06. <i>Закономірності</i>	167.6:80. Закони і правила мовознавства. 801.46. Зміна звукового складу мови та її закони.	Ш 100.81. Загальні та внутрішні закони розвитку мови. Ш 100.82. Розвиток звукового складу, граматичного устрою і словникового складу мови.
07. <i>Класифікації</i>	800.8. Класифікації та різновиди мов. 801.45. Артикуляційна класифікація звуків.	Ш 12в 3. Класифікація мов. Генеалогічна, морфологічна, типологічна та ін. класифікації.
08. <i>Причини</i>	122:80. Причини в мовознавстві.	
09. <i>Література</i>	80. Мовознавство. 801.8. Філологічні та лінгвістичні джерела.	Ш 192. Довідкові видання. Ш 12я. 28. Визначники мов.

§ 4.09.2. (Продовження таблиці)

00. <i>Метасалузь</i>	801. Загальне мовознавство і філологія. 800. Загальні питання мовознавства. 801.7. Допоміжні філологічні дисципліни.	Ш 10. Загальне мовознавство. Ш 100. Загальнотеоретичні проблеми. Ш 100.6. Проблема синхронії та діахронії. Ш 100.9. Інші загальнотеоретичні проблеми.
10. <i>Транслінгвістика</i>	800.72. Офіційна (державна) мова. 800.73. Мультилінгвізм. 800.88. Змішані (гібридні) мовні форми.	Ш 100.86. Взаємодія мов. Мовні контакти. Змішування мов. Білінгвізм, мультилінгвізм. Ш 140/179—06. Взаємозв'язки даної мови з іншими мовами. Ш 103.13. Запозичення. Інтернаціоналізми, калки. Ш 107. (Стилістика). Переклад. Ш 107.7. Проблеми перекладу. Ш 12—4. Багатомовні словники. Ш 12/17—84. Транслітерація.
20. <i>Евлектика</i>	800.87. Територіальні та місцеві діалекти, наріччя і говірки. 800.86. Професійні та соціальні групові діалекти, жаргони. 800—053. Мови окремих вікових груп. 800.6. Мовна норма. Чистота мови. 800.853. Літературна мова. 801.6. Віршування. 82—1/—9. Літературні жанри. 800.855. Розмовна мова. 801.1. Орфографія. Правопис. 800.89. Штучні мови. 800.92. Мови програмування.	Ш 100.3. Мова і суспільство (соціолінгвістика). Ш 100.0. Мова як засіб спілкування. Ш 105. Діалектологія. Лінгвістична географія. Ш 103.4. Термінологія. Ш 102.27. Види (типи) мови: пряма/непряма. Ш 102.28. Пунктуація. Ш 107. Стилістика. (Переклад). Ш 19. Стенографія. Ш 18. Штучні мови. Ш 111. Автоматична обробка мовної інформації. Ш 112. Лінгвістичні питання інформаційних та машинних мов.
30. <i>Інтекстика</i>	82...А/Я 1/7. Твори окремих авторів. 800.7. Практичне володіння мовою. 159.9:80. Психолінгвістика. 612.78. Голос. Мовлення. 82.085.1. Закони ораторського мистецтва. Голос і дикція.	Ш 100.5. Мова і мовлення. Ш 100.41. Мова і мислення.
40. <i>Синтактика</i>	801.5. Граматика. 801.2. Частини мови. 801.55. Морфологія. 801.56. Синтаксис.	Ш 101/107. Система мови. Ш 102. Граматика. Ш 102.1. Морфологія. Ш 102.11. Словотвір, Ш 102.12. Частини мови. Ш 102.2. Синтаксис.

50. Десигніка.	801.3. Лексикологія. 801.4. Фонетика. 800.95. Мови жестів та мімічні мови.	Ш 100.1. Знаковість мови. Лінгвістичні проблеми семіотики. Ш 101. Фонетика. Ш 103. Лексикологія. Ш 103.2. Семантика.
60. Десигнія.	800.1. Філософія мови. Теорія виникнення, походження та розвитку мови.	Ш 100.7. Походження мови. Ш 100.8. Розвиток мови. Ш 103.16. Звуконаслідувальні слова. (Ономатопеї).
70. Синтаксія	800.2. Історичні стадії розвитку мов і мовних груп. 800.81. Мови первісних народів.	Ш 140/179—0. Історія мови.— 011. Давній період.— 012. Середній період.— 013. Новий період.
80. Інтекстія	800:37. Викладання і вивчення мов.	Ш 12—9. Викладання і методика вивчення мов.
90. Елекстія		Ш 100.31. Мова та історія народу. Ш 100.33. Мова і культура (антропологічна лінгвістика). Ш 140/179—05. Історична діалектологія.
100. Трансплія	802/809. Окремі мови. Групи мов. 1. Індоевропейські мови. 2/3. Семітохамітські мови. 4/9. Ізолятивні і аглютинативні мови. 003. Системи письма і писемності.	Ш 140/179. Сім'ї мов. Ш 12/17. Мови світу. Ш 103.14. Ономастика. Топоніміка. Ш 140/179—032. Етимологія. Ш 108. Письмо. Ш 121.2. Принципи створення алфавітів.

§ 4.09.3. Кількісна характеристика розподілу словникових статей ЛЭС за полями матриці

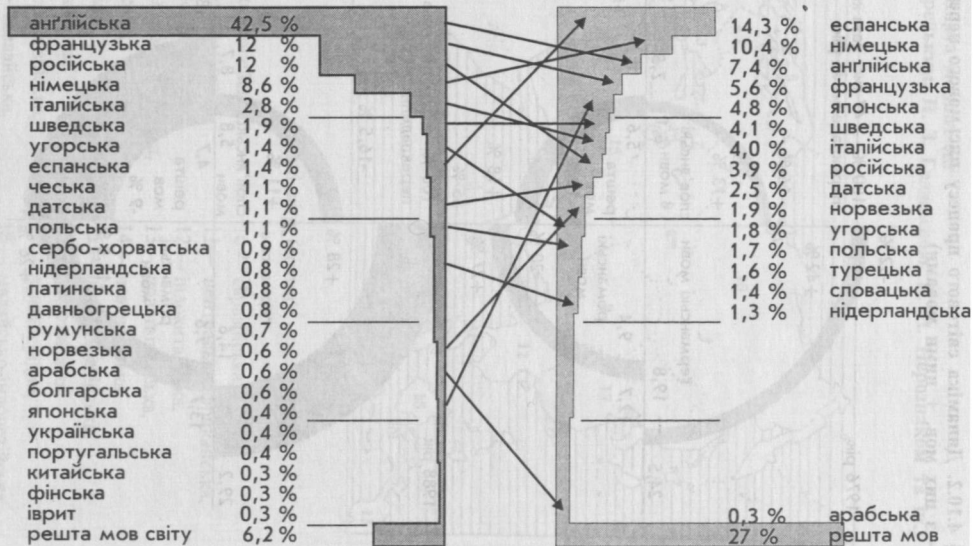
		ЗАГАЛЬНОНАУКОВІ ІНТЕГРАНТИ										
ГАЛУЗІ МО- ВОЗНАВСТВА		Галузі	Дисципліни	Аксіоми	Номенклатура	Одиниці	Методи	Закономірності	Класифікації	Причини	Джерела	Усього
		.0	.1	.2	.3	.4	.5	.6	.7	.8	.9	
МЕТАТЕОРІЯ	0.	2	2	4	2	2	6	1	1	1	49	70
ТРАНСТОПКА	1.	1	23	1	9	1	3	1	315	1	1	356
ЕВЛЕКТИКА	2.	1	5	6	48	14	-	-	4	-	1	79
ІНТЕКСТИКА	3.	1	4	4	7	1	-	-	2	1	-	20
СИНТАКТИКА	4.	3	6	20	41	15	9	1	75	-	6	176
ДЕСИГНІКА	5.	2	10	19	63	9	-	-	8	-	2	113
ДЕСИГНІЯ	6.	1	1	1	16	5	-	21	2	4	4	55
СИНТАКТІЯ	7.	-	-	2	-	3	-	-	-	3	1	9
ІНТЕКСТІЯ	8.	-	-	-	1	-	-	-	-	-	1	2
ЕВЛЕКТІЯ	9.	-	1	1	37	1	2	1	2	1	6	52
ТРАНСТОПІЯ	10.	-	3	6	18	-	1	1	227	-	2	258
Усього		11	55	63	242	51	21	26	636	11	73	1190
Сума полів логічних та історичних галузей:												
ТРАНСТОПО- ЛОГІЯ	1+10.	1	26	7	27	1	4	2	542	1	3	614
ЕВЛЕКТОЛО- ГІЯ	2+9.	1	6	7	85	15	2	1	6	1	7	131
ІНТЕКСТОЛО- ГІЯ	3+8.	1	4	4	8	1	-	-	2	1	1	22
СИНТАКТО- ЛОГІЯ	4+7.	3	6	22	41	18	9	1	75	3	7	185
ДЕСИГНОЛО- ГІЯ	5+6.	3	11	20	79	14	-	21	10	4	6	168

§ 4.10.1. Ранг мов перекладних видань (за даними 497)

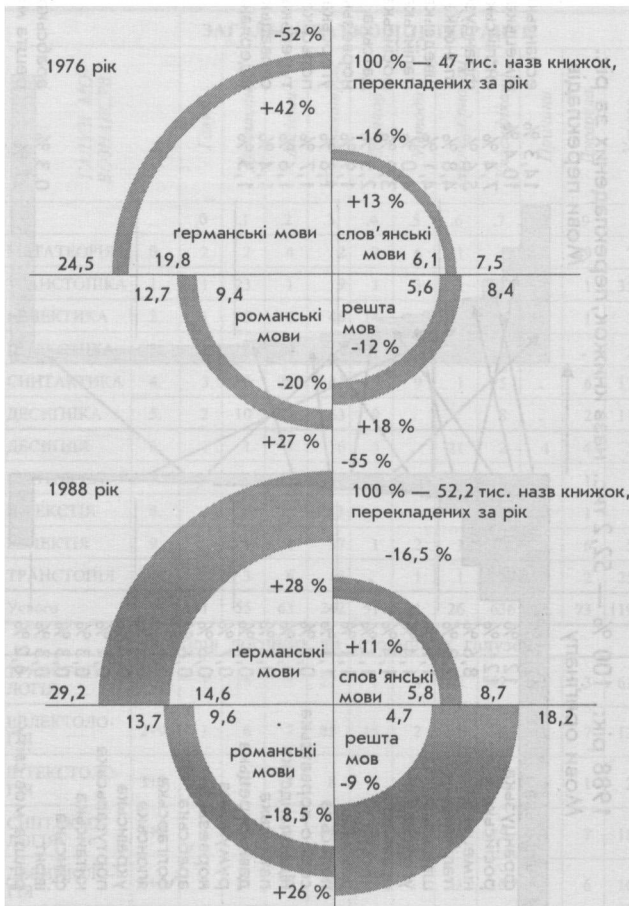
1988 рік.: 100 % — 52,2 тис. назв книжок, перекладених за рік.

Мови оригіналу

Мови перекладів

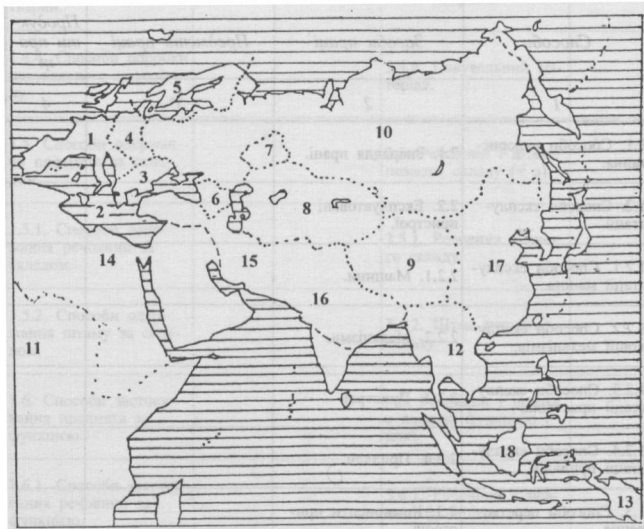

§ 4.10.2. Динаміка світового процесу письмового перекладу (- з цих мов, + цими мовами)

§ 4.10.3. Карта мовних ліг

(за Й. Горецьким, Н. З. Гаджієвою, В. П. Нерознаком та ін.)

Мовні ліги (союзи):

1 — західноєвропейська,	10 — євразійська,
2 — середземноморська,	11 — центральноафриканська,
3 — балканська,	12 — індокитайська,
4 — центральноєвропейська,	13 — новогвінейська,
5 — балтійська,	14 — левантійська,
6 — кавказька,	15 — передньоазійська,
7 — волго-камська,	16 — індостанська,
8 — центральноазійська,	17 — далекосхідна,
9 — тибето-гімалайська,	18 — малайсько-індонезійська.

§ 4.20.1. Система індексування і класифікації винаходів (323).

<i>Винаходи</i>			
<i>Способи</i>	<i>Засоби праці</i>	<i>Предмети праці</i>	<i>Продукти праці</i>
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>
1.1. Способи використання.	2.1. Знаряддя праці.		
1.2. Способи експлуатації.	2.2. Експлуатовані пристрої.		
1.2.1. Способи експлуатації машин.	2.2.1. Машини.		
1.2.2. Способи експлуатації механізмів.	2.2.2. Механізми.		
1.2.3. Способи експлуатації пристроїв.	2.2.3. Пристрої		
1.2.4. Способи експлуатації приладів.	2.2.4. Прилади.		
1.3. Способи перетворення.	2.3. Компоненти пристроїв.		
1.3.1. Способи перетворення вузлів.	2.3.1. Вузли.		
1.3.2. Способи перетворення деталей	2.3.2. Деталі.		
1.4. Способи обробки.		3.4. Напівфабрикати, рослини, тварини, пакувальні матеріали.	
1.4.1. Способи обробки напівфабрикатів.		3.4.1. Напівфабрикати.	
1.4.2. Способи обробки рослин		3.4.2. Рослини.	

1	2	3	4
1.4.3. Способи обробки тварин.		3.4.3. Тварини.	
1.4.4. Способи обробки пакувального матеріалу.		3.4.4. Пакувальний матеріал.	
1.5. Способи одержання предмета за складом.		3.5. Речовини і штами певного складу (= з).	
1.5.1. Способи одержання речовини за складом.		3.5.1. Речовина певного складу.	
1.5.2. Способи одержання штаму за складом.		3.5.2. Штаму певного складу.	
1.6. Способи застосування предмета за функцією.		3.6. Речовини і штами з певною функцією (= для).	
1.6.1. Способи застосування речовини за функцією.		3.6.1. Речовини з певною функцією.	
1.6.2. Способи застосування штаму за функцією.		3.6.2. Штами з певною функцією	
1.7. Способи виготовлення.			4.7. Предмети споживання.
1.8. (Резерв).			
1.9. Спосіб у складі інших об'єктів винаходу.			

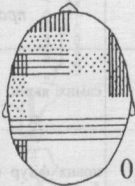
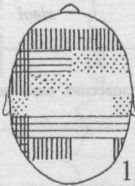
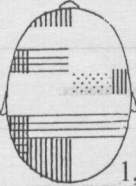

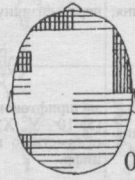

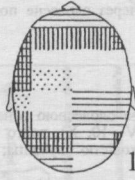
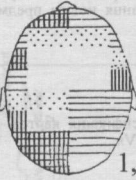
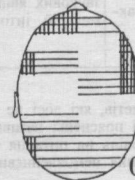
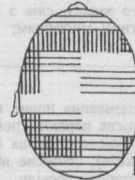
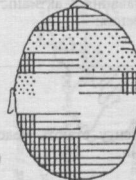
§ 4.20.2. Фрагмент карти № 62 «Північний вітер»
з Лінгвістичного атласу Середземного моря (399).

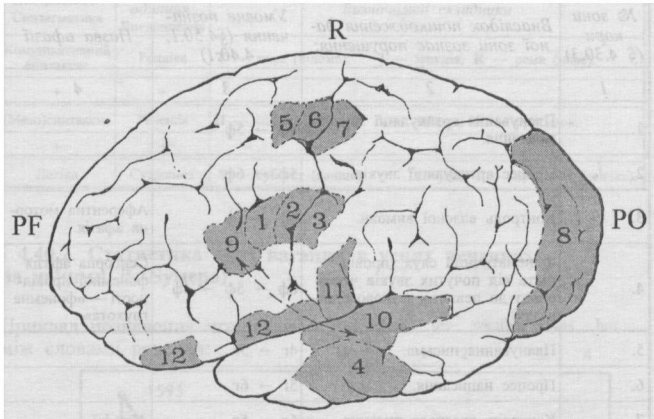
§ 4.30.1. Функціонально-мовна асиметрія кори головного мозку правші

Функція кори	Кора півкуль головного мозку правші	
	лівої	правої
1. Розпізнавання:	словесних назв явищ;	самих явищ, місця, часу.
2. Запам'ятовування:	звучання нових слів;	нових фігур неправильної форми, які не можна назвати одним словом.
3. Відтворення способу користування новим предметом:	через словесне пояснення;	через фізичну дію.
4. Класифікація карток «X, 5, 10, V»:	за словесною ознакою (5, V—10, X), тобто за однаковістю звучання;	за шрифтовою ознакою (5, 10—V, X), тобто за предметною подібністю цифр.
В «однопівкульному» стані: — збільшується точність розпізнавання і активність відтворення:	слів і речень, мовленнєвих реакцій на словесне звертання, словникового запасу, слів з абстрактним значенням;	звуків і тембрів: голосів, немовленнєвих звуків, звукових явищ природи, мелодій, інтонацій;
— пацієнту стають незрозумілими:	називання нових предметів, які досі не зустрічалися, після першого показу і пояснень; називання нового звукового явища (відповідь на питання «На що схоже?»); словесне називання немовленнєвих звуків зі старого досвіду.	

§ 4.30.2. Топокарти активності мовленнєвих зон кори мозку (за даними Т. М. Ушакової, Л. О. Шустової, Н. Є. Свідерської)

	<i>I етап — сприйняття</i>	<i>II етап — продуктивний процес</i>	<i>III етап — підготовка до вимови</i>
<i>А. Конструктивно-вербальний (парадигматичний) процес</i>	<p>ЧИТАЧ →</p> <p>0,5"</p>	<p>...читає... читальня... →</p> <p>1,4"</p>	<p>«Читає читає в читальні».</p> <p>1,2"</p>
<i>Б. Конструктивно-семантичний (семантико-номінативний) процес</i>	<p> →</p> <p>0,5"</p>	<p> ...парасолька... →</p> <p>1"</p>	<p>«Це парасолька».</p> <p>1,5"</p>
<i>В. Контрастивно-вербальний (перекладний) процес</i>	<p>МУБА РАТУ →</p> <p>0,5"</p>	<p>...муба — козеня, рату — біжить... →</p> <p>1,5"</p>	<p>«Козеня біжить».</p> <p>1"</p>

§ 4.30.3. Карта мовних полів кори лівої півкулі головного мозку правші (за даними А. Кемпбела та О. Р. Лурія)

- 1—3. Центри артикуляції звуків мовлення: премоторний (1), моторний (2), сенсорний (3).
4. Центр слухового сприйняття усного мовлення.
- 5—7. Центри писання: премоторний (5), моторний (6), сенсорний (7).
8. Центр зорового сприйняття письмового мовлення.
9. Центр експресивної номінації (центр Обертена — Брокá, 1861).
10. Центр імпресивної номінації (центр Вёрніке, 1873). Пунктирною стрілкою умовно показані зв'язки Блінкова (1955).
11. Синтагматичний центр.
12. Предикативний центр.

4.30.4. Нейрофізіологічні механізми мовлення (за даними О. Р. Лурія, О. В. Петровського, М. Г. Ярошевського)

№ зони кори (§ 4.30.3)	Внаслідок пошкодження даної зони зазнає порушення:	Умовне позначення (§4.50.1, 4.40.1)	Назва афазії
1	2	3	4
1.	Планування артикуляції звуків мовлення.	4ф → 5ф	
2.	Процес артикуляції звуків.	5ф → 6ф	
3.	Контроль власної вимови.	6ф → 5ф	Аферентна моторна афазія.
4.	Фонематичний слух (провідність від почутих звуків через образ до певного звукового поняття).	6ф → 5ф → 4ф	Сенсорна афазія фонемної провідності — «фонемна глухота».
5.	Планування письма.	4г → 5г	
6.	Процес написання.	5г → 6г	
7.	Контроль власного писання.	6г → 5г	Аграфії.
8.	Графемне бачення (здатність сприймати літери як лінгвістичну графіку); важко називати предмети, легко — дії.	6г → 5г → 4г	Сенсорна афазія графемної провідності. Оптико-мнестична афазія. Сенсорна алексія.
9.	Активна мовленнєва номінація.	3 → 4	(Моторна) амнестична афазія (Брокá).
10.	Номінаційна провідність між поняттям про звучання та поняттям про позначене ним явище; важко рахувати, розрізняти паронімічні синтагми.	4 → 3	Сенсорна амнестична афазія (Вéрніке). Акустико-мнестична афазія. Семантична афазія.
11.	Здатність будувати синтагми (інертність, самовиправлення).	XY → T Mл + Mг → B	Еферентна афазія. Вербальні та літерні парафазії.
12.	Здатність будувати предикацію (висловлення, речення); важко називати дії.	T j R П з С	Динамічна афазія.

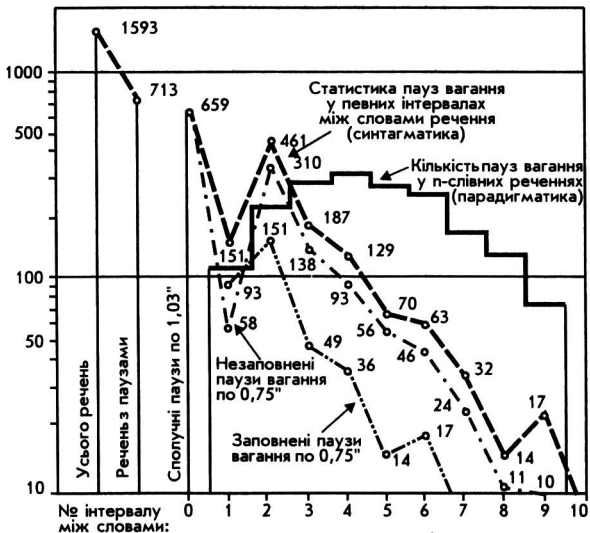
§ 4.40.1. Концептуальна схема складників синтагматики

Дисципліна: Синтагматика	Основна одиниця: Висловлення	Визначальні складники
Комунікативний синтаксис	Репліка	T — тема (відоме); j — юнкція; R — рема (нове).
+	+	
(Мезо)синтаксис	Речення	П — підмет; з — зв'язка; С — присудок.
+	+	
Логіка	Судження	S — суб'єкт (явище); с — копула; Р — предикат (ознака).

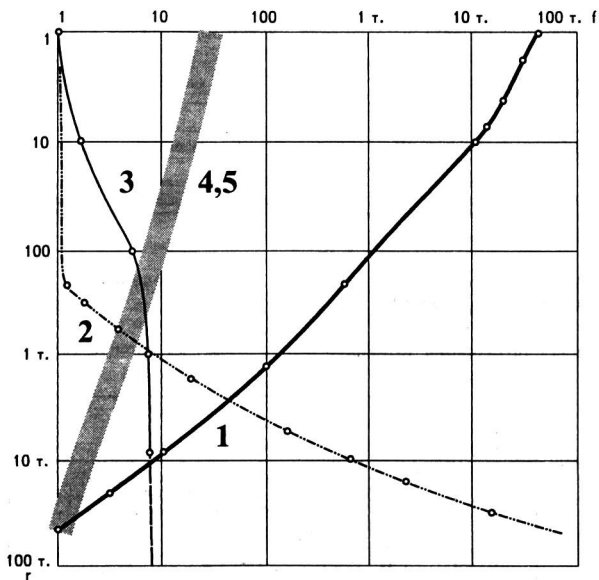
§ 4.40.2. Статистика пауз вагання в усних реченнях (за даними Д. Бумера)

Приклад позначення інтервалів між словами речення:

And the weather was hot.
№ 0 1 2 3 4

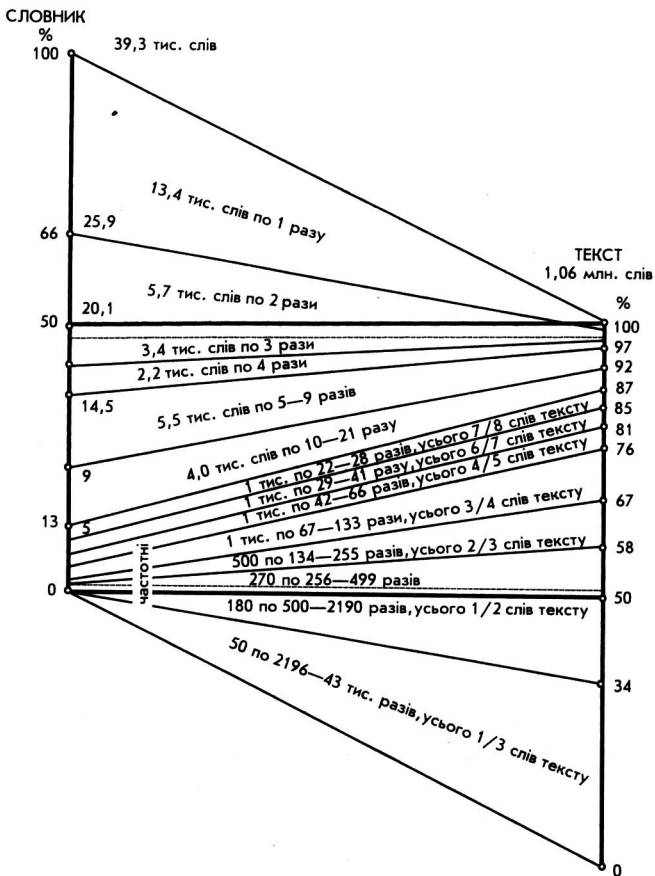

§ 4.40.3. Лінгвостатистичні закономірності

№. Закономірність	Формулювання: «ЧИМ СЛОВА ЧАС-ТОТНІШІ, ТИМ ВОНИ:	Формула
1. Есту — Зіфа	... вищі за рангом».	$rf^r = \text{const.}$
2. Зіфа — Пірса	... нечисленніші».	$n = k_1 r^2.$
3. Зіфа — Флеша	... коротші».	$L = \sqrt{k_2} r.$
4. Зіфа — Юла	... багатозначніші».	$Q = \sqrt[3]{f}.$
5. Зіфа — Гердана	... багатовалентніші».	$N_v = k_3 f.$
6. Зіфа — Арапова — Герц	... давніші (старші)».	$T = k_4 f.$

§ 4.40.4. Співвідношення слів словника й тексту
(за даними Л. М. Засоріної)

§ 4.50.1. Концептуальна схема лінгвістичного знака

Плани семіозису						
			Лівий Лінгвістичний	Правий Предметний		
			ВИРАЖЕННЯ	ЗМІСТ		
Області дієвості	ПСИХІЧНЕ	Сигніфікант (десемант) — фонологічне поняття про звучання < >	④	③	Сигніфікат (десемат) — значення, поняття про річ	АБСТРАКТНЕ
		Десигнант — психофонетичний образ звучання []	⑤	②	Десигнат — сенс психічний, образ речі	
	ФІЗИЧНЕ	Денотант, ім'я, фізіофонетичний (звуковий) відрізок { }	⑥	①	Денотат, річ, референт, предмет — сенс фізичний	
			0,15"	0,35"		Рівні узагальнення
			0,1"			

Умовні позначення

③

Компоненти лінгвістичного знака: 3—4 за де Сосюром; 6—3—1 — за Річардсом — Огденом — Стерном — Фреге... («семантичний трикутник» стоїків); 6—5—3—2—1 — за Бальдингером; 6—5—4—3—2—1 — за Людскановим.

0,1"

Константи Кожевникова — Чистович.

Зв'язки між компонентами лінгвістичного знака:

— чуттєві: сприйняття/реалізація; чуття/вимовляння;

— абстракційні: концептуалізація/уявлення;

— мовно-асоціативні: номінація/сигніфікація.

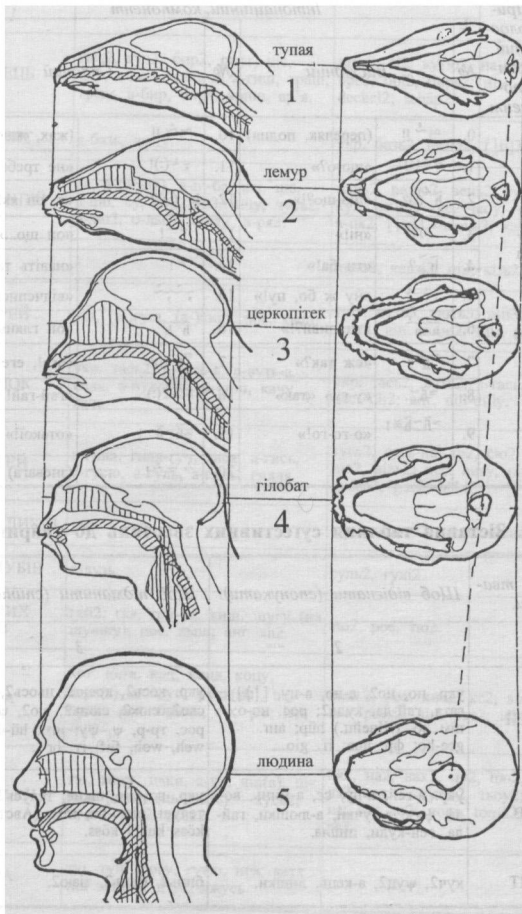
§ 4.50.2. Гносеологічні області вжитку лінгвістичних знаків

S/O відношення при перетворенні:	при- роди	Sc — людське суспільство		Op	
	су- спіль- ства	Oc	S i, n — індивід-мовець		
Рі- зно- види діяльності	Сторони діяль- нос- ті		Суспільна сторона буття	Свідомість су- спільного індивіда	Природна сторона буття
	ПЕРЦЕПЦІЯ	АПЕРЦЕПЦІЯ	Зовнішня сторона процесу сприйняття чужого слова, рече- ня	⑥ →	ОСМИСЛЕННЯ ←
УСВІДОМЛЕННЯ — наслідок аперцепції					РОЗУМІННЯ
ПРАКТИКА	ОПРЕДМЕТНЕННЯ	Мовленнєвий воле- вияв — мовна (кон- т)сугестія, зовнішній мовленнєвий вчинок, мовна регуляція мов- цем поведінки спів- розмовника	⑥ ←	Обов'язковий компо- нент усіх актів люд- ської діяльності — ВНУТРІШНЄ МОВ- ЛЕННЯ, міркування, мислення,	① Уречевлення — зовнішній ре- човий вчинок, безпосереднє фізичне діяння індивіда на природу
				ЗАДУМ УРЕЧЕВ- ЛЕННЯ →	

§ 4.50.3. Оптимізована таблиця звукотипів міжнародного фонетичного алфавіту (МФА)

Тип звучання	Ступінь розкриття	Характеристика звуку: за органом артикуляції → за способом ↓ глухі дзвінкі шумні плавні	(Губно-)				(Язично-)				Фарингалії	Надгортанникові	Міжз'язочні	
			Губні		Зубні	Предорсо-			Дорсо-					
			1	2	3	4	5	6	7	8				9
Приголосні	1	Зімкнені носові бічна	m L	ɱ	n l	ɲ λ	ŋ ʈ	ŋ ʈ						
	2	Контактні змичні флєп	p b		t d z	k ɡ	k ɡ	k ɡ R			q ɣ		ʔ	
	3	Конт.-щільні африкати трель	p b ʃ		c ʒ r	h ɦ			R					
	4	Щільні фрикативні глайд	ɸ β w	f v u	s z ʒ	x ɣ j	x ɣ β	x ɣ β	h ɦ	h ʕ			ʌ ʋ	
Голосні	5	Вузькі	y ʏ ɥ u u				i	ɪ ʏ	ɨ ʉ					
	6	Прикриті	ø ɘ ɵ o o				e	ɛ ɞ	ɛ ɞ					
	7	Відкриті	ɚ ɛ ɜ ɔ				ɛ	ɛ ɛ	ɑ ɑ					
	8	Широкі	ɶ ɷ ɸ				æ	a	ɑ					
Додаткові артикуляції	9	Консонантоїдні	Фаукалізовані ʔ ɰ, ʔ ɸ, ɸ β	Апікальні θ - ʃ	Какумінальні ɰ - ʃ	Ретрофлексні ɰ - ʃ	Асибильовані ç = ʃ	Авульсивні ʈ ʈ	Аспіровані pʰ	Фарингалізов. ʃ ʃ	Глотізовані ɰ ɰ			
	0	Вокалоїдні	Лабіалізовані sʷ	Короткі ɪ ɪ	Довгі eː sː tː mː	Палаталізовані çʷ = ʃ	Палатоасибильовані çʷ = ʃ	Веляризovanі çʷ = ʃ	Назалізов. z̃ ʃ̃	Оглушені ʌ ʌ ʃ ʃ	Одзвінчені ʌ ʌ ʃ ʃ			

§ 4.60.1. Еволюція голосового тракту і щелепи приматів.
(за даними Е. Ллойд дю Брюля; див. 406).

§ 4.60.2. Узагальнена таблиця назофонів української мови

Кількість тактів	Приголосний компонент	Інтонаційний компонент				
		№	Висхідний	№	Спадний	
1		0.	≈ [˘] !! (переляк, подив)	10.	≈ [˘] !! (жах, жаль)	
		/h	1.	γ [˘] (:)? «що-о?»	11.	γ [˘] (:)! «не треба»
			2.	h̃ [˘] (:)? «що-що?!»	12.	h̃ [˘] (:)? «а, он як!»
			3.	[˘] (:)ž. «ні!»	13.	[˘] ~! «он що...»
2	/h	4.	h̃ ~? «ти ба!»	14.	^! «навіть так?!»	
		5.	γ̃, γ̃, γ̃ «ну ж бо, ну!»	15.	γ̃, γ̃, γ̃ «відчепись!»	
		6.	h̃ [˘] h̃ [˘] «ти диви?!»	16.	h̃ [˘] h̃ [˘] «он глянь!»	
		h̃	7.	≈ h̃ [˘] ? «еж так?»	17.	≈ h̃ [˘] (:)! «ага!, еге!..»
			8.	≈ h̃ ~. «у-гу» «так»	18.	≈ h̃ ~(:)... «гай-гай!..»
			9.	≈ h̃ ~ h̃ ≈! «о-го-го!»	19.	≈ h̃ ~ h̃ ≈! «отакої!»
3	h̃			20.	[˘] , [˘] , [˘] ! (зневага)	

§ 4.60.3. Зіставна таблиця сугестивних звертань до тварин

До якої тварини.	Щоб відігнати (спонукати).	Щоб підманити (спинити).
1	2	3
до КОНЕЙ	укр. но, но2, а-но, а-ну, []ф гая, гай-да, кудя2; рос. но-о; нім. jō, (Швейц.) hür; англ. gee-ho; фр. hue; іт. gio.	укр. кось2, кося2, цось2, сі2, сьо2, сьок2, сьонь2, сьо2, шу; рос. тр-р, ψ, ψу; нім. hü-ü, англ. weh, woh, fiif; іт. br-g.
до КОРІВ	укр. а-гей, а-ну, сс, а-минь, вола, ψуч, а-лучки, а-люшки, гай-да, гей-куди, пішла.	укр. вськня, шкне, телусь2, телуш, цізю-на; нім. (Австрія) köss kuhel köss.
до ТЕЛЯТ	куч2, ψуц2, а-кець, лишки.	бинь2, биць2, тізю2.

§ 4.60.3. (Продовження таблиці)

1	2	3
до ОВЕЦЬ	гісь2, гуч2, бир2, рист, ціс, ця2, а-гісь, гісь-а, а-тиш, траш, треш, а-бир, биря, ариш, ар'я.	шту2, сі2, кутю2, на-бир, бир2, бра2, бри2, биря2; нім. (Австрія) deckel2, schäp2.
до ЯГНЯТ	а-базь, щуту.	укр. базь2, базю2, [ц]3.
до СВИНЕЙ	са, а-са(-ля), а-ці-ба, ксі, цю, а-цю, чу, чу2, чо2, а-чу, чусь2, а-лю2, о-льо2, а-ля2, а-ря2.	паць2, пацю2, вець2, тусь2, цю-ку2, кець2, чке2-чкоу, чуп2, а-ця2, [ц]3, цьонь2, кабась2.
до КІЗ	-	кцьо2, кедзі2, ці2; кізь2.
до КУРЕЙ	уш, (а-)гуш, (а-)киш; рос. кыш.	тю2, путь3, тють3, ціп3; рос. цып2; анг. соор2; нім. рі2, tiet2.
до КАЧОК	укр. тась2, а-тась-а, а-вуть-а, гиля, а-пуль(-а), а-киш, качу, кача.	укр. тась2, вуть2, а-тась, тасю2; чес. dli2; анг. dill-dilly.
до ГУСЕЙ	а-гиля, гиля-гуч, гися, а-гісь, а-гусю, а-гуль, а-гиль, гиля.	гусь2, гусь-на, те2, сю2, гулі2, лю2, віль2; чес. husy, нім. gus2, gusch2, gös2, hühl2.
до ГИНДИКІВ	укр. а-кур.	кур2, пульч2, пуль2 (малим).
до ГОЛУБІВ	а-дузь.	гуль2, гулі2.
до ІНШИХ ПТАХІВ	гай2, гая, гей-си, киш. шугу (на шуліку); рос. кыш; анг. sh2.	тю2. рос. тю2.
до КОТА	кот, катя, кац, коца, коцу, дзус(ь), а -щус, щусь(ки), пс, прісь; рос. брьсь; с-х. ріс; ісп. заре2.	киць2; рос. кіс2, кс2; алб. ріс; анг. puss2; нім. pus2; ісп. miz2.
до СОБАКИ	тю, тьогу, цьки, а-но, чіп(а), пішов (вон); (цькують) — кусь2, куся2, усь2, гець2.	ня2, на2, нах2, цу2, шю2, сю2, ля2, цько2, кутю2, тьоу2; рос. на; анг. to2; порт. toma2; чес. ps2.
до ЗВІРА	тю, туй, тьогу, гутю, иги, катя (на зайця), дзус, джусь.	

§ 4.60.4. Класифікація реліктових синкретичних предикативів

1. Спонтанні звуки.

11. Фізіологічні шуми.

1. Прості форми: ам, ве, и, кхе, ух, ху, га, ха, ги, хи, ге, хе, го, хо;
2. Дуплі: га2, ге2, ги2, 3, го2, 3, ха2, 3, хе2, 3, хи2, 3, хо2, 3; 3. Нарощення початкові: гам, гоп, а-чхи, хве; 4. Нарощення кінцеві: хр-р, ка-хи, бу-хи; 5. Рими: бухи-кахи; 6. Метатези: - .

12. Емоційні вияви.

1. Прості форми: [la], [lo], [li], а, ай, ах, ач, о, ой, ох, е, ей, ех, ет, еч; 2. Дуплі: ай2, 3, ой2, 3; 3. Нарощення початкові: гай2, гей2; 4. Нарощення кінцеві: а-а, о-о, е-е, а-га, о-го, е-ге; гай-де, гей-си; 5. Рими: та-на-на, ти-ни-ни, тра-ла-ла, тра-та-та, е-хе-хе, ай-вай; 6. Метатези: ой-вей.

2. Голосові сигнали.

21. Назофони та синкретичні звертання.

1. Прості форми: [ʌ], а?, гов?, ау?, [~ʌ], ні; 2. Дуплі: [ʌʌ], ні2; 3. Нарощення початкові: [bʌ], хм, гм, га?, а-га, а-гов; 4. Нарощення кінцеві: [ʌʌʌ], [ʌbʌ], угу, ге-гей, [ʌʌʌ], [ʌʌʌ]; 5. Рими: [ʌʌʌ], [ʌʌʌ], еге-ге (-ге-ге), ого-го; 6. Метатези: - ; (детальніше в § 4.60.2).

22. Звертання до дитини (немовляти).

1. Прості форми: а, пс, ш, цить, цур; 2. Дуплі: а2, ам2, чу2, люлі2, пс2, чук2, бук(и)2; 3. Нарощення початкові: а-гу, а-ну, а-ди, ой-люлі; 4. Нарощення кінцеві: го-гов; а-гов, а-гось, ша-ша; 5. Рими: а-а-а (колесання); 6. Метатези: ге-ге-лев (агов).

23. Голосові сигнали до тварин.

1. Прості форми: [f], [c], [ψ], пс, но, на, ня, брись, гей; 2. Дуплі: [c]c, пс2, киць2, цу2, усь2, кось2, бир2, паць2, тью2, тась2, вуть2;

3. Нарощення початкові: а-гуш, а-кось, и-ги, к-усь, дз-усь, дж-усь, а-цусь, а-гий; 4. Нарощення кінцеві: ψ: но-о, и-ги, тю-гу, гу-тю, шу-гу, га-ля; кос-ю, кос-я, кось-ки, бир-я, тас-ю2, гусь-на, пуль-ч, гулю-лю, нах2, и-гий; 5. Рими: аса-ля; 6. Метатези: гаць-го-га; (детальніше в § 4.60.3).

3. Звуконаслідування.

31. Звуконаслідування видових голосів тварин.

1. Прості форми: ме, бе, ве, му, гр, гир, кав, няв, мур, форк; 2. Дуплі: кав2, няв2, мур2, му2, гав2, гир2, форк2, скаву2, кру2, ку2, тьох2, ках2, сюр2, пугу2, цвірінь2, цінь2, цень2, тень2, ква2, кум2, пая2, ля2, 3 (про людину); 3. Нарощення початкові: ки-ги, чи-рик; 4. Нарощення кінцеві: бе-е, ме-е, падь-падьом; 5. Рими: і-го-го, бре-ке-ке, ме-ке-ке, стре-ке-ке, бур-ку-ку, чик-чирик, кукуруку; тари-бари, тинди-ринди (про людей); 6. Метатези: курлу, курняв, цвірінь, авур, куві.

32. Звуконаслідування звуків неживої природи.

1. Прості форми: буль, кап, чвирк, чвак, жвах, пшик, клац, хрусь, хряп, брень, брязь, дзінь, бам, бом, бов, рип, скрип, реп, чах, геп, гуп, бах, бух, бех, трах; 2. Дуплі: буль2, кап2, клац2, хрусь2, дир2, бринь2, дринь2, ду2, бом2, бов2, брень2, брязь2, дзінь2, бам2, рип2, скрип2, реп2, геп2, гуп2, бух2, гур2; 3. Нарощення серединні: дзелень, тельнь, трах-гара(ра)х, бе-бех, ба-бах, ге-геп, гу-гуп; 4. Нарощення кінцеві: буль-к, хрус-ть; 5. Рими: скирли2, стук-грюк, дзень-дзелень; 6. Метатези: дзень-брязь, тик-так.

4. Идеофони.

41. Идеофони переміщення у просторі.

1. Прості форми: стриб, плиг, скік, брик, дриг, круть, верть, тріп, кульг, ковзь, гойдь, мах, хиль, шась, мельк, фурк, пурх; 2. Дуплі: туп2, диб2, шам2, трух2, чап2, сов2, човг2, тріп2, ча-лап2, талап2, хамель2; 3. Нарощення серединні: чап-чалап; 4. Нарощення кінцеві: тупу2, тріпу2, таляпу2, хамелю2; 5. Рими: штрики-брики, шертъ-верть;

6, Метатези: круть-верть, шубовість, шелесть, хамель, телеп, теліп, беркиць.

42. Идеофони міміки.

1. Прості форми: лизь, кусь, гризь, хрум, ковть, сьорб, плям, нюх, чмих, зіп, глип, зир, блик, миг, лиг, кліп, блим, луп, морг, хлип, цьом, кив; 2. Дуплі: бухи², ф'ю², лизь², хрум², зіп², нюх², плям², ковть², сьорб², зир², миг², лиг², луп², кліп², морг², блим², хлип², кив²; 3. Нарощення серединні: — ; 4. Нарощення кінцеві: зир-к²; 5. Рими: цуп-луп; 6. Метатези: лизь-мазь, кив-морг.

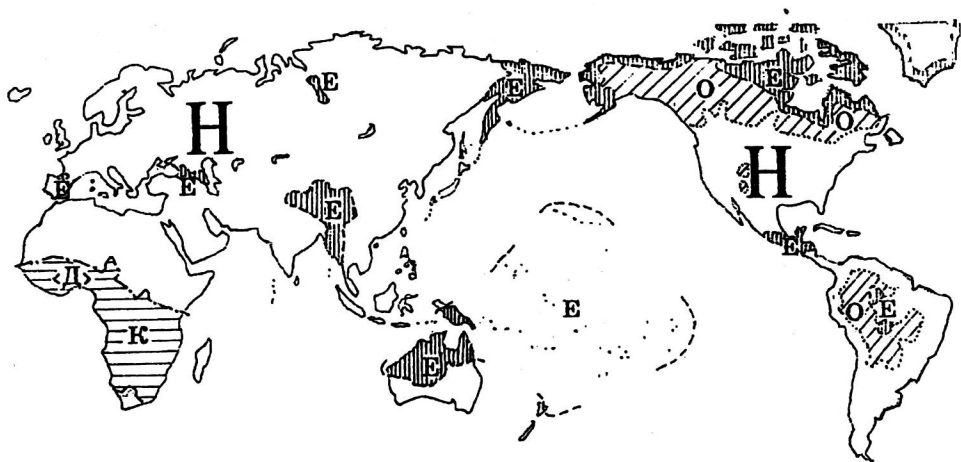
43. Идеофони жестів.

1. Прості форми: тиць, тик, торк, пих, виль, маць, лап, хап, хоп, хвать, дряп, щип, хвиць, чукик, хиль, смик, торс, шморг, шарп, ляп, льоп, бризь, плюсь, брьох, хляп, бовть, квець, мазь, тир, лясь, лусь, хлись, цвюх, стук, геп, грюк, хряп, шварк, різь, кіль, шкряб; 2. Дуплі: тиць², тик², виль², маць², лап², хап², хоп², хвать², дряп², щип², чуки², хиль², смик², ляп², квець², тир², 3, лясь², лусь², цюк², цок², стук², шкряб², (раз²); 3. Нарощення серединні: ге-геп, хлобись; 4. Нарощення кінцеві: ляпу², стуку²; 5. Рими: тиць-миць, тик-мик, тяп-ляп, ляпу-тяпу, стук-грюк, стуку-грюку; 6. Метатези: хіп-хап.

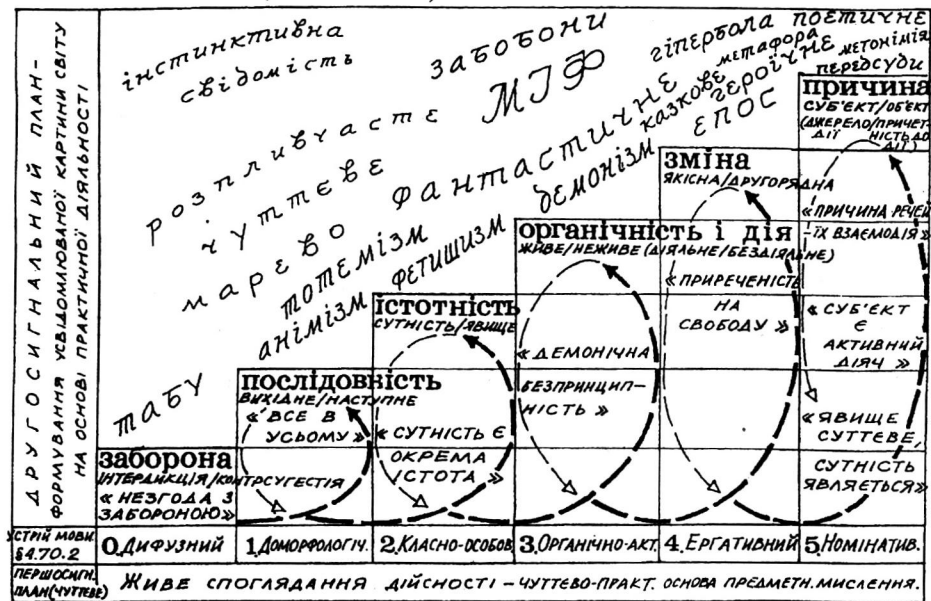
5. Пізніша лексика з реліктовою основою або структурою.

1. Прості форми: кивати, виляти, хекати, похапцем, перехильцем, хлипання, грюкіт, гуркіт; 2. Дуплі: ледь², ген², далеко², трохи², синій²; 3. Нарощення серединні: нічичирк, анітельнь; 4. Нарощення кінцеві: кахикати, булькати; 5. Рими: тишком-нишком, часто-густо, так-сяк, шури-мури, туди-сюди, чудо-юдо, ні бе ні ме; 6. Метатези: зроду-звіку, на хіп-хап, з бухти-барахти, шкереберть.

§ 4.70.1. Карта контенсивних типів мов (складена за даними Г. А. Климова)

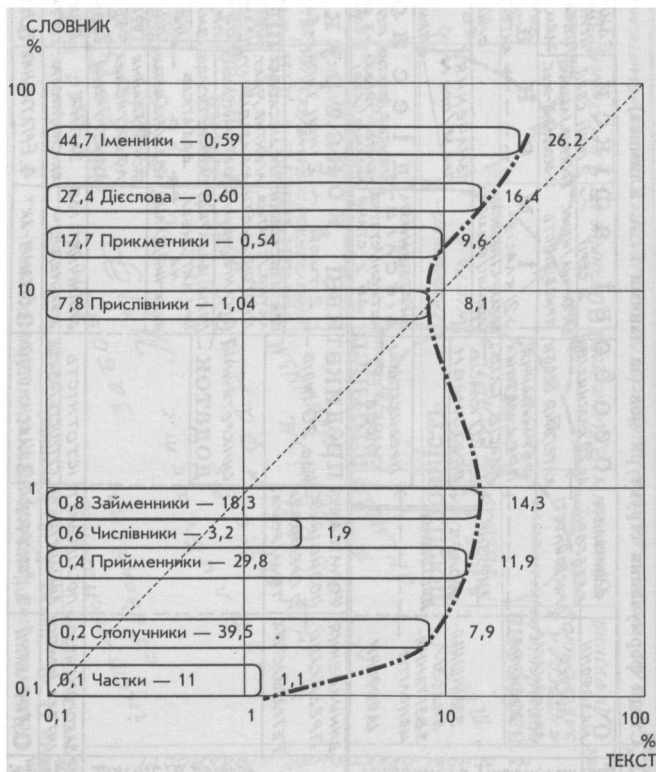
§ 4.70.2. Семантико-логічна детермінанта стадій мислення
(за даними О. Ф. Лосева, Г. А. Климова)

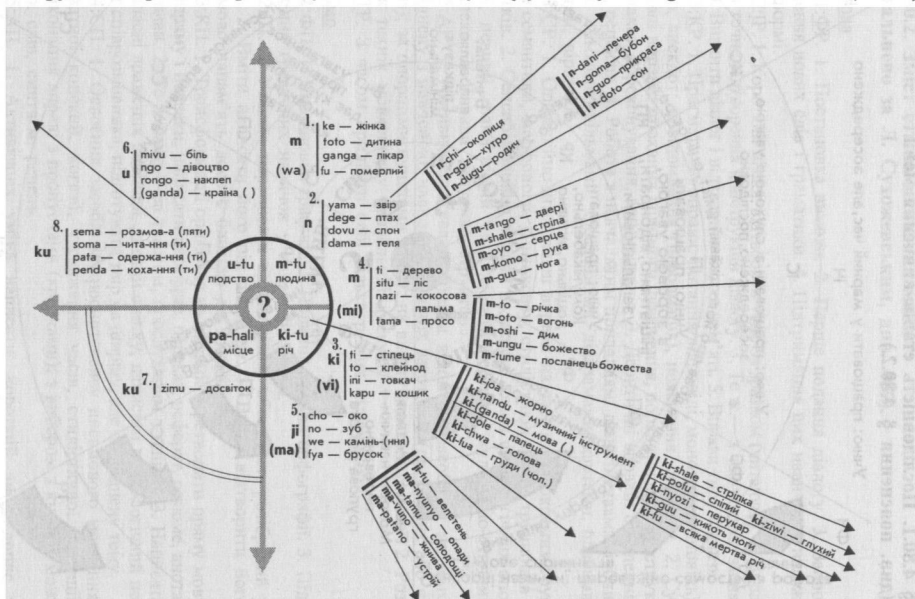
§ 4.70.3. Стадії формування структури мов (за даними Г. А. Климова)

ПАРАДИГМАТИКА: МОВА - ДІЙСНА, ПРАКТИЧНА СВІДОМІСТЬ (К-НАРЕС, РЕНТАС)	НАЗОФОНИ ВИГУКИ ЗВУКОНАСЛІ- ДУВАННЯ	ФОРМУВАННЯ КАТЕГОРІЇ ПРИСВІЙНОСТІ	ОСОБОВІ АФІКСИ до 20 класних серій 2 СЕРІЇ ~ 2 ІНШІ СЕРІЇ ОРГАНІЧНА/НЕОРГ. ПРИСВІЙНОСТЬ	ЄДИНА ОСОБОВА ПРИСВІЙНА ПІДСИСТЕМА: ЗАЙМ., ВІДМІНКИ	
	ЗОВНІШНЬО- ВКЛОНІ ЗВЕРТАННЯ- МОНОЛІТИ ІДЕОФОНИ	ДИФУЗНЕ ПОЛЕ ПРОТОФОНІВ	ФОРМУВАННЯ ПРЕДМЕТНИХ КЛАСІВ СЛІВ: до 20 класів ПРОТОІМЕН	ІМЕНА > 2 КЛАСІВ ОРГАНІЧ./НЕОРГАН. (САМЬЛІНІ/БЕЗСАМЬЛІНІ)	КАТЕГОРІЯ РОДУ ПРИКМЕТНИККИ ОЗНАЧЕННЯ ПРИ ✓/ПРИ ✗ ПРИСЛІВНИККИ
СИНТАГМАТИКА: МОВЛЕННЯ - БЕЗЛОСЕРЕДНЯ ДІЙСНІСТЬ ДУМКИ	ВИНИКНЕННЯ ПРЕДИКАЦІЇ У ТЕТРАГМАТИЯХ	ФОРМУВАННЯ ПОЗИЦІЙНОСТІ ПРЕДИКАЦІЇ ТЕМА/РЕМА	ПРЕДИКАТИВНІ СЛОВА (?)	ДІЕСЛОВА АГЕНТИВ./ФАКТИВ. ПЕРЕКІД./НЕ- ПЕРЕТВО./ПОВЕР. = 3 ДОДАТ./БЕЗ САМЬЛІНІ КОВІ	
			ПРЕДИКАТИВНІ КОНСТРУКЦІЇ до 20 типів	2 ТИПИ ~ 2 ІНШІ ТИПИ ~ ЄДИННИЙ ТИП	
СЕМАНТИКО ЛОГІЧНА ДЕ ТЕРМІНАЦІЯ ХАРКТЕРИ § 4.70.3.	ЗАБОРОНА НЕЗГІД ІНТЕРА./КОНТРАСТ	ПОСЛІДОВНІСТЬ ВИКЛОНІ/НАСТІЯ	ІСТОТНІСТЬ СУТНІСТЬ/РІВНІЦЕ	ОРГАНІЧНІСТЬ/ДІЯ ДІЯЛЬНЕ/БЕЗ-	ПІДМЕТ- СУБ'ЄКТ У НАЗІВН. ВІДМ. ОБ'ЄКТИ У ПРЯМІ У ЗНАХ. ВІДМ. НЕПРЯМІ-В ІНШИХ ВІДМ.
	О. ДИФУЗНИЙ	1. ДОМОРФОЛОГ.	2. КЛАСНО-ОСОБОВ.	3. ОРГАНІЧ.-АКТ	4. ЕРГАТИВНИЙ 5. НОМІНАТИВ.

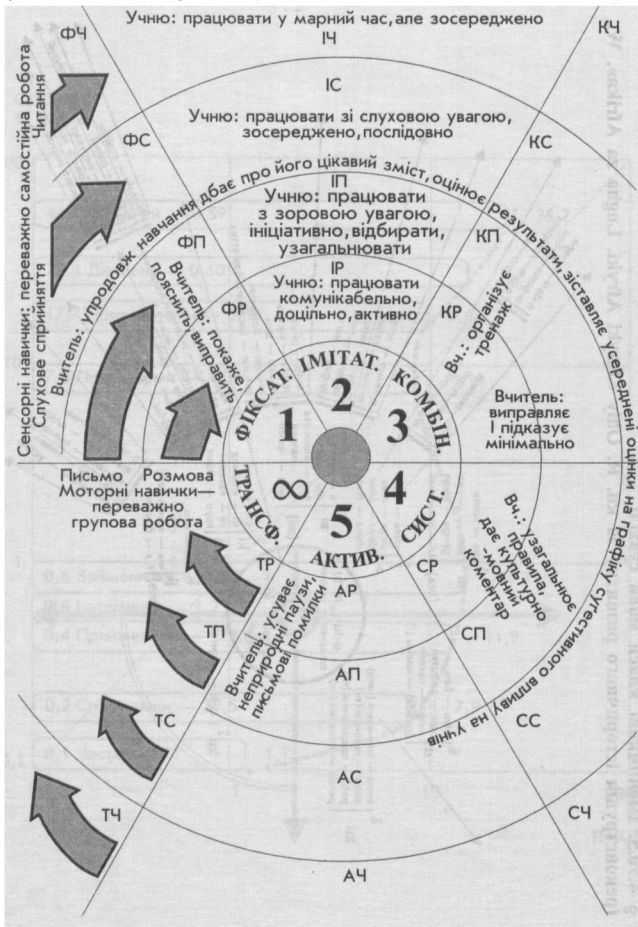
**§ 4.70.4. Перформаційний індекс частин мови
(за цифровими даними Л. Н. Засоріної)**

§ 4.70.5. Іменникові класи мови суахілі (реконструкція історичного розвитку за кн. R. Ohly «Języki Afryki. Lugha za Afrika». W., 1974)

§ 4.80.1. Послідовність етапів вивчення мови
(див. пояснення § 4.80.2.)

§ 4.80.2. Зміст етапів навчання мови (узагальнено за Л. Сухожєвським, див. 489).

Розмова

1:ФР. 1. Постановка вимови. 2. Перше подання діалогу. 3. Запровадження нових слів і граматики. 4. Підтримання цих навичок у належній формі.

2:ІР. 1.*Короткий діалог відтворити усно за зразком (читаючи). 2. Вправи на точне відтворення конструкцій діалогу. 3. Те ж — з частковими змінами. 4. Вивчити діалог і відтворити його з пам'яті. 5. Вправи типу «дрілз».

3:КР. 1. Прагматичні вправи: питання/відповіді, монолог (розповідь); гумор, анекдот; повідомлення (інформація), пояснення, сенсація. 2. Сугестивні вправи: прохання допомоги, пояснення, поради; порада, інструкція, наказ; переконування, аргументація. 3. Деонтичні вправи: схвалення, осуд, рецензія. 4. Робота з навчальним приладдям: діапозитивами, таблицями, знімками, фільмами, кресленнями, діаграмами, картами, планами, піснями, віршами.

4:СР. 1. Опозиційно-інтегральні вправи на засвоєння окремих груп явищ семантики, морфології, синтаксису, стилістики; групи труднощів і винятків. 2. Сенсibilізаційні вправи на окремі класи фонологічних опозицій, певний граматичний час, семантичне поле, культурно-етичний комплекс. 3. Вправи типу «конструктор».

5:АР. 1. Активне спілкування тільки відомими засобами: на тему, споріднену з вивченою; навколо домашніх заготовок (письмових або на касеті); за опорними пунктами плану; на вільну (доступну) тему. 2. Розвиток технік мовлення у навчальній дискусії.

ТР. З часом придбати собі кілька різних підручників.

Письмо

1:ФП. 1. Постановка графіки. 2. Подання правил орфографії. 3. Підтримання графічних навичок у належній формі.

2:ІП. 1. Уважно переписати вдома діалог або текст, розібраний у класі. 2. Вміти написати його під диктовку. 3. Вміти відтворити його письмово напам'ять досить близько до зразка.

3:КП. 1. Трансформації оригіналу на письмі: перетворити пряму мову на непряму і навпаки; написати парафраз, переказ, реферат, резюме, анотацію, план. 2. Те ж саме — за текстом, прослуханим з плівки. 3. Написати про власні враження від події, дати їй оцінку; написати психологічний портрет співрозмовника, підготувати твір на ширшу, але споріднену тему.

4:СП. 1. Освоєння засобів макросинтаксису письмового мовлення: адекватної конекції, когезії, узгодження часів, стилістичної опозиції. 2. Виконання вправ: з пропусками (крапками); з вибором з кількох можливих слів, синтагм, речень.

5:АП. 1. Активізація умінь написати: короткий лист, допис у (сті)газету, повідомлення, оголошення. 2. Уміти написати лист з певним проханням: до товариша, знайомого, директора, коханої. 3. Уміти напи-

сати заяву, автобіографію, пояснення, прохання про дальші роз'яснення, нотатки з конференції.

ТП. Згодом придбати добру граматику, підручник практичної стилістики.

Слухове сприйняття

1:ФС. 1. Уважно слухати магнітозапис у нормальному темпі, фіксуючи на чистому аркуші службові слова. 2. Слухати вдруге, фіксуючи ключові слова. 3. Слухати втретє і далі, дописуючи синтагми і речення.

2:ІС. 1. Повторювати (імітувати) текст за плівкою посинтагмово з паузами, без пауз. 2. Імітувати, прослуховуючи вже знайомі записи. 3. Імітувати, поступово ускладнюючи умови слухання. 4. Імітувати за плівкою послідовно: пофразно, поабзацно. 5. Вміти відтворити текст з пам'яті близько до зразка.

3:КС. 1. Тренаж у реферуванні з плівки: парафраз, переказ, резюме, анотація, план, тема. 2. Тренаж у перекладі за плівкою. 3. Тренаж у перекладі з реферуванням. 4. Тренаж у записі на плівку власного коментаря до прослуханого: враження, міркування, оцінка. 5. Тренаж у записах роздумів уголос.

4:СС. 1. Вести кишеньковий щоденник з розділами: нові слова (лексика), нові конструкції (граматика), чого бракує найчастіше, чи так би сказав носій мови (для наступної перевірки й уточнення).

5: АС. 1. Слухати записи, платівки, радіопередачі. 2. Переглядати недубльовані фільми. 3. Робити записи на диктофон з радіопередач, фільмів, зустрічей. 4. Опрацьовувати ці записи вдома. 5. Тренуватися у перекладі записів. 6. Копіювати записи для своєї фонотеки.

ТС. З часом придбати магнітофон (диктофон, плеєр), радіоприймач.

Читання

1:ФЧ. 1. Почати з детективів і простих оповідань: якщо сенс 1—2 сторінок не вловлюється — взяти простішу книжку; якщо зрозуміло хоча б половину — прочитати розділ I.

2:ГЧ. 1. Скласти план прочитаного уривка з 4—5 пунктів (рідною мовою, згодом — іноземною). 2. Прочитати вдруге спочатку розділ I. 3. Додати до плану 2—3 фрази нових подробиць. 4. За тим же методом прочитати розділ II. 5. Завести кишеньковий щоденник для яскравих подробиць, слів, зворотів. 6. Після розділів III—IV варто ще раз повернутися до розділу I. 7. Підкреслювати часто вживані слова.

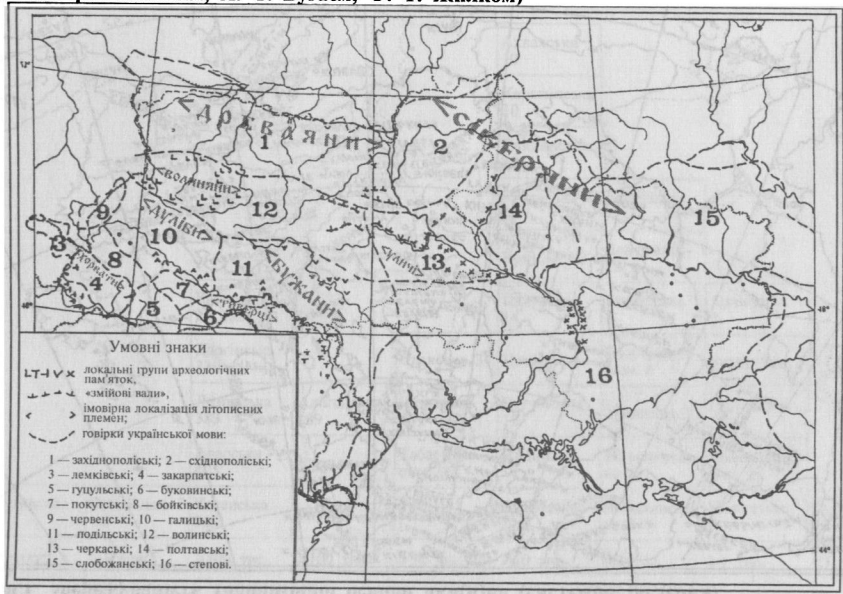
3:КЧ. 1. Тренаж з аркуша у реферуванні та перекладі. 2. У щоденнику завести розділ для власних міркувань про прочитане.

4:СЧ. 1. Щопевний час переглядати виписки, сортувати їх. 2. Збирати список важкозасвоєваних слів.

5:ДЧ. 1. Читати газети, журнали, художню і спеціальну літературу. 2. Збирати свою бібліотеку текстів обраних галузей знань.

ТЧ. Мати словники: двомовні, тлумачний, фразеологічний, термінологічний.

**§ 4.90. Кореляція ареалів говірок, археологічних культур і племен
(за М. Ю. Брайчевським, А. С. Бугасм, Ф. Т. Жилком)**

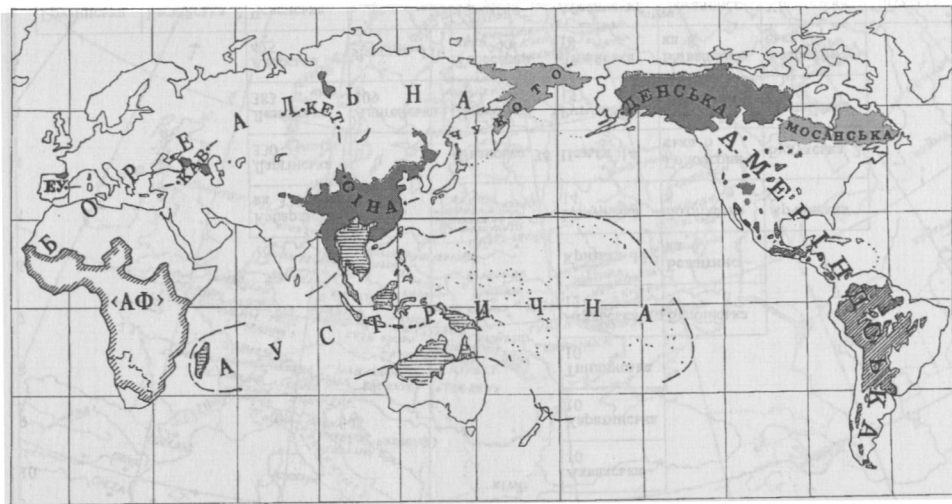

§ 4.100.2. Розподіл 37 іберокавказьких мов за демографічною потужністю

10						Ахвахська 10						
9						Каратинська 10						
8						Тиндинська 10						
7						Агульська 12			Бацбійська 5			
6						Кризька 12			Бежитинська 6			
5		Кабардинська 322				Цахурська 14		Ботліхська 6	Арчинська 2			
4		Даргінська 330			Сванська 34	Цезька 14	Годоберинська 6	Будухська 2				
3		Лезгінська 383	Адигейська 109	Черкеська 46	Рутульська 15	Удинська 7	Гунзібська 2					
2		Аварська 425	Лакська 110	Табасаранська 90	Андійська 18	Багвалінська 8	Хваршинська 2					
1	Грузинська 3,8	Баскійська ? 1,1	Чеченська 865	Інгуська 205	Абхазька 91	Абазинська 29	Чамалінська 8	Хіналузька 2	Гінухська 0,4			
	≥3 млн.	≥1 млн.	≥300 тис.	≥100 тис.	≥30 тис.	≥10 тис.	≥3 тис.	≥1 тис.	<1 тис.			
	4	5	6	7	8	9	10	11	12			

§ 4.100.3. Карта мовних філ

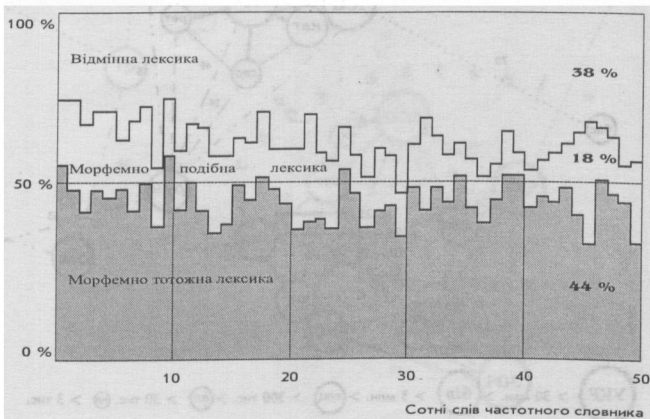
(за даними В. М. Ілліч-Світича, С. А. Старостіна, Дж. Грінберга, П. Бенедикта)

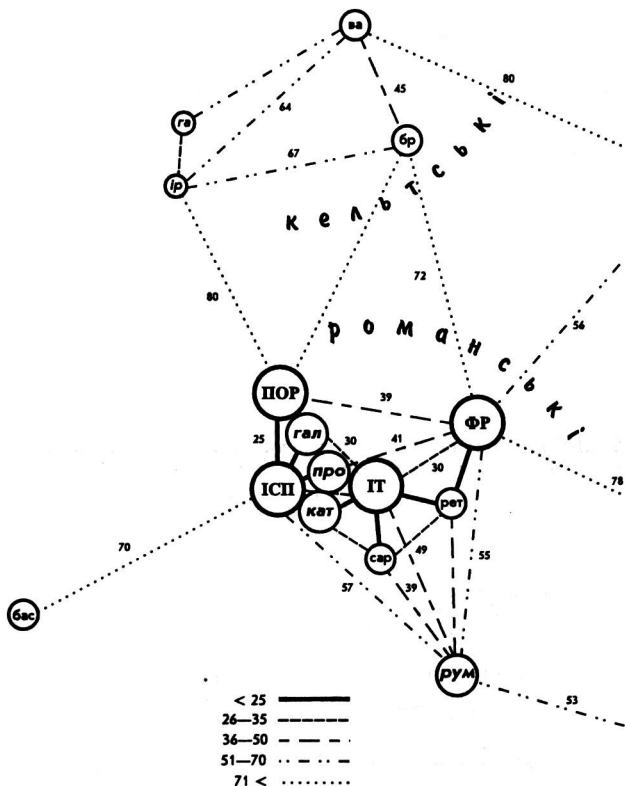
§ 4.100.4. Кореляція мовних філ і контенсивних типів мов (за даними Г. А. Климова, С. А. Старостіна)

Філа	Контенсивний тип:				
	До-морфологічний	Класно-особовий	Органічно-активний	Ергативний	Номінативний
1. Бореальна (ностратична)		○		○	
2. Аустрична		○			
3. Сіно-кавказька (еукавкетсінаденська)		○			
4. Алгонкіно-чукотська					
5. Америкінська	○				
6. Афрична (?)					

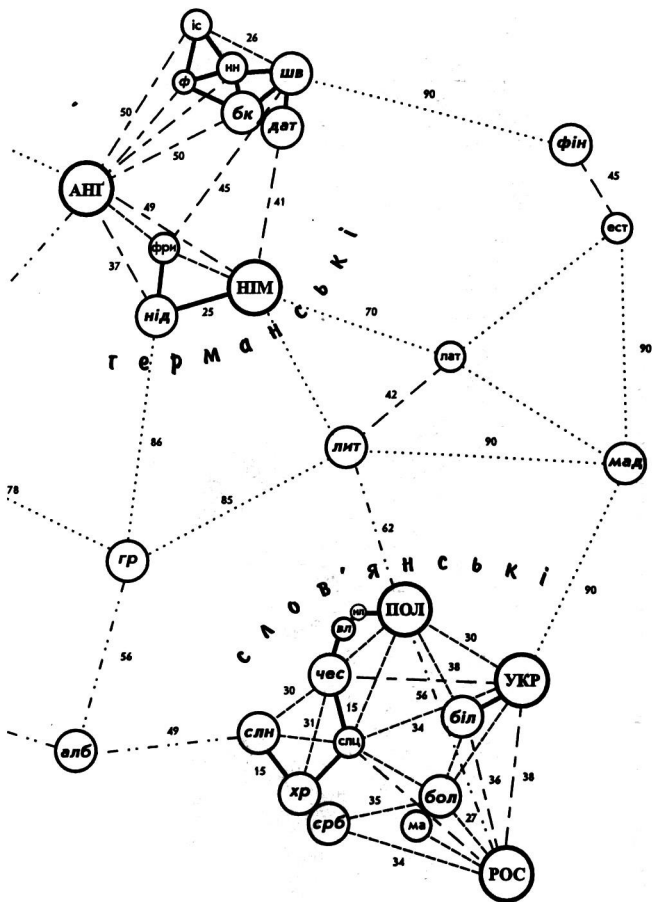
§ 4.100.5. Спільна частотна лексика української та російської мов (підрахунки за словником за ред. Л. Н. Засоріної)

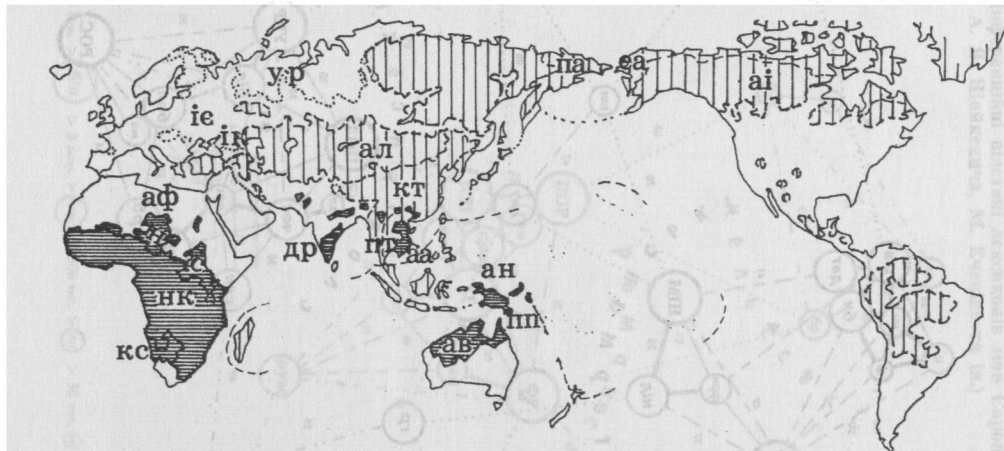
§ 4.100.6. Диференційні відстані лексиконів мов Європи (у %) (за даними А. Я. Шайкевича, М. Еченіке та ін.)

УКР > 30 млн. > біл > 3 млн. > срб > 300 тис. > вл > 30 тис. ч > 3 тис.

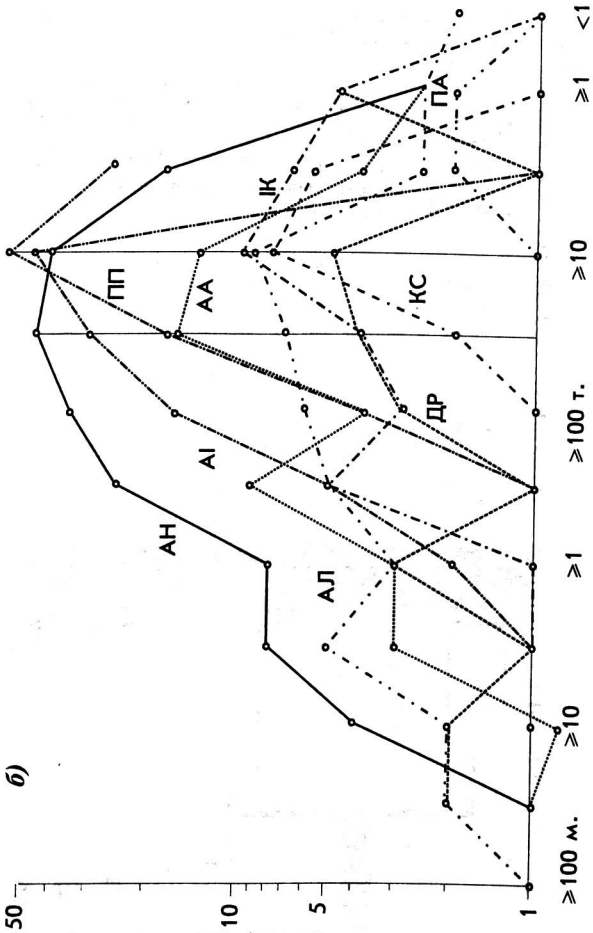
§ 4.100.7. Кореляція ареалів мовних родин і рас людства

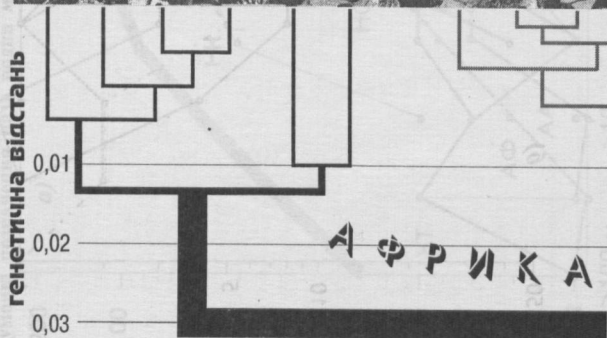
§ 4.100.8. Розподіл 1111 мов світу за демографічною потужністю між 16 родинами мов*

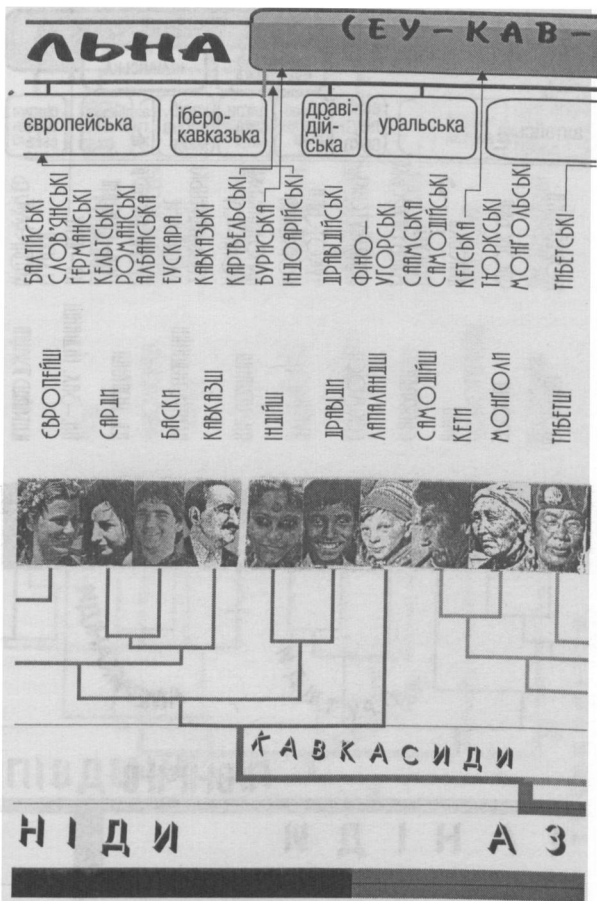
№	Назва родини мов		≥100	≥30	≥10	≥3	≥1	≥300	≥100	≥30	≥10	≥3	≥1	<1	Усього мов
			млн.	млн.	млн.	млн.	млн.	тис.	тис.	тис.	тис.	тис.	тис.	тис.	
			1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	
1.	Палеоазійські	ПА									1	2	2	1	6
2.	Дравідійські	ДР		2	2	1	3	1	3	4	5	1	5		27
3.	Койсанські	КС							1	2	8	6	1		18
4.	Алтайські	АЛ	1	2	2	5	3	5	6	7	9	3	3	2	48
5.	Іберокавказькі	ІК				1	1	5	3	4	10	7	5	1	37
6.	Амеріндіанські	АІ			1	1	2	5	17	31	45	1	1		104
7.	Папуаські	ПП						1	4	17	56	24			102
8.	Аустроазійські	АА		1	-	3	3	9	4	16	13	4	3		56
9.	Аустронезійські	АН		1	5	8	8	25	36	45	41	19	3		191
10.	Паратайські	ПТ			3	1	4	4	6	5	1	-	1		25
—	(Індоіранські	ІЄ)	2	4	10	6	9	4	13	3	3	2	1		57
11.	Уральські	УР			1	1	2	3	2	2	1	2	2	2	18
12.	Афрозійські	АФ	1	-	2	4	8	13	7	1	1	1			38
13.	Ніло-сахарські	НС				2	10	13	10	7	7				49
14.	Китайсько-тибетські	КТ	1	5	3	5	5	14	13	13	13	4	3		79
15.	Нігер-кордофанські	НК			5	30	44	62	43	17	12				213
—	(Романські	ІЄ)	2	2	1	3	1	1	1	-	-	-	1		12
—	(Інші	ІЄ)			1	4	2	1	-	1					9
—	(Германські	ІЄ)	1	1	1	5	-	1	1	1					11
—	(Слов'янські	ІЄ)	1	2	3	2	2	-	1						11
16.	Індосвропейські	ІЄ	6	9	16	20	14	7	16	5	3	2	2		100
	Разом		9	20	40	82	107	167	171	176	226	76	31	6	1111

* Скорочені позначення родин мов на попередній карті.

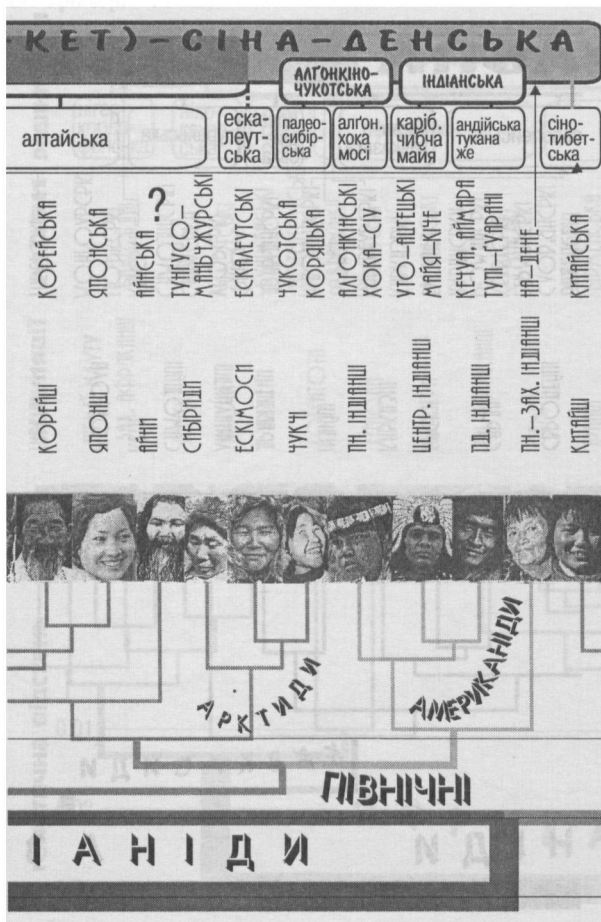

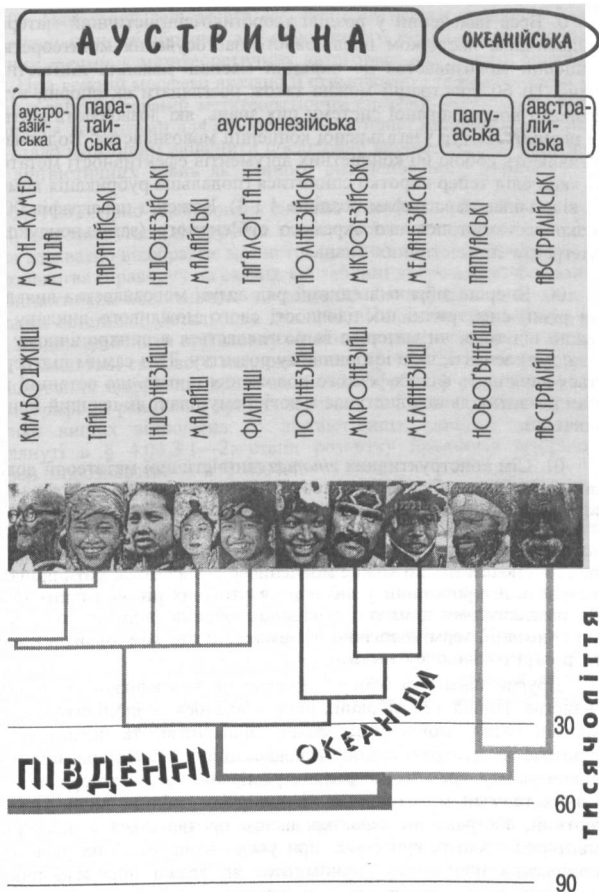
§ 4.100.10. Співвідношення біологічної та мовної історії людства (за даними Дж. Лонга, Л. Каваллі—Сфорца, П. Бенедикта, Дж. Грінберга та ін.)

§ 4.100.10. (Продовження таблиці)

§ 4.110. Підсумки розділу 4

0. Весь наведений у розділі теоретико-лінгвістичний матеріал є евристичним наслідком послідовного застосування метатеоретичної концепції мовознавства до окремих масивів наявних лінгвістичних знань. Ці 60 ілюстрацій можна також розглядати як опорні, вузлові моменти впорядкованої системи цих знань, які дозволяють відтворити перший контур узагальненої концепції мовознавства. Водночас вони являють собою 60 конкретних аргументів ефективності метатеорії, на яких слід тепер коротко спинитися (подальша рубрикація коментаря відповідає параграфам розділів 4 і 3). Кожен з параграфів 00—09 розкриває зміст певного окремого **суб'єктного** (загальнонаукового) інтегранта лінгвістичних знань.

00. Вперше зібрані в єдиний ряд *галузі* мовознавства виявляють дві різні, симетричні послідовності свого можливого викладу — залежно від того, чи матеріал їх розглядається в синхронічному (системному) аспекті, чи в історичному розвитку. Тим самим підтверджується слушність філософського положення про те, що останній в часі етап розвитку явища виступає в логічному плані як перший при його вивченні.

01. Сім конструктивних *гіпотез* лінгвістичної метатеорії доведені самим фактом побудови метатеорії мовознавства. Ця побудова становить головний теоретичний результат проведеного дослідження.

02. Перший з двох параграфів блоку містить матеріал, мета якого — показати, що кожне мовленнєве *явище* може мати щонайменше шість інтерпретацій у вигляді нетотожних лінгвістичних *фактів*. На розглянутому прикладі показано, зокрема, відмінність денотації від конотації, термінологічно оформлено п'ять компонентів конотації та розкрито їхню сутність.

Другий параграф блоку присвячений класифікації аксіом мовознавства. Понад 120 зібраних аксіом вдалося розподілити за трьома видами (мовно-мовленнєві, мовні, мовленнєві) та чотирма типами (контрастні, генералізаційні, аспектизаційні, екстеріоризаційні), при одночасному врахуванні раніше виділених у метатеорії п'яти логічних галузей мовознавства. З матеріалу таблиці видно, що абсолютний, абстрактний характер аксіом проявляється в них при елементарно простих критеріях; при ускладненні останніх аксіоматичні положення починають сприйматися як дедалі проблематичніші, а при дальшому нагромадженні критеріїв (див. цифри, сполучені

знаком кон'юнкції («») ці положення набувають виразних рис наукових проблем.

03. Наведений далі реєстр *лексичних елементів* включає 13 морфем, спеціально відібраних для однотипного породження фундаментальних *термінів* метатеоретичних категоріальних понять мовознавства. При кожній морфемі вказано її етимологію і термінологічне значення в запропонованій метатеоретичній системі. Відібрані морфеми виявилися достатніми для створення ефективної метамови, в термінах якої стало можливим здійснити послідовно впорядкований опис наявних лінгвістичних знань як єдиного розчленованого цілого.

04. Рівномірно темперована система 5 величин і 25 *одиниць* метатеорії мовознавства (ліворуч на схемі) своїми стандартними дефініціями адекватно відображає масив традиційних одиниць синхронічного мовознавства (праворуч на схемі). На таблиці добре видно формальну відмінність між індуктивною та дедуктивною терміносистемами — і переваги останньої (детальніше див. 193). На основі цієї таблиці вдалося згодом здійснити орієнтовну кількісну оцінку лінгвістичних одиниць у масштабі світового мовного цілого (§ 4.04.2). Привертає увагу розташування цифрових даних на схемі: їх обриси унаочнюють два відомі графічні різновиди кривих залежності Гауса. Сутнісні характеристики вищих відношень 25 лінгвістичних одиниць детальніше розглянуті в § 4.04.3.1—2; стани розвитку предметів історичних галузей мовознавства — в § 4.04.4.

05. Далі перелічені деякі *методи*, вдосконалені або часто вживані в працях автора. Детально опрацьований системно-операційний методичний підхід було вже аргументовано в розділі 1. Наведені посилання на кілька публікацій, де застосовано метод багатовимірних матриць (приклад — диференційний опис французького кон'юнктиву, деталі див. 337, с. 24). Документовано посиланнями також інші методи — картографування, суміщення матриці з гістограмою та ін. Окремо згадано групу методів оптимізації навчання мов: метод укрупнення навчальних тем, метод фільтрів, планування навчального процесу за методом хвилі, методи аспектизації та інтенсифікації навчання, методи боротьби з забуванням.

06. Потреба у короткій характеристиці змісту *закономірностей* мовознавства викликана фрагментарністю відповідного матеріалу та його розпорошеністю за численними джерелами. Пріоритетна класифікація закономірностей мовознавства дозволяє виділити серед них 23 види рангових закономірностей, 11 — Гаусових і Пірсонових, 30 видів детермінативних послідовностей, 10 видів кореляцій, 11 констант. Усього класифікацією охоплено 85 видів залежностей.

07. У § 4.07.2 відтворено журнальний варіант узагальненої матриці лінгвістичних знань, яка являє собою першу ефективну *класифікацію* за трьома параметрами і 60 підкласами 314 дидактичних сюжетів курсу основ мовознавства (детальніше див. 301, 320). Окрема таблиця присвячена графічній оптимізації запропонованої Дж. Грінбергом нової версії його синтаксичної типології (§ 4.07.1).

08. У процесі доведення авторської гіпотези про психофізіологічні *причини* обмеження різноманітності в фонології вдалося пов'язати ці причини з дією закону Вебера — Фехнера (деталі див. 315).

09. Розподіл *рубрик УДК і ББК* та назв статей ЛЭС за метаполями інтегрантів матриці унаочнює нерівномірну деталізацію рубрик названих класифікацій і тематики ЛЭС на фоні рівномірної сітки метапонять мовознавства. Це вказує на конкретні шляхи вдосконалення УДК і ББК, а також дає змогу оцінити перспективність застосування запропонованої метатеорії мовознавства при побудові нових інформаційно-пошукових систем.

10. Починаючи від цього параграфу матеріали ілюструють *об'єктні* інтегранти лінгвістичних знань — *галузі мовознавства*. Галузь перша — *транслоніка*. Для прикладу міжмовних зв'язків тут унаочнено кількісний розподіл у процентах щорічної книжкової перекладної продукції світу (52,2 тис. назв перекладів на рік) за мовами оригіналу й перекладу. Першу величину можна розглядати як показник інтелектуальної активності відповідної етномовної спільності людей, другу — як показник інформаційних потреб такої спільності та її виробничих можливостей. Сумарна характеристика може бути використана як складник індексу вегікулярності (поряд з економічною, демографічною, інформаційною, мовно-політичною характеристиками). Інша таблиця вперше унаочнює динаміку світового процесу письмового перекладу. На ній видно активізацію перекладних контактів між англосмовними країнами та країнами третього світу — при відносній стабільності становища у слов'яномовних та романомовних соціумах. Відомості про транслоніку доповнює карта мовних ліг, існування яких досі встановлене і визнане в ареальному мовознавстві.

20. Галузь друга — *евлектіка*. На фрагменті субмови патентної документації показано, що іманентним завершенням класифікації винаходів мали б стати найзагальніші категорії класичної політекономії. Цим самим було б розв'язано наявну в патентознавстві проблему неоднозначності в індексації винаходів (детальніше див. 323). Прикладом діалектологічного дослідження є фрагмент однієї з 839 карт Середземноморського лінгвістичного атласу, в укладанні якого автор брав участь, зібравши польові матеріали в пунктах узбережжя

127—131: Новоросійськ, Туапсе, Сочі (Адлер), Сухумі, Батумі. Уявлення про діалектний матеріал, зібраний у травні 1968 року, дає фрагмент карти 62 «Північний вітер» (детальніше див. 494).

30. Третя галузь — *інтекстика*. Дві таблиці та дві схеми з нейролінгвістики присвячені впорядкуванню і теоретичному узагальненню для потреб філологів важливих матеріалів, одержаних біологами, психологами й медиками. Зокрема, унаочнено важливість функцій скроневих мовленнєвих ділянок кори лівої півкулі мозку правші, без участі яких не обходиться практично жодний інформаційно-аналітичний процес в нейроструктурах мозку (§ 4.30.2 складено за 339 зі змінами). Висновки з цих та інших даних інтекстики використані в опрацьованих методичних основ паралельного викладання мов в експериментальних романських групах ЕРГ (див. 326, 252).

40. Четверта галузь — *синтактика*. Вузлові моменти синтагматики унаочнені в концептуальній схемі її складників. Ефективність схеми неодноразово підтверджена при використанні її в читаних автором спецкурсах з синтаксису. Інша таблиця узагальнює оригінальний матеріал Д. С. Бумера про статистику пауз вагання в усних реченнях. Незаперечна важливість практичного виходу цього матеріалу для проблеми вдосконалення постановки синтагматичних навичок у практиці мовлення. Можливості табличної оптимізації описів парадигматики представлені матеріалом § 4.05.2 та низкою інших публікацій автора (див. 309, 310, 319, 321, 337). Зведена таблиця лінгвостатистичних закономірностей являє собою зразок оптимального ущільнення теоретичної інформації, необхідної для опрацьовання стратегії навчання мови (детальніше див. 312). Це ж стосується і унаочнених даних про конкретний статистичний розподіл груп лексики частотного словника у тексті.

50 П'ята галузь — *деситніка*. Синтетична авторська концепція лінгвістичного знака (див. 303, 305, 325) доповнена тут схемою гносеологічних областей використання мовних знаків у людській діяльності. Можливості системного підходу в сполученні з методом багатовимірних матриць показані в оптимізованій таблиці звукотипів МФА. У гранично впорядкованій та економній формі таблиця об'єднує всі основні типи голосних і приголосних, що є реалізацією евристично цінних для цієї проблеми ідей Ф. де Сосюра (див. 288, с. 60—67) та Л. В. Щерби.

60. Шоста галузь — *деситнія*. Від цього параграфу починається відтворення історичної послідовності галузей мовознавства. У табл. § 4.60.1 дано графічне узагальнення ілюстративного матеріалу книги Е. Ллойда дю Брюля про еволюцію голосового тракту й щелепи при-

матів. Зокрема, схема дає відповідь на питання про причини вивільнення під'язикової кістки та появи можливості видиху повітряного потоку з легень безпосередньо до ротової порожнини. Три подальші пріоритетні таблиці являють собою конкретизацію новаторських ідей Б. Ф. Поршнева про генетичні джерела артикульованого звукового мовлення та про наявність у сучасних мовах досі помітних пластів палеолексики. Узагальнена таблиця назофонів української мови охоплює 20 типів *назофонів*. Кожний назофон може набувати інших значень при вимові у нижчому або вищому регістрах, що загалом дає біля 60 експресивних можливостей. Назофони класифіковані за кількістю тактів (протоскладів), характером приголосного компонента, типом інтонаційного контуру. Далі йде зівставна таблиця *сугестивних звертань до тварин*, яка охоплює понад 200 таких звертань з української мови та кілька десятків звертань — з інших мов Європи. Усього враховано звертання до 16 видів тварин і показано, що вони чітко розподілені за двома основними типами: спонукальні звертання (щоб відігнати тварину або спонукати її до чогось) протиставлені підманувальним звертанням (щоб підманити або спинити тварину). Ще одна велика таблиця охоплює 410 реліктових *синкретичних предикатів* української мови. За планом вираження вони розподілені на 163 прості форми, 113 дуплів, 91 нарощення (у т. ч. 23 початкові, 36 серединних, 32 кінцевих) та 64 парафонії (41 рима і 23 метатеза). У плані змісту серед цих же реліктових слів можна виділити 67 спонтанних звуків (32 фізіологічні шуми і 35 емоційних виявів), 92 голосові сигнали (23 назофони та синкретичні звертання, 22 звертання до немовлят, 47 голосових сигналів до тварин). Важливу групу становлять 103 звуконаслідування — 52 слова наслідують видові голоси тварин, а 51 — звуки неживої природи. Серед 141 ідеофона 43 відтворюють переміщення у просторі, 44 — явища міміки, 54 — жести. Наведено також зразки пізнішої архаїчної лексики — з звуконаслідувальними коренями або доморфологічною структурою. Реліктовий лексичний матеріал таблиці добуто шляхом суцільної вибірки з Словаря української мови Б. Д. Грінченка (див. 82), у якому при загальному обсязі словника у 68 тис. реєстрових слів реліктова лексика становить близько 0,6 % цього обсягу.

70. Сьома галузь — *синтактія*. Ескізна карта унаочнює географічне поширення п'яти контенсивних типів мов (за номенклатурними переліками Г. А. Климова; див. 132). В основу зведеної таблиці стадій формування структури мов покладено концептуальну схему Г. А. Климова (135, с. 87), поглиблену і поширену з метою забезпечити змістове стикування з висновками десигнії (Б. Ф. Поршнев). Паралельна до неї пріоритетна таблиця «Семантико-логічна детермінанта стадій мислення» складена за даними Г. А. Климова, О. Ф. Лосева та

Б. Ф. Поршнева. Три названі таблиці являють собою приклад оптимального резюме ключової проблематики цілої галузі мовознавства. Четверта таблиця ілюструє авторську гіпотезу про два історичні періоди формування частин мови (на підставі лінгвостатистичних законів Зіпфа — Флеша, Зіпфа — Юла, Зіпфа — Арапова — Герц). П'ята таблиця дає уявлення про систему іменникових класів мови суахілі.

89. Восьма галузь — *інтекстія*. Узагальнена схема послідовності етапів вивчення мови спирається на дані Л. Сухожєвського та ін. (489). Вона ілюструє відносну автономність формування видів мовної діяльності (концентричні кола) та причинно-наслідкову послідовність самих етапів їх формування (сектори схеми). Таблиця становить приклад застосування методу багатовимірних матриць, який дозволяє резюмувати на одному аркуші (в оригінальній версії таблиці) зміст цілої області знань.

90. Дев'ята галузь — *евлектія*. З опрацьованої автором різноманітної проблематики цієї галузі відібрано для прикладу схематичну карту кореляції ареалів говірок української мови, деяких археологічних культур та літописних племен, для укладання якої використано дані Ф. Т. Жилка, Б. О. Рібакова, М. Ю. Брайчевського, А. С. Бугая. Карта ілюструє історичний і традиційно «екстралінгвістичний» вимір сучасної діалектології.

100. Десята й остання галузь — *транстопія*. З численних авторських заготовок тут відібрано десять узагальнених таблиць. 1. Перша таблиця присвячена опрацьовуваній автором проблематиці субстратної топоніміки. Зведена ескізна карта збереженості топонімічної основи «ки/й/в» кардинально змінює уявлення про поширеність цієї основи у Євразії. 2. На окремій таблиці детально розглянуто розподіл за демографічною потужністю 37 іберокавказьких мов, у якому виявлені два піки. 3. Ескізна карта мовних філ складена за даними В. М. Ілліч-Світича, С. О. Старостіна та ін. 4. Завдяки успіхам контенсивної типології стала помітною кореляція між мовними філами і окремими контенсивними типами мов. 5. Авторський розрахунок спільної частотної лексики української та російської мов, здійснений за частотним словником російської мови за ред. Л. Н. Засоріної (360), підтверджує закономірність Зіпфа — Арапова — Герц (див. 12, с. 83) та ілюструє надійність усереднених даних. 6. Цим підрозрахунком, а також іншими матеріалами (див. 416, 499) доповнено цифрову таблицю А. Я. Шайкевича зіставних диференційних відстаней лексиконів мов Європи (367), взяту за основу при укладанні авторської граф-схеми. 7. Пріоритетна ескізна карта доводить існування кореляції ареалів мовних родин і великих рас людства. 8. Останні статистичні дані, наведені в енциклопедії «Народи мира» (204), дозволяють помітити ряд

очевидних числових закономірностей (які ще чекають на своє подальше пояснення). Так, розподіл 1111 мов світу за демографічною потужністю між 16 родинами мов світу демонструє не лише існування максимумів потужності в кожній родині, а й наявність областей переважної концентрації таких максимумів різних родин,— що мусить мати історичну обумовленість. 9. Так, важко пояснити випадковість збіг піку демографічної потужності (≥ 300 тис. мовців) у сімох родинах мов: нігер-кордофанській, ніло-сахарській, афроазійській (семіто-хамітській), уральській та ще одного з двох піків китайсько-тибетської, іберокавказької та аустроазійської родин. З іншого боку, існує очевидний збіг піку (≥ 10 тис. мовців) у таких шістьох мовних родинах, як дравідійська, койсанська, алтайська, іберокавказька, амеріндіанська, папуаська (до них близькі дані для аустронезійської та другого піку аустроазійської родини мов). 10. Підсумкова таблиця розділу присвячена зведенню сучасних даних про співвідношення біологічної та мовної історії людства (див. 472).

У цілому всі наведені зразки узагальнень мають на меті зміцнити запропоновану концептуальну схему метатеорії мовознавства та продемонструвати нові виміри досі роз'єднаних масивів лінгвістичних знань як єдиної оптимально розчленованої та пластично впорядкованої системи. Як пояснює О. С. Мельничук, впродовж десятиліть «все, що належало безпосередньо до мови, але не вкладалося в ... штучні рамки (структуралістських обмежень.— К. Т.), було сприйняте багатьма як предмет якихось нових дисциплін. Але в ході розвитку мовознавства його предметна сфера насправді не обмежується, а розширюється за рахунок нових або відновлюваних ділянок» (190, с. 11). Обґрунтовану верифікацію такої теоретичної оцінки якраз і дає поетапне результативне наповнення вихідної концепції роботи реальним змістом цієї місткішої лінгвістики.

ВИСНОВКИ ТА ПІДСУМКОВІ ВИЗНАЧЕННЯ

Як зазначалося на початку книги, її метою було створити єдину всеосяжну метатеоретичну концепцію мовознавства, яка б функціонувала не як протиставлення наявним масивам лінгвістичних знань, але як їх зняття. За тривалий час роботи над темою автор ставив перед собою численні загальнотеоретичні завдання. До їх числа входили, зокрема, й такі дослідницькі наміри:

1) **спростувати** пошуки позасистемного розв'язку загальнотеоретичних проблем мовознавства;

2) віднайти **специфічні ознаки** лінгвістичної метатеорії як окремої галузі знань, у тому числі знайти її принципову відмінність від загального мовознавства;

3) показати, що складність метатеорії може бути утримана в рамках розумного завдяки її побудові з **обмеженого** числа вихідних понять;

4) врахувати при опрацюванні метатеорії **методологічні здобутки** сучасного наукознавства і суміжних з лінгвістикою наук;

5) показати, що в світлі метатеорії самé мовознавство постає як **розчленована єдність**;

6) передбачити можливість подальшого включення до метатеорії **нових** лінгвістичних знань, у тому числі — з порубіжних областей дослідження;

7) з'ясувати, чи може сама запропонована метатеорія мовознавства розглядатися як **наукове відкриття**.

Вихід внаслідок написання роботи на якісно новій рівень розуміння мовних явищ дає підстави твердити, що перелічені наміри вдалося здійснити.

В ході конкретизації теми та її детального опрацювання було сформульовано сім конструктивних гіпотез лінгвістичної метатеорії (§ 4.01):

1—2) про склад і порядок суб'єктного та об'єктного **рядів інтегрантів** лінгвістичних знань;

3) про **категоріальний склад** генеративної основи метатеорії — системно-операційного методичного підходу;

4) про доповняльність обох рядів інтегрантів та про їхню придатність для побудови **узагальненої матриці** лінгвістичних знань;

5) про можливість подальшого запровадження нових **вимірів** всередині кожного метаполя матриці з метою надання їй нових евристичних якостей;

6) про **критеріальну** функцію матриці щодо охоплених нею лінгвістичних знань, важливу для раціонального планування подальшого наукового пошуку в місцях «порожніх клітин» матриці;

7) про **метадидактичну** функцію матриці щодо відповідних лекційних курсів та про нові можливості побудови довідкових і навчальних видань з мовознавства.

Названі гіпотези фактом написання роботи також верифіковані та підтверджені, що перетворює і їх на повноцінне теоретичне знання. Здійснити дослідницькі наміри та верифікувати гіпотези вдалося внаслідок послідовної реалізації програми дослідження, основні етапи якого варто тепер резюмувати.

У вступній частині роботи було проаналізовано специфіку проблемної ситуації при формуванні дослідної теми «Метатеорія мовознавства» та розглянуто причини появи метатеорій в інших науках.

У розділі 1 «Метатеорія і системно-операційний підхід» подано виклад теоретичних передумов названого методичного підходу. Тут розглянуто зв'язок таких метатеоретичних проблем, як спадкоємність теорій, діалектичне зняття їхніх суттєвих суперечностей у теоретичному синтезі, роль у цьому процесі дидактики мовознавчих курсів, перетворення самих наукових знань на об'єкт дослідження. Викладено загальну концепцію **системно-операційного підходу** та охарактеризовано кожну з п'ятох його складових настанов: критичну, описову, інтерпретативну, експлікативну, обґрунтовальну. У такий спосіб закладено метатеоретичну основу другого порядку, глибшу стосовно вихідної концепції метатеорії лінгвістики, яку опрацьовано в розділі 2.

Розділ 2 «Інтегранти лінгвістичних знань» починається з розгляду закономірностей переходу від «виснажених» кінцевих абстракцій індукції до «ушільнених» вихідних абстракцій дедукції, поетапну побудову яких має забезпечити запропонований перед цим системно-

операційний підхід. Одержувані ушільнені абстракції призначені для ролі **інтегрантів**, об'єднаних понять для організації різноманітного масиву нагромаджених лінгвістичних знань. Доведено необхідність розрізняти два фундаментальні ряди інтегрантів — суб'єктний (загальнонауковий) та об'єктний (конкретно-лінгвістичний).

Показано, що при метатеоретичній розбудові інтегрантів її генетичною специфікою для суб'єктного ряду є циклічність, а для об'єктного — симетричність. Виділено п'ять циклів розбудови суб'єктного ряду інтегрантів: настановчий, фундаментальний, предметний, впроваджувальний та кумулятивний. Після реалізації побудови за вказаними циклами одержано ряд суб'єктних інтегрантів лінгвістичних знань у такому складі: (.0—1) обмеження галузей дослідження і предметних областей теорій; (.2—3) формування аксіом, дефініцій термінів і номенів; (.4—5) відбір одиниць і методів дослідження; (.6—7) виявлення закономірностей та класифікація досліджених об'єктів; (.8—9) з'ясування причин і фіксація джерел лінгвістичних знань.

Симетричну розбудову ряду об'єктних інтегрантів здійснено на підставі переосмислення семіотичної концепції Пірса — Моріса з врахуванням загальних наукознавчих принципів історизму та багатомірності суб'єкта пізнання. Мотивовано семантично «заряджену» систему назв галузей метатеорії. До складу одержаного за описаною методикою об'єктного ряду інтегрантів увійшли такі галузі: транстопологія, евлектологія, інтекстологія, синтактологія, десигнологія. У кожній з них розрізняються логічний та історичний аспекти (суфікси відповідних термінів -и/іка та -ія).

Здійснений у розділі 2 теоретичний синтез двох рядів інтегрантів забезпечив вихідні умови для подальшої побудови **узагальненої матриці лінгвістичних знань**. Після цього кульмінаційного моменту розбудови метатеорії починається заповнення постульованої матриці реальними сюжетами лінгвістичних знань. У розділі 3 «Зміст метаполів інтегрантів лінгвістичних знань» через технічні причини, зумовлені форматом книги, опис матриці довелося здійснити шляхом подвійного розкриття метатеоретичних зв'язків кожного з 110 полів: спочатку за колонками (10 суб'єктних метаполів), а потім — за смугами (10 об'єктних метаполів). Уявлення про реальний формат матриці дає її журнальний варіант, відтворений у § 4.07 (її «збірний аркуш»).

Суб'єктні метаполя матриці являють собою метатеоретичні класифікації галузей і дисциплін мовознавства, його теорій, гіпотез і проблем, його аксіом і номенклатури, його одиниць і методів, його закономірностей і теоретичних класифікацій, його причин та інформаційних джерел. Об'єктні метаполя послідовно об'єднують на метатеоретичних засадах лінгвістичні знання в окремі галузі: транстопіку, евлектику, інтекстику, синтактику, десигніку; десигнію, синтактію, інтекстію, евлектію, транстопію. Створена узагальнена матриця лінгвіс-

тичних знань є перспективною для використання у дослідній роботі та викладанні мовознавчих дисциплін.

Розділ 4 «Евристичні наслідки метатеоретичної концепції мовознавства» має на меті унаочнити **ефективність застосування** метатеорії до наявних лінгвістичних знань і складається з 60 оригінальних робіт, які включають карти, концептуальні та графічні схеми і різноманітні таблиці. Цей авторський матеріал з різних ділянок мовознавчих досліджень до кожного з 20 метаполів матриці покликаний висвітлити переваги метатеоретичного підходу, який дозволяє охопити різні аспекти об'єктів певного метаполя, заздалегідь виділеного за попередньо обґрунтованою і при тому суттєвою ознакою. Дослідна частина таблиць і схем включена до розділу через непересічність або пріоритетність результатів, а теоретико-дидактична — для окреслення контурів проєкції метатеорії на наявний масив лінгвістичних знань.

Серед представлених матеріалів до найважливіших можуть бути віднесені: темперована система величин і одиниць мовознавства (§ 4.04.1), яка уможливила їх першу приблизну кількісну оцінку в світовому масштабі (§ 4.04.2); зведений огляд зібраних дотепер відомостей про 85 закономірностей мовознавства (§ 4.06, 4.40.3/4); спеціально опрацьований новий формат таблиці метатеоретичної репрезентації лінгвістичних знань (§ 4.07.2); метатеоретичне окреслення змісту 10 галузей мовознавства (§ 4.10/100); синтетична концептуальна схема лінгвістичного знака (§ 4.50.1/2); класифікація реліктів палеознаків (§ 4.60.2/4); синтетичне зведення досягнень контенсивної типології мов (§ 4.70.1/3; 4.100.4); виявлення Пірсонового характеру розподілу понад тисячі мов світу за демографічною потужністю між родинами мов (§ 4.100.2, 8, 9).

Постає питання про адекватну локалізацію результатів роботи в колі інших теоретичних об'єктів розглянутої проблематики. За тривалий час дослідження кінець кінцем виявився переосмисленням увесь предметний ряд терміносистеми Моріса. Зокрема, якщо в ньому йшлося про окремі знаки, з в'язки між знаками та між ними й суспільством, то в метатеорії тепер ідеться про системи знаків різної *потужності* — від необхідних для одного акту розуміння (десигніка) до вживаних в одному акті спілкування (синтактика), одним індивідом (інтекстिका), одним народом (евлектика), єдиним людством (транстопіка). Таким чином, зрештою і предмет самої синтактики зазнав-таки модифікації, адже в метатеорії цей термін означає галузь дослідження не окремо взятих зв'язків, відношень між знаками, але груп, множин, сукупностей разом зі структурою — внутрішніми відношеннями між знаками, що їх складають. Саме це концептуальне зрушення розблокувало, нарешті, шлях до пояснення всіх одиниць відповідних галузей як членів єдиного безперервного ряду від *sum-tum genus* до *infima species* — від всесвітньої багатомовної системи

до далі не розкладної диференційної ознаки (§ 4.04.1/2). Після цього вже не можна було проминати ідею застосування до цього ряду темперації: залежно від мети єдиний ряд членується далі байдуже на скільки рівних відрізків — на 25 (21) або на 15 (11) чи 10 (6).

Запроваджена в роботі терміносистема метатеорії (§ 4.03) виявилася зручною і для усного використання завдяки тому, що її кореневі та префіксальні морфеми виключно односкладові. Терміносистема легко-засвоюється та утримується в пам'яті, про що свідчить і результативність її дидактичного застосування від 1990 року.

При розв'язанні основних завдань роботи було вперше здійснено послідовну класифікацію цілої низки теоретико-лінгвістичних об'єктів — одиниць, величин, аксіом, теорій, закономірностей, чинних класифікацій лінгвістики, її методів та причин. При цьому для них вдалося побудувати класифікації не лише звичайні двовимірні, а й з більшою вимірністю, що сприяло істотному впорядкуванню всіх названих семантичних метаполів.

Сама створена в розділі 3 структурована база знань може тепер бути з мінімальними зусиллями транспонована у комп'ютерну форму, чому сприяє детальна цифрова рубрикація, опрацьована паралельно до метатеоретичної термінологічної системи. Краще інтегруватися до наявних баз даних дозволять і спеціально передбачені таблиці відповідності полям матриці рубрик чинних УДК та ББК, а також статей ЛЭС (167) — див. § 4.09.

Побудова сітки метатеоретичних координат уможливило розміщення на ній нововідкритих, похідних та складних лінгвістичних об'єктів, розгортання матриці в якісно інші тезауруси, довідники, словники, енциклопедії та системні курси мовознавчих дисциплін. Зокрема, навчальні курси мовознавства при плануванні їх за матрицею можуть бути шоразу побудовані за свідомо обраною індивідуальною стратегією викладача і як завгодно детально структуровані. Так, можливі інформаційно насичені фундаментальні або оглядові курси, ознайомчі, пропедевтичні курси, курси для повторення або відновлення знань, систематизаційні або такі, що акцентують потрібний метатеоретичний аспект. За змістовим спрямуванням вони можуть бути з прямою, зворотною, вертикальною, горизонтальною, концентричною, діагональною, мозаїчною, радіальною або іншою мислимою послідовністю сюжетних полів і тем. На основі матриці можна точніше дозувати труднощі та рівномірно розподіляти навчальні сюжети в екзамнаційних білетах.

Автор свідомий того факту, що певна частина розглянутих проблем могла б одержати (і з часом одержить) досконаліші розв'язки, проте це вже будуть відповіді на інші творчі питання. Для нас залишилися поки що не до кінця з'ясованими причини відсутності єдиного зручного п'ятого критерію матриці, є до певної міри обґрунтовані

надії подальшого зменшення числа її вихідних дедуктивних категорій. Але те, що такий винятково ємний і розгалужений об'єкт дослідження зазнав переконливої теоретичної редукції, є безперечним **основним результатом** всіх дослідницьких зусиль. Матриця побудована — і вона працює.

Той, кого не вдовольнять окремі пояснення в роботі, може разом з автором почерпнути дослідницького оптимізму в такій думці А. Айнштайна: «Ідею, що речовину можна розглядати як місця особливого ущільнення поля, здійснити поки що не вдалося. Однак зберігається **прагнення до того, щоб багатоманітність явищ зводилася до чисто теоретичної системи з можливо меншого числа елементів**» (386, с. 272).

«Як доводить історія науки, в с е суще є пізнаванням у раціональний спосіб, але форми цієї раціональності схоплення світу залежать від рівня освоєння дійсності» (89, с.162). Аналізуючи положення Дж. Бернала про те, що вживана науковцями як робоча модель традиційна картина Всесвіту лише частково може бути перевірена, а частково продовжує залишатися міфічною, К. Х. Делокаров доходить висновку про історичну обумовленість форм раціональності. Звідси у нього дістає пояснення і негативне ставлення окремих учених до зміни цих форм, яке може свідчити лише про нерозуміння обмеженості в сякої форми раціональності та про підсвідоме неприйняття невичерпності властивостей та зв'язків об'єктивного світу й свідомості (див. там само, с. 157, 162).

Залишається унаочнити постульований вище факт досягнення внаслідок побудови метатеорії якісно нового рівня розуміння мовних явищ. Завершальним аргументом для цього може правити підсумкове «пост-метатеоретичне» визначення мови.

В наші завдання не входить аналіз численних і різноманітних визначень, які одержувала мова впродовж століть, оскільки це було б насамперед дослідженням суб'єктивних уявлень учених про те, як слід будувати таке визначення. Внаслідок того, що реальні доробки цих учених включені до метатеоретичної матриці, видається перспективнішим розглянути на цій основі, *що* саме — у світлі метатеорії мовознавства — має бути враховане сьогодні для такого визначення мови, яке б визнавалося тепер за всебічне і водночас суттєве. Отож, нині у

(I) розгорнутій дефініції мови

слід брати до уваги такі висновки кожної з 10 конкретнолінгвістичних галузей метатеорії:

1. Реально існують не мова, а мови. Іншими словами, зміст механічного словосполучення «мова людства» є всього лише ілюзією або

фікцією. Насправді, при безперечно спільній для всіх людей **мовленнєвій здатності** мова існує не як єдине явище, а тільки як **етнічно диференційована** на тисячі етномов світова мовна сфера або **лінгвосфера**. Кожна з етномов зрозуміла лише для членів свого етносоціуму і водночас незрозуміла за його межами, що долається завдяки спеціальному різновиду непродуктивної діяльності суспільства — **пекладу**.

2. Кожна етномова має **соціальні варіанти**: вона розшарована на багато ідіомів або лектів (територіальних, фахових, вікових тощо), у яких виявляється і фіксується життєва різноманітність суспільних груп, завдяки чому, зокрема, стає можливим здійснення в мові різновиду мистецького, образно-естетичного освоєння дійсності — літератури та етичних стосунків людей.

3. У своїй інтеріоризованій формі мовленнєвий процес стає **мисленням** етномовного індивіда, яке використовується ним для фіксації та узагальнення власного життєвого досвіду, освоєння досвіду попередніх поколінь, а також живить індивідуальну фантазію, творчість і цілепокладання, без чого немислима людська праця.

4. Кожна з етномов — це система **парадигматично** впорядкованих звукових засобів вираження відповідної етноментальності (етноспецифічної типізації індивідуальних чуттєвих вражень про практичну діяльність). Етномова забезпечує **синтагматичну** організацію етномовлення та етномислення, змістом яких є індивідуальний досвід мовця.

5. Сугестивно-інформаційний досвід етносоціуму в кожний момент часу втілюється в етноїдіолектах. Він зберігається в них у вигляді індивідуальних варіантів певної етномовної **системи** звукових за формою **знаків** чотирьох типів: *назв окремих явищ*, *позначень класів* практично важливих явищ, *позначень відношень* між явищами або їх класами та логічних *операцій* над ними.

6. Наскільки сягають історичні відомості, етномовні знаки завжди використовувалися для сугестивного впливу на членів суспільства у вигляді обмежень і заборони біологічної в своїй основі поведінки кожної особи. За даними суміжних наук, попередники протознакових предикацій — **тетрапластії** — мали сформуватися з потреб протосоціальної інтердикції в групах пізньопалеолітичних гомінід у Східній Африці. Первісні тетрапластії мали бути носіями виключно **сугестії**, згодом до їхнього змісту все ширше проникала **інформація**. Внаслідок наявності мовленнєвої сугестії та інформування в усіх народів світу людська мова (разом з доцільною завдяки мовленнєвому

мисленню, олюдненою працею) становить родову ознаку *Homo sapiens* і його визначальну відмінність від тварин.

7. Парадигматична організація мови та синтагматична — у мовленні обмежують їхні когнітивні рамки, адже через це мовлення може відображати дійсність не безпосередньо, а лише суб'єктно-опосередковано. Визначальне синтагматичне відношення — **предикація** — історично передує іншим (конгруенції, двомодальності словоформ, когезії, конекції). Предикативність мовлення-мислення мала історично компенсувати абсурдність невмотивованості лінгвістичних знаків і забезпечити можливість «збирання» конкретного в думках з кількісно обмежених (етнословниковим запасом) абстрактних заготовок значення — етнотипізованих ознак конкретного у відчуттях. Реліктові збитки процесу становлення синтактики (фетиші, табу, забобони, передсуди, догматизм) становлять незнищенне міфічне доповнення до раціонального складника змісту всіх відомих етномов. Історичні стадії формування синтактики відкриті контенсивною типологією у численних етномовах чотирьох дономінативних устроїв (доморфологічного, класно-особового, органічно-активного та ергативного).

8. Артикуляційні етномовні навички та етноментальність попередніх поколінь кожна людина фіксує в мовній пам'яті, забезпечуваний структурами кори головного мозку, внаслідок тривалого **засвоєння** в дитячому віці у ширшому процесі виховання (соціалізації), який водночас обмежує тваринну в своїй основі поведінку дітей через мовленнєву сугестію в соціально зумовлену поведінку людей як членів етносоціуму. Весь цей досвід може бути частково освоєний також і в старшому віці носієм іншої етномови у процесі спеціального, більш або менш тривалого навчання.

9. Міжіндивідна та міжгрупова мовленнєва сугестія мають наслідком підкорення сугестору поведінки реципієнта (залежно від ступеня його контрсугестії), що забезпечує здійснення певних етносоціальних програм і, отже, розвиток даного етносоціуму. Для своїх економічних потреб один з етносоціумів — шумерський — створив за 8 тисяч років (XI—IV тис. до н. е.) першу в світі **писемність** для фіксації (в генезисі — скульптурної, а згодом — графічної) понять своєї мови. Від шумерської писемності, виходячи з сучасних даних, беруть початок усі чинні системи письма етномов світу, а також похідні графічні інформаційні системи та людська **наука**.

10. Міжетномовна сугестія як наслідок політико-економічних та культурно-історичних контактів відповідних етносоціумів знаходить свій закономірний і звичайний вияв у кальках і запозиченнях з конкурентних вегікулярних мов, у білінгвізмі, диглосії та можливому пере-

ході на одну з мов-сугесторів,— що водночас зумовлює диференціацію останньої. **Історія міжетномовних контактів** відтворюється за даними порівняльно-історичного, ареального мовознавства та суміжних наук.

Беручи за вихідну основу це суттєве дефініційне зведення, можемо тепер конденсувати його до

(II) 11-членної дефініції мови

Людська мова є:

— етнічно диференційована на пов'язані через переклад тисячі етномов **світова мовна сфера**,

— соціально варіантна (розшарована на лекти),

— індивідуально фіксована та інтерпретована підстава мислення та індивідуального етнолектного мовлення,

— парадигматично-синтагматична за своєю структурою

— **система звукових за формою етномовних знаків** (назви вищ, позначень їх класів та логічних операцій над ними),

— яка є спільною родовою ознакою людей і споконвічно вживається ними для суєстивного обмеження своєї біологічної поведінки та для інформування,

— яке має синтактичну структуру, що походить з предикативно-знакових тетрапластій,

— яка передається в етносоціумі дітям у сім'ях від покоління до покоління індивідів і тому є гарантом існування етносоціуму, а також джерелом духовності, фантазії, творчості, цілепокладання для праці,

— яка забезпечує здійснення соціальних програм і тому є гарантом розвитку етносоціуму,

— яка була однією з історичних передумов появи писемності — джерела пізніших похідних графічних систем і науки,

— яка розвивається у взаємодії етносоціумів, у їх об'єднанні та роз'єднанні, наслідком чого є спорідненість і зрідненість сучасних етномов.

Протиставивши складники дефініції (II) за ознакою «логічне/ історичне», одержуємо

(III) дефініцію мови з позицій історизму

Людська мова є, в логічному плані, світовою системою пов'язаних перекладом етномов — етнічно диференційованих, соціально варіантних, зафіксованих у структурах кори головного мозку індивіда та інтерпретованих ним у своїй діяльності **звукових знакових засобів синтагматичного вираження суєстивно-інформаційного змісту**, які являють собою системи лексико-граматичних парадигм назв вищ та позначень їхніх класів, відношень і операцій над ними.

В історичному плані людська мова є знаряддям соціального обмеження через мовленнєву сугестію біологічної сторони поведінки людей, а отже — їхньою родовою ознакою та гарантом суспільства, — разом з яким вона стала передумовою виникнення писемності, а звідси — джерелом науки; вона є засобом існування мислення, першопричиною людської духовності, матеріалом для етичного та образно-естетичного освоєння дійсності; вона розвивається разом з розвитком етносоціумів, індивідів, дійсності, у взаємодії власних складників, споріднених і зріднених мов, несучи в собі, таким чином, свою історію.

Конденсуючи та модифікуючи дефініцію (II), можна звести її до такого

**(IV) 9-членного визначення
з зазначенням обсягу дефінієнсів (у дужках).**

Людська мова — це:

- етнічно поділена (на 2,5 тис. етномов різних народів),
- соціально розшарована (на мільйони групових лектів і субмов),
- індивідуально інтерпретована (у 6 мрд. ідіолектів і житку окремих людей),
- синтактично організована (в кількох тисячах граматичних категорій),
- фонічна (і графічна) за вираженням (у сотнях звукотипів і десятках графічних систем),
- універсально змісторозрізнальна (через кількості базових значень),
- знакова (сигнальна) системна форма існування знань, (що визначають поведінку людей),
- яка вживана для непримусової сугестії та пізнання (що разом зі своїм матеріальним втіленням складають зміст 40 тисячоліть людської передісторії та історії)
- і сама розвивається разом з людством (внаслідок його нових потреб та взаємвпливу власних компонентів).

Історична справедливість вимагає саме тут звернутися до класичного твору Ф. де Сосюра (288), аби переконатися, що вже в ньому можна відшукати, — хоча й розкидані по різних місцях тексту, — думки-попередниці дев'ятьох компонентів шойно запропонованого синтезу часткових дефініцій, а саме:

— «Реально нам дано не мову, а мови; різноманітність мов вражає».

— «Високий рівень культури сприяє розвитку деяких спеціальних мов (юридична мова, наукова термінологія)». «Діалекти являють собою підрозділи на території поширення певної мови».

— «Мова існує в колективі як сукупність відбитків, відкладених у кожного в мозку».

— «В мові функціонують водночас синтагматичні та асоціативні угруповання». «За правдиве зображення мови можуть правити словник і граматики».

— «Мова — сукупність звукових і значеннєвих відмінностей».

— «Мова — це знакова система, у якій суттєвим є лише поєднання змісту з акустичним образом». «Мова як думка, організована в звуковій матерії».

— «Історія мови та історія народу і цивілізації взаємно пов'язані і переплетені».

— «Мова безупинно зазнає впливу від усіх, бо всі щомиті нею користуються».

Об'єднавши висновки логічних галузей дефініції (II) з відповідними історичними, одержуємо

(V) 5-членну «галузеву» дефініцію мови.

Людська мова є:

— розчленована на етномови, що взаємодіють,

— диференційована на взаємно пов'язані лекти,

— індивідуально засвоювана, інтерпретована та відтворювана,

— синтактично організована і предикативна за суттю,

— сугестивно-когнітивна за призначенням і походженням

система звукових за формою знаків.

Енергійніше втручання здобутків метатеорії дозволяє одержати можливий трансформ дефініції (IV) у вигляді

(VI) чотириблокової навчальної дефініції мови (11-членної).

Людська мова — це:

— етно-аксіо-ідіодиференційована та зафіксована в корі головного мозку мовців,

— синтактична за структурою, етносемантична за змістом, фонети(ко-графі)чна за формою

— загальнолюдська, історично змінна **знакова система**

— сугестивно-когнітивного призначення та походження.

Врахувавши специфіку дидактичного процесу, можемо трансформувати визначення (VI) у вже цілком придатну для запам'ятовування

(VII) триблокову навчальну дефініцію мови (11-членну).

Людська мова — це:

— властива всім людям, але етнічно диференційована, соціально розшарована та історично змінна,

— засвоювана кожним мовцем з дитинства, індивідуально ним інтерпретована і зафіксована в корі великих півкуль його мозку,
— синтактично організована **система** звукових за формою **сигналів** сугестивно-когнітивного призначення та походження.

Зміна порядку складників дефініції VII (з необхідною конкретизацією історичного аспекту) дозволяє одержати

(VIII) **триблокову дефініцію мови за схемою**
«одиничне — окреме — загальне» (13-членну).

Людська мова — це:

— засвоювана кожним мовцем з дитинства, зафіксована в нейро-механізмах кори великих півкуль його головного мозку, індивідуально ним інтерпретована і змінна з його віком,

— етнічно диференційована, соціально розшарована та історично змінна,

— властива всім людям, синтактично організована система звукових за формою сигналів сугестивно-когнітивного призначення та походження, яка змінюється також внаслідок взаємовпливу своїх складників.

За приклад **двоблокової** може правити дефініція III, яка, проте, гірше надається до запам'ятовування.

О. Ф. Лосев вважав, що коли він не може виразити сутність певної досліджуваної ним філософської школи або традиції в одній фразі, це означає, що він вивчив свій об'єкт іще не досить глибоко. Всі попередні дефініції (IV—VIII) дають можливості вибору з-поміж однофразних формулювань різної синтаксичної та семантичної складності. Однак для демонстрації можливостей метатеорії усе розмаїття цих теоретичних дефініцій при очевидній щільності їхнього змісту може (за умови відповідної підготовки до адекватного розуміння) бути зведеним до такої

(IX) **метатеоретичної формули мови**
(7-членної: див. схему на с. 295),

яка відкриває цілком нові обрії бачення проблеми:

Людська мова — це досліджувана мовознавством **лінгвосфера** як діа-транс-ев-ін-син-десигнальна системна форма існування знань, що визначають поведінку людей.

Характеристика досягнутого в метатеорії рівня узагальнення була б неповною без підсумкового

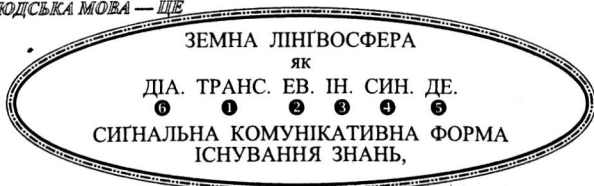
(А) **визначення мовознавства** як предмета лінгвістичної метатеорії.

Мовознавством називають досліджуваний метатеорією комплекс наукових знань про деяку частину явищ мовно-мовленнєвої

Співвідношення дефініцій мови (IX і IV)

А. Сучасна метатеоретична дефініція мови

ЛЮДСЬКА МОВА — ЦЕ

ЩО ВИЗНАЧАЮТЬ ПОВЕДІНКУ ЛЮДЕЙ.

Б. Теоретична розгорнута дефініція мови

ЛЮДСЬКА МОВА — ЦЕ

①	ЕТНІЧНО ПОДІЛЕНА	(на 2,5 тис. (етно)мов різних народів),
②	СОЦІАЛЬНО РОЗШАРОВАНА	(на мільйони етносоціальних групових лектів),
③	ІНДИВІДУАЛЬНО ІНТЕРПРЕТОВАНА	(у 6 мільярдах ідіолектів окремих людей),
④	СИНТАКТИЧНО ОРГАНІЗОВАНА	(в кількох тисячах граматичних категорій),
⑤	ФОН(О-ГРАФ)ІЧНА ЗА ВИРАЖЕННЯМ І ВСЕОСЯЖНА ЗА ЗМІСТОМ	(в десятках звукотипів і графічних систем) (через кількасот базових значень)

ЗМІСТОРІЗРІЗНЯЛЬНА КОМУНІКАТИВНА СИСТЕМА ЗНАКІВ ВСЕСВІТНЬОГО МАСШТАБУ,

⑥	ЯКА ЗУМОВИЛА УТВОРЕННЯ СУСПІЛЬСТВА, — УСПАДКОВАНА СУЧАСНИМ ЛЮДСТВОМ, — ЩОДНЯ ВЖИВАНА ДЛЯ ЙОГО ВІДТВОРЕННЯ, ДЛЯ ВЗАЄМНОГО ВПЛИВУ НА ПОВЕДІНКУ ЛЮДЕЙ, ДЛЯ ПІЗНАННЯ Й ПЕРЕТВОРЕННЯ СВІТУ, — І ПРИ ЦЬОМУ САМА ЗАЗНАЄ ПОДАЛЬШИХ ЗМІН	(виникнувши з потреб непримусового впливу), (від 200—300 тисяч його попередніх поколінь), (через етномовну соціалізацію молодих мовців), (що склалася зміст історії та знань про неї), (що є змістом людської діяльності та знань про неї), (через нові потреби людей та взаємовплив її власних компонентів).
---	--	--

дійсності або геолінгвосфери як об'єкта вивчення. Кожна з шести галузей мовознавства має свій предмет: 1) сигніфіка досліджує етнофонічні та графічні знакові опозиційні засоби вираження змісту, 2) синтактика — членування мовної системи на чимраз менші підсистеми, а мовлення — на послідовні в часі відрізки звучання, що передає сенс, або на послідовні у просторі осмислені графічні відрізки, 3) ідіолоктологія (ідіопрагматика) вивчає ідіомовлення та ідіолект, 4) аксіолінгвістика (аксіопрагматика) — окремі етномови у їхній соціальній груповій варіантності, 5) контрастивне мовознавство (контрастопрагматика) — міжетномовні зв'язки, 6) хронолінгвістика — історію лінгвосфери. Названі 6 галузевих (об'єктних, конкретно-наукових) предметів дослідження є доповняльними щодо 6 пошукових (суб'єктних, загальнонаукових) предметів у такому складі: I) теоретичні концепції окремих сторін лінгвосфери, II) методи їх пізнання, III) одиниці для адекватного відображення їх явищ, IV) класифікації окремих блоків цих явищ, V) їхні закономірності та VI) причини виникнення й розвитку цілої лінгвосфери та її складників.

Зазнавши поетапної редуції, дефініційна надфразова єдність (А) конденсується до гранично місткої

(Б) **метатеоретичної формули мовознавства.**

Мовознавством називають сукупність **наукових знань** (у складі концепцій, методів, одиниць, класифікацій, закономірностей, причин) **про лінгвосферу як діа-транс-ев-ін-син-десигнальну системну форму існування різноманітних інших знань**, що визначають поведінку людей.

Наскільки це визначення відповідає науковому образу мовознавства, який автор прагнув відтворити в цій книзі — судити читачеві.

ДО ВЕРШИН МОВОЗНАВЧОЇ ТЕОРІЇ (Післямова)

На четвертому поверсі червоного корпусу Київського університету імені Т. Шевченка є унікальний в Україні та, мабуть, і в світі «Лінгвістичний навчальний музей» — музей мов і мовознавства. Оригінальність музею в тому, що він виріс із книжки, яку тримає в руках читач. Паралельно з роботою над книжкою цей музей упродовж більш ніж 20 років створював доктор філологічних наук, професор Костянтин Миколайович Тищенко. Лінгвістичний навчальний музей організований у такий спосіб, що його експонати відображають знання про мови світу й лінгвістику з її численними науковими звершеннями і здобутками, упорядковані й систематизовані вченим на єдиній метатеоретичній основі.

Окремо виділено емпіричну базу науки про мову: над довгим сірим фризом попід стелею розгорнуто 70-метрову смугу експозиції «Галерея мов світу». Тут відвідувач може познайомитися зі зразками усного мовлення більш ніж 100 мов світу та плакатами із збільшеними письмовими уривками записаних на магнітоплівку текстів. Він може почути й побачити тексти мов поширених і рідкісних, навіть реліктових, таких як баскійська, валлійська, фризська, каталонська, окремих мов Індії, Океанії, Америки та Африки.

У бібліотечному фонді музею відвідувачі знайдуть і монографії відомих мовознавців з дарчими написами музею, і колекцію з 200 букварів мовами світу (зібрану й подаровану музею доц. І. І. Магушинцем), підручники й посібники, інші книжки, написані різнотипними мовами. Далі їхній увазі запропоновано різноманітні системи письма, причому в такій послідовності, що можна простежити його розвиток, зблизька подивитися на зразки всіх генетичних попередників сучасного літерного письма: ідеографічні системи Китаю та давньої Асирії; силабічне письмо Японії, Кореї, Індії, Ефіопії; консонантне письмо семітських народів (іврит, арабське, самаритянське, фінікійське); алфавітне письмо греків, вірмен, грузин. Експоновані також зразки вторинних видів графічного мовного вираження: стенографії, телеграфної і морської азбуки, алфавіту Брайля для незрячих, жестової алфавітної системи глухонімих. У музеї є муляжі та макети об'єктів, причетних до мовознавства: головного мозку з позначеними мов-

ними ділянками кори великих півкуль, клинописних табличок, архаїчних аналогів письма. Тут зібрані також предмети культури, що створюють країнознавчий фон при вивченні мов.

Кожний розділ експозиції музею самодостатній настільки, аби відвідувач міг заглибитися в окрему галузь знань мовознавства. Ось плакати, що розповідають про генеалогічну класифікацію мов, їхнє існування у межах 18 мовних родин та 6 філ. Найповніше представлені індоєвропейські мови. Студент має змогу швидко оглянути й запам'ятати склад мовних груп — слов'янської, германської, романської, індоіранської, грецької, кельтської, балтійської, албанської, вірменської, а також зорієнтуватися в генеалогії угрофінських і тюркських мов, дізнатися про генеалогічні зв'язки китайської і кавказьких, японської та корейської — і алтайських. Він усвідомлює спорідненість мов світу, виразно уявляє їхнє географічне розміщення.

К. Тищенко плідно попрацював над тим, аби відвідувачі легше з'ясували шляхи проникнення і склад лексичних запозичень в українській мові. Він розробив оригінальну методiku встановлення лексичних відстаней між мовами Європи, показав роль державної мови в етносостунках з меншинами в різних країнах світу. Нова систематизація знань про сучасний стан опрацювання генеалогічної класифікації мов унаочнена на картах мовних філ. Вона дозволила показати кореляцію ареалів мовних родин і рас людства.

В експозиції музею немає випадкових експонатів, нема там і прямих «цитат» з опублікованих ілюстрацій. Тим-то й заворожує довжелезний 100-метровий візуальний ряд окантованих під скло таблиць, карт і графіків, що складається з добірних, гранично ущільнених, гармонійно насичених інформацією графічних сюжетів: тут кожен авторський експонат буквально заряджений конденсованим знанням. Характерна відповідь вченого на питання журналіста В. Губарця «Який найцікавіший момент можна було б виділити в цьому музеї?»:

— Все моє попереднє життя спрямоване до однієї мети — систематизації лінгвістичних знань. У цьому музеї практично показано, як знання оптимально впорядковуються в новий спосіб. У межах віднайдені послідовності тем кожен наявний блок, кожен фрагмент знань повністю зберігає своє значення для лінгвістики, але набуває додаткової ваги завдяки сполученню в єдину систему. Такого в підручниках досі не бувало.

Вище йшлося лише про один підрозділ музею, який яскраво представляє мовні родини й міжмовні зв'язки. Проте цей підрозділ — тільки частина експозиції, створеної автором і розгорнутої на основі запропонованої ним спеціальної метатеорії мовознавства — єдиної операційної системи знань про мову і всю лінгвістику. І хоча ця система дедуктивна, автор ішов до неї довгі роки, долаючи вершини знань, узагальнюючи різні мовознавчі теорії, закони та зако-

номірності, відшукуючи спільну підставу численних мовних об'єктів. Завдання це не просте, але проф. К. Тищенко впорався з ним успішно. Синоптичну схему лінгвістичних знань створено. Можливо, що на сьогодні вона єдина в світі і нашій науці пощастило. Адже створення баз знань різних наук належить до актуальних проблем сучасної інформатики, які важко розв'язати з використанням навіть найновітніших комп'ютерних технологій. Тут принагідно згадаймо синоптичну схему ідеографічних поняттєвих словників і ту роль, яку вона відіграла в лінгвістиці з часу появи першого словника-тезауруса П. М. Роже. Виявилось, що упорядкування словникового фонду мови на основі ієрархічної системи понять, з якими її слова співвідносяться, є складним завданням навіть в одній мові. Проте відколи така схема була створена, стали можливими ідеографічні словники й інших мов (наприклад, вони є тепер, крім англійської, в німецькій, еспанській і російській).

У монографії К. М. Тищенка йдеться про впорядкування системи понять цілої науки, причому такої, що належить до фундаментальних, теоретичних. Для того, щоб таку систему створити, авторові самому необхідно мати енциклопедичні знання, володіти багатьма мовами, вміти їх аналізувати, порівнювати й зіставляти між собою. Якраз ці якості й має К. М. Тищенко — відомий фахівець у галузі загального, романського і східного мовознавства, поліглот, що знає понад два десятки різносистемних мов, прекрасний викладач, який однаково блискуче читає лекції з загального мовознавства та веде практичні курси різних іноземних мов: французької, італійської, перської, фінської, баскійської, валлійської та багатьох інших. Слухачів його груп з числа студентів Київського університету ім. Т. Шевченка, університету «Києво-Могилянська академія», Національного технічного університету «КПІ» незмінно вражає саме енциклопедичність знань професора К. Тищенка, його жертвне служіння науці.

Формувався К. М. Тищенко як учений теж у Київському національному університеті, на романо-германське відділення філологічного факультету якого він вступив 1958 року.

Народився К. Тищенко 30 липня 1941 р. у місті Глухові Сумської області в родині архітектора Миколи Павловича та шкільної вчительки Анни Степанівни. З дитинства виявляв нахил до вивчення іноземних мов, музики, малювання. 92-гу школу в Києві закінчив з золотою медаллю, університет — з відзнакою, одержавши спеціальність філолога-романіста, педагога та ще й спеціалізацію в галузі прикладної лінгвістики. Здібного до мов і науки студента направили на викладацьку роботу на кафедру романської філології Київського університету.

К. М. Тищенко вчився в аспірантурі у проф. А. О. Білецького, видатного вченого зі світовим ім'ям і поліглота, який відразу помітив

наукові здібності й цілеспрямованість свого аспіранта. Це за його рекомендацією 1968 року доручили К. Тищенкові керувати діалектологічною експедицією Київського університету ім. Т. Г. Шевченка до 5 міст на кавказькому узбережжі Чорного моря. Тоді було зібрано 10 томів діалектологічних матеріалів для Лінгвістичного атласу Середземномор'я. За високий професіоналізм та проведену величезну роботу над матеріалами з кавказького узбережжя для цього атласу, який готували вчені різних країн, 29-річного кандидата філологічних наук К. Тищенка 1970 року обрали членом його редакційної ради. За рік до цього К. Тищенко захистив свою кандидатську дисертацію на тему «Дієслівна парадигма романських мов. Зіставно-типологічне дослідження».

З часу закінчення навчання в університеті в 1963 році К. М. Тищенко за винятком дворічної армійської служби весь час працює в цьому навчальному закладі на різних кафедрах: до призову восени 1963 р.— на кафедрі романської філології, після демобілізації — 6 років на кафедрі загального мовознавства і класичної філології, згодом — на кафедрі теорії та практики перекладу (від 1975 р.— доцентом), потім — знову на кафедрі романської філології. Тут він підготував і 1992 р. захистив докторську дисертацію на тему «Метатеорія мовознавства». І того ж року заснував концептуально новий підрозділ університету — Лінгвістичний навчальний музей, незмінним директором якого є досі.

Про надзвичайне, небуденне враження від музею свідчать сотні схвильованих відгуків з книги відвідувачів. І справа тут не лише в нових, оригінальних, не бачених раніше експонатах. Як зразу помітив доц. В. Д. Радчук, музей оживає у силовому полі слова свого засновника, не залишаючи байдужим жодного з відвідувачів — а це дуже і дуже різні люди з усіх кінців світу.

Висловлюють свій захват першим у світі Лінгвістичним музеєм і дають йому високу оцінку проф. Б. Рютерс (ректор Констанцького університету з ФРН) і проф. А. Памес (Гранада), викладач італійської мови В. Янцур і перекладознавець проф. Р. П. Зорівчак зі Львова, акад. О. Й. Прицак і родина психолога В. Т. Куєвди. Побачивши в музеї цілу експозицію про свою рідну мову, радіє журналіст з Басконії Л. Ф. Остоласа. Пропонують зробити графічні експонати музею досяжними широкому загалу через інтернет і друковані видання бібліограф Ю. Добчанський (Бібліотека Конгресу США), проректор Лідського університету Д. Гардкрофт (Велика Британія), археолог з Києва Ю. Козуб та І. Шарафутдінова. Дякують за побачене й почуте О. Починок і В. Пашковський (Секретаріат Верховної Ради України), соціолог з Неаполя М. Чиленто, лікар-психіатр М. І. Майоров і фізик, проректор Київського університету

проф. В. М. Перга, родини соціолога М. Вокера та письменника Р. Стевенз-Джонза з Вельсу, японіст проф. І. П. Бондаренко та філологи з університету Тенрі в Японії Обата-сенсей і Хіно-сенсей, викладачі з Ірану — професори Р. С. Анзабінежад, Н. Аштарі, Н. Нікубахт і чимало інших відвідувачів.

А нещодавно на адресу музею надійшов лист з Америки, у якому, зокрема, сказано:

«Шановний Костянтині Миколайовичу, я пишу, аби привітати Вас з присудженням премії Ради вчених товариств Америки. Як Вам відомо, ці премії призначені для вшанування життєвого доробку видатних вчених і педагогів... Проте є ще й інший вимір наших гуманітарних премій — це лідерство, яке ми визначаємо як «заохочення інших до праці та створення їм умов для неї». Наш відбірковий комітет, складений з найбільш досвідчених вчених-гуманітаріїв Сполучених Штатів, був однастайним у своєму визнанні цінності Лінгвістичного навчального музею Київського університету імені Шевченка для громадської освіти й формування майбутніх вчених у цій галузі. На підставі рекомендації комітету я з великим вдовolenням засвідчую, що Лінгвістичний музей являє собою найблискучіше досягнення в галузі інтелектуального лідерства» (Джон Х. Д'Армз, президент Ради вчених товариств Америки, Нью-Йорк, 01.07.1999 р.).

Звичайно, не лише екскурсії по музею, але й усі університетські лекції проф. К. Тищенка насичені цікавими фактами. Вони збуджують думку допитливих студентів, призвичаюють їх до глибоких знань і наукового пошуку. Недаремно ж К. М. Тищенко 1988 і 1990 рр. справедливо визнали лауреатом конкурсів на кращого викладача тодішнього Міністерства вищої освіти СРСР. Незмінно схвальні відгуки одержував він і за кордоном, коли 1976 року читав курс загального мовознавства в Краківському університеті, 1991 р. — лекції з метатеорії мовознавства в Університеті Країни басків (Еспанія) чи 1996 р. — у Гранадському університеті (спецкурс «Баскійсько-кавказькі мовні зв'язки»).

Дбаючи про надійну фактологічну мовну базу для своїх теоретичних курсів, вчений усе життя цілеспрямовано займається самоосвітою, підвищує потім кваліфікацію на мовних курсах в Італії, Еспанії, Ірані, Фінляндії. К. Тищенкові чужий дух колекціонерства деяких поліглотів: він прагне передати свої знання іншим. Це він ще від 1965 року першим почав викладати в Київському університеті італійську мову у факультативних групах, через які досі пройшли вже понад 1300 студентів. Це він від 1970-х рр. запровадив новий жанр аудиторних занять — ознайомчі та оглядові лекції з типологічно різноманітних мов світу, зокрема — турецької, грузинської, гінді, суагілі, нідерландської, португальської, польської, білоруської, українських

діалектів. Плакатні ілюстрації саме до цих занять започаткували нині славетну «Галерею мов світу» в музеї.

Свіжий подих горбачовської перебудови дав змогу урізноманітнити навчальну діяльність в університеті. Разом зі своїм колегою-романістом доц. І. І. Магушинцем К. М. Тищенко стає ініціатором створення 1985 року експериментальних романських груп (ЕРГ), організованих для дослідження низки методичних проблем викладання мов. Окрім основної іноземної мови, слухачі цих груп вивчали **паралельно** (доти вважалося, що таке в принципі неможливо) по 4 романські мови, наприклад, до англійської — ще французьку, італійську, еспанську, португальську. Всупереч сумнівам скептиків, десятки студентів цих груп склали державні іспити з усіх цих мов 1989 і 1991 рр. До речі, це були перші — і чи не єдині — **відкриті** іспити в університеті.

Внаслідок проголошення незалежності України перед філологами також відкрилися несподівані перспективи й виникли нові історичні завдання. Після півстолітньої перерви в Києві було відновлено Інститут сходознавства, пов'язаний з ім'ям академіка А. Кримського, знову починає видаватися його журнал «Східний Світ». Невдовзі К. М. Тищенко стає провідним науковим спеціалістом інституту, заступником голови докторської спецради, регулярно публікує статті з новою для себе науковою області — іраністики, щороку виступає з доповідями на міжнародних сходознавчих читаннях у Звенигородці й Києві, 1997 р. представляє українське сходознавство на Світовому конгресі орієталістів.

Об'єднавши зусилля з колегами — В. С. Рибалкіним, О. І. Редьком, А. П. Зенцевим, — вчений з великим ентузіазмом відновлює викладання перської мови в Київському університеті, а невдовзі очолює кафедру сходознавства (тепер — кафедра Близького Сходу, по якій він одержує 1995 р. звання професора). Спільно з директором Інституту сходознавства, колишнім останнім аспірантом А. Кримського, акад. О. Й. Прицаком, а також проф. О. Є. Семенцем, В. С. Рибалкіним, Б. П. Яценком, І. В. Бичком, В. Ф. Резаненком і М. Д. Волковим вчений обґрунтовує перед адміністрацією університету потребу створити окремий факультет для підготовки фахівців з орієталістики. Водночас не припиняється педагогічна співпраця К. М. Тищенка з сусідніми навчальними підрозділами університету: історичним факультетом (цілком новий спецкурс «Вступ до кельтології», практичний курс валлійської мови), гуманітарним ліцеєм (курс «Панорама мов світу», курс італійської мови), інститутом журналістики (перська мова), географічним факультетом та інститутом міжнародних відносин (фінська мова), факультетом соціології та психології (курс «Психологія мови» для магістрів).

В ці роки помітно поживається і його громадська робота: у 1989 р. він з однодумцями зумів відновити в Києві по 70-річній перерві французький культурний центр «Альянс Франсез» і став його від-

повідальним секретарем; заснувавши ініціативну групу, відновлює 1993 р. київський осередок італійської мовно-культурної «Спілки Данте Аліг'єрі», президентом якої є досі, друкується в «Зошитах Данте», перекладає каталоги перших виставок України в Італії та Італії в Україні, виступає з доповіддю на 72-му всесвітньому конгресі Спілки в Італії, викладає на організованих при Посольстві Італії в Києві італійських мовних курсах. К. М. Тищенко — член Ради товариства української мови Київського університету, виступає з публікаціями про мовну політику в різних державах світу. 1997 р. через посередництво радника Посольства Швейцарії п. Штефана Шпека дістає допомогу від фонду Pro Helvetia для видання українського перекладу «Курсу загальної лінгвістики» Ф. де Сосюра. Від 1995 р. співпрацює з товариством «Україна-Фінляндія», за підтримки якого дістає від Посольства Фінляндії офіційне визнання першої зведеної групи київських студентів, яким вчений викладає фінську мову (червень 1998 р.), а через два місяці вже забезпечує португальський переклад для урядової делегації України на Всесвітній виставці ЕХРО'98 у Лісабоні.

Ставши «виїзним», вчений з верхом надолує вимушену мовчанку попередніх десятиліть, виступає на міжнародних конференціях з доповідями: «Мовні проблеми радянських німців» (м. Віторія-Гастейс, Іспанія, 1991 р.), «Італійська мовна і культурна присутність в Україні» (м. Трієст, 1995 р.), «Кількісний вимір лексичних відстаней між мовами» (м. Гранада, 1996 р.), «Іраністичні аргументи давності української мови» (м. Будапешт, 1997 р.).

Наукові публікації проф. К. Тищенка глибокі й різнопланові. Вони охоплюють метатеорію мовознавства, знакову теорію мови, розгляд лінгвістичних закономірностей, питань оптимізації морфологічних описів мов, лінгвопедагогіки, проблем розвитку мови, романське і східне мовознавство. К. Тищенко — автор численних статей в енциклопедії «Мови світу», УРЕ, новій Географічній енциклопедії. Ще він — співавтор і співредактор згаданого атласу — *Atlante Linguistico Mediterraneo* (Венеція, Італія), «Українсько-французького словника» (2 видання; Київ, 1986, 1994), книжки «Интенсивный курс французского языка» (Київ, 1984) автор «Частотної граматики української мови» (Львів, 1991), окремих випусків «Лекцій з лінгвістики для сходознавців» (Київ, 1998, 1999). У його творчому доробку художні переклади з Мопасана, Амаду, К'єзи, Рейша (роман «Гризіться, панове!», Київ, 1974), а також переклад відомої книжки Фердінанда де Сосюра «Курс загальної лінгвістики» (разом з А. Корнійчуком, Київ, 1998).

Багато вагомого встиг зробити і написати доктор філології Костянтин Тищенко, попереду його чекають нові творчі злети, проте книжка, яку читач тримає в своїх руках, мабуть, є його найважливішим здобутком. І це тому, що вона належить до етапних у розвитку мовознавства.

За час свого існування лінгвістика нагромадила величезну кількість різнопланових і різноаспектних знань про розвиток мов, їхню генеалогію, структуру, типологію, закони, яким підвладні мовні системи й закономірності текстотворення. Внаслідок діахронічних (історичних) та синхронічних (логічних) розглядів мовного матеріалу тепер зібрано факти як про особливості сучасного існування етномов, так і про їхню еволюцію. Проте нерідко ці дані не співвідносні між собою, а часом навіть суперечать одні одним. Поділ сучасного мовознавства на три галузі — описове, порівняльно-історичне й типологічне — дає прекрасні наслідки. У кожній з них є чудові монографічні дослідження з узагальненням матеріалу в аспекті, провідному для окремої галузі. Існуючі курси загального мовознавства, енциклопедичні словники (напр., «Лингвистический энциклопедический словарь», М., 1990) намагаються дати повне уявлення про всі галузі сучасного мовознавства, однак монографія К. Тищенка свідчить, що знання про мови світу в них часто постають як сукупність відокремлених фактів. І це спричинено тим, що відсутня єдина цілісна система **наскрізного** бачення цих знань. За висловом проф. Б. Ф. Поршнева, «повнота знань досягається безмежним скороченням поля. Можна все життя плідно працювати над деталлю. Але діє і зворотний закон: потрібний загальний проект, загальне креслення,— нехай згодом у детальному опрацюванні все так чи інакше зміниться... І хтось мусить, усвідомлюючи всю відповідальність загального креслення нової конструкції, все ж його пропонувати».

Найбільшим теоретичним здобутком книжки К. Тищенка «Мета-теорія мовознавства» є представлення мовознавства як розчленованої єдності лінгвістичних знань, **усі елементи якої** пов'язані внутрішніми, часом прихованими, корелятивними відношеннями. Логічною основою пояснення емпіричних даних є гіпотетико-дедуктивний метод. К. М. Тищенко, поставивши собі за мету побудувати метатеорію мовознавства, обирає обмежену кількість вихідних положень, викладених у вигляді семи конструктивних гіпотез (див. § 4 .01 книжки). Передумовою їх формулювання став попередній теоретичний аналіз понять-«кандидатів» на роль об'єднувачих метатеоретичних категорій для подальшої організації різнорідного масиву нагромаджених лінгвістичних знань. У процесі копіткої дослідної праці вчений зумів, зокрема, розпізнати з-поміж цих понять приховану евристичну потужність славетної термінологічної тріади Чарлза Моріса («сигніфіка-синтактика-прагматика»), яку дбайливо вдосконалив, виростивши з неї, наче з бруньки живця, важливу гілку своєї теоретичної побудови.

Для вироблення концептуальної схеми метатеорії лінгвістики вчений опрацьовує спочатку спеціальний системно-операційний підхід, який спирається на ряд базових пізнавальних настанов: критичну, описову, інтерпретативну, експлікативну, обґрунтовальну. На цьому

метатеоретичному фундаменті будуються потім два ряди інтегрантів лінгвістичних знань: суб'єктний або загальнонауковий з циклічною структурою (див. табл. 2.0) та об'єктний або власне лінгвістичний з симетричною структурою (табл. 2.5). Суб'єктний категоріальний ряд дозволяє розмежувати (поза метатеорією) 10 загальнонаукових областей пізнання (наявних у всякій науці): галузі, теорії, аксіоми, номенклатуру, міри, методи, закономірності, класифікації, причини, взаємодію. Об'єктний ряд категорій внаслідок запровадження часової осі дослідження виявляє симетричність своєї будови (логічно перший його член є історично останнім і навпаки). Цей ряд включає п'ять виведених зі згаданої тріади Ч. Моріса описових (логічних) галузей мовознавства (контрастивне, аксіологічне (діалектологія і соціолінгвістика), ідіолоктологічне, синтактичне і сигніфікативне), а з іншого боку — ще п'ять історичних галузей (історична сигніфіка, історична синтактика, історична ідіолоктологія, історична аксіолінгвістика, історична контрастолінгвістика). Ось, власне, це переконливе членування і унаочнене просторово у вже згаданій експозиції Лінгвістичного навчального музею.

Використавши ці два ряди категорій як осі координат, вчений формує далі площинну узагальнену матрицю на 110 клітин, придатну для подальшої послідовної класифікації лінгвістичних знань за вказаними підставами. Проте зупинитися на цьому, показавши саму лише теоретичну можливість впорядкування цих знань, дослідникові було замало. Як зазначив свого часу при обговоренні рукопису книжки доц. В. Ф. Чемес, «приваблює відверто дедуктивне розгортання роботи, коли від реально відібраних базових категорій автор переходить до побудови загальної матриці лінгвістичних знань справді «космічного» масштабу, яку використовує далі для поетапної класифікації сотень і сотень сюжетів лінгвістичних знань, і до всього показує, що матриця — відкрита, тобто здатна включити потенційно необмежену кількість нових лінгвістичних відомостей».

Згадана поетапність класифікації мовних об'єктів полягає в тому, що справді неозорі лінгвістичні знання зазнають у К. Тищенка спочатку попередньої **концентрації**. У кожному розділі книжки, зокрема в параграфах про мови світу, діалекти, ідіолекти, структури, мовні знаки, історію мови і мов, автор подає багато своїх узагальнень, що доповнюють лінгвістику новими компактними блоками рясних і водночас дбайливо «упакованих» наукових фактів. Тут і оригінальне авторське системне зведення об'єктів (одиниць) мовознавства (5 масштабів, 21 рівень); і пояснення будови лінгвознака з 6 складників: денотат (рiч), десигнат (образ речі), сигніфікат (поняття про рiч), сигніфікант (поняття про звучання слова), десигнант (образ звучання слова), денотант (реальне звучання слова, ім'я); і авторські розробки спільної частотної лексики близькоспоріднених мов; і вперше виявлені авто-

ром інтригуючі закономірності розподілу 1111 мов світу за демографічною потужністю між родинами мов; і характеристики 85 дотепер відкритих законів і закономірностей мовознавства (до речі, це зведення можна знайти тільки в цій книжці, бо енциклопедіям більшість з них невідомі). Дуже інформативні графіки, що висвітлюють динаміку світового процесу письмового перекладу, вперше укладені вченим на підставі даних щорічників ЮНЕСКО; цікаві теоретичні інтерпретації нових статистичних даних про мови світу, зокрема вегікулярні мови; зіставні таблиці звертань до тварин, як і класифікація реліктових синкретичних предикативів (голосових сигналів, звертань до тварин і дітей, звуконаслідувань) в українській мові та багатьох інших явищ.

Багата на авторські творчі знахідки, вкрай насичена лінгвістичними даними, друга половина книжки К. Тищенка надійно спирається на філософський фундамент першої, загальнонаукової половини, де проаналізовано широке коло гносеологічних, епістеміологічних, логічних проблем. Цей розгляд підпорядкований єдиній меті: з'ясувати місце власне лінгвістичних і нелінгвістичних знань у системі пізнання мови. У вітчизняному мовознавстві це перша з праць такого плану, де зібрано стільки цікавого про мови й мовознавство.

Як засвідчив у своїй рецензії на рукопис книги проф. С. В. Семчинський, «коріня запропонованої автором метатеоретичної концепції — у самій природі досліджуваного: хоча колись Ф. Бекон сказав «Books must follow sciences, and not sciences for books»¹, проте К. М. Тищенко написав книжку, якій відповідає мовознавча наука... Якщо користуватися термінологією Куна, то нам запропоновано нову парадигму мовознавчої теорії, яка має повне право на життя, але зроблено це не за рахунок революційної зміни однієї парадигми іншою, а саме з урахуванням досягнень всіх попередніх парадигм. Іншими словами, це своєрідна кумулятивна парадигма». Близьку думку висловлює і проф. І. П. Білецька, зазначаючи, що книжка «задумана й виконана в рамках нової (метатеоретичної) парадигми, що розглядає науку про мову не як архіпелаг дисциплін, але як науковий ландшафт, об'єднаний загальною концепцією».

Фундаментальна наукова праця К. М. Тищенка названа львівськими мовознавцями І. Є. Грицютенком і Ф. С. Бацевичем «повним компендіумом сучасних металінгвістичних знань», який заслуговує на знайомство з ним найширшого загалу лінгвістів. Критики окремо виділяють як позитивну рису її концепції тісний зв'язок з дидактичними аспектами науки, адже у книзі «вперше теоретично розв'язано істотну для психології навчання і дидактики проблему побудови так званої **повної орієнтаційної основи** при навчанні мов і мовознавства» (проф. О. Ф. Бондаренко). Теоретичним досягненням визнали книжку

¹ Книжки мають відповідати наукам, а не науки книжкам (англ.).

також акад. РАН Ю. С. Степанов, філософ проф. І. В. Бичко, канд. філол. наук А. А. Медведєв, акад. Баскійської академії Е. Кнерр, проф. М. В. Шеремета (Мінськ) та інші вчені.

Осердя книги становить новаторська узагальнена матриця лінгвістичних знань, яка, за словами А. А. Медведєва, «являє собою якісно нове синергетичне утворення: автору слід було знайти управу на енергетизм численних фактів, правил і теорій, що заявляють про себе як про самостійні, самодостатні і тому чинять опір при оперуванні з ними... Це потужна дедуктивна побудова з міцним опертям, надійним кріпленням і спрямованими в майбутнє прогонами конструкцій — адже вона принципово відкрита для нарощування новими даними й категоріями». З такою оцінкою погоджується і О. Ф. Бондаренко, коли пише: «Не можна не відзначити потужності й відкритості створеної автором метатеоретичної моделі мовознавства, прогностичний потенціал якої дозволяє вмістити в себе живий, імовірнісний, незорий, а однак „впійманий“ таки автором у сіті матричного аналізу світ мови». Як слушно зауважує далі цей дослідник, саме «виникнення метатеорії, тобто операціоналізація попереднього знання, є разом з тим такий вихід за межі узагальнюваної та відрефлексованої системи знань, який означає завершення розвитку та існування науки в її попередній формі (пор. теорему Геделя про неповноту). Книжка „Метатеорія мовознавства“ є історичним свідченням завершення епохи класичної науки про мову... Безпрецедентне за своїми масштабами, дослідження К. М. Тищенка вводить лінгвістику, цю вельмишановну наукову дисципліну, до імовірнісного, динамічного, завжди відкритого прийдешності світу, — яким його розуміє сучасна посткласична наука».

На цій піднесеній ноті можна було б і поставити крапку. Однак попередимо: читати цю книжку важко. Проте, коли читач побажає уважно простежити за думкою автора і піднятися разом із ним до вершин знань, перед ним відкриється широчінь і захопливі обрії мовознавчої науки.

Ніна Клименко

ЛІТЕРАТУРА

1. Абрамова Н. Г. Принцип целостности и синтез знания // Синтез современного научного знания.— М., 1973.— С. 275—293.
2. Автономова Н. С. Миф: хаос и логос // Заблуждающийся разум?: Многообразие вненаучного знания.— М., 1990.— С. 30—57.
3. Акчурин И. А. Некоторые закономерности развития знания и проблемы его синтеза // Синтез современного научного знания.— М., 1973.— С. 197—223.
4. Александрова О. В. Некоторые вопросы логики, методологии и философии языка // Вопросы языкознания.— 1985.— № 6. С. 70—76.
5. Алексеев В. П. Происхождение народов Восточной Европы.— М., 1969.— 354 с.
6. Алексеев П. М. Квантитативная типология текста — Л., 1988.— 76 с.
7. Амосов Н. М. Моделирование информации и программ в сложных системах // Вопросы философии.— 1963.— № 12.— С. 26—34.
8. Андреев Н. Д. Раннеиндоевропейский праязык.— М., 1986.— 328 с.
9. Андрущенко В. М. К вопросу об использовании коэффициента стабильности в качестве меры употребительности // Исследования в области вычислительной лингвистики и лингвостатистики.— М., 1978.— С. 3—40.
10. Апресян Ю. Д. Формальная модель языка и представление лексикографических знаний // Вопросы языкознания.— 1990.— № 6.— С. 123—139.
11. Арапов М. В. Квантитативная лингвистика.— М., 1988.— 185 с.

12. Арапов М. В., Херц М. М. Математические методы в исторической лингвистике.— М., 1974.— 168 с.
13. Атлас української мови. В 3-х т.— К., 1984.— Т. I.— 498 с.
14. Афанасьев В. Г. Моделирование как метод исследования социальных систем // Системные исследования. Методологические проблемы. Ежегодник 1982.— М., 1982.— С. 26—46.
15. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов.— М., 1966.— 603 с.
16. Ахманова О. С. Терминология лингвистическая // Лингвистический энциклопедический словарь.— М., 1990.— С. 509.
17. Ахундов М. Д., Борисов В. И., Тюхтин В. С. Интегративные науки и системные исследования // Синтез современного научного знания.— М., 1973.— С. 224—239.
18. Ахутина Т. В. Порождение речи. Нейролингвистический анализ синтаксиса.— М., 1989.— 216 с.
19. Баженов Л. Б. Структура и функции естественнонаучной теории // Синтез современного научного знания.— М., 1973.— С. 390—420.
20. Баженов Л. Б. Методологические регулятивы в научном исследовании // Природа научного открытия: Философско-методологический анализ.— М., 1986.— С. 144—155.
21. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка.— М., 1955.— 416 с.
22. Батороев К. Б. Аналогии и модели в познании.— Новосибирск, 1981.— 319 с.
23. Белецкий А. А. Лексикология и теория языкознания.— К., 1972.— 211 с.
24. Березин Ф. М. История лингвистических учений.— М., 1975.— 304 с.
25. Березин Ф. М. Головин Б. Н. Общее языкознание.— М., 1979.— 416 с.
26. Бернштейн Н. А. Новые линии развития в физиологии и их соотношение с кибернетикой // Философские вопросы физиологии высшей нервной деятельности и психологии.— М., 1963.— С. 299—322.

27. Бирюков Б. Ф. Синтез знания и формализация // Синтез современного научного знания.— М., 1973.— С. 447—474.
28. Білецький А. О. Гідронімія Кримського півострова (грецький шар) // Питання гідроніміки.— К., 1971.— С. 38—46.
29. Білецький А. О. Програма курсу загального мовознавства. Для студ. філологічного ф-ту.— К., 1972.— 50 с.
30. Білецький А. О. Про мову і мовознавство.— К., 1997.— 223 с.
31. Біологічний словник / За ред. І. Г. Підоплічка та ін.— К., 1974.— 552 с.
32. Блауберг И. В., Мирский Э. М., Садовский В. Н. Системный подход и системный анализ // Системные исследования. Методологические проблемы. Ежегодник 1982.— М., 1982.— С. 47—64.
33. Блумфилд Л. Язык.— М., 1968.— 607 с.
34. Бодуэн де Куртене И. А. Некоторые общие замечания о языковедении и языке // Звегинцев В. А. История языкознания XIX и XX веков в очерках и извлечениях.— Ч. I.— М. 1960.— С. 226—246.
35. Боно Э. де. Рождение новой идеи: О нешаблонном мышлении.— М., 1976.— 144 с.
36. Бор Н. Атомная физика и человеческое познание.— М., 1961.— 151 с.
37. Боровський Я. Є. Походження Києва. Історіографічний нарис.— К., 1987.— 152 с.
38. Брайчевський М. Ю. Коли і як виник Київ.— К., 1963.— 164 с.
39. Брайчевський М. Ю. Походження Русі.— К., 1968.— 224 с.
40. Бройль Л. де. По тропам науки.— М., 1962.— 408 с.
41. Брунер Дж. Психология познания.— М., 1977.— 412 с.
42. Бугай А. С. Змійові вали — літопис Землі Київської.— К., 1971.— 24 с.

43. Будагов Р. А. Введение в науку о языке.— М., 1958.— 453 с.
44. Быстрицкий Е. К. Практическое знание в мире человека // Заблуждающийся разум?: Многообразие вненаучного знания.— М., 1990.— С. 210—238.
45. Бѣчко И. В. и др. Методологический анализ историко-философского знания.— К., 1984.— 192 с.
46. Ван Дейк Т. А. Язык. Познание. Коммуникация.— М., 1989.— 312 с.
47. Ванагас А. П. К вопросу о финно-угорском субстрате в литовской гидронимии // Питання гідроніміки.— К., 1971.— С. 146—152.
48. Вандриес Ж. Язык.— М.— Л., 1937.— 410 с.
49. Васильев С. А. Философский анализ гипотезы лингвистической относительности.— К., 1974.— 136 с.
50. Васильева Н. В. Термин // Лингвистический энциклопедический словарь.— М., 1990.— С. 508—509.
51. Вахек Й. Лингвистический словарь Пражской школы.— М., 1964.— 350 с.
52. Ващенко В. С. Фрагменти з українського мовознавства.— Дніпропетровськ, 1989.— 80 с.
53. Вейн А. М., Каменецкая Б. И. Память человека.— М., 1973.— 209 с.
54. Венцковский Л. Э. Философские проблемы развития науки. Современные исследования: 70-е годы.— М., 1982.— 192 с.
55. Вертгеймер М. Продуктивное мышление.— М., 1987.— 336 с.
56. Ветров А. А. Методологические проблемы современной лингвистики.— М., 1973.— 96 с.
57. Ветров А. А. Семиотика и ее основные проблемы.— М., 1968.— 264 с.
58. Виноградов В. А. Таксономия // Лингвистический энциклопедический словарь.— М., 1990.— С. 504.

59. Виноградов В. А., Гинзбург Е. Л. Система, ее актуализация и описание // Системные исследования. Ежегодник 1971.— М., 1972.— С. 93—102.
60. Ворожцов В. П., Москаленко А. Т., Шубина М. П. Гносеологическая природа и методологическая функция научной теории.— Новосибирск, 1990.— 288 с.
61. Вступ до мовознавства. Вип. I. Програма та робочі плани вивчення курсу.— К., 1962.— 32 с.
62. Гаджиева Н. З. Принципы ареального описания языков // Принципы описания языков мира.— М., 1976.— С. 164—202.
63. Газов-Гинзберг А. М. Был ли язык изобразителен в своих истоках?— М., 1965.— 184 с.
64. Гамкрелидзе Т. В., Иванов Вяч. Вс. Индоевропейский язык и индоевропейцы. В 2-х т.— Тбилиси, 1984.— 1331 с.
65. Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів.— К., 1985.— 360 с.
66. Гвишиани Д. М. Теоретико-методологические основания системных исследований и разработка проблем глобального развития // Системные исследования. Методологические проблемы. Ежегодник 1982.— М., 1982.— С. 7—25.
67. Гвишиани Н. Б. Метаязык // Лингвистический энциклопедический словарь.— М., 1990.— С. 297—298.
68. Гегель Г. В. Ф. // Лекции по истории философии. Кн. I—III.— Сочинения. Т. IX—XI. М.— Л., 1932—1935.— 313, 457, 527 с.
69. Гегель Г. В. Ф. Наука логики. Т. 1. Учение о бытии.— М. 1970.— 501 с.
70. Гегель Г. В. Ф. Наука логики. Т. 3. Учение о понятии.— М., 1972.— 374 с.
71. Гельфанд И. М., Цетлин М. Л. О некоторых способах управления сложными системами // Успехи математических наук. Т. 17. Вып. 1 /103/.— М., 1962.— С. 3—25.
72. Глисон Г. Введение в дескриптивную лингвистику.— М. 1959.— 486 с.

73. Говердовский В. И. Диалектика коннотации и денотации /Взаимодействие эмоционального и рационального в лексике // Вопросы языкознания.— 1985.— № 2.— С. 71—79.
74. Головин Б. Н. Введение в языкознание.— М., 1978.— 320 с.
75. Головин Б. Н. Язык и статистика.— М., 1971.— 192 с.
76. Городецкий Б. Ю. Основы концептуального аппарата лингвистической типологии // Лингвистическая типология.— М., 1985.— С. 64—73.
77. Горохов В. Г. Множественность представлений системы и постановка проблемы системного эталона // Системные исследования. Ежегодник 1971.— М., 1972.— С. 72—78.
78. Горский Д. П. О соотношении точного и неточного в точных науках // Логика и методология науки.— М., 1967.— С. 101—107.
79. Готт В. С., Урсул А. Д. Общенаучные понятия и их роль в познании.— М., 1975.— 64 с.
80. Григорьев В. П. Грамматика идиостиля. В. Хлебников.— М., 1983.— 224 с.
81. Гринберг Дж. Некоторые грамматические универсалии, преимущественно касающиеся порядка значимых элементов // Новое в лингвистике. Вып. 5.— М., 1970.— С. 114—162.
82. Гринченко Б. Словарь української мови. В 4-х т.— К., 1907—1912.— 494 с., 573 с., 506 с., 563 с.
83. Грязнов Б. С., Дынин Б. С., Никитин Е. П. Теория и ее объект.— М., 1973.— 248 с.
84. Гулыга А. В. Миф как философская проблема // Античная культура и современная наука.— М., 1985.— С. 271—276.
85. Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию.— М., 1984.— 400 с.
86. Гумилев Л. Н. Древняя Русь и Великая Степь.— М., 1989.— 766 с.
87. Гусев С. С., Тульчинский Г. Л. Проблема понимания в философии. Философско-гносеологический анализ.— М., 1985.— 192 с.

88. Деглин В. Л. Функциональная асимметрия — уникальная особенность мозга человека // Наука и жизнь.— 1975.— № 1.— С. 104—115.
89. Делокаров К. Х. Наука и диалектический характер рациональности // Интуиция, логика, творчество.— М., 1987.— С. 155—168.
90. Десницкая А. В. О понятии вторичного генетического родства и о его значении для исследования проблем балканистики // Вопросы языкознания.— 1990.— № 1.— С. 38—44.
91. Ди Пьетро Р. Дж. Языковые структуры в контрасте // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 25.— М., 1989.— С. 82—121.
92. Дорошенко С. І., Дудик П. С. Вступ до мовознавства.— К., 1974.— 296 с.
93. Дубинин Н. П., Лисеев И. К. Генетика и проблема интеграции знания в современной биологии // Синтез современного научного знания.— М., 1973.— С. 604—625.
94. Дышлевый П. С. Естественнонаучная картина мира как форма синтеза знаний // Синтез современного научного знания.— М., 1973.— С. 94—120.
95. Елфимов Г. М. Возникновение нового. Философский очерк.— М., 1983.— 188 с.
96. Ельмслев Л. Можно ли считать, что значения слов образуют структуру? // Новое в лингвистике. Вып. 2.— М., 1962.— С. 117—136.
97. Ельмслев Л. Прологомены к теории языка // Новое в лингвистике. Вып. 1.— М., 1960.— С. 264—389.
98. Енгельс Ф. Діалектика природи.— К., 1977.— 382 с.
99. Жариков Е. С. Научный поиск.— К., 1967.— 152 с.
100. Жилко Ф. Т. Нариси з діалектології української мови.— К., 1966.— 307 с.
101. Жлуктенко Ю. О. Мовні контакти.— К., 1966.— 136 с.
102. Журавлев В. К. Внешние и внутренние факторы языковой эволюции.— М., 1982.— 328 с.

103. Жури́нская М. А., Новиков А. И., Ярославцева Е. М. Энциклопедическое описание языков. Теоретические и прикладные аспекты.— М., 1986.— 208 с.
104. Жучкевич В. А. Общая топонимика.— Минск, 1980.— 288 с.
105. Заде Л. Основы нового подхода к анализу сложных систем и процессов принятия решений // Математика сегодня. Сборник переводных статей.— М., 1974.— С. 5—49.
106. Зайлер Г. Инвариантность и вариативность: параметрическая модель исследования языковых универсалий // Вопросы языкознания.— 1988.— № 3.— С. 44—54.
107. Закономерности развития и методы познания современной науки / Под ред. Д. И. Широканова, А. К. Манеева.— Минск, 1978.— 296 с.
108. Захарова К. Ф., Орлова В. Г. Диалектное членение русского языка.— М., 1970.— 168 с.
109. Зачесова И. А., Подклетнова И. М. О структуре словесной памяти // Психологические и психофизиологические исследования речи.— М., 1985.— С. 95—109.
110. Звегинцев В. А. История языкознания XIX и XX веков в очерках и извлечениях. В 2-х ч.— М., 1960.— Ч. 1.— 407 с.— Ч. 2.— 332 с.
111. Звегинцев В. А. Теоретическая и прикладная лингвистика.— М., 1968.— 336 с.
112. Зиндер Л. Р. Общая фонетика.— М., 1979.— 312 с.
113. Зотов А. Ф. Структура научного мышления.— М., 1973.— 182 с.
114. Иваницкий Г. Р. Стратегия научного поиска и исследования автоволновых процессов в распределенных средах // Природа научного открытия. Философско-методологический анализ.— М., 1986.— С. 69—83.
115. Иванов Вяч. Вс. Об исследовании структуры лингвистики и ее языка // Вопросы языкознания.— 1988.— № 2.— С. 23—38.
116. Иванов Вяч. Вс. Языкознание // Лингвистический энциклопедический словарь.— М., 1990.— С. 618—622.

117. Иванов В. Г., Лезгина М. Л. Детерминация научного поиска.— Л., 1978.— 206 с.
118. Иллич-Свитыч В. М. Опыт сравнения ностратических языков. Вып. 1—3.— М., 1971—1984.
119. Ингве В. Гипотеза глубины // Новое в лингвистике. Вып. 4.— М., 1965.— С. 126—138.
120. Кабардов М. К. О диагностике языковых способностей // Психологические и психофизиологические исследования речи.— М., 1985.— С. 176—202.
121. Канделаки Т. Л. Основные группировки терминологических единиц упорядоченных терминологий // Вопросы языкознания.— 1987.— № 6.— С. 84—89.
122. Канделаки Т. Л. Семантика и мотивированность терминов.— М., 1977.— 167 с.
123. Кант И. Сочинения. В 6-ти т.— М., 1961—1967.— Т. 3.— М., 1964.— 799 с.
124. Караулов Ю. Н. Общая и русская идеография.— М., 1976.— 356 с.
125. Карнап Р. Значение и необходимость. Исследование по семантике и формальной логике.— М., 1959.— 382 с.
126. Карпенко Ю. О. Вступ до мовознавства.— К., Одеса, 1983.— 191 с.
127. Касевич В. Б. Элементы общей лингвистики.— М., 1977.— 184 с.
128. Кедров Б. М. Диалектический путь теоретического синтеза современного естественнонаучного знания (о типологии синтетических процессов в науке) // Синтез современного научного знания.— М., 1973.— С. 9—59.
129. Кибрик А. Е. Типология: таксономическая или объяснительная, статическая или динамическая // Вопросы языкознания.— 1989.— № 1.— С. 5—15.
130. Киселевский А. И. Языки и метаязыки энциклопедий и толковых словарей.— Минск, 1977.— 173 с.
131. Кликс Ф. Пробуждающееся мышление: История развития человеческого интеллекта.— К., 1985.— 296 с.

132. Климов Г. А. Вопросы контенсивно-типологического описания языков // Принципы описания языков мира.— М., 1976.— С. 122—163.
133. Климов Г. А. К взаимоотношению генеалогической, типологической и ареальной классификации языков // Теоретические основы классификации языков мира.— М., 1980.— С. 6—23.
134. Климов Г. А. Очерк общей теории эргативности.— М., 1973.— 264 с.
135. Климов Г. А. Принципы контенсивной типологии.— М., 1983.— 224 с.
136. Климов Г. А. Типология языков активного строя.— М., 1977.— 320 с.
137. Клычков Г. С. Теория верификации в сравнительно-историческом языкознании // Теория и методология языкознания.— М., 1989.— С. 93—189.
138. Кобилянський Б. В. Короткий огляд історії мовознавства.— К., 1964.— 153 с.
139. Кобрин Р. Ю. Языковые отношения и базовые единицы языка // Вопросы языкознания.— 1987.— № 5.— С. 31—39.
140. Ковалик І. І., Самійленко С. П. Загальне мовознавство. Історія лінгвістичної думки.— К., 1985.— 216 с.
141. Кодухов В. И. Введение в языкознание.— М., 1987.— 288 с.
142. Кодухов В. И. Общее языкознание.— М., 1974.— 303 с.
143. Колшанский Г. В. Паралингвистика.— М., 1974.— 81 с.
144. Комаров А. П. О внутренних противоречиях языка: Мировоззренческий аспект в преподавании лингвистических дисциплин.— Алма-Ата, 1988.— 152 с.
145. Комиссаров В. Н. Слово о переводе (Очерк лингвистического учения о переводе).— М., 1973.— 216 с.
146. Кондаков Н. И. Логический словарь-справочник.— М., 1975.— 720 с.
147. Копнин П. В. Диалектика, логика, наука.— М., 1973.— 464 с.

148. Короткий психологічний словник /Ред. В. І. Войтко.— К., 1976.— 191 с.
149. Коршунов А. М., Мантатов В. В. Теория отражения и эвристическая роль знаков.— М., 1974.— 216 с.
150. Косериу Э. Контрастивная лингвистика и перевод: их соотношение // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 25.— М., 1989.— С. 63—81.
151. Котина С. В. Проблемная ситуация как аспект научного творчества // Природа научного открытия. Философско-методологический анализ.— М., 1986.— С. 183—191.
152. Кривонос Б. А. О соотношении единиц языка и форм мышления // Вопросы языкознания.— 1989.— № 1.— С. 44—54.
153. Кротевич Є. В., Родзевич Н. С. Словник лінгвістичних термінів.— К., 1957.— 236 с.
154. Крымский С. Б. Логико-гносеологические условия постановки проблемы нового знания // Пути формирования нового знания в современной науке.— К., 1983.— С. 9—27.
155. Крючков Г. Г. Современная орфография французского языка.— К., 1987.— 184 с.
156. Крючков Г. Г., Мамотенко М. П., Петров С. С., Тищенко К. Н., Хлопук В. С. Интенсивный курс французского языка.— К., 1984.— 304 с.
157. Кузнецов А. Аксиома // Философская энциклопедия. В 5-ти т.— М., 1960—1970.— Т. I.— С. 31—32.
158. Кузнецов И. В. Преемственность, единство и минимизация знания — фундаментальные черты научного метода // Материалистическая диалектика и методы естественных наук.— М., 1968.— С. 322—366.
159. Кузьмин В. П. Принцип системности в теории и методологии К. Маркса.— М., 1980.— 312 с.
160. Кузьмин В. П. Системный подход в современном научном познании // Вопросы философии.— 1980а.— № 1.— С. 55—73.
161. Кураев В. И. Формализация языка науки и философское исследование // Философия, методология, наука.— М., 1972.— С. 86—128.

162. Куусинен М. Э., Суханова В. С. Учебный русско-финский словарь глагольного управления.— М., 1988.— 544 с.
163. Лабов У. Отражение социальных процессов в языковых структурах // Новое в лингвистике. Вып. 7.— М., 1975.— С. 320—335.
164. Лебедев А. Н. Единицы памяти и связанные с ними особенности речи // Психологические и психофизиологические исследования речи.— М., 1985.— С. 26—44.
165. Лейбниц Г. В. Сочинения. В 4-х т.— М., 1982—1989.— Т. 2.— М., 1983.— 686 с.
166. Леонтьев А. А. Проблема глоттогенеза в современной науке // Энгельс и языкознание.— М., 1972.— С. 135—157.
167. Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В. Н. Ярцева.— М., 1990.— 685 с.
168. Лисицкий В. А. Философские методы и лингвистические приемы исследования.— Воронеж, 1978.— 80 с.
169. Литвинов В. П. Движение теоретического понятия (на материале «перфекта») // Методологические и философские проблемы языкознания и литературоведения.— Новосибирск, 1984.— С. 176—185.
170. Личностные аспекты языкового общения / Ред. И. П. Суцов.— Калинин, 1989.— 161 с.
171. Лосев А. Ф. В поисках построения общего языкознания как диалектической системы // Теория и методология языкознания.— М., 1989.— С. 5—92.
172. Лосев А. Ф. Знак, символ, миф. Труды по языкознанию.— М., 1982.— 480 с.
173. Лосев А. Ф. Философия имени.— М., 1990.— 272 с.
174. Лурия А. Р. Основы нейропсихологии.— М., 1973.— 375 с.
175. Ляпунов А. А. В чем состоит системный подход к изучению реальных объектов сложной природы? // Системные исследования. Ежегодник 1971.— М., 1972.— С. 5—17.
176. Майр Э. Зоологический вид и эволюция.— М., 1968.— 599 с.

177. Макаров М. Г. Сложность и вариативность категорий диалектики.— Л., 1988.— 182 с.
178. Мамардашвили М. К. Формы и содержание мышления.— М., 1968.— 190 с.
179. Мамудян М. Лингвистика.— М., 1985.— 200 с.
180. Мамчур Е. А., Илларионов С. В. Регулятивные принципы построения теории // Синтез современного научного знания.— М., 1973.— С. 355—389.
181. Мареев С. Н. Диалектика логического и исторического и ее место в логико-методологической концепции Маркса // Вопросы философии.— 1977.— № 2.— С. 36—45.
182. Маркушевич А. И. Совершенствование образования в условиях технической революции // Проблемы социалистической педагогики.— М., 1973.— С. 206—241.
183. Марр Н. Я. Баскско-кавказские лексические параллели.— Тбилиси, 1987.— 192 с.
184. Мартынов В. В. Язык в пространстве и времени. К проблеме глоттогенеза славян.— М., 1983.— 108 с.
185. Марузо Ж. Словарь лингвистических терминов.— М., 1960.— 436 с.
186. Маслов Ю. С. Введение в языкознание.— М., 1975.— 328 с.
187. Маслова В. А. К построению психолингвистической модели коннотации // Вопросы языкознания.— 1989.— № 1.— С. 108—120.
188. Материалисты Древней Греции. Сборник текстов Гераклита, Демокрита и Эпикура / Ред. М. А. Дынник.— М., 1955.— 239 с.
189. Мельничук А. С. К. Маркс и развитие современного языкознания // Известия АН СССР, серия литературы и языка.— 1983.— № 3.— С. 195—204.
190. Мельничук О. С. Методологічні пошуки в нових підходах до висвітлення мови // Мовознавство.— 1991.— № 3.— С. 3—11.
191. Меркулов И. П. К анализу понятия «динамической простоты» // Философия, методология, наука.— М., 1972.— С. 186—201.

192. Месарович М., Такахага Я. Общая теория систем: Математические основы.— М., 1978.— 311 с.
193. Методичні вказівки з системного застосування основної термінології мовознавства / Укл. К. М. Тищенко.— К., 1989.— 48 с.
194. Методичні вказівки по вдосконаленню використання в навчальному процесі світоглядної та лінгвістичної проблематики праць класиків марксизму-ленінізму / Укл. К. М. Тищенко.— К., 1985.— 36 с.
195. Милитарев А. Ю. Афразийско-индоевропейские лексические связи // Ирано-афразийские языковые контакты.— М., 1987.— С. 98—108.
196. Мириманова М. С. Информационная потребность как психологическая проблема // НТИ. Сер. 1.— 1987.— № 4.— С. 1—4.
197. Молчанов Ю. Б. Проблема синтеза различных концепций времени // Синтез современного научного знания.— М., 1973.— С. 587—603.
198. Моль А. Социодинамика культуры.— М., 1973.— 406 с.
199. Мурзаев Э. М. Словарь народных топографических терминов.— М., 1984.— 653 с.
200. Мухин А. М. Е. Д. Поливанов и проблема лингвистических единиц // Материалы конференции «Актуальные вопросы современного языкознания и лингвистическое наследие Е. Д. Поливанова».— Самарканд, 1964.— Т. I.— С. 6—9.
201. Налетов И. З. Причинность и теория познания.— М., 1975.— 204 с.
202. Налимов В. В. Вероятностная модель языка.— М., 1979.— 303 с.
203. Налимов В. В. Теоретическая биология? Ее все еще нет // Знание-сила.— 1979а.— № 7.— С. 9—10.
204. Народы мира. Историко-этнографический справочник / Ред. Ю. В. Бромлей.— М., 1988.— 624 с.
205. Наулко В. І. Карта сучасного етнічного складу населення Української РСР. З пояснювальним текстом: Географічне розміщення народів в УРСР.— К., 1966.— 1 арк., 32 с.

206. Нгуен Куанг Хонг. Общий принцип и разные подходы к выделению основных единиц языка (Опыт сопоставительного изучения европейской и китайской лингвистической традиции) // Вопросы языкознания.— 1985.— № 1.— С. 89—96.
207. Нерознак В. П. Языковые союзы. Предпосылки создания общей теории // Лингвистическая типология.— М., 1985.— С. 194—200.
208. Никаноров С. П. Системный анализ и системный подход // Системные исследования. Ежегодник 1971.— М., 1972.— С. 55—71.
209. Никитин Е. П. Объяснение — функция науки.— М., 1970.— 280 с.
210. Никитин Е. П. Открытие и обоснование.— М., 1988.— 221 с.
211. Никитин Е. П. Природа обоснования. Субстратный анализ.— М., 1981.— 176 с.
212. Никитина С. Е. Семантический анализ языка науки: на материале лингвистики / Отв. ред. Н. А. Слюсарева.— М., 1987.— 141 с.
213. Никитина С. Е. Тезаурус по теоретической и прикладной лингвистике.— М., 1978.— 376 с.
214. Никкель Г. Контрастивная лингвистика и обучение иностранным языкам // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 25.— М., 1989.— С. 350—365.
215. Николаева Т. М. Теория текста // Лингвистический энциклопедический словарь.— М., 1990.— С. 508.
216. Новик И. Б. Синтез знаний и проблема оптимизации научного творчества // Синтез современного научного знания.— М., 1973.— С. 294—320.
217. Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XXV. Контрастивная лингвистика.— М., 1989.— 437 с.
218. Носенко И. А. Начала статистики для лингвистов.— М., 1981.— 157 с.
219. Общее языкознание. Внутренняя структура языка / Отв. ред. Б. А. Серебренников.— М., 1972.— 565 с.

220. Общее языкознание. Методы лингвистических исследований / Отв. ред. Б. А. Серебренников.— М., 1973.— 320 с.
221. Общее языкознание. Программа для филологических факультетов университетов.— М., 1977.— 8 с.
222. Общее языкознание. Формы существования, функции, история языка / Отв. ред. Б. А. Серебренников.— М., 1970.— 604 с.
223. Общеславянский лингвистический атлас: Материалы и исследования 1971.— М., 1974.— 108 с.
224. Общеславянский лингвистический атлас: Серия лексико-словообразовательная. Вып. I. Животный мир.— М., 1988.— 190 с.
225. Омеляновский М. Э. Аксиоматика и поиск основополагающих принципов и понятий в физике // Синтез современного научного знания.— М., 1973.— С. 323—354.
226. Онтология языка как общественного явления / Ред. Г. В. Степанов, В. З. Панфилов.— М., 1983.— 312 с.
227. Орлов Ю. К. Модель частотной структуры лексики // Исследования в области вычислительной лингвистики и лингвостатистики.— М., 1978.— С. 59—118.
228. Орлов Ю. К. Невидимая гармония // Число и мысль. Вып. 3.— М., 1980.— С. 70—106.
229. Отрицание и полагание / Отв. ред. М. А. Парнюк.— К., 1990.— 296 с.
230. Паламарчук Л. С. Українська радянська лексикографія.— К., 1978.— 204 с.
231. Панфилов В. З. Взаимодействие языка и мышления.— М., 1971.— 232 с.
232. Петров В. В. Идеи современной феноменологии и герменевтики в лингвистическом представлении знаний // Вопросы языкознания.— 1990.— № 6.— С. 102—109.
233. Петров В. В. Язык и логическая теория: в поисках новой парадигмы // Вопросы языкознания.— 1988.— № 2.— С. 39—48.
234. Пиотровский Р. Г. Информационные измерения языка.— М., 1968.— 116 с.
235. Пирс Дж. Символы, сигналы, шумы. Закономерности и процессы передачи информации.— М., 1967.— 335 с.

236. Півторак Г. П. Діалектна диференціація української мови у світлі етно- і глотогенезу східних слов'ян // Мовознавство.— 1988.— № 2.— С. 64—69.
237. Півторак Г. Українці: звідки ми і наша мова.— К., 1993.— 200 с.
238. Платонов К. К., Голубев Г. Г. Психология.— М., 1977.— 248 с.
239. Пономаренко Л. О., Кучеренко І. Д. Українсько-англійський словник лінгвістичних термінів.— К., 1967.— 46 с.
240. Попов А. И. К изучению гидронимики Украины // Питання гідроніміки.— К., 1971.— С. 32—38.
241. Попов А. И. Названия народов СССР: Введение в этнонимистику.— Л., 1973.— 171 с.
242. Попович М. В. Новое знание и проблема анализа и синтеза // Пути формирования нового знания в современной науке.— К., 1983.— С. 47—79.
243. Порус В. Н. Искусство и понимание: сотворение смысла // Заблуждающийся разум?: Многообразие вненаучного знания.— М., 1990.— С. 256—277.
244. Поршнев Б. Ф. О начале человеческой истории: Проблемы палеопсихологии.— М., 1974.— 488 с.
245. Поршнев Б. Ф. Социальная психология и история.— М., 1979.— 232 с.
246. Постовалова В. И., Шрейдер Ю. А. Рецензия на кн.: Степанов Ю. С. В трехмерном пространстве языка. Семиотические проблемы лингвистики, философии, искусства // Вопросы языкознания.— 1988.— № 2.— С. 139—143.
247. Почепцов О. Г. Языковая ментальность: Способ представления мира // Вопросы языкознания.— 1990.— № 6.— С. 110—122.
248. Програма з основ мовознавства / Укл. К. М. Тищенко.— К., 1973.— 16 с.
249. Програма курсу «Загальне мовознавство» для студентів філологічних факультетів / Укл. С. В. Семчинський.— К., 1986.— 16 с.

250. Програма курсу «Основи наукових досліджень» для студентів факультетів романо-германської філології / Укл. К. М. Тищенко.— К., 1991.— 12 с.
251. Программа дисциплины «Введение в языкознание». Для гос. ун-тов / Сост. Ю. С. Маслов.— М., 1988.— 16 с.
252. Программа комплексного изучения четырех романских языков / Гост. И. И. Магушинец, К. Н. Тищенко.— К., 1988.— 23 с.
253. Психология: Словарь / Под ред. А. В. Петровского и М. Г. Ярошевского.— М., 1990.— 264 с.
254. Психологічний словник / За ред. В. І. Войтка.— К., 1982.— 216 с.
255. Ракитов А. И. Анатомия научного знания.— М., 1969.— 206 с.
256. Ракитов А. И. Философские проблемы науки: Системный подход.— М., 1977.— 270 с.
257. Регирер Е. И. Развитие способностей исследователя.— М., 1969.— 230 с.
258. Реформатский А. А. Введение в языкознание.— М., 1967.— 542 с.
259. Робоча програма курсу «Основи мовознавства» / Укл. К. М. Тищенко.— К., 1980.— 19 с.
260. Рождественский Ю. В. Лекции по общему языкознанию.— М., 1990.— 384 с.
261. Розенталь Д. Э., Теленкова М. А. Словарь-справочник лингвистических терминов.— М., 1976.— 544 с.
262. Розов М. А. Пути научных открытий // Вопросы философии.— 1981.— № 8.— С. 138—147.
263. Романова Н. П. Язык науки как результат и источник познания // Методологические и философские проблемы языкознания и литературоведения.— Новосибирск, 1984.— С. 42—56.
264. Романова Н. П., Черемисина М. И. Лингвистическая терминология в системе и развитии.— Новосибирск, 1987.— 92 с.
265. Рузавин Г. И. Научная теория: Логико-методологический анализ.— М., 1978.— 244 с.

266. Русский язык: Энциклопедия / Гл. ред. Ф. П. Филин.— М., 1979.— 431 с.
267. Рыбаков Б. А. Древняя Русь: Сказания, былины, летописи.— М., 1963.— 362 с.
268. Сачков Ю. В. Процессы обобщения в синтезе знаний // Синтез современного научного знания.— М., 1973.— С. 421—446.
269. Сводеш М. К вопросу о повышении точности в лексикостатистическом датировании // Новое в лингвистике. Вып. 1.— М., 1960.— С. 53—87.
270. Сгалл П. К программе лингвистики текста // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 8.— М., 1978.— С. 79—88.
271. Седов В. В. Происхождение и ранняя история славян.— М., 1979.— 156 с.
272. Селье Г. От мечты к открытию: Как стать ученым.— М., 1987.— 368 с.
273. Семенец О. Е. Социальный контекст и языковое развитие.— К., 1985.— 176 с.
274. Семенець О. Є. Соціальні процеси і мовна дійсність: Англійська мова в країнах Азії і Африки.— К., 1984.— 192 с.
275. Семенець О. Є. Соціолінгвістична типологія варіантів поліетнічної мови // Мовознавство.— 1986.— № 5.— С. 8—13.
276. Семенюк Э. П. Общенаучные категории и подходы к познанию: Философский анализ.— Львов, 1978.— 175 с.
277. Семчинський С. В. Загальне мовознавство.— К., 1999.— 413 с.
278. Сепир Э. Язык.— М., 1934.— 223 с.
279. Серебренников Б. А. Законы развития языка // Лингвистический энциклопедический словарь.— М., 1990.— С. 159—160.
280. Серебрянников О. Ф., Уемов А. И. Проблема возникновения нового знания и теория умозаключений // Синтез современного научного знания.— М., 1973.— С. 475—498.
281. Скалозуб Л. Г. Вступ до мовознавства: Скорочений конспект лекцій. В 2-х ч.— К., 1971—1973.— Ч. 1.— 47 с.— Ч. 2.— 99 с.

282. Словарь по этике / Под ред. И. С. Кона.— М., 1983.— 448 с.
283. Словарь разговорной лексики французского языка / Сост. Е. Ф. Гринев, Т. Н. Громова.— М., 1988.— 640 с.
284. Словарь-справочник по русской фразеологии / Сост. Я. И. Яранцев.— М., 1985.— 304 с.
285. *Словник української мови. В 11-ти т. / Редкол. І. К. Білодід та ін.— К., 1970—1980.— Т. 4.— К., 1973.— 840 с.
286. Смирнов А. А. Избранные психологические труды. В 2-х т.— М., 1986—1987.— Т.2.— 344 с.
287. Смирнова Е. Д., Таванец П. В. Семантика в логике // Логическая семантика и модальная логика.— М., 1967.— С. 3—53.
288. Сосюр Ф. де. Курс загальної лінгвістики // Пер. з фр. А. Корнійчук, К. Тищенко.— К., 1998.— 324 с.
289. Старостин С. А. Как говорили в палеолите? // Наука и человечество 1990.— М., 1990.— С. 54—56.
290. Степанов Ю. С. В трехмерном пространстве языка: Семиотические проблемы лингвистики, философии, искусства.— М., 1985.— 336 с.
291. Степанов Ю. С. Метод // Лингвистический энциклопедический словарь.— М., 1990.— С. 298—299.
292. Степанов Ю. С. Методы и принципы современной лингвистики.— М., 1975.— 312 с.
293. Степанов Ю. С. Основы общего языкознания.— М., 1975.— 271 с.
294. Степанов Ю. С. Основы языкознания.— М., 1966.— 271 с.
295. Степанов Ю. С. Семиотика.— М., 1971.— 168 с.
296. Степин В. С. К проблеме структуры и генезиса научной теории // Философия, методология, наука.— М., 1972.— С. 158—185.
297. Степин В. С. Становление научной теории: Содержательные аспекты строения и генезиса теоретических знаний физики.— Минск, 1976.— 319 с.

298. Тарасов Е. Ф. Научное наследие К. Маркса и исследование проблем речевого общения // Вопросы языкознания.— 1986.— № 6.— С. 97—104.
299. Тахтаджян А. А. Текстология: история и проблемы // Системные исследования. Ежегодник 1971.— М., 1972.— С. 200—277.
300. Тищенко К. М. Державні мови та етносоціальні стосунки // Мова державна — мова офіційна.— К., 1995.— С. 133—136.
301. Тищенко К. М. Загальна структура лінгвістичних знань // Мовознавство.— 1989.— № 6.— С. 48—52.
302. Тищенко К. М. Контент-аналіз проблематики сучасного сходознавства // Тищенко К. М. Лекції з лінгвістики для сходознавців.— К., 1998.— С. 3—32.
303. Тищенко К. М. Лінгвістичний знак як єдність знаків мови і мовлення // Мовознавство.— 1980.— № 1/79/.— С. 30—34.
304. Тищенко К. М. Про один спосіб квантитативної характеристики рівнів мови // Вісник Київ. ун-ту. Серія іноземної філології.— К., 1974.— № 8.— С. 11—14.
305. Тищенко К. М. Про синтетичну концепцію лінгвістичного знака // Вісник Київ. ун-ту. Серія іноземної філології.— К., 1975.— № 9.— С. 13—16.
306. Тищенко К. М. Складники метатеорії мовознавства // Історико-філологічні науки. Вип. 1.— К., 1991.— С. 90—95.
307. Тищенко К. М. Складокількість як критерій зіставно-стилістичної типології // Теоретичні проблеми лінгвістичної стилістики.— К., 1972.— С. 104—123.
308. Тищенко К. М. Східні мови і метатеорія мовознавства // Східний Світ.— К., 1995. № 1—2 '94.— С. 103—111.
309. Тищенко К. М. Формальна морфологія перського дієслова // Східний Світ.— К., 1996. № 1 '95.— С. 63—67.
310. Тищенко К. М. Частотна українська грамати́ка. Доповідь на I Всесвітньому конгресі Міжнародної Асоціації україністів // Вісник МАУ. Вип. 1.— К., 1991.
311. Тищенко К. Н. Количество во взаимосвязи с качеством и мерой в языке // Вестник Киев. ун-та. Романо-герм. филология. Вып. 13.— К., 1979.— С. 3—6.

312. Тищенко К. Н. Лингвостатистические законы и содержание обучения языку // Вестник Киев. ун-та. Романо-герм. филология. Вып. 19.— К., 1985.— С. 3—8.
313. Тищенко К. Н. О диалектике языкового содержания // Вестник Киев. ун-та. Романо-герм. филология. Вып. 21.— К., 1987.— С. 3—7.
314. Тищенко К. Н. О диалектической сущности синтактики // Содержательные аспекты языковых единиц.— К., 1982.— С. 5—9.
315. Тищенко К. Н. О фонологическом приложении закона Вебера — Фехнера // Вестник Киев. ун-та. Романо-герм. филология. Вып. 14.— К., 1980.— С. 6—8.
316. Тищенко К. Н. Об инвариантной последовательности развития речи в филогенезе и онтогенезе // Актуальные лингво-методические и психолого-педагогические проблемы ускоренного обучения взрослых иностранным языкам. Тезисы докладов.— К., 1990.— С. 6.
317. Тищенко К. Н. Общие лексические изоглоссы восточнославянских и иберокавказских языков // Вопросы языковой структуры.— К., 1976.— С. 45—51.
318. Тищенко К. Н. Пределы действия законов Йеркса — Додсона в обучении языку // Методические указания по проблемам преподавания иностранных языков в вузе (тезисы докладов).— К., 1989а. С. 5—6.
319. Тищенко К. Н. Предельно информативное описание морфологии французского глагола // Вестник Киев. ун-та. Романо-герм. филология. Вып. 15.— К., 1981.— С. 75—78.
320. Тищенко К. Н. Роль оптимизации дидактической структуры языкознания в совершенствовании филологического образования // Вестник Киев. ун-та. Романо-герм. филология. Вып. 24.— К., 1990а.— С. 100—105.
321. Тищенко К. Н. Флективно-акцентуационные типы русского субстантивного склонения // Русское языкознание. Вып. 6.— К., 1983.— С. 17—24.
322. Тищенко К. Н., Боршаговский П. Ф. Перевод и адаптация // Теория и практика перевода. Вып. 8.— К., 1982.— С. 18—28.

323. Тищенко К. Н., Вильчинский С. С. Категории политекономии как имманентная основа патентной классификации // Науковедение и информатика. Вып. 28.— К., 1987.— С. 62—67.
324. Тищенко К. Н., Вильчинский С. С. О структуре и переводе названий документов патентной информации // Теория и практика перевода. Вып. 10.— К., 1983.— С. 111—119.
325. Тищенко К. Н., Кругликов Б. И. Системная модель искусственного языка // Языки экономического управления и проектирования систем.— М., 1973.— С. 84—91.
326. Тищенко К. Н., Магушинец И. И. Экспериментальная романская группа (ЭРГ): освоение резервов интенсификации // Вестник Киев. ун-та. Романо-герм. филология. Вып. 22.— К., 1988.— С. 109—114.
327. Тода М., Шуфорд Э. Х. (мл.). Логика систем: Введение в информационную теорию структуры // Исследования по общей теории систем.— М., 1969.— С. 320—383.
328. Топоров В. Н., Трубачев О. Н. Лингвистический анализ гидронимов Верхнего Поднепровья.— М., 1962.— 266 с.
329. Торсуева И. Г. Детерминированность высказывания параметрами текста // Вопросы языкознания.— 1986.— № 1.— С. 65—74.
330. Трубачев О. Н. Названия рек Правобережной Украины.— М., 1968.— 290 с.
331. Турчин В. Ф. «Сумасшедшие» теории и метанаука // Вопросы философии.— 1968.— № 5.— С. 122—131.
332. Тюхтин В. С. Кибернетика и вопросы синтеза научного знания // Синтез современного научного знания.— М., 1973.— С. 250—274.
333. Удовиченко Г. М. Загальне мовознавство: Історія лінгвістичних учень.— К., 1980.— 216 с.
334. Уемов А. И. Логические основы метода моделирования.— М., 1971.— 311 с.
335. Ульманн С. Семантические универсалии // Новое в лингвистике. Вып. 5.— М., 1970.— С. 250—299.
336. Учебні завдання до інтенсивного курсу фонетики / Укл. К. М. Тищенко.— К., 1983.— 15 с.

337. Учебні завдання до інтенсивно-корективного курсу французької базисної граматики / Укл. К. М. Тищенко.— К., 1984.— 39 с.
338. Ушакова Т. Н. Функциональные структуры второй сигнальной системы.— М., 1979.— 248 с.
339. Ушакова Т. Н., Шустова Л. А., Свидерская Н. Е. Связь речевого процесса с мозговыми структурами // Психологические и психофизиологические исследования речи.— М., 1985.— С. 137—160.
340. Федоров А. В. Основы общей теории перевода (Лингвистический очерк).— М., 1968.— 396 с.
341. Фейербах Л. Избранные философские произведения. В 2-х т.— М., 1955.— Т. I.— 676 с.
342. Фейнман Р. Характер физических законов — М., 1987.— 158 с.
343. Фергюсон Ч. Автономная детская речь в шести языках // Новое в лингвистике. Вып. 7.— М., 1975.— С. 422—440.
344. Филин Ф. П. Очерки по теории языкознания.— М., 1982.— 336 с.
345. Филичева Н. И. Языковая общность как лингвистическое понятие // Вопросы языкознания.— 1985.— № 6.— С. 55—62.
346. Философская энциклопедия. В 5-ти т./ Гл. ред. Ф. В. Константинов.— М., 1960—1971.— Т. 5.— 740 с.
347. Філософський словник / За ред. В. І. Шинкарука.— К., 1973.— 600 с.
348. Флейшман Б. С., Брусилловский П. М., Розенберг Г. С. О методах математического моделирования сложных систем // Системные исследования. Методологические проблемы. Ежегодник 1982.— М., 1982.— С. 65—79.
349. Фрумкина Р. М., Звонкин А. К., Ларичев О. И., Касевич В. Б. Представление знаний как проблема // Вопросы языкознания.— 1990.— № 6.— С. 85—101.
350. Хаймс Д. Х. Этнография речи // Новое в лингвистике. Вып. 7.— М., 1975.— С. 42—95.
351. Хайтун С. Д. Наукометрия. Состояние и перспективы.— М., 1983.— 344 с.

352. Хауген Э. Лингвистика и языковое планирование // Новое в лингвистике. Вып. 7.— М., 1975.— С. 441—472.
353. Хельбиг Г. Языкознание — сопоставление — преподавание иностранных языков // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 25.— М., 1989.— С. 307—326.
354. Хенигсвальд Г. Существуют ли универсалии языковых изменений? // Новое в лингвистике. Вып. 5.— М., 1970.— С. 77—104.
355. Хокетт Ч. Ф. Проблема языковых универсалий // Новое в лингвистике. Вып. 5.— М., 1970.— С. 45—76.
356. Хэмп Э. Словарь американской лингвистической терминологии.— М., 1964.— 264 с.
357. Цыдендамбаев Ц. Б. Марксистский диалектический метод и системность языка // Методологические и философские проблемы языкознания и литературоведения.— Новосибирск, 1984.— С. 34—41.
358. Частотна українська граматики / Укл. К. М. Тищенко.— Львів, 1991.— 60 с.
359. Частотний словник сучасної української художньої прози / Ред. Н. П. Дарчук та ін. В 2-х томах.— К., 1981.— 804 с., 856 с.
360. Частотный словарь русского языка / Под ред. Л. Н. Засориной.— М., 1977.— 936 с.
361. Человеческий фактор в языке. Язык и порождение речи / Отв. ред. Е. С. Кубрякова.— М., 1991.— 240 с.
362. Черри К. Человек и информация.— М., 1972.— 368 с.
363. Чистяков В. Ф., Крамаренко Б. К. Опыт приложения статистического метода к языкознанию.— Краснодар, 1929.— 72 с.
364. Чудинов Э. М. Природа научной истины.— М., 1971.— 312 с.
365. Чудинов Э. М. Проблема рациональности науки и строительные леса научной теории // Природа научного открытия. Философско-методологический анализ.— М., 1986.— С. 115—130.
366. Чурсин Н. Н. Популярная информатика.— К., 1982.— 158 с.

367. Шайкевич А. Я. Гипотезы о естественных классах и возможность количественной таксономии в лингвистике // Гипотеза в современной лингвистике.— М., 1980.— С. 319—357.
368. Шайкевич А. Я. Количественные методы в языкознании // Лингвистический энциклопедический словарь.— М., 1990.— С. 231—232.
369. Шапоринский С. А. Обучение и научное познание.— М., 1981.— 208 с.
370. Шахнарович А. М. Детская речь // Лингвистический энциклопедический словарь.— М., 1990.— С. 131—132.
371. Шахнарович А. М., Голод В. И. Когнитивные и коммуникативные аспекты речевой деятельности // Вопросы языкознания.— 1986.— № 2.— С. 52—56.
372. Шаховский В. И. Соотносится ли эмотивное значение слова с понятием? // Вопросы языкознания.— 1987.— № 5.— С. 47—58.
373. Швырев В. С. Научное познание как деятельность.— М., 1983.— 232 с.
374. Швырев В. С. Теоретическое и эмпирическое в научном познании.— М., 1978.— 382 с.
375. Шелов С. Д. Об определении лингвистических терминов (Опыт типологии и интерпретации) // Вопросы языкознания.— 1990.— № 3.— С. 21—31.
376. Шеремета Н. В. Межуровневые структуры глагольного класса (на материале французского языка).— Минск, 1988.— 154 с.
377. Шерковин Ю. А. Убеждение, внушение и пропаганда // Вестник Московского ун-та. Сер. 11. Журналистика.— 1969.— № 5.— С. 28—42.
378. Шибутани Т. Социальная психология.— М., 1969.— 536 с.
379. Шмальгаузен И. И. Проблемы дарвинизма.— Л., 1989.— 494 с.
380. Штернеманн Р. (рук.) и колл. Введение в контрастивную лингвистику // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 25.— М., 1989.— С. 144—178.

381. Штофф В. А. Объяснение и понимание как методологические процедуры // *Философские основания науки*.— Вильнюс, 1982.— С. 125—128.
382. Шубин Э. П. Языковая коммуникация и обучение иностранным языкам.— М., 1972.— 351 с.
383. Щедровицкий Г. П. Проблемы методологии системного исследования.— М., 1964.— 48 с.
384. Щерба Л. В. О тройном аспекте языковых явлений и об эксперименте в языкознании // Щерба Л. В. *Языковая система и речевая деятельность*.— М., 1974.— С. 24—39.
385. Щур Г. С. Теория поля в лингвистике.— М., 1974.— 256 с.
386. Эйнштейн А. Физика и реальность.— М., 1965.— 359 с.
387. Эткин А. М. От свойств к взаимодействиям: становление системной ориентации в психологии личности // *Системные исследования. Методологические проблемы. Ежегодник 1982*.— М., 1982.— С. 284—300.
388. Этнические стереотипы поведения / Ред. А. К. Байбурин.— Л., 1985.— 325 с.
389. Юдин Б. С. Становление и характер системной ориентации // *Системные исследования. Ежегодник 1971*.— М., 1972.— С. 18—33.
390. Юрэвіч А. Л. Слоўнік лінгвістычных тэрмінаў.— Мінск, 1962.— 246 с.
391. Язык и личность / Отв. ред. Д. Н. Шмелев.— М., 1989.— 216 с.
392. Языки и диалекты мира. Проспект и словник / Ред. В. Н. Ярцева.— М., 1982.— 208 с.
393. Языкознание // Библиотечно-библиографическая классификация. Таблицы для научных библиотек. Вып. XX. Ш. Филологические науки. Художественная литература.— М., 1963.— С. 35—61.
394. Языкознание. Филология // Универсальная десятичная классификация. Естественные и технические науки. Новое в УДК.— М., 1974.— С. 77—88.
395. Яновская С. А. Проблемы введения и исключения абстрактных более высоких (чем первый) порядков // *Проблема знака и значения*.— М., 1969.— С. 103—109.

396. Ястребова А. В. Коррекция нарушений речи у учащихся общеобразовательной школы.— М., 1978.— 104 с.
397. Яхонтов С. Е. Оценка степени близости родственных языков // Теоретические основы классификации языков мира.— М., 1980.— С. 148—157.
398. Яцкевич В. В. Диалектика оптимального выбора.— К., 1990.— 96 с.
399. Atlante Linguistico Mediterraneo. Saggio.— Firenze-Venezia, 1972.— Carte 60—81.
400. Bausinger H. Deutsch für Deutsche. Dialekte, Sprachbarrieren, Sondersprachen.— München, 1972.— 160 S.
401. Bertocchini P., Costanzo E. Manuel d'autoformation. A l'usage des professeurs de langues.— Paris, 1989.— 208 p.
402. Bierwisch M. Semantics // New Horizons in Linguistics / Ed. J. Lyons.— London, 1970.— P. 166—184.
403. Bierwisch M., Kiefer F. Remarks on Definitions in Natural Language // Studies in Syntax and Semantics.— Dordrecht, 1969.— P. 55—79.
404. Bono E. de. Das Sechsfarben-Denken. Ein neues Trainingsmodell.— Düsseldorf, 1989.— 207 S.
405. Boomer D. S. Hesitation and Grammatical Encoding // Language / Ed. Oldfield.— London, 1970.— P. 159—170.
406. Bruhl E. Lloyd du. Evolution of the Speech Apparatus.— Springfield, Illinois, 1958.— 104 p.
407. Carroll J. B. The Study of Language.— Cambridge, (1968).— 289 p.
408. Chao Y. R. Language and Symbolic Systems.— Cambridge, 1968.— 240 p.
409. Chiss J.— L., Puech Ch. Fondations de la linguistique: Etudes d'histoire et d'épistémologie.— Bruxelles, 1987.— 336 p.
410. Coyaud M. Linguistique et documentation: Les articulations logiques du discours.— Paris, 1972.— 173 p.
411. Deutsche Sprache: Kleine Enzyklopädie.— Leipzig, 1983.— 724 S.

412. Diccionario enciclopédico de las ciencias del lenguaje/ Por O. Ducrot, T. Todorov.— Buenos Aires, 1975.— 421 p.
413. Dictionnaire de linguistique / Réd. J. Dubois.— Paris, 1973.— 516 p.
414. Dubois J. et C. Introduction à la lexicographie: Le dictionnaire.— Paris, 1971.— 217 p.
415. Eastwood J., Mackin R. Basic English Grammar.— Oxford, 1982.— 160 p.
416. Echenique M. T. E. Historia lingüística vasca-románica.— (Donostia / San Sebastian), 1984.— 187 p.
417. Einführung in die Sprechwissenschaft / Leit. von H. Stelzig.— Leipzig, 1982.— 271 S.
418. Enciclopedia Cambridge delle scienze del linguaggio / Ed. D. Crystal, P. M. Bertinetto.— Bologna: Zingarelli, 1993.— 483 p.
419. Encyklopedia wiedzy o języku polskim / Red. S. Urbańczyk.— Wrocław i in., 1978.— 451 s.
420. Etxebarria J. M., Mujika. J. A. Euskararen oinarritzko hiztegia.— Gasteiz, 1987.— 258 o.
421. Fisiak J. Wstęp do współczesnych teorii lingwistycznych.— Warszawa, 1975.— 144 s.
422. Furdal A. Językoznawstwo otwarte.— Opole, 1977.— 200 s.
423. Geschichte des Urgesellschaft / Leit. von H. Grünert.— Berlin, 1982.— 360 s.
424. Gołąb Z. i in. Słownik terminologii językoznawczej.— Warszawa, 1968.— 847 s.
425. Guénot J. Clefs pour les langues vivantes.— Paris, 1974.— 192 p.
426. Guiraud P. Patois et dialectes français.— Paris, 1976.— 128 p.
427. Guiraud P. Semantyka.— Warszawa, 1976.— 136 p.
428. Guiraud P. Zagadnienia i metody statystyki językoznawczej.— Warszawa, 1966.— 159 s.
429. Haugen E. The Ecology of Language. Essays.— Stanford, 1972.— 366 p.
430. Helbig G. Entwicklung der Sprachwissenschaft seit 1970.— Leipzig, 1988.— 323 s.

431. Helbig G. Geschichte der neueren Sprachwissenschaft.— Leipzig, 1973.— 392 S.
432. Herdan G. Language as Choice and Chance.— Groningen, 1956.— 430 p.
433. Herdan G. Quantitative Linguistics.— London, 1964.— 380 p.
434. Heymer A. Ethologisches Wörterbuch.— Berlin, Hamburg, 1977.— 240 S.
435. Horecký J. Základy jazykovedy.— Bratislava, 1978.— 179 s.
436. Ivić M. Kierunki w lingwistyce.— Warszawa, 1975.— 379 s.
437. Jacob A. 100 points de vue sur le langage.— Paris, 1969.— 657 p.
438. Języki indoeuropejskie / Red. L. Bednarczuk. W 2-ch t.— Warszawa, 1986—1988.— 1133 s.
439. Jones G. Welsh Roots & Branches. Gwreiddiadur Cymraeg.— Bwlch, Powys, 1994.— 334 p.
440. Justicia F. El desarrollo del vocabulario. Diccionario de frecuencias.— Granada, 1995.— 308 p.
441. Katerinov K. e. a. Calcolo di rendimento di liste di base: italiano parlato, italiano scritto, livello soglia.— Perugia, 1995.— 53 p.
442. Kiss L. Földrajzi nevek etimológiai szótára.— Budapest, 1980.— 726 lap.
443. Kiszely I. A föld népei. I. Európa népei.— Budapest, 1979.— 736 lap.
444. Kozłowski J. K., Kozłowski S. K. Pradzieje Europy od XL do IV tysiąclecia p. n. e.— Warszawa, 1975.— 504 s.
445. La formazione dell'Europa linguistica /A cura di E. Banfi.— Firenze, 1993.— 626 p.
446. La linguistique / Ed. Ch.— H. Favrod.— Paris, 1978.— 224 p.
447. Larousse P. Le Petit Larousse illustré.— Paris, 1977.— 1808 p.
448. Lewandowski T. Diccionario de lingüística.— Madrid, 1986.— 447 p.
449. Lexikon der Germanistischen Linguistik / Hrsg. H. B. Althaus u. a.— Tübingen, 1980.— 850 S.

450. Lexikon sprachwissenschaftlicher Termini / Hrsg. R. Conrad.— Leipzig, 1985.— 281 S.
451. Ley de normalización del uso del Euskera.— Vitoria-Gasteiz, 1986.— 20 p.
452. Lietuvas TSR upių iz ežerų vardynas / Sud. B. Savukynas, A. Vanagas iz kt.— Vilnius, 1963.— 227 p.
453. Ljudskanov A. Mensch und Maschine als Übersetzer.— Halle, 1972.— 260 S.
454. Lockwood W. B. Indo-European Philology.— London, 1969.— 193 p.
455. Lyons J. Wstęp do językoznawstwa.— Warszawa, 1976.— 591 s.
456. Mańczak W. Praojczyzna słowian.— Wrocław i in., 1981.— 156 s.
457. Martinet A. Eléments de linguistique générale.— Paris, 1975.— 224 p.
458. Mauro T. de. Introduction. Notes biographiques. Appendice. Addenda. Notes // Saussure F. de. Cours de linguistique générale.— Paris, 1975.— P. I—XVIII; 319—477.
459. Milewski T. Językoznawstwo.— Warszawa, 1965.— 276 s.
460. Miller G. A. Language and Communication.— NY, 1951.— 256 p.
461. Morris Ch. Fondements de la théorie des signes // Langages. 1974. IX. № 35.— P. 15—21.
462. Morris Ch. Signification and Significance.— Cambridge, Mass., 1964.— 212 p.
463. Mounin G. La linguistique.— Paris, 1971.— 169 p.
464. Mounin G. La sémantique.— Paris, 1975.— 268 p.
465. Nagel E. The Structure of Science. Problems in the Logic of Scientific Explanation.— NY, 1961.— 250 p.
466. Natur. Kleine Enzyklopädie / Hrsg. G. Niese.— Leipzig, 1958.— 758 S.
467. New Horizons in Linguistics / Ed. by J. Lyons.— Harmondsworth, 1977.— 367 p.

468. Nickel G. Einführung in die Linguistik. Entwicklung, Probleme, Methoden.— Berlin, 1979.— 181 S.
469. Nowakowska M. Psychologia ilościowa z elementami nauko-metrii.— Warszawa, 1975.— 427 s.
470. O'Connor J. D. Phonetics.— Harmondsworth, 1978.— 200 p.
471. Okoń W. Słownik pedagogiczny.— Warszawa, 1975.— 356 s.
472. Origenes del hombre moderno / Selección y introducción de J. Bertranpetit.— Barcelona, 1993.— 142 p.
473. Palmer F. R. Semantics. A New Outline.— M., 1982.— 111 p.
474. Pei M. A., Gaynor F. A Dictionary of Linguistics.— NY, 1954.— 238 p.
475. Perrot J. La linguistique.— Paris, 1967.— 136 p.
476. Pisarek W. Frekwencja wyrazów w prasie.— Kraków, 1972.— 309 s.
477. Pit Corder S. Introducing Applied Linguistics.— Harmondsworth, 1973.— 392 p.
478. Renfrew C. Archeology and Language. The puzzle of Indo-European Origins.— London, 1989.— 346 p.
479. Robert. Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française. En 2 vol. / Réd. A. Rey.— Paris, 1977—1988.— Vol.2.— 1952 p.
480. Rossi-Landi F. Sprache als Arbeit und Markt.— München, 1972.— 293 S.
481. Rzepa T., Frydrychowicz S. Relacje między doświadczeniem językowym a doświadczeniem indywidualnym. Wrocław i in., 1988.— 157 s.
482. Saukkonen P. e. a. Suomen kielen taajuussanasto.— Porvoo, Helsinki, Juva; 1979.
483. Saussure F. de. Cours de linguistique générale. Paris, 1975.— 510 p.
484. Schlauch M. Language and the Study of Languages Today.— Warszawa-London, 1967.— 176 p.
485. Sigurd B. Språkstruktur: Den moderna språkforskningens metoder och problemställningar.— Stockholm, 1969.— 152 s.

486. Slovník slovanské lingvistické terminologie. Ve 2 sv.—Praha, 1977.— Sv. 1.— 554 s.— Sv. 2.— 485 s.
487. Smith N., Wilson D. Modern Linguistics: The Results of Chomsky's Revolution.— Harmondsworth, 1986.— 334 p.
488. Stieber Z. Dialekt Łemków. Fonetyka i fonologia.— Wrocław i in., 1982.— 113 s.
489. Suchorzewski L. Jak się do tego zabrać, czyli spór o metodę // Jak zostać poliglotą.— Warszawa, 1983.— S. 92—137.
490. Thesaurus of English Words and Phrases / By P. M. Roget.— NY, 1979.— 705 p.
491. The Teacher's Word Book of 50.000 Words /By E. L. Thorndike, I. Lorge.— NY, 1972.— 274 P.
492. Turner G. W. Stylistics.— Harmondsworth, 1977.— 256 p.
493. Tylor E. B. The Origins of Culture.— NY, 1958.— 431 p.
494. Tyščenko K. Lessico marinare e peschereccio del littorale Caucasicco del Mar Nero // Bolletino dell'Atlante Linguistico Mediterraneo. 1971—1973. № 13—15.— Firenze, 1976.— P. 645—663.
495. Tyščenko K. N. Morphologie optimale de synthèse du verbe français // Вісник Київ. ун-ту. Серія іноземної філології. Acta romanica et germanica Universitatis Kieviensis. № 7.— K., 1973.— P. 34—40.
496. Tyschenko C. La presenza linguistica e culturale italiana in Ucraina // Quaderni della Dante, XLIX—III — № 4.— Roma, 1996.— P.116—123.
497. UNESCO Statistical Yearbook.— NY, 1988.— 1160 p.
498. Villasante L. Hacia la Lengua Literaria Común.— Oñate (Guipúzcoa), 1980.— 128 p.
499. Vocabularul reprezentativ al limbilor romanice / Coord. K. Sala.— București, 1988.— 629 p.
500. Wąsik Z. Semiotyczny paradygmat językoznawstwa: Z zagadnień metodologicznego statusu lingwistycznych teorii znaku i znaczenia.— Wrocław i in., 1987.— 157 s.

501. Weijnen A. The Value of the Map Configuration: Special issue of the «Mededelingen van de Nijmeegse Centrale voor Dialect- en Naamkunde».—Nijmegen, 1977.— 36 p.
502. Wersig G., Neveling U. Terminology of Documentation.— Paris, 1976.— 274 p.
503. Wierzbicka A. O języku — dla wszystkich.— Warszawa, 1967.— 228 s.
504. Wolter W., Lipczyńska M. Elementy logiki: Wykład dla prawników.— Warszawa, 1973.— 247 s.
505. Yule G. The Statistical Study of Literary Vocabulary.— Cambridge, 1944.— 306 p.
506. Ziółkowski M. Wiedza, jednostka, społeczeństwo: Zarys koncepcji socjologii wiedzy.— Warszawa, 1989.— 306 s.

ДОДАТОК

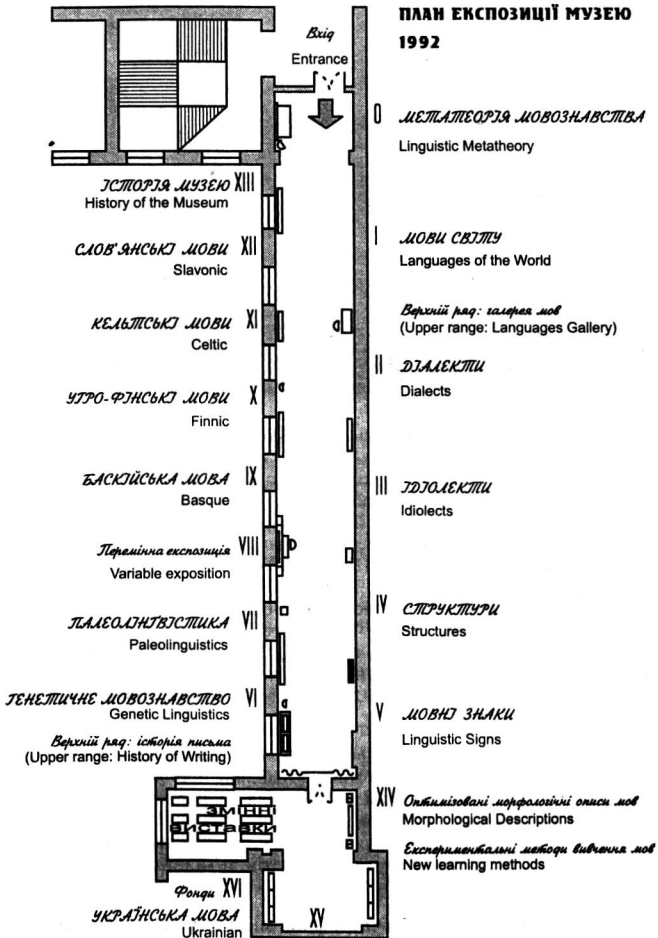
Міжфакультетський Лінгвістичний навчальний музей Київського університету (з офіційного звіту)

Міжфакультетський Лінгвістичний навчальний музей Київського університету є першим і поки що єдиним у світі музеєм мов і мовознавства. Концепція музею, його структура і синоптичний метод викладання теоретично обґрунтовані й захищені в докторській дисертації К. М. Тищенко «Метатеорія мовознавства» (Київ, 1992 р.). Музей створений 1992 року наказом ректора Київського університету при активному сприянні університетського Товариства української мови (голова товариства — доц. В. Д. Радчук).

1. **Склад об'єкта.** Музей складається з 5 фондів колекцій матеріалів про мови світу і мовознавство, а саме: 1) фонду графічних експонатів; 2) фонду мовних звукозаписів; 3) фонду об'ємних експонатів; 4) бібліотечного фонду та 5) фонду предметів культури. Від 1992 року експозицію музею розгорнуто у приміщенні № 455-А головного корпусу Київського університету.

1.1. **Фонд графічних експонатів** включає такі матеріали: понад 300 ватманських аркушів формату А1 унікальних авторських кольорових графічних робіт (оригінали), які ілюструють різні аспекти й вузлові проблеми науки про мови світу. Ці графічні роботи створював протягом 30-и років за єдиним планом засновник і завідувач музею проф. К. М. Тищенко, а також студенти під його керівництвом та за його ескізами. Описувані роботи являють собою географічні схеми, карти, кольорові таблиці та графіки, зразки текстів 80-ма мовами світу, зразки різних систем письма, шрифтів, алфавіти мов світу тощо. Значна частина експонатів окантована під скло у дерев'яних рамках формату А1.

**ПЛАН ЕКСПОЗИЦІЇ МУЗЕЮ
1992**

1.2. Унікальний в Україні фонд **мовних звукозаписів** зразків усного мовлення близько 100 мов світу з плакатами до них, що містять збільшені письмові уривки записаних на магнітоплівку текстів. Фонд започаткували ще наприкінці 50-х років проф. А. О. Білецький та доц. Т. С. Міщенко, згодом його переписав на нових носіях і значно розширив проф. К. М. Тищенко. Цінні та рідкісні звукозаписи подарували фондові: А. Пісович (Краків, 1976), Т. Рантакауліо (Гельсінкі, 1984), А. С. Чегодаєв (Київ, 1980), проф. М. Уокер (Кардиф, 1992), викл. Е. Бабасе (Віторія-Гастейс, Країна басків, 1991), Е. Кароф (Бретань, Франція, 1993), проф. А. Памес Бертран (Гранада, 1996), В. В. Поломаний (Київ, 1994), проф. Н. Ф. Баллоні (Рим, 1995). Досі зібрані записи включають тексти різними мовами — від чукотської до африканських, від норвезької до японської. Майже повністю представлені мови Європи.

1.3. Поки що найменший фонд **об'ємних експонатів** містить муляжі й макети об'єктів, причетних до мовної проблематики (муляж головного мозку з зазначенням мовних ділянок кори великих півкуль, муляжі клинописних табличок, архаїчних аналогів письма — кіпу, вавпум тощо). Існує попередня домовленість про створення для музею кількох скульптурних копій портретів античних філологів, єгипетського писаря, скульптури Хаммурапі з таблицями законів та ін.

1.4. Унікальний **бібліотечний фонд** містить книжки багатьма мовами світу, в тому числі з авторськими дарчими написами музею від

видатних лінгвістів, колекцію букварів мовами світу, що її зібрав і подарував музею доц. І. І. Магушинець, підручники й посібники як з поширених, так і з реліктових мов світу, зокрема — баскійської, валлійської, фризької, менської, бретонської, галісійської, каталанської, ретороманської, окремих мов Індії, Африки, Азії та Америки.

1.5. Фонд **предметів культури**, які правлять за країнознавчий фон для окремих тем експозиції: це національна символіка, прапори країн світу (оригінали на тканині та зменшені паперові копії), кольорові репродукції краєвидів, а також етнографічні сувеніри, подаровані музею відвідувачами.

Всі колекції музею поступово поповнюються завдяки дарункам лінгвістів з України та інших країн світу.

2. Експозиційна частина матеріалів названих фондів розгорнута згідно з наказом ректора у **приміщенні коридорного типу № 455-А**, (або 463: план додається) головного корпусу Київського університету по вул. Володимирській, 60. Експозиція складається з таких розділів: 1. Системний курс мовознавства. 2. Галерея мов світу. 3. Історія письма. 4. Вітрини змінної експозиції.

2.1. Найбільший розділ «Системний курс мовознавства» має 7 секцій (кожна по 15—25 кв. м експозиційної площі): 1. Метатеорія. 2. Мови світу. 3. Діалекти. 4. Ідіолекти. 5. Структури. 6. Мовні знаки.

2. Мови світу. 3. Діалекти. 4. Ідіолекти. 5. Структури. 6. Мовні знаки. 7. Історія мови і мов. Склад секцій та їхня послідовність захищені докторською дисертацією завідувача музею (1992 р.).

2.1.1. Секція «Метатеорія» містить «Узагальнену матрицю лінгвістичних знань» (науковий підсумок дисертації «Метатеорія мовознавства») — вперше в історії науки створену повну орієнтаційну базу окремої наукової дисципліни. Тут експонуються також портрети й біографічні дані видатних мовознавців та відомості про історію музею. На прикладі колонки «Лінгвістичні одиниці» з «Узагальненої матриці лінгвістичних знань» розкривається подальша структура експозиції музею.

2.1.2. Секція «Мови світу» містить графіки й таблиці, що ілюструють поняття лінгвосфери, вегікулярності мов та її параметрів: демографічного, економічного, мовно-політичного, інформаційного, культурного; географічне розміщення мов світу, генеалогічну класифікацію 20 мовних родин і 7 філ мов; шляхи проникнення і склад лексичних запозичень з іноземних мов до української та у зворотному напрямку; лексичні відстані мов Європи; роль державної мови в етносостунках з меншинами у різних країнах світу та ін.

2.1.3. Секція «Діалекти» містить карту живих територіальних діалектів української мови, діалектні картосхеми інших мов, матеріали про соціальні, фахові та вікові діалекти, оригінальні аркуші пробних відбитків карт Лінгвістичного атласу Середземномор'я, зразки українських етнографічних матеріалів з діалектною термінологією тощо.

2.1.4. Секція «Ідіолекти» містить зображення топокарти кори лівої півкулі мозку правші з локалізацією мовленнєвих зон кори; схеми активності кори мозку при різних видах мовної діяльності за даними електроенцефалограм; зрушення у мовній поведінці «ліво-» та «правопівкульного» пацієнтів при шокотерапії, що пояснює проблему функціональної асиметрії людського мозку; особливості запам'ятовування і забування мовної інформації; мовної пам'яті; схему оптимальних етапів практичного вивчення іноземної мови та ін.

2.1.5. Секція «Структури» ілюструє різноманітні аспекти синтаксичної будови мов, мовної типології (зразки будови ізолятивних, аглютинативних, флективних, інкорпоративних, полісинтетичних мов; таблиці синтаксичної типології Дж. Грінберга), математичних закономірностей будови тексту (частотні словники, лінгвостатистичні закони Есту — Зіпфа, Гіро, Грінвуда — Юла, Флеша, Гердана, Арапова — Герц та ін.).

2.1.6. Секція «Мовні знаки» організована навколо схеми будови лінгвістичного знака з шістьох складників: референт або денотат (річ), десигнат (образ речі), сигніфікат (поняття про річ), сигніфікант (поняття про звучання слова), десигнант (образ звучання слова), денотант (реальне звучання слова, «ім'я»); містить також ілюстрації до плану вираження (фонетика, графіка) та змісту (семантика).

2.1.7. Секція «Історія мови і мов» містить ілюстративний матеріал до тем: «Походження мови», «Історія мовного мислення», «Контенсивна типологія мов», «Ареальна класифікація мов», «Палеонтологія мов», «Еволюція мовної карти світу», «Реліктові та згаслі мови».

Окремо сформовані тематичні експозиції «Історичний та просторовий розвиток слов'янських мов» та «Історія діалектного формування української мови». Ці дві експозиції обрамляють державний герб України в оточенні історично спорідненої геральдики київських князів.

2.2. Розділ експозиції «Галерея мов світу» площею 31 кв. м розміщений над фризом уздовж усієї експозиційної зали та включає засклені плакати формату А1 із зразками текстів мовами світу, до яких існує магнітофонний супровід (можуть бути озвучені також екскурсоводом або екскурсантами). Під кожним плакатом розміщено кольорові прапорці країн, де вживана дана мова. Послідовність плакатів — на генеалогічній основі. Найповніше представлені індоєвропейські мови.

А. Слов'янська група представлена текстами таких мов: македонська, болгарська, сербська, хорватська, словенська, чеська, верхньолужицька, нижньолужицька, польська, словацька, українська, білоруська, російська.

Б. Германська група відображена у зразках текстів такими мовами: німецька, нідерландська, англійська, норвезька, датська, шведська (є матеріали з фризької, ісландської).

В. Романські мови представлені зразками текстів такими мовами: латина, французька, португальська, еспанська, італійська, румунська (є матеріали з ретороманської, сардинської, окситанської, галісійської, каталонської).

Г. Інші індоєвропейські мови: грецька, вірменська, латиська, литовська, кельтські (валлійська, бретонська, корнська, ірландська); є матеріали з албанської та менської.

І. Індоіранські мови: перська, гінді, бенгалі (є матеріали з мови дарі, таджицької, пушту, осетинської, урду, непалі та інших мов Індії).

Крім того, є зразки озвучених текстів угро-фінськими мовами: фінською, естонською, угорською (є записи **всіх інших** живих угро-фінських мов — дарунок викладача Т. Рантакауліо, Гельсінський університет); грузинською, баскійською, абхазською, лакською, арабською, івритом та іншими семітськими. Є матеріали з тюркських (турецької, азербайджанської, казахської та інших), китайської, корейської, японської, дравідійських, в'єтнамської, малайсько-індонезійської; записи із зразками звучання мов Африки, у тому числі тональних (еве), цокаючих (бушменських) та ін. — дарунок проф. А. Пісовича (Краківський університет, 1976 р.): перезапис з фондів Паризького інституту фонетики, 1970 р.

Повне розгортання й технічне забезпечення цього розділу експозиції потребує ще значних зусиль.

2.3. Розділ експозиції «Історія письма» площею 12 кв. м. містить зразки письма всіх генетичних попередників сучасного літерного письма: ідеографічні системи Китаю, давньої Асирії; силабічне письмо Японії, Кореї, Індії, Ефіопії; консонантне письмо семітських народів (квадратне письмо івриту, арабське, самаритянське, фінікійське письмо); алфавітне письмо греків, вірмен, грузинів. Є матеріали з історії розвитку латинського й кириличного письма, їхніх рукописних форм і пошибів, а також вторинних видів мовного вираження (стеносграфії, телеграфної морської азбуки, алфавіту Брайля для незрячих, жестової алфавітної системи глухонімих тощо).

2.4. Вітрини змінної експозиції — 10 горизонтальних, виготовлених силами студентів, і 6 вертикальних загальною площею близько 15 кв. м — містили за останній час такі тематичні виставки: 1. «20 років першої експозиції матеріалів музею: 1978—1998» (відгуки відвідувачів, фотографії викладачів-фундаторів, фото попередніх тимчасових експозицій, оголошення про експозицію матеріалів музею під час Днів науки, нові надходження до фондів музею). 2. «Новий статус української мови». 3. «Мови Близького й Далекого Сходу». 4. «Гранада і Альгамбра». 5. «Культура й література Ірану», 6. «Періодика Індії». 7. «35-й конгрес сходознавців у Будапешті 7—12 липня 1997 р.». 8. «Букварі мовами світу» (колекція доц. І. І. Магушинця).

В минулі роки тут відбулися також виставки: «Комп'ютерна лінгвістика», «Мова й культура Італії», «Погляд на Іран», «Фінська мова» (до візиту заст. міністра освіти Фінляндії п. Р. Кайпію), «Валлійська мова» (до зустрічі з письменником з Уельсу Роджером Стівенсом Джонзом та його родиною групи студентів, що вивчають валлійську мову), «Баскійська мова», «Бретонська мова», «Фризська мова», «Нідерландська мова», «Мови Африки», «Класики загального мовознавства», «Експериментальні романські групи ЕРГ Київського універси-

тету (1985—1991)», «Поліглоти минулого й сучасності», «Україномовне видання „Курсу загальної лінгвістики“ Ф. де Соссюра» (до презентації книги 16.06.1998 р.), «Україна на Всесвітній виставці ЕХРО'98 у Португалії».

3. Наукова й педагогічна новизна. Музей розгорнуто на основі повної орієнтаційної бази знань з лінгвістики. Цю базу детально опрацював К. М. Тищенко, причому лінгвістика стала першою наукою, для якої таку базу створено. Завдяки системній експозиції ілюстративних матеріалів у музеї започатковано цілком нову область дидактики, що спирається на **синоптичний метод** викладання, пріоритет запровадження якого належить, отже, Київському університету. Сутність методу базується на тому, що, на відміну від послідовних у часі аудиторних занять, експозиційна інформація музею доступна для одночасного і вибіркового індивідуалізованого огляду та сприйняття. Експонати музею забезпечують як загальне ознайомлення зі станом цілої науки, так і детальніше вивчення кожної з семи її галузей; вони придатні також для повторення або перегрупування знань перед іспитом. Зорова фіксація студентом навіть самого місця або ділянки розміщення експонату сприяє кращому запам'ятовуванню місця теми або концепту в складі цілої системи лінгвістичних знань. Таким чином, синоптичний метод виявляється одним з реальних засобів забезпечення індивідуалізації навчання. Як зазначає у книзі відгуків проф. Ст. Паван з Флорентійського університету, «я зробила спостереження, що унаочнення в ілюстративних схемах дозволяє сприймати ідеї пояснюваного матеріалу негайно та відразу ж реагувати на них, що уможливило наукову дискусію» (запис від 10.11.1995 р.).

Відпрацьований у музеї досвід синоптичного викладання потребує популяризації та подальшого впровадження.

4. Музей виконує науково-освітні функції, передбачені наказом ректора про його створення. Матеріали музею є наочним приладдям для лекцій з мовознавства і суміжних дисциплін (психології, історії, географії, соціології, музеєзнавства, основ наукових досліджень, спецкурсів). Музей використовують як навчальну базу для груп студентів дев'ять підрозділів Київського університету (факультети: філологічний, історичний, географічний, соціології та психології; інститут міжнародних відносин; інститут журналістики; відділення сходознавства; товариство української мови; гуманітарні лицей). Музей провадить екскурсії та ознайомчі заняття з мовознавства і окремих мов світу для інших вузів (Київський лінгвістичний університет, Національний університет «Києво-Могилянська академія», Міжнародний інститут лінгвістики і права, Інститут східної лінгвістики і права, Львівський університет), для академічних, урядових і просвітніх уста-

нов України (інститути НАНУ: сходознавства, мовознавства, археології; географічне товариство; лексикографічний семінар ТУМ, секретаріат Верховної Ради, українське радіо, окремі посольства, мовні курси, гімназії, школи).

Музей опрацьовує спільні наукові теми з такими дослідними установами: Інститут географії НАН України, Фонд Чіні (Італія), Гранадський університет.

Особливістю музею є те, що це поки що єдине місце в Україні, де групи студентів мають змогу вивчати за сучасною методикою рідкісні мови світу — баскійську, валлійську, фінську та інші.

Про значення музею, зміст і рівень його діяльності говорять численні позитивні відгуки фахівців.

5. Міжнародні контакти музею. Про заснування музею в 1992 році Київський університет повідомив у 160 університетів світу. З окремими університетами музей досі підтримує контакти. Десятки зарубіжних вчених з Великої Британії, Італії, Іспанії, Фінляндії, Німеччини, США, Ірану, КНР, Японії, Південної Кореї залишили в книзі вражень свої схвальні оцінки концепції музею та його роботи.

6. Таким чином, викладене вище достатньою мірою засвідчує унікальність міжфакультетського Лінгвістичного навчального музею Київського університету, яка полягає в його новаторській концепції, науковій вартості експозиції, що унаочнює передній край науки про мову, неповторності зібраних графічних та звукових експонатів, сполученні наукової та навчальної функцій музею і, нарешті, у відсутності аналогів в інших науках та інших країнах.

Костянтин Тищенко

МЕТАТЕОРІЯ МОВОЗНАВСТВА

Редактор *Ніна Клименко*

Відповідальний за випуск *Анатолій Чердаклі*

Технічний редактор *Ольга Грищенко*

Коректор *Валентина Зуб*

Комп'ютерний набір та верстка *Святослава Бичка*

Підписано до друку 18.05.00.

Формат 60 × 84 $\frac{1}{6}$ Папір офсетний № 1.

Гарнітура Таймс. Друк офсетний.

Зам. № 2794 Л.

Видавництво «Основи».

01133, Київ-133, бульв. Лихачова, 5.

ЗАТ «Віпол», ДК № 15.

03151, Київ-151, вул. Волинська, 60.

4

Тищенко, Костянтин.

Т47 **Метатеорія мовознавства.**— К.: Основи, 2000.— 350 с.—
Бібліографія: с. 308—341.

ISBN 966-500-500-6

Книга становить найповніший на сьогодні опис метатеоретичної наукової парадигми мовознавства, впорядкований за кількома провідними параметрами системно-операційного підходу. Як теоретичний підсумок сучасного стану знань про мову, монографія містить відомості і про зміст кожної лінгвістичної дисципліни, і про ступінь опрацьованості окремих дисциплін, і про актуальність конкретної дослідної тематики, а тому може правити за довідник або навчальний посібник для студентів і дисертантів філологічного фаху,— зокрема з дисциплін «загальне мовознавство», «основи наукових досліджень» та різних спецкурсів.

Зацікавить також психологів, логіків, математиків, філософів, істориків.

ББК 81

